studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

B. P. HASDEU ŞI UNITATEA NAŢIONALĂ A ROMÂNILOR
VASILE MACIU

ASPECTE ALE UNITĂŢII POPORULUI ROMÂN
I. D. SUCIU

VINĂRICIUL DOMNESC ŞI VĂDRĂRITUL
V. MIHORDEA

UNELE ASPECTE PRIVIND BRESLELE DIN ORAŞELE MOLDOVENEŞTI ÎN SECOLELE XVI–XVIII
N. GRIGORAŞ

ASPECTE ALE MIŞCĂRII LUMINISTE DIN MOLDOVA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX–LEA (PÎNĂ LA 1821)
NICOLAE ISAR

DOCUMENTAR
STUDII DOCUMENTARE
VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI
NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 22 — 1969

6

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘT. ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 180 de lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue "STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE", paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 2.17.0; $ 8. —; F. F. 38 — D. M. 32. Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134—135 Bucarest, Roumanie ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii. Revistă de istorie". Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
www.dacoromanica.ro
Telefon 18.25.86

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 22, 1969, NR. 6

SUMAR

VASILE MACIU, B. P. Hasdeu şi unitatea naţională a românilor 1047

★

I. D. SUCIU, Aspecte ale unităţii poporului român în sec. XIV—XV 1065
V. MIHORDEA, Vinăriciul domnesc şi vădrăritul 1077
N. GRIGORAŞ, Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI—XVIII 1103
NICOLAE ISAR, Aspecte ale mişcării luministe din Moldova la începutul secolului al XIX-lea (pînă la 1821) 1127

DOCUMENTAR

RADU CONSTANTINESCU şi E. LAZEA, O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200 1145
MARIA HOLBAN, Despre osîndiri la moarte prin „glasul poporului" sub Despot 1155
D. CIUREA, *Theatrum Europaeum*, prima colecţie de istorie universală (cu ştiri de istorie a românilor) 1165
ALEXANDRA POPESCU-DOLJ, Aspectul juridic al conflictului de proprietate dintre stăpînii de moşii şi moşnenii din Dobriceni 1171

PROBLEME ALE ISTORIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Orientări franceze contemporane în studierea istoriei relaţiilor internaţionale (*V. Cristian*) 1181

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Răspuns la „Pledoarie pentru o critică ştiinţifică şi constructivă". (*G. D. Iscru şi Apostol Stan*); Sesiune ştiinţifică (*Ioan Florea*); Colocviul istoric internaţional „Oraşul balcanic" (Moscova-Kiev, 29 martie — 4 aprilie 1969), (*Constantin Şerban*). 1193

RECENZII

ŞTEFAN OLTEANU şi CONSTANTIN ŞERBAN: *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969, 450 p. (*V. Mihordea*) 1199
* * *, *Umanistul Nicolaus Olahus* (*Nicolae Românul*) (*1493—1568*). Texte alese. Studiu introductiv şi note de I. S. Firu şi Corneliu Albu, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 277 p. (*A. Armbruster*) 1205

www.dacoromanica.ro

JEAN DELUMEAU, *La civilisation de la Renaissance*, Paris, Arthand, 1967, 618 p. *(Manole Neagoe)* 1207

REVISTA REVISTELOR

„Československý časopis historický (revista cehoslovacă de istorie) Edit. Academiei cehoslovace de ştiinţe. Institutul de istorie, Praga, XVI (1968), 1—6, 948 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*) 1215
Kwartalnik Historyczny (Revistă trimestrială de istorie), tom. LXXV, nr. 1—4, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1968, 1017 p. (*Ilie Corfus*) 1221

ÎNSEMNĂRI

Istoria României — PETRU DEMETRU POPESCU, *Radu Vodă de la Afumaţi, domn al Ţării Româneşti*, Edit. Enciclopedică, Colecţia „Orizonturi", Bucureşti, 1969, 93 p. (*N. Stoicescu*); TITU GEORGESCU, *Mărturii franceze despre 1848 în ţările române*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 237 p. + 16 facs. (*Valeriu Stan*); CAROL GÖLLNER, *Gîndirea economică a saşilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, Institutul de cercetări economice al Academiei, Bibliotheca œconomica, 10, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1969, 114 p. (*Bucur Ţincu*); * * *, *Borsos Tamás, Vásárhelytöl a Fényes, Portáig* (De la Tîrgu Mureş pînă la Înalta Poartă), Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968, 486 p. (*L. Demény*); **Istoria Universală** — * * *, *Зборник радова византолошког института*. Издавачка установа научно дело (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine), XI, Beograd, 1968, 277 p. (*Gheorghe Cronț*); * * * *Polska służba dyplomatyczna XVI—XVIII wieku*, Studia pod redakcja Zb. Wójcika (Serviciul diplomatic polon din secolele XVI XVIII. Studii sub redacţia lui Zb. Wojcik), Varşovia, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, p. 487. (*Ilie Corfus*); LÉOPOLD GENICOT, *Le XIIIe siècle européen*, Paris, Presses Universitaires de France, Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes, 18, 1968, 410 p. (*Radu Manolescu*), LACEY BALDWIN SMITH, *This Realm of England. 1399 to 1688*, Boston, D. C. Heath and Company, 1966, 312 p. (*S. Columbeanu*) 1225

NOTE BIBLIOGRAFICE 1241
INDEX ALFABETIC 1249

www.dacoromanica.ro

B. P. HAȘDEU ȘI UNITATEA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR

DE

VASILE MACIU

Încă tînăr, B. P. Hasdeu s-a bucurat de aprecierile elogioase ale multora dintre contemporanii săi. În 1869 Iosif Vulcan, redactorul revistei „Familia", l-a trecut în rîndul „celebrităților române" [1], alături de M. Kogălniceanu și de alte personalități culturale și politice consacrate ale timpului, deși B. P. Hasdeu împlinise 30 de ani abia în anul precedent. Peste cinci ani, redactorul „Familiei", salutînd deschiderea la Universitatea din București, la 14/26 octombrie 1874 , a cursului de filologie comparată al lui B. P. Hasdeu, scria că acesta „este unul din cei mai învățați bărbați ai noștri, o adevărată decoare a literaturii române, un talent genial însoțit de cea mai înaltă cultură științifică modernă ..." [2]. Referindu-se și la *Istoria critică a românilor*, în curs de apariție în fascicule, Iosif Vulcan îl numește pe autorul acestui op „marele nostru istoric"[3].

Mai tîrziu, la 2 septembrie 1907, cînd B. P. Hasdeu nu mai era în viață, N. Iorga recunoștea în el „un om genial" [4], care „a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile" [5], și „un erou al cugetării românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea" [6]. Pentru G. Bogdan-Duică, B. P. Hasdeu a fost „un colos ; un om care întîia oară a realizat, printre noi, tipul modern al enciclopedistului ; a fost — continuă G. Bogdan-Duică — unic ; și anume din capul locului" [7].

Răsturnător al unor valori și idei consacrate, B. P. Hasdeu a cunoscut în tinerețea lui și aprecieri defavorabile. Cezar Bolliac, care-l

---

[1] Iosif Vulcan, *Panteonul român. Portretele și biografiile celebrităților române*, compus și edat de ..., Pesta, 1869, p. 137—142.

[2] Idem, *B. P. Hasdeu*, în „Familia", X (1874), nr. 44 din 22 noiembrie, p. 523.

[3] *Ibidem*.

[4] N. Iorga, *B. P. Hasdeu*, în *Oameni cari au fost*, „Scriitorii români ..." (București, f.a.). În altă parte (*B. P. Hasdeu. Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina*, în „Revista istorică", XIII (1927), nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 201), N. Iorga scrie însă : „...Acest geniu incomplect care a fost Hasdeu".

[5] Idem, *B. P. Hasdeu*, în *Oameni cari au fost*, loc. cit.

[6] Idem, *B. P. Hasdeu, Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina*, în „Revista istorică", XIII (1927), nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 203.

[7] G. Bogdan Duică, *B. P. Hăjdău (Conferință la Teatrul Național din București, 1 septembrie 1927)*, în „Floarea-soarelui", I (1927), nr. 6—7 din iunie-iulie, p. 208.

www.dacoromanica.ro

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1047—1063, 1969.

avusese colaborator în anii 1863—1864 la *Buciumul*, l-a atacat în 1866, acuzîndu-l c-ar fi susţinut slavismul dacilor [8], iar M. Kogălniceanu, criticat în repetate rînduri pentru activitatea sa politică, i-a contestat calitatea de mare istoric. „Afară de N. Bălcescu, carele promitea României un istoric, dară pre care moartea l-a răpit fără timp — scrie M. Kogălniceanu în 1872, referindu-se vizibil la B. P. Hasdeu, a cărui *Istorie critică a românilor* începuse să apară —, un singur mare talent nu s-a ivit spre a da ţărei ceea ce-i lipseşte : *o istorie naţională* "[9]. Şi „Junimea", atacată insistent de B. P. Hasdeu pentru concepţia ei diferită în domeniul politicii şi în cel al culturii, a privit critic o parte a activităţii lui istoriografice.

Cu toate că în timpul vieţii sale a animat aşa de puternic cultura românească, B. P. Hasdeu n-are încă o biografie cuprinzătoare, în felul celei a lui Titu Maiorescu scrisă de E. Lovinescu [10], deşi s-au făcut încercări, iar despre părţi ale vieţii şi activităţii sale s-au scris lucrări, studii şi articole numeroase [11]. Încercările făcute pentru elaborarea unei monografii care să cuprindă întreaga viaţă a lui B. P. Hasdeu s-au izbit de foarte bogata şi complexa activitate ştiinţifică, literară, socială şi politică a acestuia, de insuficienţa izvoarelor privind unele aspecte ale vieţii sale şi de graba celor doi trei inşi care au dorit să-i prezinte viaţa şi opera în întregimea lor [12].

Dacă opera istoriografică, filologică şi literară a lui B. P. Hasdeu este relativ suficient studiată, activitatea lui politică, prezentată uneori ca activitate publicistică [13], este puţin cercetată, deşi ponderea ei în viaţa sa este mare. La neglijarea şi la subaprecierea activităţii politice a omului

---

[8] C. D. Aricescu, *Cursul D-lui Hăjdău*, în „Trompeta Carpaţilor", IV (1866), nr. 454 din 27 septembrie.

[9] M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, tom. I, *Prefaţă la a doua ediţiune*, Bucureşti, 1872, p. XV.

[10] E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, I (1840—1876) şi II (1876—1917), Bucureşti, 1940.

[11] Menţionez printre altele : I. Dragomirescu, *Ideile şi faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*. Cu numeroase ilustraţiuni. Partea I (1836—1863), Bucureşti, 1913 ; Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiţă biografică şi bibliografică*, Bucureşti, 1928 ; N. Iorga, *B. P. Hasdeu ca istoric*. Şedinţa de la 2 decembrie 1932, Academia Română, „Memoriile Secţiei istorice", seria III, tom. XIII, mem. 9 ; E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*. Jurnalul lui intim (1852—1856) şi alte opere ruseşti (cu un studiu introductiv), Bucureşti, 1936 ; Victor Slăvescu, *Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Bucureşti , 1943 ; Perpessicius (Panaitescu) D., *Viaţa şi opera lui B. P. Hasdeu*, în vol. *90 de ani de viaţă academică în ţara noastră*.... Bucureşti, 1956 ; Aurelian Sacerdoţeanu, *Concepţia istorică a lui B. P. Hasdeu*, în *Studii*, X (1957), nr. 5 ; Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5 ; G. Munteanu, *B. P Hasdeu*, E. P. L., Bucureşti, 1963 ; Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu lingvist şi filolog*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, şi I. C. Chiţimia, *B. P. Hasdeu*, în *Istoria literaturii române*, vol. II, Bucureşti, 1968.

[12] Vezi Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, ediţie critică cu note şi variante de Mircea Eliade, tom. I, *Prefaţă*, p. VII : „Gîndul nostru era ca, o dată cu publicarea acestor două volume de texte, să apară un volum de extrase (un *Fragmentarium*, distribuit în diferite rubrici), un volum de bibliografie şi note critice şi un volum introductiv, cuprinzînd monografia noastră : *Hasdeu şi contemporanii săi*. Doi ani după ce am început lucrul efectiv, am fost siliţi să restrîngem ediţia la proporţiile ei actuale. Viaţa nu ne îngăduia să ne dedicăm, exclusiv acestei munci, care, dacă n-a fost excepţională, a fost în orice caz lungă, spinoasă şi uneori deznădăjduită".

[13] Liviu Marian, *Activitatea publicistică a lui B. P. Hasdeu*, 1932, p. 12 : „Hasdeu, putem spune, şi-a inaugurat cariera sa politică în « Satirul », dar pregătirea solidă pentru viitoarea activitate politică de deputat şi-a făcut-o în redacţia şi coloanele « Românului» (1866—1868)".

www.dacoromanica.ro

de care ne ocupăm au contribuit, de bună seamă, victoria moderatismului în viaţa politică a burgheziei române şi inimiciţiile ce şi-a creat B. P. Hasdeu în anii 1865—1871 printre contemporani şi, în ultimul deceniu al vieţii sale, printre unii tineri de marcă ai generaţiei care se ridica. Pentru N. Iorga, cel mai de seamă dintre aceştia, în politică „el s-a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, *Traian*, închinat luptei contra dinastiei nouă "[14]. În esenţă, relaţiile politice şi culturale ale lui B. P. Hasdeu ar fi fost izvorîte din caracterul său aparte. El ar fi fost dominat de un „îndelungat zbucium", cuprins de „multe schimbări de ocupaţie" şi de „acea nestatornicie în idei şi păreri" ; a fost împins la „acea veşnică înlocuire de prieteni", la „înduşmănirea cu toţi fruntaşii generaţiei lui" şi la „întoarcerea-i mînioasă împotriva tineretului" [15]. Mai departe, N. Iorga îl caracterizează ca îngîmfat şi individualist, dar „singur şi îmbătat de superioritatea sa", fiind totuşi „în sens romantic" un erou care „a înţeles să-şi supuie, cu orice silinţe ale sale şi suferinţe şi pagube ale altora, toate" [16]. Cu alt prilej, în conferinţa comemorativă din 1927 de la Cîmpina, N. Iorga vorbeşte despre fatalitatea „care i-a impus" lui B. P. Hasdeu „singurătatea, l-a condamnat la dînsa în chiar vremea tinereţii şi maturităţii lui" [17]. Izolat de societatea românească în anii acestei vremi, B. P. Hasdeu ar fi rămas străin de aspiraţiile politice şi sociale ale poporului român ! Hasdeu „n-a avut nimic a face", scrie N. Iorga, cu „o *neclintită* tradiţie" a literaturii române (deşi, opunem noi, *Răzvan şi Vidra* descinde, ideologic, din opera lui N. Bălcescu) ; dimpotrivă, e „hotărît a se opune mediului din principate. Era un om, continuă marele istoric dominat de propria subiectivitate, „total insociabil, uimind şi puind pe fiecare în poziţie de apărare"[18]. În primele lui reviste şi broşuri, „singuratecul tratează lucruri care-l interesează pe dînsul. De ce vreau alţii, de ce doreşte o societate întreagă, de frigurile Unirii nu se preocupă ; abia tîrziu — continuă N. Iorga nedreptul său rechizitoriu — va încerca supt Cuza Vodă, de care s-a ţinut personal departe, o atitudine care să fie numai a sa, iar supt Carol I-iu o mişcare menită a-l înălţa acolo unde ţinteau visuri nemărturisite. Şi societăţile neînţelese în nevoile lor — conchide N. Iorga — condamnă la acea izolare pe care numai însuşiri geniale pot înălţa, dar nu şi mîngîia"[19].

Aceste aprecieri negative sînt însă dezminţite de fapte. Îndată ce a sosit la Iaşi în 1858, foarte tînărul B. P. Hasdeu (nu avea decît 20 de ani) nu numai că nu s-a ţinut departe de clocotul luptei pentru Unire, dar s-a făcut îndată un militant al ei, scoţînd la 18 noiembrie, cu ajutorul lui Anastase Panu, gazeta *Romania*, în editorialul căreia scrie : „Sub pavăza dar a legii din 12 martie (1856), susţinînd mai înainte de toate marele

[14] N. Iorga, *B. P. Hasdeu*, în *Oameni cari au fost* ..., p. 14.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*,
[17] Idem, *B. P. Hasdeu. Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina*, în „Revista istorică", XIII (1927), nr. 7—9, iulie-septembrie , p. 204.
[18] *Ibidem*, p. 205.
[19] *Ibidem*, p. 206.

www.dacoromanica.ro

princip năciunal al unirii Principatelor Române, « Romania » va avea de programă apărarea constituciunii prin neatîrnarea Adunării" [20]. B. P. Hasdeu nu s-a izolat, cum i se impută, ci a luptat, chiar dacă se întemeia pe o concepţie idealistă, din primii ani după Unire pentru consolidarea acesteia, pentru democraţie şi pentru progres [21]. Nu trebuie să se uite colaborarea lui în anii 1863—1864 la „Buciumul" lui Cezar Bolliac, devenit mai tîrziu adversar din motive politice, sprijinitor al domniei lui Cuza, nici monografia *Ion-vodă cel Cumplit*, apărută în 1865, în care justifică indirect politica domnului Principatelor Unite faţă de moşieri şi de ţărani ! Sentimentele lui faţă de Cuza şi faţă de patria sa l-au îndemnat în septembrie 1863 să introducă într-un studiu de erudiţie, referindu-se la vechiul titlu domnesc, cuvinte de mărire a ţării şi a lui Cuza însuşi : „... Am vré o dreptate cu atît mai pipăită de a striga pe temeiul lui : *Să trăiască regatul României* ! *Să trăiască regele Alexandru Ioan I* ! A sunat momentul ca să jucăm şi noi un rol în Europa şi să ne întărim în întru, făcîndu-ne respectaţi din afară !" [22]. Era aşa de apropiat de Cuza, încît era gata să accepte a-i fi minstru în 1864, „cînd vodă Cuza împroprietărise pe ţărani..." [23]. Dacă nu a intrat atunci mai adînc în viaţa politică este pentru că pasiunea cercetării ştiinţifice îl reţinea mai mult în biblioteci şi în arhive decît în cluburile politice ale vremii.

În anii 1858—1863 B. P. Hasdeu a trăit în mediul intelectual ieşean, unde a suferit influenţa lui Simion Bărnuţiu, profesor la Universitate, fără a-şi însuşi întru totul concepţia şcolii latiniste privitoare la istoria românilor, el fiind potrivnic părerii acesteia că dacii au pierit cu toţii şi n-au avut nici un rol în formarea poporului român. Mai tîrziu, Gh. Panu critica totuşi „şcoala nouă" a lui B. P. Hasdeu în domeniul istoriei, acuzînd-o că „acelaşi spirit al şcolei vechi [latiniste] o însufleţeşte" [24]. În concluzia studiului său privind istoria la români, Gh. Panu scria : „Deci « Şcoala d-lui Haşdău », însufleţită de vechiul spirit, este în privinţa adevărurilor generale aproape identică cu şcoala cea veche" [25]. Făcînd apropierea între vechea şi noua istoriografie românească, tînărul critic ieşean voia să spună că şi lucrările de istorie ale lui B. P. Hasdeu erau dominate, ca şi cele ale lui M. Kogălniceanu, N. Bălcescu şi A. T. Laurian, de tendinţe politice naţionale şi democrate ! Credincios concepţiei bărnuţiene despre domnul străin, în 1866 B. P. Hasdeu s-a opus adu-

[20] [Editorial], „România", Iazi, I 1(958), nr. 1 din 18 noiembrie.

[21] Vezi I. C. Chiţimia, *B. P. Hasdeu*, în *Istoria literaturii române*, vol. II, p. 675—676 şi 699.

[22] B. P. Hasdeu, *Comentariul asupra titlului domnilor români : Iω Gospodar şi Voevod I*, în „Buciumul", I (1863), nr. 111 din 24 septembrie.

[23] Idem, *Prima epistolă către d. Nicolau Ionescu*, în „Columna lui Traian", II (1871), nr. 1 (63) din 7 ianuarie.

[24] Gh. Panu, *Studiul istoriei la români (urmare)*, III, *Şcoala nouă*, în „Convorbiri literare", VIII (1874), nr. 9 din 1 decembrie, p. 340.

[25] *Ibidem*, nr. 11 din februarie 1875, p. 438.

www.dacoromanica.ro

cerii lui Carol I de Hohenzollern [26], revenind însă cînd a aflat că o clică moşierească şi clericală de la Iaşi voise la 3 aprilie să desfacă Unirea sub pretextul împotrivirii faţă de prinţul străin catolic.

Contrar părerii că B. P. Hasdeu s-ar fi izolat, neadaptîndu-se mediului românesc, şi că n-ar fi militat în nici un partid politic, el s-a încadrat în vara anului 1866 în gruparea liberal-radicală cînd aceasta, cum scrie peste doi ani Iosif Vulcan, s-a desfăcut de alianţa „cu boierii, pe care-i întrebuinţase numai ca un mijloc" [27]. Însuşi B. P. Hasdeu va scrie în 1871 că în 1868 a fost „ministeriabil" pentru că I. C. Brătianu „începuse pentru un moment a zgîndări idealul Daciei" [28].

Pregătindu-şi venirea la guvern, în afara programului oficial anunţat, întemeiat pe corecta aplicare a principiilor liberale ale constituţiei de-abia promulgate, gruparea liberal-radicală a reluat, în momentul cînd iminenta încheiere a pactului dualist austro-ungar putea să ducă la o revoltă generală a popoarelor supuse ale monarhiei habsburgice, şi programul naţional nedeclarat din 1848 al revoluţiei române, menit să întrunească într-un singur stat democratic cele trei ţări române : Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Lui B. P. Hasdeu i-a revenit sarcina de a deschide pe acest teren lupta printr-un curs public, intitulat *Despre dreptul constituţional al românilor* [29] şi expus în sala Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor cu începere de la 4 septembrie 1866. Un fragment, *Fraternitatea şi Unirea*, a fost publicat în „Buletinul instrucţiunii publice" din 1—30 august 1866, apărut, probabil, după începerea cursului. „Va veni un timp — scria B. P. Hasdeu — pe care speranţele şi dorinţele noastre ar voi să-l realizeze cît mai în grabă, cînd « articolul fundamental » al constituţiei poporului român va fi : toţi românii sînt fraţi, toate provinciele române sînt unite, toate naţionalităţile neromâne, învecinate, de aceeaşi forţă cu noi şi cari au suferit ca şi noi sînt confederate cu românii contra inamicilor celor puternici şi cuceritori. Fraternitate între membrii

---

[26] Iosif Vulcan, *Panteonul român. Portretele şi biografiile celebrităţilor române*, p. 140 : „După 11 faur, deschizîndu-se plebiscitul pentru alegerea lui Carolu de Hohenzollern, Hajdeu înscrise numele său în registrul negativ, declarînd că este pentru alegerea unui principe de viţă latină. Revolta Roznovano-Moruzi de la Iaşi ... îl sili însă moralminte a se retracta a treia zi în « Românul », zicînd că primeşte pre Hohenzollern, de vreme ce crede imediata venire a acestui principe necesarie pentru consolidarea Unirii". Revenind la ideile lui Simion Bărnuţiu, în 1870 B. P. Hasdeu a publicat studiul acestuia privind domnul străin, scris în 1860, în „Columna lui Traian" (nr. 8 din 26 martie, nr. 9 din 30 martie, nr. 10 din 2 aprilie, nr. 11 din 6 aprilie, nr. 12 din 9 aprilie, nr. 13 din 16 aprilie). În editorialul din nr. 13 din 16 aprilie 1870 al „Columnei lui Traian", comentînd studiul lui Simion Bărnuţiu, B.P. Hasdeu îl aprobă şi manifestă propriul său republicanism : „O domnie românească şi electivă, bunăoară pe trei ani, este singura legitimă".

[27] Iosif Vulcan, *loc. cit.* : „Astfel, nici o diferenţă de principie nu mai reţinea pe Hasdeu de a intra în sînul partidului liberal, şi el o făcu cu acea francheţă şi sinceritate cu care a lucrat totdeauna în viaţa sa politică".

[28] B. P. Hasdeu, *I-a scrisoare către Nicolau Ionescu*, în „Columna lui Traian", II (1871), nr. 1 din 7 ianuarie ; vezi şi B. P. Hasdeu, *Armarea naţională*, în „Columna lui Traian", I (1870), nr. 56 din 16 noiembrie, unde scrie : în 1868 „stînga întreagă, din care făceam parte ..."

[29] „Trompeta Carpaţilor" anunţă la 9 septembrie (IV, 1866 nr. 449), într-un *Apel către public*, deschiderea unui „curs public" al lui B. P. Hasdeu, intitulat *Istoria dreptului constituţional al românilor* (p. 1706). La 23 septembrie (IV (1866), nr. 453) aceeaşi gazetă publică articolul lui C. D. Aricescu *Cursul d-lui Hăjdău (Istoria dreptului nostru constituţional)*, în care se apreciază favorabil prima prelegere din 4 septembrie.

www.dacoromanica.ro

națiunii — sublinia el ideile sale —, unire între provincie, confederație ofensivă și defensivă cu naționalitățile, aceste trei mari principie constituționale sînt adînc gravate, domnilor, în natura românului »" [30]. Referindu-se la unirea „provinciilor române", pentru timpurile mai vechi dă exemplul lui Ștefan cel Mare, care a încercat să unească Moldova cu Țara Românească. Acestea s-au unit însă în 1859, și în chestiunea Unirii — atrage atenția B. P. Hasdeu — „puntul cel mai interesant și mai important, cel puțin astăzi sau deocamdată, mi se pare a fi Transilvania". În continuare, combate părerea „că românii de acolo n-ar fi dorind de loc unirea cu principatele" [31], atrăgînd atenția că publiciștii români din Transilvania, „chiar dacă ar vrea, și tot încă n-ar avea voie să scrie altfel". El dovedește însă „că poporul român din Transilvania nu are pentru guvernul austriac acea simpatie ce se tipărește cu litere mari în jurnalele transilvane"[32].

Deși prima prelegere a cursului public al lui B. P. Hasdeu fusese favorabil apreciată la 23 septembrie 1866 de C. D. Aricescu în „Trompeta Carpaților", a doua prelegere, expusă la 23 septembrie și avînd ca „cestiune prealabile originea și instituțiile dacilor", a fost criticată în aceeași gazetă în articolul *Cursul d-lui Hîjdău*[33], semnat tot de C. D. Aricescu, pentru că se afirmase în ea că „lituanienii sînt descendenții puri ai dacilor". Ascuțișul criticii îl alcătuia confuzia voită a redacției gazetei, care considera în mod eronat pe lituanieni slavi, pentru a-l acuza pe B. P. Hasdeu că pune între strămoșii principali ai românilor pe slavi, de unde concluzia că B. P. Hasdeu ar fi susținut că românii sînt slavi. Învinuirea ce se insinua era că tînărul istoric n-ar fi fost un bun patriot român.

Apărîndu-se, B. P. Hasdeu s-a grăbit să publice la 30 septembrie, în gazeta „Sentinella română" a liberalului radical Grigore Eliad, un *Răspuns la articolul domnului Bolleacu*, în care arată că a fost crescut de tatăl său, Alexandru, în spiritul patriotismului românesc. „Crescut într-o asemenea școală — scrie el —, eu nu visam din copilărie alta decît numai momentul de a săruta pămîntul României libere ... " [34]. Critica lui Cezar Bolliac era de natură politică. În 1860, cu trei ani înainte de a începe să colaboreze la „Buciumul" lui Cezar Bolliac, redactorul „Trompetei Carpaților" de mai tîrziu, B. P. Hasdeu publicase în „Foița de istorie și literatură" [35] studiul său *Perit-au dacii?* în care, susținînd persistența dacilor după cucerirea romană, combătea teza istoricilor latinești a originii pur romane a românilor, fără ca Cezar Bolliac să-l fi dezaprobat fățiș. Răspunzînd criticii făcute, B. P. Hasdeu trimite o scrisoare [36] și „Trompetei Carpaților", în afara răspunsului din

[30] „Buletinul instrucțiunii publice" din 1—30 august 1866, p. 620.

[31] Ibidem, p. 624.

[32] Ibidem, p. 625.

[33] C. D. Aricescu, *Cursul d-lui Hăjdău*, în „Trompeta Carpaților" IV (1866), nr. 454 din 27 septembrie.

[34] B. P. Hasdeu, *Răspuns la articolul domnului Bolleacu*, în „Sentinella română", V (1866), nr. 16 din 30 septembrie, p. 64.

[35] B. P. Hasdeu, *Perit-au dacii?* în „Foița de istorie și literatură", I (1860), nr. 2, 3, 4 și 5. Vezi și Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1026.

[36] „Trompeta Carpaților", IV (1866), nr. 457 din 7 octombrie.

www.dacoromanica.ro

„Sentinella română", întrebînd unde a spus el că dacii erau slavi ! Cezar Bolliac găseşte însă prilejul, într-un comentariu nesemnat al scrisorii, să-l acuze (de bună seamă fiindcă acesta trecuse de partea adversarului său, C. A. Rosetti) că în urmă cu şase ani, în „Storia română" (de fapt „Foaea de storia română"), a afirmat afinitatea de limbă a bulgarilor şi românilor şi că în studiul *Perit-au dacii?* batjocorise pe Klein, Maior, Laurian, Papiu şi alţii, spunîndu-le „nebuni de Golia", şi le-ar fi urat „*să crape toţi umbraticii doctores din Ardeal*" pentru că au cutezat să înceapă istoria românilor de astăzi cu istoria vechilor romani ! [37]. În 1866 B. P. Hasdeu, continua Cezar Bolliac, şi-a schimbat părerile şi „laudă pe *urgisiţii doctores din Ardeal*", dar găseşte originile naţionalităţii şi dreptului nostru parte la mongoli, parte la finezi, parte la goţi, parte la slavi, deară cu deosebire la daci, adică la lituanieni şi la romani" [38].

Atacurile repetate ale „Trompetei Carpaţilor" contra lui B. P. Hasdeu au avut urmări. Cursul public al acestuia nu s-a mai putut ţine în sala Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor. Chiar şi „Buletinul instrucţiunii publice", redactat de V. A. Urechia, director al Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, a fost suspendat pînă în 1867, de bună seamă din cauza fragmentului de curs publicat cu titlul *Fraternitate şi Unire*, cu pasaje potrivnice Austriei, Ion Ghica, preşeditele Consiliului de Miniştri, fiind un partizan al colaborării cu aceasta. După o amînare de cîteva săptămîni, cursul, al cărui conţinut politic era evident, a fost reluat în sala Ateneului miercuri 19 octombrie [39] şi continuat, cum îl anunţa „Românul" [40], joi 27 octombrie, tot în sala Ateneului.

Militînd în gruparea liberal-radicală, tînărul istoric şi literat democrat a ţinut duminică 23 octombrie 1867, în sala Slătineanu, un discurs politic în care a atacat cele patru colegii pentru alegerea deputaţilor, comparîndu-le cu castele din India, şi a cerut, printre altele, înarmarea întregii ţări, înmulţirea şcolilor pentru a se putea înfăptui instrucţiunea primară obligatorie şi gratuită, controlul finanţelor şi, „mai pe sus de toate, să se desfiinţeze jurisdicţia consulară" [41]. El îşi termina discursul declarînd independenţa sa politică : „Nu ţin cu Rosetti, nu ţin cu Brătianu, ţin cu aceia cari astăzi se luptă contra boierilor ; nu sum contra lui Bolliac, nu sum contra aşa-numitului centru, cari astăzi învenineză frăţia între liberali" [42].

B. P. Hasdeu atacase, în primii ani ai activităţii sale ştiinţifice, pe istoricii transilvani latinişti, care considerau istoria românilor o continuare a istoriei romanilor şi susţineau că, la cucerirea Daciei de romani, dacii au dispărut, aşa încît românii se trag numai din coloniştii romani veniţi din Italia. După cîţiva ani, el a evoluat, făcînd concesii latiniş-

---

[37] Ibidem.
[38] Ibidem.
[39] „Românul", X (1866), miercuri 19 octombrie.
[40] Ibidem, miercuri 26 octombrie.
[41] *Discursul d-lui Hajdeu*, în „Românul", X (1866), miercuri 26 octombrie.
[42] Ibidem. Liviu Marian (*Activitatea publicistică a lui B. P. Hasdeu*, 1932, p. 12) afirmă cu dreptate despre B. P. Hasdeu că „pregătirea solidă pentru viitoarea activitate politică de deputat şi-a făcut-o în redacţia şi coloanele *Românului* (1866—1868)". În această privinţă vezi şi aprecierea pe care o va face B. P. Hasdeu peste cinci ani lui C. .A. Rosetti (*Buletinul interior*, în *Columna lui Traian*, II (1871) nr. 17 (79) din 26 aprilie).

www.dacoromanica.ro

tilor, dar fără a renunța la teza sa privind originea daco-romană a românilor. Evoluția lui a fost determinată de necesitatea colaborării cu militanții transilvani în vederea desăvîrșirii unirii naționale a poporului român prin eliberarea și unirea Transilvaniei cu România. La apropierea lui B. P. Hasdeu de latiniștii transilvani a contribuit și căsătoria sa la 10 iunie 1865 cu transilvana Iulia Faliciu [43], originară din Roșia Abrudului, pe care o cunoscuse cu doi ani înainte nu știm în ce împrejurări. Din relatările lui Iosif Vulcan reiese că fratele Iuliei Faliciu pierise în timpul revoluției din 1848, „bătîndu-se la Vinț sub steagurile lui popa Balint"[44]. Știm de la B. P. Hasdeu însuși că soția sa l-a influențat profund. „Pînă la căsătoria mea din 1865 — scrie el în 1903 — eu am scris cîteva articole de ziare, vreo cîteva broșuri și o colecțiune de documente" (este vorba însă de „Archiva istorică a României" !), „iată tot. Eram o noapte despre zori de zi, nu încă dimineață ; eram o mică parte din *eu* al meu, o parte obosită și dezgustată. De atunci încoace, prin nevasta mea — ține el să afirme —, deodată eu m-am simțit întreg și luminos" [45]. Dar, chiar la cîțiva ani de la căsătoria sa, Iosif Vulcan scria că tot ce a produs B. P. Hasdeu mai bun se datora soției sale[46]. Sub influența acesteia, B. P. Hasdeu a scris piesa sa *Domnița Ruxandra*, reprezentată la Teatrul Național din București în toamna anului 1866, și poema dramatică *Răzvan-Vodă* (devenită apoi *Răzvan și Vidra*), a cărei premieră a avut loc la 10 februarie 1867 tot în București, în sala Bossel, și care a fost publicată apoi pentru prima dată ca foileton al ziarului „Perseverența" de la 23 martie pînă la 29 iunie 1867.

La 1/13 martie 1867 coaliția grupărilor liberale, alcătuită cu puțin mai înainte în sala hotelului „Concordia", a format un guvern sub președenția lui C. A. Crețulescu, rolul conducător avîndu-l liberalii radicali. S-a dat o nouă orientare politicii externe a României, întemeiată pe sprijinul Prusiei contra Austro-Ungariei și pe speranța izbucnirii unei revoluții care să sfărîme concomitent Austro-Ungaria și Imperiul otoman. În acest scop, guvernul prezidat de C. A. Crețulescu, apoi de Ștefan Golescu și, în continuare, de Nicolae Golescu, a pregătit spiritele în Transilvania pentru ridicarea la luptă a românilor contra urmărilor pactului dualist austro-ungar, încheiat în iarna și primăvara anului 1867, și a adăpostit și a încurajat cetele de revoluționari bulgari, menite să provoace insurecția în Balcani [47].

La pregătirea ideologică a acestei îndrăznețe acțiuni a participat în continuare și B. P. Hasdeu, ca istoric și ca membru al grupării liberal-radicale, mai întîi în ziarul „Perseverența", care a început să apară la

[43] B. P. Hasdeu, *O nevastă română în trăiul pămîntesc și în viața după moarte*. O conferință academică și mai multe ședințe extraacademice, București, 1903, p. 12.

[44] Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 139.

[45] B. P. Hasdeu, *op. cit.* Vezi și scrisoarea din 30 august 1865 a tatălui său, Alexandru, în care acesta, bucurîndu-se de căsătoria fiului său, ține totuși să-i spună : „Era și timpul să te cumințești" (B.A.R.S.R., Mss. $\frac{\text{S 41 (1)}}{\text{LXXI}}$. Traducerea scrisorii e făcută de prof. Damian Bogdan, căruia îi mulțumesc pe această cale).

[46] Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 140.

[47] Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome VI (1967), nr. 6. p. 925—929 și 954—956, și idem, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii", tom. 20 (1967), nr. 3, p. 429—431.

www.dacoromanica.ro

5/17 martie 1867 sub redacţia lui Al. Candiano-Popescu, deputat şi şef de cabinet al ministrului afacerilor interne, I. C. Brătianu, adevăratul conducător al guvernului. Redacţia ziarului a adoptat o atitudine revoluţionară. Criza vechii societăţi, începută în 1848, se spunea în prospectul semnat de Al. Candiano-Popescu în primul număr al „Perseverenţei", continuă şi agitaţia democratică febrilă „nu se va linişti decît cînd ideile cele noi de libertate şi egalitate vor înlocui cu desăvîrşire în legi, ca şi în moravuri, ideile cele vechi de despotism şi privilegiu". Tot în numărul din 5/17 martie 1867, în articolul *Revista interioară*, se prezenta situaţia grea a românilor transilvani, care „se luptă asupra autonomiei şi naţionalităţii". Într-un *Apel la junimea română* din aceeaşi zi, tinerii sînt chemaţi să meargă înainte, tot aşa de convinşi ca şi veteranii „albiţi în lupte", pe calea naţională, „străbătută de la 1848 cu atîta mîndrie şi cu atîta succes". Peste două luni, la 11/23 mai editorialul „Perseverenţa" declara cu hotărîre: „Căci avem s-o realizăm această nobilă dorinţă, *întrunirea tuturor românilor*, ea fiind aspiraţiunea legitimă a 14 milioane de fraţi...".

Împărtăşind aspiraţiile naţionale şi democratice exprimate în coloanele „Perseverenţei", B. P. Hasdeu colaborează la ea încă din prima lună a apariţiei ei, publicînd în foiletonul ziarului poema sa dramatică *Răzvan-Vodă* şi, paralel, în aprilie, mai şi iunie studii cu caracter istoric, dar de o vădită orientare politică, democratică şi naţională. Ocazionat de recenta vizită la Bucureşti a prinţului Mihail al Serbiei, articolul său istoric *Românii şi sîrbii* [48] demonstrează vechea prietenie dintre sîrbi şi români şi necesitatea colaborării lor prezente şi viitoare în vederea împlinirii împreună a aspiraţiilor naţionale îndreptăţite ale ambelor popoare. Istoric cu temeinice cunoştinţe filozofice, B. P. Hasdeu susţine şi ideologic tezele sale. Secolul al XVIII-lea, scrie el, a emancipat filozofic şi politic individualităţile, iar secolul al XIX-lea are menirea să realizeze „principiul naţionalităţilor sau emanciparea filozofică şi politică a popoarelor întregi, considerate şi ele ca unităţi individuale prin limbă, prin obiceiuri, prin tradiţiuni, prin tendinţe, prin totalitatea acelor « semne deosebite» prin cari orice naţiune se distinge de toate celelalte, precum paşapoartele disting prin « semne deosebite » pe un individ de altul" [49]. Concluzînd, B. P. Hasdeu constată că „poziţia actuală" şi „interesele viitoare ale românilor şi sîrbilor" sînt identice: „unii şi alţii tributari *ad interim* ai muribundului derviş numit Turcia; unii şi alţii suspinînd după numeroşii lor fraţi, întortocheaţi şi dezbătîndu-se în lanţurile cele perfide ale Austriei; unii şi alţii lipsiţi de orice motiv de neînţelegere teritorială; unii şi alţii nemaiavînd a face decît un singur pas pentru ca pe harta Europei să figureze două regaturi: regatul României, cu hotarele Daciei lui Traian şi regatul Serbiei de la Dunăre pînă la Marea Adriatică..." [50].

Perfectarea în mai şi iunie 1867 a dualismului austro-ungar prin sacrificarea autonomiei Transilvaniei provoca printre români o agitaţie tot mai vie. Cu prilejul aniversării Adunării Naţionale de la Blaj din 1848 s-a înfiinţat la Bucureşti, la 3/15 mai 1867, societatea „Transilvania",

---

[48] B. P. Hasdeu, *Românii şi sîrbii*, în „Perseverenţa", I (1867), nr. 14 din 23 aprilie, nr. 15 din 27 aprilie, nr. 16 din 30 aprilie şi nr. 17 din 4 mai 1867.

[49] *Ibidem*, nr. 17 din 4 mai 1867.

[50] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

sub prezidenţia istoricului transilvan A. Papiu Ilarian, din al cărei comitet de conducere făcea parte şi B. P. Hasdeu [51]. Guvernul român a luat măsuri pentru convocarea sesiunii „Societăţii literare române", înfiinţată în aprilie 1866, dar neconstituită încă. Făcîndu-se simţită o nouă justificare istorică a mişcării de unire a poporului român, B. P. Hasdeu a publicat în „Perseverenţa" cu începere de la 28 mai studiul istoric *Unirea* [52], considerat de el însuşi „studiu de înaltă politică"[53]. Preocuparea autorului, se afirmă de la început, „nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele ţărmuri ale Milcovului, ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate pîraiele ce trebuie să se verse în oceanul românesc, între toate acordurile fără cari nu se poate armoniza hora noastră naţională, între toate petricelele cîte sînt necesare a reconstitui anticul mozaic : Dacia lui Traian !" [54]. Mai departe se cheamă la luptă generaţia cea tînără, „născută deja în aurora libertăţii şi în care, ca într-un sîmbure neatins de omidă, este concentrată, plină de viaţă şi de sănătate, România viitoare !"[55]. Trecînd apoi la finalizarea prin unitate politică a poporului român, B. P. Hasdeu periodizează istoria acestuia întemeindu-se pe concepţia idealismului obiectiv a lui Hegel, a cărei valoare stă în latura ei dialectică. Naţionalitatea română, ca şi alte naţionalităţi, scrie el, se bazează pe legea trecerii prin silepsă, analiză şi sinteză, lege „în puterea căriia o naţionalitate debută totdeauna pe scena universului ca o unitate grosieră, nelăsînd a se distinge încă elementele parţiale, ceea ce este silepsă ; de aci se dezbină şi se bucăţeşte într-o mulţime de fragmente, neatîrnate unul de altul şi adeseori în luptă, ceea ce este analiză ; mai în sfîrşit începe a se reîntoarce la unitatea naţională, însă nu grosieră ca dintruntîi, ci limpezită deja prin lucrarea analitică intermediară, ceea ce este sinteză raţionată" [56]. Aplicînd această concepţie la istoria poporului român, îndrăzneţul istoric consideră că stăpînirea romană în Dacia constituie perioada formării poporului român, „silepsa fiind prima fază absolută a naţionalităţilor, ca şi a cugetărilor individuale"[57]. În perioada analizei (270—1300 e.n.), „separatismul cel mai monstruos sfîşia în tot cursul evului mediu" (limitat de B. P. Hasdeu la datele cronologice arătate) „unitatea română primitivă" [58]. După terminarea „analizei naţionale", legea istorică conform căreia „sinteza succede analizei, precum analiza succede silepsei", a determinat înfiinţarea Ţării Româneşti între Dunăre şi Carpaţi. Pe baza studiului său *Unirea*, „dezvăluindu-se punturile d-abia atinse în lucrarea noastră — declară autorul —, s-ar puté clădi o grandioasă istorie filozofică a naţionalităţii române" [59]. După perioada silepticâ (105—270) şi cea analitică (270—1300), conchide B. P. Hasdeu armonioasa lui construcţie, „debută şi progresă periodul sintetic al unei uniri raţionate, pentru a căriia realizare definitivă, afară de cîteva petice

[51] V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania" din Bucureşti pentru sprijinirea studenţilor şi elevilor meseriaşi români din Austro-Ungaria*, în „Studii", tom. 19 (1966), nr. 1, p. 97.

[52] B. P. Hasdeu, *Unirea*, în „Perseverenţa", I (1867), nr. 23 din 25 mai, nr. 24 din 28 mai, nr. 26 din 4 iunie şi nr. 27 din 8 iunie.

[53] *Ibidem*, nr. 23 din 25 mai.

[54] *Ibidem*, p. 2.

[55] *Ibidem*.

[56] *Ibidem*, nr. 24 din 28 mai 1967.

[57] *Ibidem*, nr. 26 din 4 iunie 1867.

[58] *Ibidem*, nr. 27 din 8 iunie 1867.

[59] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

secundare ne mai lipseşte încă deocamdată... Transilvania" [60]. Studiul analizat are şi o valoare ştiinţifică prin încercarea unei periodizări a istoriei poporului român, dar mai ales prin prezentarea unirii depline a romînilor ca o necesitate istorică. El a contribuit într-o bună măsură la justificarea ideologică a dezvoltării mişcării pentru eliberarea şi unirea Transilvaniei cu România şi a ridicat pe autorul lui în preţuirea generaţiei sale ca un istoric filozof.

La 27 mai/8 iunie 1867 a avut loc încoronarea lui Francisc Iosif ca rege ereditar şi apostolic al Ungariei şi al ţărilor ei anexate (Croaţia şi Transilvania). Prin încoronare, Francisc Iosif „consfinţea acordul între dinastie şi maghiari" [61]. Peste mai puţin de două săptămîni, la 8/20 iunie, în calitate de rege al Ungariei, el a dat două rescripte regale : întîiul rescript sancţiona unirea Transilvaniei cu Ungaria, iar al doilea casa şi anula hotărîrile şi legile dietei din Sibiu din anii 1863—1864. Prin publicarea acestor rescripte, guvernul din Pesta a obţinut, cum scrie G. Bariţiu, „mînă liberă asupra Transilvaniei" [62], aceasta fiind însă pusă sub un regim excepţional, deosebit de cel din Ungaria. La 15/27 iunie 1867 a avut loc şi ceremonia încheierii pactului dualist austro-ungar.

În aceste împrejurări, conducerea politică a guvernului român a simţit nevoia să ia contact cu exponenţii românilor din Transilvania pentru a putea apoi lua măsurile necesare în vederea eliberării şi unirii acesteia. În iunie, Al. Candiano-Popescu, care organizase la Sinaia un depozit de arme, a trecut în Transilvania, apoi şi în ţinuturile româneşti ale Ungariei, ajungînd pînă la Pesta, pentru a cerceta condiţiile eventualei insurecţii [63]. Cam în acelaşi timp, în scopuri similare au mers şi alţii, printre care Carol Davila [64], ofiţer medic în armata română şi rudă a ministrului afacerilor externe, Ştefan Golescu. În iunie, B. P. Hasdeu, împreună cu soţia sa, transilvană de origine, a vizitat şi el Transilvania [65]. Aşa cum arată Iosif Vulcan, B. P. Hasdeu cu soţia sa a vizitat Braşovul, Făgăraşul, Sibiul, Sebeşul, Miercurea, Alba-Iulia (Belgradul), Aiudul Clujul, Turda, Roşia (Abrudului), de unde era soţia sa, „în fine toate localităţile unde putea studia suferinţele românismului şi a face cunoştinţă cu toţi conducătorii noştri din Ardeal" [66]. Era, prin urmare, o călătorie de informare politică în sensul acţiunii guvernului român, care de bună seamă a sprijinit-o material, şi a vederilor naţionale ale lui B. P. Hasdeu însuşi. În timpul acestei lungi călătorii el a putut cunoaşte şi pe Ioan Raţiu, unul din conducătorii politici ai românilor transilvani, la el acasă,

---

[60] *Ibidem.*

[61] Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme*, Paris, 1904, p. 465.

[62] George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 454.

[63] Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţa-mi*, Bucureşti, 1944, p. 137 : „M-am dus întîi să pipăi terenul, să fac un fel de recunoaştere".

[64] Vasile Maciu, *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p. 304.

[65] B. P. Haşdeu, *Transilvania şi Austria*, în „Românul" din 14—15 august 1867 : „În recintea noastră călătorie prin Ardeal..." ; idem, *Dialectologia. Versul Cotroanţei de Petru Furdui. Specimen de graiul român din Munţii Abrudului în Transilvania*, în „Columna lui Traian", VIII (1877), nr. 4 din aprilie, p. 184 : „Pe la 1867, călătorind prin munţii Apuseni ai Transilvaniei ...". Vezi şi Liviu Marian, *op. cit.*, p. 12.

[66] Iosif Vulcan, *Panteonul român. Portretele şi biografiile celebrităţilor române*, p. 140.

www.dacoromanica.ro

la Turda, precum şi pe soţia acestuia, care-l numeşte într-o scrisoare ce-i adresează la 6 mai 1882 „un vechi şi stimabil amic" şi-i trimite „cele mai cordiale salutări" lui şi soţiei sale, Iulia, din partea ei şi a soţului ei, şi „îmbrăţişări din parţea lui" [67].

Revenit în ţară cu bogate informaţii şi cu un avînt şi mai mare, B. P. Hasdeu a devenit pentru mai bine de un an colaborator permanent al „Românului", oficiosul grupării liberal-radicale şi al guvernului, fiind, prin urmare, într-un contact aproape zilnic cu directorul acestui ziar, C. A. Rosetti, a cărui pricepere politică a apreciat-o şi mai tîrziu în mod deosebit. „D.C.A. Rossetti a fost unicul om politic între roşii — scria el în 1871 —, deoarece dumnealui şi numai dumnealui avea pururea în vedere o ţintă nestrămutată şi bine definită, în conformitate cu care îşi combinase din capul locului un vast plan de acţiune, urmărit apoi cu o rară tenacitate şi cu o admirabilă strategie" [68]. Mai departe, după ce se referea şi la alţi oameni de partid, el scrie : „Dar d. C. A. Rosetti a fost în toată puterea cuvîntului un *om politic*" [69].

La reîntoarcerea din Transilvania găsise în plină desfăşurare pregătirile pentru deschiderea sesiunii de constituire a „Societăţii literare române", care şi-a luat peste cîteva săptămîni numele de „Societatea Academică Română". Era o adevărată manifestaţie a solidarităţii naţionale[70], îndreptată în special către Transilvania, cea lovită atît de greu prin pierderea autonomiei. Iniţiatorii acestei organizaţii culturale, C. A. Rosetti şi V. A. Urechia, avuseseră în vedere să creeze prin ea şi un organ central de conducere ideologică a poporului român.

Asistînd la deschiderea sesiunii, la 1/13 august 1867, a „mult doritei socetăţi literare", din care făcea parte şi tatăl său, B. P. Hasdeu a fost neplăcut impresionat de repetarea, în discursurile ţinute, a numirilor provinciale de moldoveni, munteni şi transilvani, precum şi de expunerea în salonul Ateneului a „blazonurilor" provinciilor româneşti. Ca urmare, a publicat peste cîteva zile în „Românul" articolul *Părţile României*[71], în care demonstrează, întemeiat pe date istorice, lingvistice şi etnografice, unitatea naţională a românilor. Împotrivindu-se la tot „ce poate introduce măcar umbra unei separaţiuni nominale în colonia lui Traian" şi condamnînd pe cei care, printre alţii „o clică de la Iaşi" (se referă la mitropolitul Calinic Miclescu şi la moşierii N. Roznovanu şi C. Moruzi) încearcă „a distruge eterna unitate a Romîniei", B.P. Hasdeu declară că va da „probe istorice documentale" că e falsă şi absurdă chiar şi „distincţiunea între moldoveni, munteni şi transilvani !". El demonstrează în continuare că în cele trei provincii „domneşte un singur şi acelaşi grai, precum domneşte o singură şi aceiaşi cugetare !" căci deosebirea dintre unele cuvinte provinciale, izolate „nu constitue un dialect"[72]. Referindu-se la „o seco-

[67] B.A.R.S.R. Msse, S $\frac{53}{LXXIII}$.

[68] B. P. Hasdeu, *Buletin interior*, în „Columna lui Traian", II (1871), nr. 17 (79) din 26 aprilie.

[69] *Ibidem.*

[70] Dan Berindei, *Înfiinţarea Societăţii literare (academice) (1866) şi sesiunea din 1867*, în „Studii", IX (1956), nr. 5, p. 32—35; Vasile Maciu şi Vasile Netea, *Unitatea naţională în preocuparea Academiei Române*, în „Studii", tom. 19 (1966), nr. 6, p. 1095—1098.

[71] B. P. Hasdeu, *Părţile României*, în „Românul", XI (1867), nr. din 6/18 august.

[72] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

lară separaţiune teritorială, care va fi dînd un caracter obiectiv şi preţios fiecăreia din aceste trei părţi ale Daciei Cis-Danubiene : Moldova, Transilvania şi Ţara Românească", el arată că în secolele XIV — XV unele ţinuturi, mai tîrziu moldoveneşti, aparţineau Ţării Româneşti, aşa încît „este absolutamente imposibil de a trage o linie de demarcaţiune între moldoveni şi munteni" [73]. Utilizează apoi teza cronicărească a descălecării muntenilor din Făgăraş şi a moldovenilor din Maramureş, pentru a afirma că şi unii şi alţii nu sînt decît transilvani, acesta fiind „singurul aspect adevărat şi posibil al acestui maiestos tablou de unitate naţională ..." [74]. El condamnă apoi despicarea trunchiului României carpatine „într-o mulţime de surcele nereale" de chiar „organizaţiunea Societăţii literare pentru cultura limbei române", deoarece, subliniază B. P. Hasdeu, nu există Moldova, Transilvania şi Muntenia, ci numai „o singură România, cu un picior în Dunăre şi cu altul pe ramificaţiunile cele mai depărtate ale Carpaţilor...". Căci , continuă el, „există un singur corp şi un singur suflet, în care toţi nervii şi toate suspinele vibrează unul către altul cuvintele Antigonei către soru-sa Ismena în tragedia lui Sofocle (*Antig.*, versu 6) :

Οὐδὲν γὰρ οὔτ ' ἀλγεινὸν, οὔτ ' ἄγης ἄτερ
οὔτ 'αἰσχρὸν, οὔτι ἄτιμό ἐσθ', ὁποτον οὐ
τῶν τέ κἀμῶν οὐχ ὅπωή ἐγὼ κῶν.

(Lucru de mirare că nu este nici o durere, nici o insultă, nici o dezonoare pe care noi să nu fim silite a o împărtăşi una cu alta)" [75]. Recenta călătorie de informare în Transilvania, pe care o relatează peste o săptămînă în articolul *Transilvania şi Austria*[76], apărut tot în „Românul", l-a încredinţat „cu satisfacţiune", contrar afirmaţiilor din unele cărţi străine, că majoritatea zdrobitoare a populaţiei Transilvaniei este românească. Autorii străini, spune el cu justeţe, au avut în vedere secole întregi numai pătura conducătoare, din sînul căreia se recrutau principii, judecătorii, administratorii, nobilii moşieri, burghezii, „în fine sarea pămîntului, ascunzînd artificialmente de văzul lumei sutele şi miele de români, nu numai cufundaţi în dispreţ, în goană şi servitute, şi încă puşi legalmente într-o linie cu vita cea fără grai" [77]. Românii transilvani n-au fost învinşi în luptă, susţine B. P. Hasdeu, şi s-au opus dominaţiei străine în speranţa reînvierii. Cei mai nerăbdători dintre ei au trecut Carpaţii şi au întemeiat Ţara Românească şi Moldova, iar acestea au format România dunăreană, spre care se îndreaptă ochii românilor transilvani. Existenţa României dunărene a dat aspiraţiilor Transilvaniei „un scop asupra căruia să-şi aţintească ochii, în loc de a-i preumbla rătăciţi în toate părţile" (aluzie la Austria) „cu grijă şi cu necertitudine" [78]. Românii transilvani n-au urît niciodată Austria şi n-ar dori s-o urască nici acum [79], dar prietenia lor pentru Austria stă în prietenia acesteia pentru Principatele dunărene. Încheindu-se documentatul articol, se afirmă că Beust, autorul dua-

[73] *Ibidem.*
[74] *Ibidem.*
[75] *Ibidem.* Vezi şi versurile 4, 5 şi 6 din Sophocle, *Antigone*, text grec, éd. Ed. Tournier, revue par A. M. Desrousseaux, Paris, 1910, care au un sens puţin diferit.
[76] B. P. Hasdeu, *Transilvania şi Austria*, în „Românul", XI (1867), nr. din 14—15 august, nr. din 18 august şi nr. din 21—22 august.
[77] *Ibidem*, nr. din 14—15 august.
[78] *Ibidem*, nr. din 18 august.
[79] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

lismului austro-ungar, nu este austriac şi nu cunoaşte trecutul ţării pe care o conduce, din care cauză nici nu are o atitudine justă faţă de români.

Preocupările lui B. P. Hasdeu pentru problema eliberării Transilvaniei au continuat şi în anul următor. În ianuarie 1868, în studiul *Caracterul naţionalităţii române ca baza legislaţiunii sale* [80], prezintă răscoala ţărănească din 1437—1438 din Transilvania, comparînd-o cu retragerea plebei romane pe muntele Aventin [81]. În alte părţi ale studiului el dă exemple şi din istoria Transilvaniei, dar în încheiere spune că şi-a întemeiat afirmaţiile pe date din „istoria Moldovei, Transilvaniei şi Ţării Româneşti, adecă din analele generale ale Daciei lui Traian" [82].

Semnarea la 20 ianuarie/1 februarie 1868 a unui tratat de alianţă româno-sîrb [83], deşi secret, şi discutarea în Adunarea Deputaţilor a proiectului de lege privind puterea armată, la dezbaterea căruia a participat şi el ca deputat, i-au dat prilejul lui B. P. Hasdeu să evoce figura de erou şi de martir al cauzei eliberării Transilvaniei a unuia din comandanţii de oşti ai lui Mihai Viteazul, sîrbul Baba Novac [84], ucis la Cluj (5 februarie 1601) prin ardere de viu de nemeşii duşmani ai principelui român.

În vara anului 1868 situaţia politică internă şi externă a României s-a schimbat. Ofensiva grupărilor conservatoare contra politicii externe a guvernului liberal-radical, prezidat acum de Nicolae Golescu, şi acţiunea Imperiului otoman, a Austro-Ungariei, a Franţei şi a Angliei, care ameninţau cu trimiterea în România a unei comisii de anchetă pentru dovedirea participării guvernului român la organizarea şi la trecerea în sudul Dunării a cetelor revoluţionare bulgare, au creat o atmosferă de neîncredere în posibilitatea realizării planului de eliberare a Transilvaniei şi de cucerire imediată a independenţei României. Împotrivindu-se acestei atmosfere, B. P. Hasdeu o constată totuşi [85], condamnînd-o cu severitate. Transilvania continuă să formeze mai departe preocuparea lui principală. În lunile iunie, iulie şi august 1868, el a făcut din nou o călătorie în Ungaria, dar şi în Serbia, Austria, Boemia, Bavaria şi Franţa [86], cu scopul de a se informa, atît ştiinţific, cît şi politic, într-un moment cînd guvernul din Pesta organiza procesul contra Pronunciamentului din 3/15 mai 1868 de la Blaj. Cu acest prilej el a cunoscut pe Iosif Vulcan, redactorul „Familiei", care probabil atunci s-a angajat să alcătuiască *Panteonul român*, valoroasa lucrare apărută în anul următor, 1869.

---

[80] B. P. Hasdeu, *Caracterul naţionalităţii ca bazea legislaţiunii sale*, în „Românul", XII (1868), nr. din 11 ianuarie, nr. din 13 ianuarie, nr. din 14 ianuarie şi nr. din 25 ianuarie.

[81] *Ibidem*, nr. din 14 ianuarie 1868.

[82] *Ibidem*, nr. din 25 ianuarie 1868.

[83] N. Ciachir şi C. Buşe, *Cu privire la tratatul de alianţă româno-sîrb din 1868*, în „Revista arhivelor", Bucureşti, IX (1966), nr. 1, p. 193.

[84] B. P. Hasdeu, *Bătrînul Baba Novac. O schiţă din istoria Serbiei şi României*, în „Românul", XII (1868), nr. din 29 martie, nr. din 31 martie, nr. din 4 aprilie, nr. din 14 aprilie şi nr. din 19 aprilie.

[85] B. P. Hasdeu, *Patriotism şi neîncredere*, în „Românul", XII (1868), nr. din 1 septembrie : „În România cuvîntul «patriotism» se pare a fi proscris de o bucată de vreme. Oricine-l rosteşte se espune neapărat rîsului, ironiei, sarcasmului acelora ce-l ascultă".

[86] „Traian", I (1868), nr. 6, p. 21; vezi şi Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiţă biografică şi bibliografică*, Bucureşti, 1928. p. 13.

www.dacoromanica.ro

Revenit în ţară, B. P. Hasdeu publică în patru numere din septembrie 1868 ale „Românului" o analiză critică, în studiul *Anglia în Ardeal* [87] a voluminoasei lucrări apărute cu trei ani înainte a englezului Charles Boner, intitulată *Transilvania its products and its people* [88]. Spirit conservator, Charles Boner, utilizînd lucrări ostile românilor, n-are pentru transilvanii români decît cuvinte dispreţuitoare [89]. El scrie că românii pretind că se trag din romani numai pentru a fi consideraţi ca naţiune. Părerea lui este însă că românii sînt *daci* romanizaţi [90] (ceea ce nu le-ar fi dat dreptul să formeze o naţiune !). Mai departe el transcrie şi insulte la adresa românilor, de pildă : „Valahul este fricos din natură (*cowardey by nature*)" [91]. Desconsiderînd rolul românilor, a căror cultură de altfel n-o cunoaşte, Charles Boner este silit să admită, pe baza statisticilor austriece, că majoritatea absolută a populaţiei ţării o alcătuiau românii (p. 624), aşa cum arată datele reproduse de el : 1 227 276 de români ; 536 011 maghiari şi 192 482 de saşi [92].

Activitatea lui B. P. Hasdeu pentru eliberarea şi unirea Transilvaniei cu România i-a atras simpatia românilor transilvani. Adunarea generală a Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român, ţinută la Gherla în 1868, l-a ales membru de onoare. Guvernul maghiar a refuzat însă confirmarea alegerii lui, ceea ce l-a determinat pe deputatul român Iosif Hodoş să-l interpeleze în Camera deputaţilor la 15 iunie 1869. Ministrul de Interne, baronul Wenkheim Béla, însă s-a mulţumit să răspundă la 5 iulie, că neconfirmarea alegerii lui B. P. Hasdeu (şi a lui V. A. Urechia) „a urmat din motive *politice*" [92 bis].

Ofensivei reacţionare şi nepatriotice a grupărilor conservatoare şi celei potrivnice politicii externe a României a majorităţii puterilor garante, li s-au adăugat în octombrie şi noiembrie 1868 presiunile guvernului Prusiei (pînă în septembrie apărător al României) şi cele ale rudelor apropiate ale lui Carol I, în special ale unchiului său, marchizul Pepoli, ambasadorul Italiei la Viena, pentru înlăturarea guvernului liberal radical [93], considerat revoluţionar. La 16/28 noiembrie 1868, acesta a şi fost silit să demisioneze, fiind înlocuit cu un guvern prezidat de conservatorul D. Ghica şi cu liberalul moderat M. Kogălniceanu la Ministerul Afacerilor Interne. Noul guvern conservator-liberal moderat s-a angajat să ducă o politică de bună vecinătate faţă de cele trei imperii vecine, în special faţă de Imperiul otoman şi de Austro-Ungaria, iritate contra României [94].

---

[87] B. P. Hasdeu, *Anglia în Ardeal*, în „Românul", XII (1868), nr. din 19 septembrie, din 22 septembrie, din 25 septembrie şi din 29 septembrie,

[88] Londra, 1865, in — 8.

[89] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, nr. din 19 septembrie 1868.

[90] *Ibidem*, nr. din 25 septembrie 1868.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*, nr. din 29 septembrie 1868.

[92 bis] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur* sau *Luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, 1909, p. 187, 210, 212-215.

[93] Vasile Maciu, *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, p. 309 şi 312—314.

[94] Iosif Vulcan, care fusese angajat de guvernul român în 1868 să publice *Panteonul român*, se vedea silit în anul următor să ceară sprijinul material al lui M. Kogălniceanu, ministrul afacerilor interne (B.A.R.S.R., Corespondenţă, nr. 104 866).

www.dacoromanica.ro

Determinat de această schimbare şi probabil în înţelegere cu capii grupării liberal-radicale, B. P. Hasdeu a dezvoltat pe cont propriu, dîndu-i o nuanţă accentuat bărnuţiană, lupta sa pentru unitatea politică şi naţională a poporului român. Ajuns în divergenţă de păreri cu gruparea liberal-radicală încă din martie 1868 în chestiunea organizării armatei, fără să se despartă formal de ea, el a început să scoată de la 16 aprilie 1869 ziarul propriu „Traian"[95], al cărui nume simboliza idealul daco-român al unei Românii din care să facă parte şi Transilvania, una dintre părţile importante ale Daciei romane. „Traian" se tipărea însă, ca şi „Românul", tot în tipografia lui C. A. Rosetti, un indiciu că acesta îl susţinea, deşi milita şi pentru idei pe care nu le accepta. Prezentînd programul noului ziar, B. P. Hasdeu scrie în primul număr al lui „Traian"[96] că „în imaginea lui Traian se întrunesc ambele elemente ale existenţei noastre naţionale: românism şi democraţie". În continuare, el atrage atenţia că merge pe vechea cale: „Sîntem prea departe de a împlînta un nou stindard, ci voim numai pentru a reînnoi oarecum pînza vechiului drapel, în giurul căruia am luptat, luptăm şi vom lupta", şi că el nu face decît să ducă mai departe opera revoluţiei din 1848.

În noiembrie 1869, B. P. Hasdeu, a înfiinţat şi o organizaţie politică proprie, „Românismul", al cărei preşedinte a fost ales. În discursul ţinut la alegerea ca preşedinte la 15 noiembrie 1869, el atacă direcţia revistei „Convorbiri literare", acuzînd-o de oportunism în politică şi de cosmopolitism în cultură[97].

La 1 martie 1870 schimbă titlul ziarului său, denumindu-l „Columna lui Traian", adăugînd ideologiei sale naţionale şi democrate pronunţate tendinţe antidinastice şi republicane, inspirate în parte din lucrările lui Simion Bărnuţiu. În urma mişcării antidinastice din 8/20 august 1870, P. B. Hasdeu a fost arestat sub învinuirea de a fi participat la mişcare[98], dar după nouă zile, din lipsă de dovezi, a fost eliberat, reluîndu-şi activitatea politică.

După înăbuşirea noii mişcări antidinastice şi republicane din zilele de 10—15 martie 1871 şi după formarea guvernului autoritar prezidat de conservatorul Lascăr Catargiu, B. P. Hasdeu a fost silit din lipsă de bani să transforme la 22 decembrie 1871 „Columna lui Traian" din ziar politic în revistă ştiinţifică şi să-şi limiteze activitatea, consacrîndu-şi cea mai mare parte din timp cercetărilor ştiinţifice. El n-a renunţat însă la lupta sa, ci a mutat-o numai pe un teren diferit.

Reluînd, în prefaţa *Istoriei critice a românilor din ambele Dacie*, teza lui din studiul *Unirea*, publicat în „Perseverenţa" în primăvara anului 1867, conform căreia din 1300 începe perioada sintezei poporului român, B. P. Hasdeu scrie că secolul al XIV-lea „a fost pentru români demăneaţa

---

[95] „Traian, ziar politic, literar, ştiinţific şi industrial". *Românism — Constituţiunea-Democraţia*. G. Bogdan-Duică (*Un cuib daco-roman*, în „Hyperion", II (1933), Cluj, nr. 3 din martie) numeşte ziarul „Traian" „un cuib daco-roman" şi afirmă că „de cuprinsul său a tresărit şi Transilvania, nu numai Bucovina cu al său S. Fl. Marian".

[96] *Politica*, în „Traian", I (1869), nr. 1 din 16 aprilie.

[97] *Discursul d-lui B. P. Hasdeu*, în „Traian", I (1869), nr. 82 din 18 noiembrie.

[98] *Buletin interior*, în „Columna lui Traian", I (1870), nr. 40 din 19 august.

www.dacoromanica.ro

acestei din urmă faze [bărbăţia], a cării aurore resărise cu puţin înainte". Mai departe el adaugă însă: „Pînă la măreaţa concepţiune a unităţii genetice mai este departe, dar ajunge d-ocamdată, că românul voieşte a fi român"[99].

Lupta lui B. P. Hasdeu dusă în anii 1866—1870 pentru desăvîrşirea unirii naţionale a poporului român într-un stat democratic, n-a avut rezultatul practic aşteptat. Deşi n-a fost lipsită de insuficienţe, ea a constituit însă o contribuţie considerabilă, prin aprofundarea şi dezvoltarea ştiinţifică a ideologiei dacoromânismului, la pregătirea Unirii din 1918.

[99] Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Istoria critică a românilor din ambele Dacie*, tom. I, vol. I, Bucureşti, M.D.C.C.C. LXXIII, p.i.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ASPECTE ALE UNITĂȚII POPORULUI ROMÂN ÎN SECOLELE XIV-XV

DE

I. D. SUCIU

Problema unității poporului român a constituit preocuparea multor istorici care au urmărit de-a lungul veacurilor dezvoltarea poporului nostru, căutînd să extragă din puținele urme scrise ce ne-au rămas din acest trecut formele de viață și de legături comune care s-au manifestat pe ambele versante ale Carpaților.

Originea și limba comună tuturor românilor de pe teritoriul Daciei au fost afirmate și recunoscute îndeosebi începînd cu umaniștii. În secolul al XVI-lea ele au fost susținute și de umanistul Nicolae Olahus, pentru ca în veacul următor să devină o idee cunoscută și susținută de cronicarii români.

Școala latinistă a reluat cu argumente științifice, de ordin istoric și filologic, problema originii comune a tuturor românilor despărțiți atunci în mai multe state feudale.

În timpurile mai recente, problema unității poporului român în secolele XIV—XV a fost studiată, aducînd contribuții și interpretări noi, istoricii N. Iorga [1], Ion Lupaș [2], D. Onciul [3], Gheorghe Brătianu [4], P. P. Panaitescu[5], Ștefan Ștefănescu[6], Eugen Stănescu[7], Cornelia Bodea, Constan-

---

[1] *Dezvoltarea ideii unității politice*, București, 1915; *Faptă și suferință românească în Ardeal*, București, 1929.

[2] *Istoria unirii românilor*, București, 1939.

[3] *Ideia latinității și a unității naționale*, în „Revista istorică", 1919 (V), p. 141—162.

[4] *Origines et formation de l'unité Roumaine*, București, 1943; *Formarea unității românești, factorii istorici*, în „Arhiva românească", 1940 (V), p. 25—46.

[5] *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960.

[6] *Mișcări demografice în țările române până în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, p. 187—208; *Michel le Brave, „Restitutor Daciae"*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1968, nr. 6, p. 899—914.

[7] *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" și sensurile ei*, în „Studii", 1968, nr. 6, p. 1105—1123; *Geneza noțiunii de „România", Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate*, p. 237—254.

www.dacoromanica.ro

tin C. Giurescu[8] şi alţii. Studiile acestea se completează cu volumele recent apărute, care, tratînd istoricul unificării statale a poporului român, aduc importante contribuţii la cunoaşterea acestei probleme [9]. În cele ce urmează vom încerca să întregim aceste date prin urmărirea unui aspect mai puţin subliniat, acela al întrajutorării românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, fenomen consemnat chiar şi în primele documente scrise şi continuat în mod regulat în veacurile XIV—XV.

Evoluţia culturală prin traducerea primelor manuscrise a cărţilor religioase şi apoi prin apariţia tiparului contribuie şi mai mult la clarificarea şi la întărirea procesului de dezvoltare a unităţii poporului român. Copiile manuscriselor transilvănene erau răspîndite pe tot teritoriul locuit de români. Acelaşi lucru se poate spune şi despre tipărituri [10].

★

Întrebarea care se ridică este dacă înainte de apariţia primelor traduceri manuscrise avem dovezi despre o conştiinţă etnică, nu religioasă, a poporului român din Transilvania şi Banat? Un prim răspuns îl putem da prin actul voievodului Bogdan care, după o rezistenţă de mai mulţi ani, trece din Maramureş în Moldova împreună cu fiii şi oamenii lui şi, profitînd de împrejurările politice favorabile după moartea lui Sas, alungă pe Balc şi ocupă tronul acestei ţări. Desigur că Bogdan n-ar fi reuşit să se instaleze şi să se menţină în Moldova dacă nu s-ar fi bucurat de sprijinul populaţiei locale de acolo. Aceasta înseamnă însă că rezistenţa lui Bogdan împotriva regelui ungar era cunoscută moldovenilor, care, sprijinindu-l, luptau în acest fel pentru emanciparea ţării de sub suzeranitatea Coroanei ungare.

Actul lui Bogdan din 1359 nu ar constitui o dovadă a unei conştiinţe etnice în rîndul poporului român dacă ar fi fost făcut numai de el în decursul secolului al XIV-lea. Putea fi considerat şi ca un act de oportunitate politică. Pentru a constitui o dovadă a conştiinţei etnice şi de solidaritate a poporului român, asemenea acte de trecere dintr-o parte în alta a Carpaţilor trebuiau să fie continuate de alţi cneji sau voievozi din Transilvania sau Banat.

Cnezii şi voievozii români din Transilvania şi Banat reuşiseră să se ridice la o înfloritoare stare economică, politică şi militară în secolele XIV—XV. Importanţa lor creşte îndeosebi în regiunile de graniţă cu Moldova şi Ţara Românească, ca Maramureşul, sudul Transilvaniei şi Banatul, unde, fiind folosiţi la apărarea hotarelor împotriva turcilor, au avut prilejul să-şi dovedească măiestria militară şi să fie răsplătiţi prin donaţii de sate şi pămînturi pentru vitejia lor. În Banat, numărul lor era foarte mare, şi, pe lîngă familia Bizeria, amintim pe cnejii de Mîtnic,

[8] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1967; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967.

[9] Ştefan Pascu, *Marea adunare naţională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968; V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Bucureşti, 1968; V. Netea, *Réunion de la Transylvanie à la Roumanie*, Bucureşti, 1960; I. Gheorghiu şi C. Nuţu, *Adunarea naţională de la Alba-Iulia*, Bucureşti, 1968; *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Bucureşti, 1968; *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968.

[10] Recent s-au descoperit două tipărituri coresiene tocmai în sud-vestul Banatului, iar *Divanul înţeleptului* al lui Dimitrie Cantemir l-am descoperit în copii manuscrise la urmaşii cnejilor din Ţara Haţegului.

www.dacoromanica.ro

de Măcicaș, de Armeniș, de Racovița, de Gîrliște, de Macedonia și mulți alții care s-au ridicat în urma faptelor de arme, avînd un rol important în luptele antiotomane încă înainte de apariția lui Ioan de Hunedoara. Și în Țara Hațegului trebuie să amintim pe cnejii din Rîușor, din Densuș, din Tîmpa, din Hațeg, din Cinciș, din Rîul de Mori, din Strei-Sîngeorge și alții foarte numeroși care precedă apariția lui Ioan de Hunedoara. Este adevărat că, începînd cu veacul al XVI-lea, mulți dintre acești cneji, fiind înnobilați, se vor asimila cu nobilimea mare și mijlocie prin înrudirea cu familiile maghiare. În secolele XIV—XV însă își mențineau ființa etnică și prin actele lor au dovedit că aveau o conștiință etnică încă din acele vremuri. Din urmele rămase de la ei rezultă că în multe privințe nu se deosebesc cu nimic de boierii din Țara Românească și din Moldova. În tabloul votiv al bisericii din Strei-Sîngeorge, soția cneazului Cîndea apare cu portul țărancelor romînce. Chiar și din pisania de aici și din cea de la Crișcior rezultă că foloseau ca limbă oficială nu limba latină, ci pe cea medio-slavă, care era pe atunci limba oficială și în cancelaria domnilor din Țara Românească și Moldova. Cînd a vorbit despre această frescă, Nicolae Iorga ajungea la concluzia că „într-o mare lumină nouă apare prin fresca din Strei toată această nemeșime românească de cnezi, nici unguriți, nici latinizați, nici trecuți la legea stăpînilor, ci înfățișînd în Ardealul lor ce înfățișau dincoace ai noștri cei vechi"[11], adică aceeași lume nobiliară românească, care, deși era sub stăpînire streină, nu se deosebea întru nimic nici în port, nici în credință, nici în obiceiuri și nici în limbă. Cît de vechi erau organizațiile social-politice ale acestor voievozi și cnezi reiese și din diploma descoperită în anii din urmă în care se atestă organizația voievodală în Banat încă din prima jumătate a veacului al XIII-lea[12].

Cu cît puterea economică și militară a cnejilor și a voievozilor români crește, cu atît ei manifestă tot mai mult tendința de independență față de regii Ungariei. De aceea exemplul lui Bogdan este continuat de numeroși cneji și voievozi, însă ponderea lor politică și militară are o importanță mai mică, istoria înregistrînd cu mai puține urme scrise actele lor.

La puțin timp însă după răscoala lui Bogdan, în Banat se amintește de un nou act de infidelitate al lui Vladislav, fiul lui Laheci, căreia regele Ludovic al Ungariei îi confiscă la 19 iunie 1376 satul Bălașnica din districtul Mehadiei pentru că „a fugit în ținuturile transalpine și s-a aliat dușmanului nostru", încălcînd în acest fel jurămîntul de credință față de rege[13]. Documentul prezintă o mare importanță pentru dovedirea conștiinței de unitate etnică a românilor în această vreme. Deși nu se face nici o precizare privitoare la cauza trecerii lui Vladislav în Țara Românească, totuși din analiza evenimentelor istorice putem trage anumite concluzii. Este știut că după 1374 raporturile dintre Vlaicu-Vodă și regele Ludovic se înrăutățesc. Ludovic pornește o expediție împotriva lui Vlaicu-Vodă, reușind să ocupe în 1375 cetatea Severinului. Vlaicu reocupă în

[11] N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, București, 1926, p. 5.

[12] Ștefan Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV*", în „Studii", tom. 17 (1964), nr. 5, p. 1141—1146.

[13] Documentul e publicat de N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, București, 1906, p. 275; Teodor Popa, *Iancu Corvin de Hunedoara*, p. 178—9. Cf. și Ștefan Pascu, *Răscoale țărănești în Transilvania medievală*, Cluj, 1947, p. 60.

www.dacoromanica.ro

anul următor, 1376, cetatea de la Ludovic[14]. Deci cum actul de confiscare a bunurilor lui Vladislav s-a făcut în iunie 1376, rezultă că Vladislav Laheci împreună cu oamenii de sub comanda lui s-au alăturat lui Vlaicu-Vodă şi, cînd acesta s-a retras, Vladislav, fiul lui Laheci, s-a refugiat în Ţara Românească spre a scăpa de răzbunarea regelui.

Acelaşi lucru se constată şi după moartea regelui Ludovic al Ungariei. Profitînd de tulburările interne pricinuite cu ocazia alegerii noului rege, cnejii români din Banat se răscoală sub conducerea lui Vladislav şi Mihai, fiul lui Dan, nerecunoscînd pe noul rege, Sigismund de Luxemburg. Răscoala cnejilor bănăţeni a durat şi după încoronarea lui Sigismund. Spre a-i aduce la supunere, regele trimite împotriva lor pe banul de Maciova, Nicolae Gara, mai tîrziu palatin al Ungariei. Proporţiile răscoalei se întrevăd din documentul emis de Sigismund la 1408: „Apoi, nu la mult timp după aceea, după ce am fost încoronaţi cu sacra coroană regală, numitul Nicolae, astăzi palatin, pe atunci banul nostru de Maciova, la porunca noastră şi-a ridicat cu putere banderia sa pentru zdrobirea numiţilor infideli din părţile timişane, unde numărul lor se mărea, pornind cu alţi credincioşi de-ai noştri, ajutaţi de puterile celui de sus, au învins pe Vladislav şi pe Mihai, fii lui Dan, şi pe celălalt Vladislav Zanc, care-şi adunaseră cetele spre jignirea noastră"[15].

Deci, după însăşi afirmaţia regelui rezultă că era vorba de o răscoală mare a cnejilor bănăţeni, care se întindea, şi pentru înăbuşirea ei a fost nevoie de intervenţia armatei lui Nicolae Gara cu alte ajutoare.

Şi această răscoală trebuie pusă în legătură cu evenimentele din Ţara Românească. În această vreme, în Muntenia domnea Dan I (1384—1386), fratele lui Mircea cel Bătrîn. Dan intervine cu o armată puternică şi atacă cetatea Mehadia şi două localităţi din jurul Haţegului. În ceea ce priveşte intervenţia lui Dan, părerile sînt împărţite: unii susţin că Dan, profitînd de anarhia din Ungaria, ar fi încercat să reocupe Severinul, Amlaşul şi Făgăraşul[16]. Alţii afirmă că, „la începutul acestor mişcări, românii răsculaţi au găsit sprijin în domnul de atunci al Munteniei, Dan, care a năvălit cu oaste puternică...[17]". Împărtăşim şi noi punctul de vedere că Dan a venit în ajutorul răsculaţilor. În acest sens aducem un nou argument: dacă Dan ar fi urmărit să reocupe numai Severinul, ce rost avea să atace şi prin Haţeg? Şi încă ce rost mai avea să atace cetatea Mehadia? Deci Dan a intervenit în ajutorul răsculaţilor, încercînd să pătrundă în Banat prin sud şi prin est. Dar, indiferent de scopul urmărit, ceea ce rămîne fapt istoric bine precizat este că intervenţia lui Dan se întîmplă tocmai în vremea răscoalei cnejilor din Banat şi deci nu poate fi străină de această răscoală.

În timp ce aceste evenimente se petreceau în Banat, în celelalte părţi ale pămîntului românesc ocupat de regii Ungariei se ivesc noi răscoale care exprimau nemulţumirile ţăranilor români împotriva exploatării feudale.

---

[14] *Istoria României*, II, p. 352.

[15] Hurmuzaki, *Documente...*, I$_2$, p. 452. Documentele au fost traduse de Margareta Nasta şi Gh. Ceauşescu, pentru care le mulţumesc.

[16] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a 2-a, Bucureşti, 1935, p. 419.

[17] Ştefan Pascu, *Răscoale...*, p. 60.

www.dacoromanica.ro

În 1382 în părțile Sibiului izbucnește o mare răscoală a românilor, care a dus la un adevărat război civil între țăranii români și patriciatul săsesc din aceste părți. Cauza acestei răscoale era rivalitatea pentru dreptul de păşunat. În urma intervenției episcopului romano-catolic de Alba-Iulia se ajunge la aplanarea conflictului. Actul de împăcare a fost încheiat la 13 ianuarie 1383 și ambele părți renunță la despăgubirea pierderilor suferite[18].

Ceea ce trebuie să reținem din acest eveniment este un fapt deosebit de important: românii din jurul Sibiului au fost ajutați și de populația din Țara Românească. Documentul înregistrează chiar numele a doi participanți din Țara Românească care și-au pierdut viața în timpul luptelor: un bărbat, Dobrin, și o femeie, Drosa[19].

După unii istorici se pare că n-a fost „străin cu totul" de răscoala românilor sibieni nici Radu-Vodă, domnul Țării Românești, care a clădit chiar în acel an biserica din Răşinari, iar în anul următor, 1384, biserica din Rîușorul Bîrsei[20]. E posibil ca biserica răşinărenilor să fi fost distrusă chiar în timpul luptelor și domnul muntean să-și fi ajutat frații prin reconstruirea ei.

Făcînd bilanțul veacului al XIV-lea, deși avem atît de puține urme scrise, constatăm că gestul lui Bogdan nu a fost singular; și alți cnezi s-au răsculat împotriva stăpînirii regilor maghiari, ca Vladislav, fiul lui Lehaci, în 1376. Mai mult chiar, în cele două răscoale, a românilor bănățeni din 1385—1386 și cea a sibienilor din 1382—1383, aceștia sînt ajutați de frații lor din Țara Românească.

★

În secolul al XV-lea avem mai multe documente care oglindesc în mod precis problema conștiinței unității etnice a poporului român din acest timp. La luptele interne pentru ocuparea tronului Ungariei dintre Sigismund de Luxemburg și Ladislau de Durazzo participă și românii din Maramureș.

Maramureșenii se ridică sub conducerea voievodului Baliță și a fiului său Dumitru împotriva partizanilor lui Sigismund, care erau conduși de principele Tudor Koriatovici și de Petru Pórény. Și de data aceasta se întîmplă un fenomen analog celui din timpul răscoalelor bănățene și sibiene. Voievodul Baliță cheamă în ajutor pe moldoveni. Împreună pustiesc și ard satele adversarilor pînă departe în interiorul Ungariei. După ce luptele civile iau sfîrșit și Sigismund redevine stăpîn pe situație, prin două documente reînnoiește privilegiile nobililor din cele trei Apșe, pe care le aveau din timpul lui Ludovic cel Mare și care au fost arse în timpul luptelor cu moldovenii. Regele Sigismund reînnoiește actele donaționale ale nobililor din Apșa de Sus, de Mijloc și de Jos, care „au fost distruse de incendiu datorită vicleniei de care s-au făcut vinovați unii dușmani, necredincioși ai noștri și ai regatului Ungariei", precum și năvălitorii din

[18] Zimmerman-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 565—6; cf. Ștefan Pascu, *Răscoale...*, p. 64—6; Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1915, p. 87.

[19] Marina Lupaș-Vlasiu, *op. cit.*, p. 87—88, vede în Drosa pe cea dintîi româncă ce a participat la o răscoală.

[20] Șt. Pascu, *Răscoale* ..., p. 67.

www.dacoromanica.ro

Moldova, care, atacînd, au distrus casele aceloraşi nobili, au ars actele de proprietate şi le-au luat bunurile ca pradă[21]. Despre soarta voievodului Baliţă şi a celorlalţi partizani ai lui, ca Ioan de Dolha, nu avem ştiri. E posibil să se fi adăpostit şi ei în Moldova spre a scăpa de răzbunarea lui Sigismund.

★

În timpul domniei lui Sigismund, în Banat avem unul dintre cele mai interesante exemple de afirmare a conştiinţei etnice prin acţiunea lui Vlad de Bizerea. Acesta era unul dintre numeroşii cnezi bănăţeni care, distingîndu-se în luptele lui Sigismund cu turcii, a reuşit să-şi consolideze poziţia socială, politică şi militară, obţinînd numeroase sate în districtul Caransebeşului. Şi mai înainte, tatăl lui, Vladislav de Bizerea, se remarcă în luptele cu turcii. Localitatea Bizerea, situată în districtul Caransebeş, a dispărut încă din timpul ocupaţiei Banatului de către turci.

Deci Vlad de Bizerea, răsculîndu-se împotriva lui Sigismund de Luxemburg, se refugiază împreună cu fii şi oamenii lui în Ţara Românească la curtea lui Dan al II-lea. Drept represalii, Sigismund dă actul din 10 septembrie 1433 prin care-i confiscă satele şi moşiile. „Datorită infidelităţii sus-pomeniţilor Vlad şi a fiilor săi, cît şi datorită faptului că ei, părăsind moşiile sus-înşirate şi drepturile lor de posesiune, s-au refugiat în ţinuturile de dincolo de munţi, supuse atunci, ca şi acum, cruzilor turci, prigonitorii crucii lui Hristos, vrăjmaşi de căpetenie ai majestăţii-noastre şi ai regatelor noastre şi ai întregii creştinităţi şi prin urmare [au trecut] la răposatul voievod Dan al aceloraşi ţinuturi de dincolo de munţi, care pe atunci ţinea partea sus-numiţilor turci, arătîndu-şi dispreţul faţă de maiestatea noastră împreună cu sus-numiţii săi fii, uneltind cu nesupunere cît a putut împotriva maiestăţii-noastre şi a supuşilor noştri pînă la sfîrşitul vieţii sale, s-a făcut vinovat de încălcări faţă de maiestatea-noastră"[22].

Ceea ce trebuie reţinut din acest document e faptul important că Vlad de Bizerea, fiind nemulţumit de stările de lucruri din Ungaria, şi-a găsit adăpost la curtea lui Dan al II-lea din Tîrgovişte şi că în 1433, cînd cancelaria lui Sigismund emitea documentul, Vlad de Bizerea era mort.

Întrebarea care se pune este: cînd s-a produs revolta lui Vlad de Bizerea împotriva regelui ungar şi care a fost cauza acestei revolte? Unii istorici[23] presupun că motivul revoltei lui Vlad de Bizerea a fost forţarea cnezilor bănăţeni de către rege de a presta servicii pentru întărirea şi apărarea cetăţii Deva. Noi credem că au fost alte motive, mult mai importante, care, lovind în privilegiile cnezilor şi dreptul lor de autonomie, au dus la răscoala lui Vlad de Bizerea şi a oamenilor lui. De altfel, în schimbul privilegiilor pe care le aveau, cnezii bănăţeni erau oricum obligaţi să întreţină cetăţile de apărare şi să înfrunte atacurile din sud. Deci faptul că ar fi fost obligaţi să apere şi să întărească cetatea Devei nu ar fi putut constitui un motiv de a-şi părăsi averile şi a pleca la curtea lui Dan al II-lea.

---

[21] Ioan Mihály de Apşa, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 143, diploma din 7 decembrie 1406 şi 6 aprilie 1407.

[22] Hurmuzaki, *Documente...*, I_2, p. 583

[23] Ştefan Pascu, *Răscoale...*, p. 80.

www.dacoromanica.ro

Vlad de Bizerea participase și se distinsese la lupta de la Golubač din iunie 1428. Pentru actele lui de vitejie în această luptă, regele Sigismund îl răsplătise cu o curte în orașul Caransebeș, pe care urma s-o stăpînească cu ceilalți nobili din neamul lui, Nicolae și Iacob de Bizerea. „Pentru serviciile acelorași Vlad, Nicolae și Iacob și îndeosebi pentru faptele de curînd săvîrșite cu toată lauda sub castrul Golubač, am socotit să le fie remisă sus-numita curte[24]". Însemnează că la 30 noiembrie 1429, cînd Sigismund îi făcea actul de danie, Vlad de Bizerea era încă în raporturi bune cu regele. Deci actul de infidelitate se produce după această dată.

Acuzația adusă de Sigismund că atît Dan al II-lea, cît și Vlad de Bizerea au trecut de partea turcilor nu corespunde adevărului istoric. Realitatea este că, după înfrîngerea creștinilor de la Golubač, Sigismund a renunțat la politica lui orientală și a încheiat pace cu turcii pe termen de trei ani. Atît Dan al II-lea, cît și despotul Serbiei, Gheorghe Brancovici, au fost nevoiți să încheie și ei pace separată cu turcii spre a-și putea menține stăpînirea în țările respective[25]. Deci Sigismund de Luxemburg a fost acela care părăsise ideea ofensivei împotriva turcilor, iar nu Dan al II-lea. Ceea ce a supărat însă pe Sigismund a fost faptul că Dan al II-lea, după încheierea păcii, își lua libertatea de acțiune în cadrul alianței dunărene împotriva turcilor. Acțiunea lui Dan a dus la răcirea relațiilor cu Sigismund. Încheierea păcii separate de Dan al II-lea nu constituie decît o etapă provizorie în politica viteazului domn al Țării Românești. În vara anului 1431, luptele cu turcii vor fi reluate fără ajutorul lui Sigismund și o cronică sîrbească înregistrează moartea domnului, „luptînd vitejește împotriva ismailitenilor" [26].

Pentru apărarea hotarelor dinspre Dunăre, Sigismund recurge la vechea formulă a cavalerilor teutoni. Încă din 1428, din Caransebeș, regele Ungariei informează pe superiorul Ordinului cavalerilor teutoni că e dispus să le cedeze „anumite cetăți în apropierea Dunării între Ungaria, Serbia și Țara Românească" spre a apăra hotarul de turci. La sfîrșitul anului 1429 și începutul anului 1430, cavalerii teutoni se instalează în sudul Banatului, unde primesc peste 20 de cetăți și fortificații, însoțite de numeroase alte drepturi. Printre privilegiile cîștigate merită să menționăm și dreptul de jurisdicție asupra nobililor și cnezilor români din districtele Mehadia, Almăj și Ilidia. Numărul cnezilor din aceste districte era destul de mare. Într-o scrisoare din 1430 se amintesc 224 cnezate în districtul Mehadia; în districtul Almăj, numărul cnezatelor ajunge la 293, iar în districtul Ilidia 126[27].

Instalarea cavalerilor teutoni în sudul Banatului produce mari nemulțumiri în rîndul cnezilor bănățeni, care pînă atunci erau sub juris-

---

[24] Hurmuzaki, I_2, p. 561.

[25] I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919.

[26] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 39. Faptul e înregistrat la 1 iunie 1431; *Istoria românilor*, II, p. 426.

[27] Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 919, p. 216.

www.dacoromanica.ro

dicțiunea directă a regelui Sigismund. Ei refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Radwitz, marele maestru al ordinului. Cînd acesta convoacă la o judecată pe cnezii din Almăj, aceştia nu vor să se prezinte, motivînd că procesele lor le judecă numai regele Ungariei[28]. Față de împotrivirea cnezilor bănățeni, magistrul ordinului teutonilor se adresează regelui. Scrisoarea lui Radwitz poartă data 21 august 1430. Deci la această dată conflictul dintre cavalerii teutoni şi cnezii bănățeni e deschis.

Vlad de Bizerea, care avea numeroase moşii şi terenuri, parte moştenite de la tatăl său, parte obținute în urma actelor de vitejie, se afla printre cnezii nemulțumiți şi, în urma conflictului cu cavalerii teutoni, se refugiază la curtea lui Dan al II-lea la începutul acestui an, 1430. Nicolae Radwitz ocupă moşiile lui Vlad de Bizerea şi le deține pînă în 1433, cînd Nicolae de Bizerea, ruda lui Vlad, cere regelui să i se restituie moşiile nepotului său. Se pare că Radwitz refuză să predea moşiile, deoarece Sigismund, pentru a întări actul de donație făcut lui Nicolae de Bizerea, trimite un ordin şi marelui maestru al cavalerilor teutoni prin care-i cere ca neîntîrziat să-l introducă în stăpînirea moşiilor : „ ... Recomandăm cu stăruință credinței tale ... şi ... poruncim ca ... cu mîinile tale şi ale oamenilor tăi în mod obligatoriu să remiți şi să dai înapoi aceleaşi proprietăți sus-numiților Nicolae şi Lațco, pentru ca toate să fie luate în primire cu toate folosințele lor şi toate cele ce țin de ele enumerate mai sus, fără să li se facă vreo împotrivire sau înşelăciune ; şi mai poruncim că va trebui să faci în orice chip să fie remise şi înapoiate aceste proprietăți fie de către oamenii tăi, fie de către alții, oricine ar fi ei"[29].

Din înşirarea satelor confiscate de la Vlad de Bizerea reiese starea înfloritoare la care ajunsese el şi care era caracteristică şi altor cnezi şi nobili români din Banat şi din Transilvania. Astfel, pe lîngă partea lui de moşie din Bizerea şi curtea din Caransebeş, care erau proprietate comună cu a rudelor lui, Vlad stăpînea singur 13 sate. Deoarece în 1433, cînd regele Sigismund confisca moşiile lui Vlad de Bizerea, acesta este arătat ca decedat, credem că Vlad de Bizerea a murit în luptele pe care le-a dat Dan al II-lea cu turcii în vara anului 1431.

La 31 ianuarie 1434, capitlul de Cenad, în prezența delegatului regal, Ioan de Vîlcsan, introduce pe Nicolae şi Lațcu de Bizerea în posesiunea moşiilor lui Vlad : „Venind acolo după lege toți vecinii şi mezinii lor, i-a introdus pe sus-zisul Nicolae de Bizerea şi pe Lațco cu aceleaşi drepturi în stăpînirile lor şi le-a statornicit pe acestea ca să le stăpînească veşnic"[30]. Deci Nicolae de Bizerea intră în posesiunea moşiilor lui Vlad încă de la începutul anului 1434. Nicolae de Bizerea este o figură interesantă în rîndul cnezilor români din Banatul veacului al XV-lea. El va avea un rol important şi în timpul lui Ioan de Hunedoara, care-l numeşte la 1448 castelan al cetății Branului, fiind singurul castelan român al acestei cetăți [31].

---

[28] Hurmuzaki, I_2, p. 565 ; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 20.
[29] Hurmuzaki, I_2, p. 582.
[30] Hurmuzaki, I_2, p. 588.
[31] Arh. st. Braşov, fond „Privilegii", nr. 110 ; cf. şi Szabo Károly, *Zzékely Oklevéltar*, vol. III, Cluj, 1890, p. 61.

www.dacoromanica.ro

Dar după moartea împăratului Sigismund și după plecarea cavalerilor teutoni din sudul Banatului, fiul lui Vlad de Bizerea, Vladislav, se întoarce din Țara Românească și se prezintă la regele Albert, revendicîndu-și moșiile părintești. „Venind în fața maiestății-noastre Vladislav, fiul valahului Vlad de Bizerea, ne-a înfățișat în acest fel cum că Nicolae de Bizerea a ajuns să obțină pentru sine donația posesiunilor mai sus amintite pe nedrept și pe temeiuri neadevărate și că stăpînește aceste moșii și părți de moșie fără nici o îndreptățire". În încheiere, regele Albert ordonă comiților de Timișoara să introducă pe Vladislav de Bizerea în posesiunea moșiilor confiscate de Sigismund[32].

Comiții de Timișoara convoacă adunarea cnejilor și nobililor români din districtul Caransebeșului, care au depus mărturia că, după ce Vlad de Bizerea a murit, „fiii acestuia au stat gata de luptă în toate războaiele noastre contra perfizilor turci...". Pentru întărire, documentul e semnat de fruntașii cnejilor și nobililor români din districtul Caransebeșului : Ioan de Mîtnie, Iacob de Pogănici, Ioan de Măcicaș și Ioan de Bizerea, toți români. Cu toate acestea, conflictul dintre Vladislav de Bizerea și Nicolae de Bizerea se va prelungi pînă în 1448, cînd vor ajunge la o împăcare în fața capitlului din Arad[33].

Episodul lui Vlad de Bizerea este foarte semnificativ pentru urmărirea conștiinței unității etnice a poporului român din acest veac. În primul rînd, trebuie să ne punem întrebarea : de ce s-a dus Vlad de Bizerea tocmai la Tîrgoviște ? Din punct de vedere geografic era mult mai apropiată Serbia, unde domnea voievodul George Brancovici. Cu toate acestea, el nu se refugiază în Serbia, ci tocmai la Tîrgoviște. În acest fel, Vlad de Bizerea, întocmai ca Bogdan și Vladislav Laheci din veacul al XIV-lea, răsculați împotriva regilor Ungariei, a găsit adăpost și ajutor la frații lui de peste Carpați. De altfel și procedeul este la fel ca cel din veacul al XIV-lea. Satele și bunurile lui Vlad de Bizerea au fost confiscate în favoarea dușmanilor lui, cavalerii teutoni, și numai după multe stăruințe au reintrat în posesiunea rudelor lui. Și în acest caz se face mențiunea că Vlad de Bizerea s-a refugiat nu numai cu fii lui, ci și cu „oamenii de sub porunca lui", adică cu luptătorii care îi erau credincioși, și care se vor întoarce la vetrele lor împreună cu Vladislav de Bizerea[34].

★

Peste puțin timp, un caz analog se întîmplă în Țara Hațegului. Cnezii din Rîușor, în frunte cu oamenii lor, se revoltă împotriva lui Sigismund de Luxemburg. Răsculații erau conduși de cnezii Costea, Stanciu și popa Vîlcu. Aceștia, „arătînd îndrăzneală prin necredința lor și a fraților lor și a fiilor lor față de gloriosul împărat, devastînd chiar și posesiunile stăpînului nostru [ale regelui—*n.n.*], trecînd rău intenționați și cu necredință hotarul și pătrunzînd pe ascuns în părțile Moldovei, chiar și acum pregătesc prădăciuni și devastări împreună cu toți dușmanii acestui regat ; tot ei au săvîrșit și continuă să săvîrșească prădăciuni, crime și alte feluri de rele ; deci fiindcă cnezatul lor și posesiunile lor din cnezatul Rîușor, ca și satul lor liber numit Sierel din același district (acum, din cauza necredinței

[32] Hurmuzaki, I_2, p. 638.
[33] Ibidem, p. 746.
[34] Ibidem, p. 638.

www.dacoromanica.ro

amintite împotriva împăratului nostru) sînt luate de noi înapoi şi stăpînite de noi, împreună cu juraţii şi cu toţi nobilii şi cnejii din Haţeg ..., îi privăm pe sus-numiţii Costea, Stanciul şi popa Vîlcul împreună cu fraţii lor şi de asemenea cu moştenitorii lor de cnezatul amintit mai sus şi de moşia numită Rîuşor şi de satul lor, Sierel, şi-i osîndim să fie deposedaţi întru totul şi lipsiţi în veci de acestea...".

În partea a doua a documentului, voievodul Ladislau Csaki donează cnezatul Rîuşor şi moşia împreună cu satul Sierel lui Mihai, Basarab şi Ioan, fiii lui Ioan de Rîuşor, care a murit în lupta de la Haţeg[35].

Bătălia de la Haţeg a avut loc în septembrie 1420, cînd turcii au făcut o expediţie de pradă în sudul Transilvaniei după ce au învins pe voievodul Nicolae Csáki la Porţile de Fier [36]. În această luptă s-au distins şi alţi cnezi români, ca Balş, fiul lui Sandrin, sau Costea, fiul lui Iaroslav, care primesc drept recompensă unele moşii pentru actele lor de vitejie[37].

Deci şi din acest document se constată că cnezii Costea, Stanciul şi popa Vîlcul din Ţara Haţegului, răsculîndu-se împotriva regelui, au trecut în Moldova împreună cu fii şi fraţii lor şi, mai mult, asociindu-se acolo cu alţi duşmani ai lui Sigismund, plănuiau o expediţie împotriva voievodului Transilvaniei. Dar aceasta însemnează că răsculaţii reprezentau o forţă destul de numeroasă ca să poată întreprinde o expediţie de asemenea proporţii. Şi pentru a putea întreprinde această expediţie însemnează că s-au bucurat de sprijinul domnilor Moldovei, căci în această vreme în Moldova era condominiul lui Ilieş şi Ştefan (1435 vara—1442). Documentele interne, puţine cîte s-au păstrat de la aceşti voievozi, nu ne amintesc nimic despre prezenţa acestor cnezi transilvăneni în Moldova. Nici în documentele rămase de la Dan al II-lea, tot foarte puţine, nu se face vreo menţiune despre petrecerea lui Vlad de Bizerea la curtea domnului muntean. Dar documentele emise de cancelaria lui Sigismund de Luxemburg şi a voievodului Ladislau Csáki redau cu lux de amănunte adăpostul primit de aceşti nemulţumiţi în Moldova şi în Ţara Românească.

Şi în cazul cnezilor din Haţeg ne putem pune întrebarea : de ce nu s-au refugiat în Serbia sau în Turcia, ci în Moldova? Explicaţia faptului că s-au refugiat în Moldova şi nu în Ţara Românească, mai apropiată geografic, trebuie căutată în legăturile existente între domnii Moldovei şi cnezii din Haţeg, care, desigur, au contribuit în mod hotărîtor la orientarea lor spre această ramură a poporului român, unde au găsit un sprijin atît de puternic încît se încumetau să atace hotarele Transilvaniei.

S-ar putea aduce ca argument împotriva acestei teze că atît Vladislav Laheci, cît şi Vlad de Bizerea şi cnezii din Rîuşor erau nişte feudali, care, fiind nemulţumiţi cu regii Ungariei, s-au refugiat în mod întîmplător pe teritoriul principatelor române vecine fără să fie la bază conştiinţa unităţii etnice. În evul mediu se pot aduce numeroase exemple de feudali care, intrînd în conflict cu suzeranii lor, s-au refugiat la duşmanii acestora. Argumentul ar fi perfect valabil dacă în această perioadă s-ar mai fi înregistrat şi alte cazuri de refugiu a feudalilor maghiari la curţile domnilor români. În acest timp cunoaştem numeroase lupte civile în Ungaria, care

[35] Ibidem, p. 592.
[36] *Istoria României*, II, p. 432.
[37] Hurmuzaki, I_2, p. 515 şi 517.

www.dacoromanica.ro

au loc atît în timpul lui Ludovic de Anjou, cît și sub Sigismund de Luxemburg, la care feudalii maghiari participă cu îndîrjire într-o tabără sau alta. Dar nu se constată nici un caz în veacurile XIV—XV prin care vreun feudal maghiar răsculat împotriva regilor Ungariei să caute adăpost la curtea domnilor din principate.

Același fenomen îl întîlnim și dacă urmărim răscoalele românești din Ardeal și Banat în acest timp. Pe lîngă răscoalele românilor avem răscoale ale sașilor, ca cele din 1277, 1342 sau 1401—1404, și ale secuilor, dintre care cele mai importante sînt în 1417 și 1430. Dar în nici una dintre aceste răscoale nu se adevereşte documentar participarea românilor din principate. În schimb, atît în răscoala sibienilor din 1382, cît și în cea a cnezilor bănățeni din 1385—1386 și a maramureșenilor din 1401, documentele vremii înregistrează fie intervenția voievozilor din principate, fie a populației din Țara Românească sau din Moldova.

După ce Ioan de Hunedoara ajunge voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, documentele vremii nu mai înregistrează cazuri de răscoale și de trecere a cnezilor români. Faptul își are explicația, deoarece în acțiunea lui politică și militară Ioan de Hunedoara se bazează tocmai pe cnezii și pe mica nobilime din Ardeal și Banat[38]. Nu se poate nega faptul că, deși catolic, Ioan de Hunedoara era conștient de originea lui. O recunosc atît izvoarele vremii și aveau grijă să i-o amintească adversarii lui politici, reprezentanții marii aristocrații în frunte cu familiile Cilley și Garay. De altfel în toată acțiunea lui antiotomană, Ioan de Hunedoara se bazează și pe domnii țărilor române, și în acest fapt, sub forma vasalității, realizează într-un anumit mod prima unificare a celor trei țări românești[39]. Și Matei Corvin, în politica lui antiotomană, se bazează pe aceeași lume a cnezilor și a micii nobilimi din Banat și Transilvania de sub conducerea lui Pavel Chinezu, care, datorită faptelor lui de vitejie, este ridicat la gradul de comite al Timișoarei.

Din analiza evenimentelor narate mai sus putem trage unele concluzii care completează studiile istoricilor ce s-au ocupat pînă acum de problema unității poporului român.

Putem afirma că trecerea lui Bogdan în secolul al XIV-lea în Moldova nu reprezintă un fapt întîmplător și singular. Acțiunea lui Bogdan face parte dintr-o înlănțuire de evenimente analoge care s-au produs și înaintea lui, dar n-au fost înregistrate de istorie. În schimb, după el, istoria înregistrează cazurile similare ale cnezilor din Banat și din Transilvania, care, răsculîndu-se împotriva regilor Ungariei, găsesc adăpost în Moldova și în Țara Românească. Deși măsurile de pedepsire a celor trecuți se repetă, nu au repercusiuni importante în istoria celor după principate, deoarece acești cneji aveau o pondere politică și militară mai restrînsă decît a lui

[38] I. D. Suciu, *Contribuția românilor din Ardeal și Banat la luptele antiotomane*, ms. în Arh. st. Timișoara, cf. și Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări istorice", 1957 (VIII), p. 25—27.

[39] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 58—59.

www.dacoromanica.ro

Bogdan, iar viaţa politică în cele două principate era mai bine organizată, domniile fiind consolidate.

La cazurile individuale ale cnezilor menţionaţi mai sus trebuie să adăugăm faptul că în toate răscoalele românilor de peste munţi amintite în această epocă se constată documentar intervenţia voievozilor sau a populaţiei din principate.

Analiza evenimentelor istorice ne dă dreptul să tragem concluzia că în veacurile XIV—XV conştiinţa unităţii etnice a poporului român se manifesta puternic în hotarele vechii Dacii.

www.dacoromanica.ro

VINĂRICIUL DOMNESC ŞI VĂDRĂRITUL

DE

V. MIHORDEA

Fiscalitatea excesivă determinată de accentuarea presiunii economice a suzeranităţii otomane asupra ţărilor noastre a făcut ca înmulţirea dărilor să cuprindă între materiile impozabile atît produsele rezultate din munca locuitorilor, cît şi mijloacele de producţie. Pentru sporirea încasărilor vistieriei, dările noi care apar au în vedere fie animalele de muncă, vite şi cai (văcăritul), fie pămîntul (pogonăritul, dare pe pogoanele plantate cu vie). Impozitele pe avere se percep de vistierie mai mult în bani, iar unele produse aducătoare de venituri mai mari şi mai sigure, cum era vinul, au fost supuse la mai multe taxe, fiecare cu nume diferite[1].

Vinăriciul, numit în Moldova, o dată cu perceperea în bani, vădrărit, era în secolul al XVIII-lea darea pe vin, răspunsă de fiecare producător către cămara domnească sau către vistierie, fie că avea sau nu vie pe pămîntul propriu, spre deosebire de otaştină (sau desetină în Moldova), care se dădea în natură sau în bani stăpînului numai de locuitorii cu vii pe moşia lui drept chirie a locului[2]. În secolele anterioare, domnia lua în natură de la cultivatorii de vii a zecea parte din cantitatea produsă, dijma, cunoscută în Moldova tot sub numele de desetină, ca şi partea datorată stăpînului moşiei, pe cînd în Ţara Românească a păstrat numele neschimbat. În lista donaţiilor pe care le făcea Alexandru cel Bun mănăstirii Neamţ la 23 decembrie 1430 erau şi „12 buţi de vin din desetina de la Neamţ"[3]. Numirea de desetină pentru dijma vinului era curentă în Mol-

[1] O dată cu trecerea la perceperea în bani a dijmei din produsul viilor, darea principală pe vin, socotindu-se pe unitatea de măsură, vadra, care în Moldova ia numele de *vădrărit*, împreună cu pogonăritul, se constată a fi dări comune ambelor principate. Ca taxe speciale, găsim în această perioadă de timp în Ţara Românească două anexe ale vinăriciului: *părpărul* şi *ploconul de nume*, apoi *gărdurăritul*. În Moldova erau *pîrcălăbia*, *vadra domnească* şi *ortul stărostesc*.

[2] Vezi Damaschin Mioc şi Maria Bălan, *Vinăriciul boieresc*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. VII.

[3] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 308—309.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1077—1101, 1969.

www.dacoromanica.ro

dova atît în prima, cît şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. La 20 aprilie 1628 Miron Barnovschi acorda bisericii Sf. Gheorghe din Suceava încuviinţarea de a vinde vin şi alte băuturi fără să plătească desetină şi vamă[4]. Între scutirile acordate preoţilor de la bisericile din Iaşi la 28 august acelaşi an era şi „pentru desetină de stupi şi de vin"[5]. Cartea lui Gheorghe Ghica din 1658 pentru scutirea de dări a doi preoţi şi a unui diacon ai Episcopiei Huşi porunceşte „desătnicilor de stupi şi desătnicilor de vin" a-i lăsa nesupăraţi[6]. În acelaşi cuprins este repetată porunca de Eustratie Dabija în 1660[7]. Credem că la sfîrşitul secolului al XVII-lea, proporţional cu înmulţirea dărilor şi cu bifurcarea materiilor impozabile, numirea de desetină a rămas numai pentru darea pe stupi[8], pe cînd pentru vin, calculat pe baza altor criterii la impunere, s-a adoptat o nomenclatură nouă, derivată de la unitatea de măsură în care se socotea impozitul. În Ţara Românească. pe toată durata orînduirii feudale documentele menţionează cu termenul invariabil de vinărici sau vinărici domnesc partea care se cuvine domniei de la fiecare producător. În secolul al XV-lea, la 24 aprilie 1484, Vlad Călugărul scutea unele sate de „vinăriciul care este domnesc"[9]. În acelaşi fel, în veacul următor, cartea de întărire dată mitropoliei la 10 ianuarie 1627 de Alexandru Coconul precizează : „... Să-i fie sfintei Mitropolii vinăriciul, însă partea domnească", de la Oreahoviţa şi Bolboşani (Mehedinţi)[10]. Pentru veacul al XVII-lea, cu hrisovul de la 24 decembrie 1641, Matei Basarab cedează mănăstirii Arnota „partea domnească de vinărici" din satele Dobriceni şi Bărbăteşti[11].

În acest secol, mai cu seamă în a doua jumătate, se constată în Ţara Românească trecerea la forma mixtă a perceperii vinăriciului, cînd, alături de luarea lui în produse , se pretindea locuitorilor a-l răspunde şi în bani. Aşa proceda mănăstirea Sfînta Troiţă, care, obţinînd mila vinăriciului domnesc din dealul Piteştilor cu cărţi de la Leon-vodă în 1630[12] şi de la Matei Basarab în 1648[13] şi 1651, cerea orăşenilor din Cîmpulung şi tuturor locuitorilor cu vii în acele părţi să-şi plătească zeciuială vinului

---

[4] Academia R. S. România, ms. 5120, f. 5, nr. 30.

[5] Ibidem, doc. CCXXXVII-1.

[6] Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a episcopiei*, Bucureşti, 1769, p. 39.

[7] *Ibidem.*

[8] În secolul al XVIII-lea, desetina este menţionată în documente numai pentru stupi şi o singură dată „de stupi şi de mascuri" (T. Bălan, *Documente bucovinene*, VI, p. 36, pentru anul 1747). La 18 decembrie 1710, hrisovul lui Dimitrie Cantemir pentru scutirea preoţilor din Iaşi prevede : „Aşijderile şi de desetina de stupi şi de goştină de oi şi de mascuri şi de vin şi de dijma de pîine" (citat de C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III-2, p. 698). La 14 martie 1736 : desetină pentru stupi (T. Bălan, *op . cit.*, IV, p. 24). În 1759 se acordă fostului mitropolit Iacov : „la desetină să aibă a scuti cinci sute de stupi, la goştină trei sute de oi, la vădrărit două mii vedre vin" (Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, Bucureşti, 1902, p. 429). În 1795 se acordă breslei negustorilor din Iaşi scutire pentru „cinci sute stupi de desetină şi una mic vedre vin de vădrărit" (*ibidem*, p. 478).

[9] *Documente privind istoria României*, B, XIII—XV, p. 184.

[10] *Documenta Romaniae Historica*, B, Ţ. Rom., vol. XXI, p. 322, nr. 177. Pentru mănăstirea Tintava, poruncă la fel (*ibidem*. p. 435, nr. 269).

[11] Arh. st. Buc., Secţia istorică, I—6.

[12] Ibidem, m-rea Radu-Vodă, XVIII-5.

[13] Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVIII-5, doc. 19.

www.dacoromanica.ro

produs în via fiecăruia[14]. Pe lîngă nevoile directe ale vistieriei, perceperea vinăriciului în bani a fost determinată şi de cererea instituţiilor religioase, cărora era cedată, în tot mai multe cazuri, jumătate din partea cuvenită domniei drept milă. Prin acest mijloc, fără cheltuială de regie şi riscuri, mănăstirile intrau destul de repede în posesiunea unor însemnate sume de bani, care constituiau, potrivit afirmaţiilor făcute de contemporani, venitul mai însemnat decît al celorlalte produse de pe moşiile lor. În scrisoarea către mitropolitul Grigore de la 4 iunie 1764, Ştefan Bibescu biv vel clucer confirmă importanţa luării în bani a vinăriciului: „Cînd lipseşte de nu să iau banii vinăriciului, n-au moşiile nici un cîştig"[15]. Perceperea în bani însă era mai puţin convenabilă micilor producători din sate, care-şi procurau mai greu moneda de schimb, şi de aceea domnia lăsa uneori la alegerea contribuabililor cum să se achite de darea vinăriciului: cu bani sau cu vin. În cartea lui Ştefan Cantacuzino pentru mănăstirea Bistriţa de la 8 ianuarie 1715, ca să ia vinăriciul de la cei ce au vii la Pişteşti, Scoarţa şi Pleşeşti (Gorj), se precizează, pentru cei ce-l dau în natură, „tot den zece vedre una" sau, dacă unii din locuitori n-ar da vin „să aibă a plăti"[16]. Deoarece interesele erau diferite, domnii îşi împărţeau favoare între locuitori şi mănăstiri, căutînd să satisfacă după preferinţă, la darea vinăriciului în bani sau în natură, cînd pe unii, cînd pe alţii. Judecînd plîngerea mănăstirii Cîmpulung, care avea interes a lua vinăriciul în natură, fiind probabil vinul mai scump, contra locuitorilor cu vii de pe dealul Brătuleştilor, care din acelaşi motiv ofereau să-l plătească în bani, domnia hotărăşte la 13 ianuarie 1715 ca egumenul să ia vinăriciul de la oricine ar avea vii în acel deal „din zece vedre de vin o vadră, însă vin, iar nu bani"[17]. În 1724 locuitorii din Cîmpulung care aveau vii în dealul Topolovenilor, moşia mănăstirii Nucetul, interesată să primească bani, obţin de la Nicolae Mavrocordat încuviinţarea „ca să aibă de acum înainte a-şi plăti vinăriciu la mănăstire cu vin, după cum scriu hrisoavele de danie acelui vinărici"[18]. Întărirea dată de Grigore Ghica la 4 august 1749 hrisovului mănăstirii Aninoasa impune producătorilor de vin obligaţia în bani numai pentru partea domnească, pe cînd pentru cea cuvenită stăpînului ca chirie a locului s-o dea în natură, precizînd că pentru vinăriciul din dealul Urecheştilor să dea fiecare locuitor cu vie „den zece vedre cu vin o vadră, însă bani, iar nu vin". Cît priveşte otaştina, să ia tot „den zece vedre cu vin o vadră, însă vin, iar nu bani, după obicei"[19].

Cuantumul plăţii în bani a vinăriciului este menţionat în documentele din Ţara Românească începînd cu ultimul pătrar al veacului al XVII- lea. Din coroborarea acestor mărturii, care nu concordă, se constată totuşi

---

[14] Înscrisul cîmpulungenilor şi al altora cu vii pe moşia m-rei Sfintei Treimi către egumenul Serafim, prin care se obligă la plata vinăriciului (ibidem, doc. 20). Pentru neînţelegerile locuitorilor din Cîmpulung cu autoritatea mănăstirească în privinţa obligaţiilor de vinărici domnesc (cedat ei pe jumătate), să se vadă şi C. Şerban, *Lupta orăşenilor din Cîmpulung (Muscel) împotriva asupririlor feudale în secolele XVII—XVIII* („Studii", 1962, nr. 4, p. 964—968).

[15] Arh. st. Buc., Mitropolia Bucureşti, CCCXII-6.

[16] Arh. st. Buc., , Mitropolia Bucureşti, CCCXII-6, m-rea Bistriţa, LXII—135.

[17] Acad. R. S. România, ms. 3683, f. 188—189.

[18] Ibidem, Suluri, 6, doc. 3. Încuviinţarea aceasta este întărită de Mihai Racoviţă la 15 ianuarie 1743 (ibidem, doc. 27).

[19] Arh. st. Buc., Mitropolia Bucureşti, CCCIII-4.

www.dacoromanica.ro

că taxa vinăriciului, spre deosebire de vădrăritul din Moldova, a variat după regiuni, după dispoziţiile domnilor şi în funcţie de abuzurile unora dintre marii dregători. În judeţele de margine — Mehedinţi, Gorj, Vîlcea şi Argeş — era obiceiul pe vremea lui Şerban Cantacuzino să se perceapă la vinărici cîte 20 de bani de vadră[20]. În tot timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, aşa cum reiese dintr-o plîngere a locuitorilor adresată succesorului său, abuzurile paharnicului Cornea Brăiloiu au determinat ridicarea acestei taxe la o sumă mai mare în judeţele Argeş şi Vîlcea, unde se întindea autoritatea lui, „stricînd obiceiul cel vechi din ceputul ţării"[21]. Domnul hotărăşte la 15 iulie 1715 revenirea la „vadra domnească po bani 20, precum au fost obiceiul încă mai de înainte vreame"[22]. Austriecii au extins această taxă a vinăriciului de 20 de bani de vadră pentru întreaga Oltenie, după cum se constată din instrucţiunile date la 24 august 1724 în privinţa dărilor pe avere[23]. Obiceiul de a se plăti vinăriciul cu 20 de bani de vadră a continuat în regiunile amintite şi în deceniile următoare. Încuviinţînd mitropolitului Neofit să ia tot vinăriciul de la Oreahoviţa şi Bolboşani, Mihai Racoviţă spune în cartea de la 20 februarie 1743 că „vinăriciul domnesc şi otaştina să ia din douăzeci de vedre trei. Şi aceste vedre să aibă a le plăti vadra pe bani doaozeci, după cum să plăteşte vinărici şi în dealurile domneşti". Asigurînd pe cultivatori de stabilitatea taxei faţă de fluctuaţiile pieţei, domnul hotărăşte ca , „oricînd ar fi vinu mai scump au mai ieftin, iar ei tot cu acest preţ să aibă a-l plăti"[24]. Locuitorii care aveau vii în aceste localităţi au încheiat ulterior o învoială cu mitropolia în privinţa vinăriciului în condiţii mai puţin avantajoase decît prevederile cărţii domneşti[25]. Cu zapisul de la 19 mai acelaşi an ei se angajau „a da vinărici din zece vedre o vadră, şi această vadră să o plătim cu bani 30, însă vadra ne este dreaptă de ocă 12"[26]. Fărămiţarea teritorială, proprie concepţiei feudale, a caracterizat în evul mediu diversitatea „obiceiurilor" în viaţa administrativă şi socială, fapt care-şi găseşte din plin ilustrarea în obligaţiile locuitorilor din Ţara Românească pentru dările legate de produsul viilor. Poruncile de reglementare a dării vinăriciului, inserate în condica prescurtată (Anatefter) a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu, arată clar cum varia obiceiul vinăriciului în raport cu regiunile viticole („dealurile") mai însemnate. Din cercetarea cărţilor domneşti pentru „dealul Tîrgovişteі" de la 1698 şi 1700, se constată că acolo vinăriciul se lua în natură, „den 10 vedre o vadră, însă vin să le ia, iar nu bani, după cum au fost obiceiul şi mai denainte vreme"[27]. Obiceiul făcea excepţie numai cu preoţii şi diaconii ce aveau vii acolo, care plăteau în bani, cu taxă mai redusă decît dădeau alte categorii sociale în locurile unde darea

[20] Ibidem, CDLXXXII-3.

[21] Judecata lui Ştefan Cantacuzino în divan la 15 iulie 1715 (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 131, nr. 63).

[22] *Ibidem.*

[23] Arh. st. Sibiu, fond Benigni, nr. 75/204, f. 80.

[24] V. Mihordea şi colab., *Documente privind relaţiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 408—409, nr. 246.

[25] Producătorul care scotea din via lui o sută de vedre urma să dea, potrivit cărţii domneşti, 290 de bani sau 2 lei şi 50 de bani. După învoială, la aceeaşi cantitate de vin dădea 300 de bani sau doi lei şi jumătate.

[26] V. Mihordea şi colab., *op. cit.*, p. 411—412, nr. 250.

[27] *Anatefterul vistieriei lui C. Brîncoveanu*, ed. Dinu C. Giurescu, extras din *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. V, p. 40, nr. 38.

www.dacoromanica.ro

nu se lua în natură[28]. Un obicei deosebit era în „Dealul Piteştilor". Prin cărţile domneşti de la 1698 şi 1704 se încuviinţa vinăricerilor să ia din zece vedre o vadră, „însă nu vin, ci să plătească cu bani vadra domnească, cîte bani 40"[29], afară de preoţi şi diaconi, care dădeau invariabil cîte 22 de bani vadra[30]. În „Dealul Bucureştilor", porunca domnească de la 28 iulie 1709 pentru vinărici, „cînd au dat toţi", impune cultivatorilor să dea cîte 30 de bani de vadră „au popă să fie, au slujitor, au birnic, au măcar orce om ar fi"[31]. Ultima menţiune documentară de acest fel o avem în cartea pentru vinăriciul din dealul Urecheştilor, dată mănăstirii Aninoasa de Grigore Ghica la 4 august 1749, prin care stabileşte ca locuitorii cu vii în acel deal să dea la fiecare zece vedre de vin o vadră „şi acea vadră să o plătească cu bani douăzeci"[32]. Patru ani mai tîrziu, în septembrie 1753, cu cartea de întărire dată aceleiaşi mănăstiri, tot pentru vinăriciul din dealul Urecheştilor, Constantin Racoviţă modifică dajdia, hotărînd ca taxa să fie cîte 4 bani de vadră, împărţită pe din două între vinăricerii mănăstirii şi ai domniei[33]. Neavînd posibilitatea să cunoaştem direct motivele acestei schimbări, constatăm totuşi că hotărîrea domnească de a reduce taxa vinăriciului în dealul Urecheştilor la 4 bani de vadră, ca în restul ţării, reflectă un aspect al măsurilor de unificare a impozitelor prin actele reformei mavrocordăteşti.

Plata vinăriciului cîte 4 bani de vadră din care domnia miluia cu jumătate unele mănăstiri, fie că aveau sau nu pe moşiile lor vii ale locuitorilor, făcînd cealaltă jumătate venit al cămării, este menţionată în izvoare pentru restul ţării pînă la un timp concomitent cu taxa de 20 de bani din regiunile amintite. La 10 februarie 1743 Mihai Racoviţă acorda schitului Petrari vinăriciul domnesc de la 28 de locuitori orăşeni din Rîmnicu-Vîlcea cu vii în dealul Troianului[34]. Hrisovul este întărit de Grigore Ghica la 11 iunie 1749, cu completarea ca năstavnicul, împreună cu vinăricerii domneşti şi mănăstireşti, să strîngă „banii vinăriciului ce iaste să plătească acei dajnici de o vadră de vin cîte bani 4 şi poclonul, i să aibă a lua dintr-acei bani sfîntul schit de vadră cîte bani doi, după cum au avut obicei mai înainte, iar vinăricerii domneşti să aibă a lua iarăşi cîte bani doi de vadră şi poclonul"[35]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, drept rezultat al reformei lui Constantin Mavrocordat, unificarea taxei de vinărici a cuprins toate regiunile ţării. La 1 septembrie 1753 Constantin Racoviţă poruncea vinăricerilor din Romanaţi, Vîlcea şi Gorj, acolo unde mai înainte se lua cîte 20 de bani de vadră, să respecte încuviinţarea dată mănăstirii Bistriţa de a lua vinărici din localităţile specificate „cîte 2 bani de vadră şi părpărul după obicei", iar ei, din aceleasi locuri, „cîte 2 bani de vadră şi cu poclonul de nume"[36].

---

[28] „Şi să aibă o luare şi de la popi şi diaconi vinărici de vadra domnească cîte bani 20" (*ibidem*, p. 52, nr. 56).

[29] *Analeflerul*, p. 41, nr. 41.

[30] „Însă preoţii şi diaconii, cîţi vor avea vii în dealul Piteştilor, să aibă a-şi plătire vinăriciul lor de vadra domnească cîte bani 22" (*Ibidem*).

[31] *Ibidem*, p. 54, nr. 58.

[32] Arh. st. Buc., Mitropolia Bucureşti, CCCIII-4.

[33] Ibidem, CDLXXIX-8.

[34] Acad. R. S. România, XCIV-20.

[35] Ibidem, doc. 23.

[36] Arh. st. Buc., m-rea Bistriţa, LXIII—265.

www.dacoromanica.ro

Izvoarele narative care vorbesc de plata vinăriciului în bani sînt *Istoria Ţării Româneşti* a lui Mihai Cantacuzino [37], scrisă la sfîrşitul celui de-al treilea pătrar al veacului al XVIII-lea, *Memoriile* lui Bauer asupra Ţării Româneşti [38] şi *Istoria generală a Daciei* a lui Dionisie Fotino [39], redactată la începutul veacului următor. Aceste izvoare, în ciuda micilor deosebiri de detaliu, se aseamănă între ele, avînd uneori o informaţie comună, iar alteori se documentează unul din altul, reducîndu-se, în esenţă, la unul singur. Vorbind despre măsurile luate de Constantin Mavrocordat referitor la vinărici cu ocazia reformei sale fiscale, Mihai Cantacuzino spune că, „pe timpul cînd se făceau hrisoavele cele mai vechi de milă, vinăriciul era cîte doi bani de vadră", lăsînd a înţelege că situaţia aceasta era unică şi a durat pînă la reformă. „Constantin Mavrocordat mai pe urmă l-a făcut 4 bani şi mai apoi 5 bani". Mănăstirile, care după hrisoave aveau dreptul la vinăriciul întreg, luau numai doi bani, iar ceilalţi trei îi lua cămara domnească. Altor mănăstiri le-a dat hrisoave să primească din vinărici cîte o sumă determinată de bani [40]. Bauer ştie că taxa vinăriciului era o para, adică trei bani de vadră [41], iar Dionisie Fotino, urmînd pe Bauer, spune că vinăriciul era 3 bani şi prin reformă s-au adăugat „la vinărit cîte şase bani de vadră" [42]. În rezumat, pentru problema vinăriciului, izvoarele narative, scrise de autorii lor pe baza amintirii şi a informaţiei despre starea existentă la data redactării, pe care o proiectează uneori şi asupra trecutului, nu pot spune nimic precis asupra timpurilor mai îndepărtate şi nu ajută la rezolvarea deosebirilor constatate în relatările actelor de cancelarie, dar lămuresc într-o măsură înţelegerea faptului că reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat a determinat unificarea diferitelor „obiceie" înregistrate în hrisoavele domneşti şi că această unificare nu s-a făcut dintr-o dată, avînd nevoie de oarecare timp ca să devină fapt împlinit.

Unele greşeli strecurate în actele de cancelarie referitoare la vinărici vin în aceeaşi măsură să îngreuieze înţelegerea faptelor, mărind confuzia pentru cercetătorul neavizat. În instrucţiunile date vinăricerilor la 29 august 1746, Constantin Mavrocordat scria: „Să ia din zece vedre o vadră, după obicei, atît din dealurile cele domneşti, cît şi din dealurile mănăstirilor ... şi vadra domnească să o plătească cu bani 40" [43]. Aceeaşi cifră o găsim şi în cartea de încuviinţare dată două săptămîni mai tîrziu, la 16 septembrie, preoţilor de la bisericile domneşti: „să-şi ia vinăriciul după obiceiu, precum îl lua şi mai nainte vreme, însă din zece vedre o vadră, şi vadra domnească să o plătească cu bani 40" [44]. Deşi documentele sînt originale şi cifrele exacte în ceea ce priveşte grafia lor, avem de-a face cu o greşeală a copistului, care a scris 40 în loc de 4, repetînd formula în amîndouă actele. Dovada o face încuviinţarea de la 5 septembrie 1748 dată de Grigore Ghica aceloraşi preoţi de la bisericile domneşti să ia

[37] *Istoria Ţării Româneşti*, trad. de Sion, Bucureşti, 1863.
[38] *Memoires historiques et geographiques sur la Valachie*, Frankfurt, 1778.
[39] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de Sion, Bucureşti, 1860, 3 vol.
[40] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 20 şi 54.
[41] *Mémoires Historiques*, p. 82. Părerea lui Bauer este reprodusă în memoriul boierilor munteni către Caterina a II-a (*Arhiva Românească*, I, p. 215).
[42] *Istoria generală a Daciei*, vol. III, p. 211 şi 318.
[43] Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LX—120.
[44] Ibidem, Mitropolia, CV—10.

www.dacoromanica.ro

vinăriciul de la locuitorii care le dau lor, „precum au dat şi au şi anţărţ ... adecă să ia de vadră pe bani trei, iar vinăricerii po bani unul"[45]. Că vinăriciul nu a fost atunci 40 de bani de vadră ne mai arată şi încuviinţarea de la 3 iulie 1749, dată tot de Grigore Ghica mitropoliei, să aibă a lua, ca şi în trecut, vinăriciul din mai multe regiuni ale ţării „ce iaste ca să plătească dajnicii cei ce vor avea vii într-acile dealuri, de o vadră de vin cîte bani 4"[46]. Tot aşa de puţin clară este şi anaforaua veliţilor boieri către domn de la 25 octombrie 1763, referitoare la modalitatea luării vinăriciului de către mănăstiri care, după ce menţionează două cărţi de vinărici date de Şerban Cantacuzino mănăstirii Argeş cu 20 bani vadra, spune în concluzie că aceste mărturii invocate confirmă „vechiul obicei al ţării" de a se plăti cîte 4 bani de vadră, lăsînd să se înţeleagă că reforma lui Constantin Mavrocordat nu a cutezat să schimbe nimic[47]. „Obiceiul ţării" de a se plăti vinăriciul în afară dc anexe cîte 4 bani de vadră, generalizat de reforma lui Constantin Mavrocordat, s-a continuat aproape fără nici o schimbare sau fluctuaţie pînă la sfîrşitul veacului al XVIII-lea[48]. Deoarece veniturile cămării la acest capitol se măreau pe măsura înmulţirii populaţiei ţării şi a numărului cultivatorilor de vii, vinăriciul a rămas în Ţara Românească darea cea mai constantă a „epocii fanariote". Abia în secolul următor, prin anaforaua veliţilor boieri către domn de la 16 iulie 1813, se propunea ca „pentru oareşcare puţin ajutor al vistieriei" să se mărească numai în cursul acelui an taxa vinăriciului[49].

În Moldova, desetina a continuat să formeze darea percepută în natură — sau, poate, uneori şi în bani — pe durata celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVII-lea. Mărturiile documentare în această privinţă, deşi laconice, nu lasă nici o îndoială că această perioadă de timp a fost, ca şi în Ţara Românească o stare de tranziţie către forma nouă de impunere a produsului viilor de la începutul veacului următor, vădrăritul, pentru care ştirile se exprimă cu claritate şi nu dau loc la nici un echivoc. Împrejurările în care vistieria Moldovei a renunţat să mai utilizeze în nomenclatura dărilor termenul de desetină pentru impunerea produsului viilor, continuînd să-l folosească numai pentru darea pe stupi, nu pot fi altele decît măsurile de reformă fiscală luate de Antioh Cantemir în a

---

[45] Ibidem, doc. 29.

[46] Ibidem, CCCXXX—7.

[47] Arh. st. Buc., Mitropolia, CDXXXII-3.

[48] Prin cartea domnească de la 18 aprilie 1766, Scarlat Ghica întărea mănăstirii Argeş încuviinţarea de a lua din vinărici cîte 2 bani şi părpărul după obicei, din suma de 5 bani de fiecare vadră din viile de pe mai multe dealuri, iar restul, „întru care iau şi poclonul de nume", să-l ia vinăricerii. „Poclonul" de nume era un ban de vadră (Arh. st. Buc., Episcopia Argeş, XLIII—15). La 5 septembrie 1772, divanul, întărind privilegiul mănăstirii Aninoasa pentru vinăriciul din dealul Urecheştilor, preciza că taxa „e de vadra de vin po bani patru" (ibidem, Mitropolia, CCCIII—12). În 1775 Alexandru Ipsilante hotăra ca mănăstirea Bucovăţul să ia milă de vinărici din mai multe locuri cîte 2 bani de vadră (N. Iorga, *Legături descoperite de d. M. Beza cu mănăstirea Meteorele din Tesalia* (*An. Acad. Rom.*, 1934, extras, p. 19). La 8 octombrie 1782 Nicolae Caragea întărea încuviinţarea de vinărici a mănăstirii Tismana : 4 bani de vadră şi poclonul de nume (Al. Ştefulescu, *Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 446). La 16 august 1793 Alexandru Moruzi întărea mănăstirii Tismana vinăriciul din mai multe dealuri : „cîte 2 bani de vadră ... atît din viile cele vechi, cît şi din viile ce se vor face de acum înainte ... într-aceste dealuri" (*ibidem*, p. 461).

[49] Documente referitoare la fiscalitatea din Ţara Românească, nr. 295.

www.dacoromanica.ro

doua domnie, care se păreau contemporanilor destul de radicale. Predecesorul său, Constantin Duca, stabilise în 1700, concomitent cu perceperea desetinei, şi o taxă de doi bani pe vadră asupra vinului comercializat [50]. Ca rezultat al acestei dispoziţii şi al altor considerente, după o experimentare de cîţiva ani, vistieria a trecut la noua formă de percepere, în bani, a dării pe produsul viilor.

Ioan Neculce, consemnînd în cronica sa inovaţiile în materie de fiscalitate ale lui Antioh Cantemir, relatează : „Făcu şi obicei în ţară, carei n-au mai fostu, cîte 2 bani de vadra de vin"[51]. Nicolae Costin este mai explicit în privinţa termenului adoptat de vistierie : „Într-această toamnă (1705) s-a izvodit şi vedritul pe vin în toată ţara unde sînt vii, de au dat toţi [52] cîte 2 bani de vadră, care acest obiceiu au purcesu de atunce ca un pojaru viilor [53]. Calificînd inovaţia domnească drept o măsură nouă şi aducătoare de nemulţumiri, cronicarii nu spun că, de fapt, aceasta era continuarea în bani a desetinei luate în natură, despre care nu se mai vorbeşte după reforma fiscală a lui Antioh Cantemir. Transformarea desetinei vinului în vădrărit, care se va lua pe viitor numai în bani, a fost o cerinţă imperioasă a vistieriei, la care domnul, deşi ar fi încercat să se opună, a trebuit pănă la urmă să consimtă. Neculce notează că „mult s-au apărat Antiohi-vodă şi nu vrea să fac acest obiceiu, numai nu pute, că-l tot îndemna Panaiotache şi Ilie vistiernicul"[54]. Hotărîrea ezitantă a lui Antioh Cantemir a fost adoptată cu entuziasm de succesorii săi, care au împămîntenit în vistierie vădrăritul ca pe una dintre dările pe avere dintre cele mai sigure şi mai producătoare, continuată cu acest nume pînă la Regulamentul organic, cu variaţii în decursul timpului numai la taxa de impunere pe unitatea de măsură [55]. La foarte scurt timp după punerea lui în aplicare, vădrăritul a fost ridicat de Mihai Racoviţă în a doua domnie (1707—1709) de la 2 la 4 bani de vadră [56]. Redus de Nicolae Mavrocordat în 1714 la 2 bani [57], vădrăritul va fi încasat, începînd cu a treia domnie a lui Mihai Racoviţă (1716—1726), iarăşi cîte 4 bani de vadră pînă în a doua jumătate a secolului.

În aşezămîntul fiscal al lui Constantin Mavrocordat din octombrie 1741 este specificată taxa vădrăritului de 4 bani numai pentru moldoveni :

---

[50] „S-au mai scornitu pe vinu cîte 2 bani pe vadră cine pre cîte buţi au avutu, însă numai în târgu în Iaşi, la neguţători şi la tîrgoveţi" (Neculai Costin, în *letopiseţe*, II, p. 46).

[51] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovii*, Bucureşti, 1955, p. 238.

[52] I. Neculce spune însă că „da numai ţărani, dar boierii şi mazilii, de la aga în sus, nu da" (*ibidem*).

[53] Nicolae Costin, *Letopiseţul* ..., în *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, Bucureşti, 1872, p. 52.

[54] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 238.

[55] Spre deosebire de Ţara Românească, unde compartimentarea feudală a format regiuni, cu obiceiuri şi preţuri diferite la plata vinăriciului, în Moldova vădrăritul — impus de sus, prin dispoziţie domnească, în mod uniform — se încadra în „obiceiul ţării".

[56] „Mai adaos-au şi cîte 2 bani de vadră de vin, să de cîte 4 bani ţăranii, dar nu boierii" (I. Neculce, *op. cit.*, p. 243). Nicolae Costin precizează că „2 bani dă cel ce vinde şi doi bani cel ce cumpără, iar carele nu vinde plăteşte singur acei 4 bani de toată vadra" (*Letopiseţe*, II, p. 52 ; cf. şi Arh. st. Buc., m-rea Doljeşti, X—60).

[57] Axinte Uricarul spune că „într-aceia toamnă fiind vădrăritul cîte 4 bani de vadră, au rădicat Nicolae-vodă 2 bani şi au rămas ca să dea numai cîte 2 bani ...şi au dat Dumnezeu d- au ieşit tot aceia sumă cît ieşisă şi în anul cel trecut, cînd era de vadră 4 bani" (*Letopiseţe*, vol. II, p. 166 şi 170). Reducerea vădrăritului la 2 bani de vadră este menţionată şi în *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1965, p. 187.

www.dacoromanica.ro

„Oamenii străini ce au vii în ţară să dea cîte 6 bani de vadră"[58]. De asemenea, vistieria înţelegea să tragă folos şi de la vinurile aflate în tranzit prin Moldova, impuse la cîte 2 bani de vadră [59]. După unele urcări şi reveniri din timpul domniei lui Constantin Racovită [60], vădrăritul se stabilizează prin hrisovul lui Grigore Callimachi de la 15 octombrie 1763 la 8 bani de vadră [61] pînă la sfîrşitul veacului, taxă care atunci însemna dublul celei din Ţara Românească. Instrucţiunile lui Alexandru Callimachi de la 15 septembrie 1795, date boierilor vădrari, comunică hotărîrea sfatului de obşte ca, în „afară de cîte opt bani vechi de vadră, obicinuitul vădrărit, şi afară de cîte un ban nou de vadră, banul milii, să aibă a mai lua vădrarii cîte doi bani noi de toată vadra de la toţi acei care sînt hotărîţi prin ponturi a plăti vădrărit"[62]. Adaosul era impus numai în acel an spre a se cumpăra o casă pentru reşedinţa domnească [63].

Reglementarea respectării dispoziţiilor referitoare la vinărici a făcut necesară mai mult ca oriunde intervenţia domniei, care, în special din timpul lui Constantin Brîncoveanu — dat fiind că în Ţara Românească obiceiele difereau după regiuni —, a stabilit prin porunci sancţiuni drastice pentru cei ce s-ar fi sustras sub diferite pretexte de la plata sumelor datorate sau, scutiţi fiind, ar fi ascuns vinuri străine între ale lor. Această reglementare a fost adoptată şi de administraţia austriacă a Olteniei, care, în plus, căutînd să dirijeze în adîncime viaţa economică, a extins preocuparea şi asupra timpului cînd era permis a începe culesul viilor. Instrucţiunile numitei administraţii de la 24 august 1724 pun în vedere locuitorilor pentru culesul viilor ca „viile cele de la vale şi grădinile să înceapă de la 1 septembrie, iar cele de la munte să înceapă de la săptenvrie 14". Se prevedea, pentru cei ce ar fi început culesul mai devreme, sancţiunea de a plăti „vinăriciul îndoit şi să dea gloabă cîte 5 florinţi nemţeşti pentru neascultarea lor"[64]. În această provincie, supravegherea evaziunii la locurile de producţie era dată în seama gărdaşilor, care erau ţinuţi solidari cu făptuitorii cînd se descopereau infracţiuni la plata vinăriciului. Porunca de la 13 august 1725 prevedea sancţionarea acelor gărdaşi, dovediţi că au înlesnit producătorilor sustragerea de la plata dării, proporţional cu cantitatea de vin descoperită că a fost dosită cu ştirea sau îngăduinţa lor [65]. Alte preocupări, legate de disciplina, siguranţa şi supravegherea moralităţii în timpul culesului viilor, erau date în seama vinăricerilor. Ele lipsesc aproape total în Moldova, unde administraţia

[58] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 309, nr. 674.

[59] *Ibidem*.

[60] Cartea lui Constantin Racoviţă de la 11 septembrie 1751 pentru vădrăritul viilor mitropoliei dela Vlădiceni spune ca să se ia „cîte 8 bani -vechi de vadră ce iaste miluire sfintei mitropolii (Arh. st. Buc., Mitropolia Moldovei, III—5). În cartea dată mănăstirii Cetăţuia la 1752, acelaşi domn spune ca „să aibă egumenul... a lua de la toţi cîte 4 bani vechi de vadră" (*Uricarul*, vol. II, p. 124).

[61] Arh. st. Buc., ms. 630, f. 25—26, publicat în *Uricarul*, vol. I, p. 293, şi comentat de Melchisedec, *Cronica Romanului*, vol. II, Bucureşti, 1814, p. 87.

[62] Acad. R. S. România, *Documente*, CXCV—145.

[63] Arh. st. Buc., Suluri, nr. 48.

[64] Arh. st. Sibiu, fond. Benigni, ms. L. 204/1—5, f. 80 v.

[65] „Aşijderea şi pentru gărdaşii care-i vor rîndui dumnealor dijmarii, de vor dovedi c-au făcut gărdaşii vreun meşteşug cu niscai oameni, le-au dat voie să ascunză niscai vinuri, dovedindu-i, să-i globească şi gărdaşii împreună cu acei ce au ascunsu, adică cît vin va fi ascunsu acei oameni, cu atîta să se globească şi gărdaşii, fiindcă cu îndeminarea gărdaşilor au ascunsu..." ibidem, f. 106 v).

www.dacoromanica.ro

insera stereotip în instrucţiunile date vădrarilor numai sancţiuni pentru producătorii scutiţi care ar fi primit vinuri străine între ale lor.

Scutirile de această dajdie atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească reveneau în principiu reprezentanţilor de frunte ai clasei dominante, iar plata ei integrală era suportată numai de masa contribuabililor birnici [66]. Scutiri parţiale, pe cîte un număr de vedre, aveau breslele fiscale, precum şi străinii, asimilaţi cu funcţiile lor rangurilor de boierie. Aplicarea scutirilor a variat însă, de la o epocă la alta şi în funcţie de nevoile de bani ale domniei, în fiecare din cele două ţări. Din cercetarea cărţilor domneşti pentru vinărici aflăm că în vremea lui Constantin Brîncoveanu scutiri aveau acei boieri cărora „le-au dăruit alţi răposaţi domni şi domnia-mea pămînturi cu hrisoave"[67]. Dintre breslaşi se bucurau de scutiri cei care aveau un cens mai ridicat la impunerea la fisc [68]. Porunca de la 1 septembrie 1698 pentru vinăriciul dealului Tîrgovişte nu scuteşte pe nimeni de această dajdie : „Să-şi dea fiecare vinăriciul, veri fie boieri, au slujitori, au negustori, au birnici, măcar ce om ar fi"[69]. În 1701 vinăriciul era plătit de toată lumea, cu excepţia boierilor care aveau hrisoave domneşti [70]. Dar şi hrisoavele de scutire puteau fi anulate cînd vistieria se afla în căutare de expediente pentru obligaţii faţă de puterea suzerană. În porunca de la 27 august 1701, Constantin Brîncoveanu hotărăşte să se „ia vinărici de la cei iertaţi cu cărţi iscălite, căci estimpu dau toţi, fiind al treilea an la înnoirea domniei"[71]. Diferitele categorii de slujitori pierdeau privilegiul scutirii cînd vinăriciul dintr-o regiune era făcut milă instituţiilor religioase. La 14 noiembrie 1700 Constantin Brîncoveanu poruncea „călăraşilor de la Tîrgu-Jiului şi alţi slujitori". Egumenul de la Bistriţa s-a plîns „cum că, avînd şi voi vii în dealul Pişteştilor, care iaste dat de pomană sfintei mănăstiri, voi nu vreţi să vă daţi vinăriciu dupre cum iaste obiceiul, zicînd că sînteţi slujitori, ce nu veţi da vinărici. De care lucru, de ar fi acel deal pe *seama domniei*, cum au fost mai nainte, atunce voi v-aţi *scuti*, n-aţi da vinărici. Iar fiind dat de pomană sfintii mănăstiri, nu să poate scuti nimeni"[72]. Succesorii lui Brîncoveanu, obligaţi prin poziţia lor a ţine seama în mai mare măsură de opinia boierilor în actele de guvernare, au respectat aproape totdeauna obiceiul scutirii feudalilor, cu anumite ranguri, de plata vinăriciului. În porunca de la 23 decembrie 1756, Constantin Mavrocordat reproşează vinăricerilor că nu au respectat la scutiri obiceiul cunoscut tuturora : „Pentru care ne-am mirat domnia-mea cu ce socoteală o faceţi aceasta şi, după cum vedem că urmaţi, păsemne n-aţi putut pricepe ceea ce să cuprinde în ponturile domnii-mele, care vi s-au dat la mînă, că este hotărît să urmaţi după vechiul obicei al ţării ce au fost de baştină..., care va să zică să scutească şi breasla mazililor"[73].

---

[66] Mărturiile documentare infirmă părerea autorilor „*vinăriciului boieresc*", precum că „ţăranii dependenţi dădeau vinăriciul stăpînului moşiei în virtutea drepturilor de imunitate ce acesta deţinea" (*Studii şi articole de istorie*, VII, p. 128).

[67] *Anatefterul* ..., ed. D. Giurescu, extras, p. 40, nr. 38.

[68] Plăteau vinăriciul în 1701 : „negustorii, cei care nu vor ajunge... numele lui sigur la unghi 8 ... ; „sutaşii, „cei ce nu vor ajunge, iar numele lui sigur într-un an ughi 30" ; slujitorii, „cei ce nu vor ajunge numele lui singur la un sfert, unghi 6" (*ibidem*, p. 52, nr. 55).

[69] *Ibidem*, p. 40, nr. 38.

[70] *Ibidem*, p. 52, nr. 56.

[71] *Ibidem*, p. 51—52, nr. 55.

[72] Arh. st. Buc., m-rea Bistriţa, LXIII—274.

[73] Arh. st. Buc., m-rea Bradul, I—50.

www.dacoromanica.ro

Imprecizia acestei dispoziţii arată că, atît în practica vinăricerilor, cît şi în hotărîrile domnilor, interpretarea „obiceiului ţării" avea o accepţie elastică, determinînd ca limita de jos a rangurilor boiereşti care se bucurau de scutire să fie variabilă. În ponturile pentru vinărici pe anul 1786, scutirile se referă la mitropolie, episcopii şi „mănăstirile cele mari", boierii de toate treptele care se fac „cu caftan", feciorii şi jupînesele văduve ale acestora [74], fără să cuprindă şi pe mazili. Principial, scutirea boierilor şi a mănăstirilor stătea la baza respectării obiceiului. Cînd acesta era călcat, cum a făcut Ştefan Racoviţă în 1764, privilegiaţii protestau cu vehemenţă. Banul Mihai Cantacuzino spune cu această ocazie că „de cînd este Ţara Românească boierii şi mănăstirile această dajdie n-au dat" [75]. Cînd via boierească intra în mila vreunei mănăstiri pentru vinărici, stăpînul era obligat să plătească doi bani de vadră beneficiarului, scutit fiind numai de partea domnească. În această privinţă, scrisoarea de la 1708 a episcopului de Rîmnic către doi mazili care nu voiau să dea vinărici schitului Slătioara pe considerentul că sînt boieri spune „că n-aţi dat numai voi această rînduială, ci şi mănăstiri şi boieri şi alţii şi nimeni nu stă împotrivă a nu-şi darea vinăriciul unde au avut obicei [76]. Anaforaua veliţilor boieri către domn de la 23 octombrie 1763 referitoare la modalitatea luării vinăriciului dé către mănăstiri, sprijinită pe cărţi domneşti din vremea lui Şerban Cantacuzino, arată în concluzie : „Pentru care, cercetînd, ne-am adeverit atît din hrisoavele răposaţilor domni, cît şi noi ştim vechiul obicei al ţării că iaste : măcar şi boier mare, de va avea vie în poporul mănăstirii, să-şi dea mila mănăstirii de vinărici doi bani de vadră şi să se scutească de cei doi bani ce rămîn în partea domnească" [77].

În Moldova, afirmaţia categorică a lui Ioan Neculce pentru anul 1705 că la vădrărit „da numai ţăranii, dar boierii şi mazilii de la aga în sus nu da" [78], arată din partea domniei o preocupare asemănătoare cu cea din Ţara Românească de a menaja clasa conducătoare. Deosebirea consta numai în ceea ce priveşte conţinutul scutirii. Pe cînd în Ţara Românească privilegiaţii aveau în principiu scutire totală de orice cantitate de vin produsă în via lor, în Moldova scutirile erau date pe un anumit număr de vedre, calculat în raport cu rangul deţinut în ierarhia socială, mergînd în ordine descrescîndă pînă la boierii din ultima treaptă care aveau acest drept şi străinii asimilaţi lor. Sămile de vistierie din veacul al XVIII-lea consemnează nominal aceste scutiri cu numărul de vedre încuviinţat fiecărui membru al clasei conducătoare. Lista variază de la 2 000 de vedre

[74] „Mitropolia, amîndouă episcopiile şi mănăstirile cele mari cu metoacele lor, d-lor veliţii boieri sau al doilea sau al treilea pînă la boierimea cea din urmă ce se face cu caftan şi feciorii de boieri i jupînesele văduve ce li vor fi stătut bărbaţii pînă la cea mai din urmă boierie cu caftan, vinariciu să nu plătească" (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, Bucureşti 1892, p. 628).

[75] *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 150.

[76] N. Iorga *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 205, nr. XXX. La 11 ianuarie 1714, Ştefan Cantacuzino dădea încuviinţarea mănăstirii Aninoasa pentru cei ce au vii în dealul Urecheştilor : „Pentru că fiind vinăriciul din dealul acesta închinat la mănăstirea Aninoasa, de la o seamă de vreme încoace unii dintr-înşii nu vor să-şi dea vinăriciul, ci stau împotrivă, făcîndu-să unii boieri mazili, alţii sutaşi, alţii cămărăşei, alţii căpitani, iuzbaşi, ceauşi, şi, cumpărînd vii de la cei ce da vinărici, ei nu vor să dea ... Unde sînt închinate la mănăstiri, dau cu toţii măcar şi viile lor să fie" (Arh. st. Buc., Mitropolia, CDLXXIX—3).

[77] Arh. st. Buc., CDXXXII—3.

[78] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1955, p. 238.

www.dacoromanica.ro

(mitropolia) pînă la 50 de vedre (vtori armaş)[79]. În mod excepţional domnii acordau şi scutiri mai mari. Dacă Grigore Ghica, la 15 noiembrie 1736, scutea iezuiţilor veniţi în Moldova ca profesori două sute de vedre de vădrărit [80], acelaşi domn, prin cartea de la 30 iulie 1741, acorda Catrinei, soţia răposatului Miron Donici, clucer,rămasă „jupînească săracă şi neavînd nici o chiverniseală ca să poată ţine casa", printre altele, şi scutire pentru „12 000 vedre de vin de vădrit"[81], cea mai mare scutire menţionată în documente, dacă nu cumva ar putea fi o greşeală de redactare a cărţii domneşti. Scutirile acestea, aşa cum le menţionează sama vistieriei pe 1776, se ridicau în acel an la 34 000 de vedre [82]. În ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, probabil sub influenţa stărilor de lucruri din Ţara Românească, s-a aplicat în Moldova şi scutire totală de vădrărit pentru o parte a boierimii, a clerului superior şi unele categorii de slujitori. Prin hrisovul de la 1 septembrie 1783, Alexandru Const. Mavrocordat, căutînd „a păzi în stare bună şi în cinste pe toate acele blagorodnice niamuri boiereşti mai ales pe acele care din întîmplarea vremilor se află în cădere şi uitare desăvîrşită", dispunea scutirea lor integrală la dările pe avere, printre care era şi vădrăritul : „...Să fie de acum înainte desăvîrşit nesupăraţi". Urmau să fie cuprinşi în aceste categorii „preasfinţitul mitropolit al ţării, iubitorii de Dumnezeu episcopi de pre la scaune..., toţi blagorodnicii boieri şi giupînesile văduve", înţelegînd prin aceasta pe boierii cu slujbe efective. Urmau apoi boierii fără slujbe care ajunseseră o dată la rangul de „vel". Hrisovul mai cuprindea, de la categoria boierilor, şi pe aceia care, chiar dacă nu ajunseseră să obţină rangul de „vel", dar „se trag din niamurile acele boiereşti alese şi ştiute", o indicaţie vagă care probabil c-a fost precizată prin cărţi domneşti individuale trimise beneficiarilor. Din categoria slujitorilor beneficiau de avantajele hrisovului logofeţii de vistierie, vel căpitanii de darabani, vornicii de poartă, diecii de vistierie, diecii de divan, vel căpitanul de Iaşi, poroşnicul şi polcovnicul [83].

Vinăriciul, în natură sau în bani, era adunat de slujbaşi recrutaţi din rîndul foştilor dregători, numiţi în Ţara Românească *vinăriceri*, iar în Moldova la început *desetnici*, apoi *vădrari*. Cărţile de vinărici emanate de la Constantin Brîncoveanu investeau pe vinăriceri cu largi atribuţii administrative şi judecătoreşti în cuprinsul regiunii viticole unde erau repartizaţi pe tot timpul cît dura încasarea dării : a) obligau la darea vinăriciului pe toţi locuitorii care aveau vii în „popoarele" regiunii ; b) luau vinăriciul îndoit de la oricine era dovedit că are vinuri nedeclarate ; c) erau datori să pună paznici în toată regiunea spre a nu se comite stricăciuni prin vii de oameni sau de vite şi închideau vitele aflate slobode prin vii, obligînd pe stăpînii lor să plătească o taxă pentru a fi eliberate, plătind şi stricăciunile făcute [84]. Serviciul de ordine era trecut tot pe seama lor, pentru care fapt li se conferea, pe un timp limitat, o adevărată imunitate. „Să aibă a căutare slugile boierilor domnii-mele de curvii,

[79] Arh. st. Iaşi, tr. 1768, op. II, 2018 nr. 1, p. 88 verso.

[80] Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 425.

[81] Ibidem, f. 427 v.

[82] Ibidem, Documente, CMXIC a-1, f. 18. În N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra situaţiei economice şi financiare a Principatelor române*, Bucureşti, 1900, p. 158. este trecut la acest capitol, din greşeală, 14 000 de vedre.

[83] Arh. st. Iaşi, Documente. IXL a—13. O copie a acestui hrisov se află la Arh. st. Buc., ms. 630, f. 37.

[84] Cartea de vinărici de la 1 septembrie 1698 (*Anatefterul*, p. 40 nr. 38).

www.dacoromanica.ro

de hoţii şi de alte gîlcevi ce s-ar face pe deal, să-i judece şi care va cădea de vină să-i globească şi să le facă certare fieştecăruia după vina lui"[85]. În cursul veacului al XVIII-lea obişnuindu-se ca vinăriciul să fie adunat nu numai în regie (în „credinţă"), dar şi prin darea lui la licitaţie, nu s-a mai simţit nevoia de atribuţii aşa de largi date vinăricerilor din partea domniei, ocupată cu cercetarea multelor jalbe de la locuitori împotriva abaterilor de la instrucţiuni pe care ei le săvîrşeau. Acolo unde vinăriciul dintr-o regiune era făcut „milă" instituţiilor religioase, care primeau jumătate din dare, vinăricerii erau dublaţi de reprezentanţii mănăstireşti cu aceleaşi atribuţii şi împreună procedau la întocmirea tabelelor în dublu exemplar cu numele locuitorilor posesori de vii[86], luînd fiecare parte cîte doi bani de vadră. Unii locuitori, individual sau în colectiv, ca în cazul orăşenilor din Cîmpulung, obţineau cărţi domneşti prin care li se preciza, printre altele, şi modalitatea luării vinăriciului : „Să aibă a plăti orăşenii vinărici domnesc din zece vedre o vadră şi otaştina pămîntului după obicei, şi, după ce se va scoate vinăriciul domnesc în ţară, apoi să le ia otaştina..., iar pentru putinele de struguri ce vor face pentru treaba caselor lor să nu să supere"[87]. La 22 septembrie 1786 Nicolae Mavrogheni face cunoscut tuturor locuitorilor care au vii că, pentru a stăvili abaterile de la instrucţiuni şi asupririle ce li se fac de către vinăriceri, nu a mai arendat vinăriciul domnesc, hotărînd să trimită oameni vechi şi credincioşi ca să-l strîngă „cu credinţă", avînd dispoziţie a nu năpăstui pe nimeni[88].

În Moldova, menţiunile documentare despre vădrari sînt rare şi se referă numai la pagubele suferite de ei la adunatul dării. Pentru anul 1763, cînd s-a dat în licitaţie, sama vistieriei menţionează la capitolul scăderi : „150 lei vădrari de la ţinutul Fălciului, din paguba ce au avut...1018 lei 90 bani, pagubă ce s-au arătat din vădrărit ot ţinut Tutovii"[89]... O sumă mai mare este menţionată mai departe, cu unele detalii, tot în acest scop : „2493 lei 80 bani, ci-au arătat dum. boierii vădrari ci-au cumpărat slujba vădrăritului într-acest an la Cochii Vechi, că au avut pagubă din slujbă de la ţinutul Putnii"[90]. La 4 mai 1793 Mihail Suţu poruncea lui Arghirie Cuza biv vel sărdar, ispravnic de Vaslui, să se prezinte la divan spre a da socoteală de 1 554 de lei şi 63 de bani, care-au ieşit pagubă la slujba vădrăritului dintr-un ţinut luată la licitaţie împreună cu biv vel comisul Constantin Costachi[91]. Vădrăritul era adunat, ca şi vinăriciul, prin licitaţie"[92] în anii cu recoltă mai slabă şi „în credinţă,"[93]

---

[85] *Ibidem* În cartea de la 27 august 1704, domnul porunceşte: „Egumenii care au vinărici în deal să nu se amestece la judecăţi şi alte gîlcevi, care sînt obicinuite de le caută vinăricerii" (*ibidem*, p. 52, nr. 55).

[86] Arh. st. Buc., Episcopia Argeş, XLIII—16.

[87] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 315, nr. XCII.

[88] Arh. st. Buc., ms. nr. 15, condică domnească, f. 18 v—19.

[89] Arh. st. Iaşi, tr. 1768, op. II, 2018, nr. 1, p. 98.

[90] Ibidem.

[91] Acad. R. S. România, Documente, CIV—116.

[92] În 1763 (Arh. st. Iaşi, tr. 1768, op. II, 2018, nr. 1, p. 98), În sama vistieriei pe 1776 se spune : „S-au vîndut slujba vădrăritului din anul acesta la Cochii Vechi" (Acad. R. S. România, ms. CMXIX a.1, f. 18 ; vezi şi N. Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 158).

[93] Sama vistieriei pe anul 1786 ; „slujba vădrăritului fiind dată în credinţă" (Bibl. centrală universitară Iaşi, ms. VI/24, f. 1 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 4). La fel în sama vistieriei pe 1792 (N. Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 59).

www.dacoromanica.ro

atunci cînd prognosticurile asupra abundenţei produsului viilor dădeau speranţe divanului domnesc să presupună că darea va aduce sume mai mari în vistieria ţării. Dregătorii mai însemnaţi, care — spre deosebire de vinăriceri şi vădrari, numiţi în fiecare an — aveau în mod permanent legătură cu slujba vinăriciului sau a vădrăritului, erau în Ţara Românească *marele paharnic* [94], *armaşul cel mare* [95], iar în Moldova *marele logofăt* şi *marele vistier* [96], *marele paharnic* [97], *paharnicul al doilea* [98], *pivnicierul* [99] şi *starostele de Putna* [100]. O parte din veniturile lor personale proveneau din taxele pe produsul viilor.

Adunarea dării pe vin a dat loc, aşa cum era şi de aşteptat, la săvîrşirea multor abuzuri din partea slujbaşilor, determinînd ca locuitorii să adreseze plîngeri la domnie sau, în unele cazuri, să-şi facă singuri dreptate. Contra marelui paharnic Cornea Brăiloiu, care le-a mărit pentru avantajele sale personale taxa de vinărici, se plîngeau locuitorii din Vîlcea şi din Argeş lui Ştefan Cantacuzino la 15 iulie 1715 [101]. Faţă de procedeul egumenului de la Bistriţa, care lua vinăriciul de la Ocnele Mari, cultivatorii de vii nu reclamă la domnie, dar se opun să răspundă către mănăstire zeciuiala

[94] Marele paharnic avea ,,de la satele păhărniceilor, de la cămănărit cîte 2 bani şi de la vinărici vedre de vin'' (banul Mihai Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1863, p. 58). Din judeţele Vîlcea şi Argeş, marele paharnic primea o mie de vedre de vin din vinărici, predat în podgorie de către vinăriceri. Hotărîrea lui Ştefan Cantacuzino de la 15 iulie 1715 spune: ,,Iar pentru mîia de vedre de vin ce iaste obiceiul de ia vel paharnic dintr-aceste 2 judeţe, aşa s-au socotit să-i rînduiască vinăricerii să-i aducă vinul aici în Bucureşti, după cum au fost obiceiul cel vechi, şi, mergînd omul dumnealui vel paharnic, să ia vin de unde-i va plăcea şi el să-l aducă în Bucureşti'' (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 131).

[95] Marele armaş lua ,,de la vinărici 1 000 vedre vinu şi de la gărdurăritul Rîmnicului şi Buzăului'' (Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 59). Dionisie Fotino (*Istoria generală a Daciei*, III, p. 294) menţionează la venitul marelui armaş ,,200 de lei de la sărdăritul sau gloaba vitelor ce intră prin vii în judeţul Rîmnic'', adică de la gărdurărit. De la vinărici, în vremea lui, marele vistier din Ţara Românească primea suma de 2 000 de lei (*ibidem*, p. 281). Indicaţiile date de Baucr (*Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt, 1778, p. 64—67) cu privire la veniturile marelui paharnic şi marelui armaş sînt mai puţin clare.

[96] Marele logofăt, potrivit hrisovului dat de Matei Ghica la 23 noiembrie 1754, lua, printre altele, şi de la vădrărit cîte 3 lei de pungă (*Uricarul*, II, 1889, p. 276). Deşi marele vistier nu este indicat în menţionatul hrisov cu venit de la vădrărit, el capătă de la această slujbă cîte 500 de lei pe an prin condica de orînduieli a lui Grigore Ghica în 1776 (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 13). În sama vistieriei pe 1776, la capitolul vădrărit se vorbeşte de ,,avaetu dum. vel logofăt, cîte trei lei de pungă, pe sama cumpărăturii şi ... 500 lei avaetul dum. vel vist. ''. (N. Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 158).

[97] Despre marele paharnic, Dimitrie Cantemir spune că pe vremea lui era ,,şeful podgorenilor din toată Moldova'', avînd ,,administrarea ţinutului Cotnari'' (*Descrierea Moldovei*, 1936, p. 142). În 1754 el lua cîte un leu nou de bute de la vinul intrat în Iaşi, precum şi 2/3 din jumătate din ortul stărostesc de la Putna (*Uricarul*, II, p. 277 şi 278).

[98] Paharnicul al doilea ,,poartă de grija viilor domneşti care sînt la Huşi'' (Cantemir, *op. cit.*, p. 147). În 1754, silit să renunţe la cota de vădrărit din viile de la Huşi, este repartizat să ia a treia parte din jumătatea ortului stărostesc de la Putna (*Uricarul*, II, 280; Melchisedec, *Cronica Huşilor*, p. 37).

[99] Funcţia pivnicerului nu-i destul de clar precizată în mărturiile documentare cunoscute pînă acum. Melchisedec îl crede a fi ajutor al paharnicului al doilea (*Cronica Huşilor*, p. 38). Pentru veniturile lui, condica administrativă a lui Constantin Mavrocordat menţionează: ,,Pentru venitul ce are pimnicerul din viile de la Odobeşti, a neguţitorilor, cîte 2 potronici de pogon'' (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 228, nr. 146).

[100] Starostele de Putna lua o taxă specială pe vinurile din viile de la Odobeşti şi din cuprinsul ţinutului, numită *ort stărostesc*. În 1754 starostele pierde jumătate din acest venit în folosul celor doi paharnici (*Uricarul*, II, 280).

[101] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 131, nr. 63.

www.dacoromanica.ro

cuvenită. La 17 ianuarie 1743 domnul se adresează locuitorilor, mustrîndu-i pentru atitudinea lor : „V-aţi pus împotrivă şi n-aţi vrut să vă supuneţi poruncii domneşti ca să vă daţi fieşticare vinăriciul după obiceiu, ci încă v-aţi sculat cu gîlceavă de aţi bătut pe călugăraşul ce au fost rînduit ca să strîngă vinăriciu" [102]. Toate poruncile domneşti deveneau neputincioase faţă de diversitatea mijloacelor întrebuinţate de vinăriceri, care, cu toate că la plecarea pe teren primeau instrucţiuni precise asupra modului cum trebuia să-şi îndeplinească misiunea, procedau cum găseau de cuviinţă, nesocotind orice dispoziţie menită să asigure respectarea obiceiului cunoscut de fiecare în regiune. La supravegherea vinăricerilor erau mobilizaţi şi alţi reprezentanţi ai administraţiei, cu scopul de a face ca la domnie să fie îndreptate cît mai puţine plîngeri din partea celor năpăstuiţi. La 29 septembrie 1781, Alexandru Ipsilanti poruncea ispravnicilor de judeţe să supravegheze ca vinăricerii să se conformeze instrucţiunilor date la cumpărarea slujbei : „Iată de iznoavă strașnic vă deşteptăm şi vă poruncim foarte să fiţi cu priveghere şi cu ochii deschişi la aceasta şi să nu aşteptaţi tocmai după ce vor face ei năravul lor şi vă vor veni lăcuitorii cu jalbi, atunci să faceţi îndreptare, ci mai înainte să purtaţi grija a nu putea să facă cele obicinuite ale slujbaşilor" [103]. Domnul prescrie fiecărui ispravnic planul de luptă contra inamicului intrat în judeţul pe care-l administra : „Şi într-adins să aveţi printr-ascunsu oameni rînduiţi, cum şi înşivă să ispitiţi, să cercetaţi, să înconjuraţi dealul ca să vedeţi apucăturile şi urmările slujbaşilor şi să nu-i îngăduiţi a încărca nici la zece una, nici două cu nume de obicei, nici alt necaz sau cheltuială să nu facă cît de puţină locuitorilor" [104].

În Moldova lucrurile se petrec la fel. Vădrarii sînt arătaţi în jalbele locuitorilor ca unii care încalcă regulile stabilite din timpuri mai vechi pe bază de obicei, precum şi instrucţiunile primite de la domnie în momentul cînd şi-au luat slujba în primire. În prima lui domnie (1726—1732), Grigore Ghica restabileşte obiceiul vrîncenilor, încălcat de reprezentantul administraţiei în judeţ, de a nu plăti ort stărostesc pe vinurile ce le ridică de la vii şi le duc la casele lor [105]. Pentru că ispravnicii făcuseră un obicei mai nou de a pune cu sila să se vîndă vinurile lor prin sate, în proclamaţia de la 23 iulie 1753, pe care Matei Ghica o dă locuitorilor Moldovei pe ţinuturi, îi asigură că acest lucru nu se va mai întîmpla în viitor [106]. Ceea ce apăsa însă mai tare la luarea vădrăritului asupra producătorilor de vin era *năpasta*, legalizată în mod arbitrar de vădrari, de a lua la fiecare zece vedre două în plus. Determinat de nenumărate plîngeri din partea locuitorilor, Constantin Racoviţă, cu hrisovul de la 20 august 1756, interzice să se mai pună la vădrărit „năpastă la zece vedre două", hotărînd ca vasele de vin să se măsoare cu cotul de fier, avînd la capete bouri domneşti, „care cot este făcutu de pre măsura cotului muntenescu şi nu aruncă

[102] Arh. st. Buc., m-rea Bistriţa, LXII—247.
[103] Ibidem, ms. 8, f. 418 v.
[104] Ibidem, f. 419.
[105] Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 483 v.
[106] *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1965, p. 671. Lucrurile au rămas în continuare la fel, determinînd pe Grigore Callimachi la 15 oct. 1763 să dea o nouă dispoziţie în acest sens (*Uricarul*, I, p. 295).

www.dacoromanica.ro

năpastă" [107]. Abuzul vădrarilor era prea adînc înrădăcinat ca să dispară la o simplă poruncă domnească. După mazilirea lui Constantin Racoviţă, năpasta a continuat ca şi mai înainte. Il constată cartea lui Grigore Callimachi de la 15 octombrie 1763 pentru reglementarea vădrăritului, arătînd că vădrarii luau nestingheriţi la fiecare zece vedre două în plus. Pe lîngă aceasta, ei măsurau vinul producătorilor cu vadra cea mai mică, starostească, nu domnească, după cum se scria în instrucţiuni. Grigore Callimachi interzice şi el năpasta, stabilind ca cei ce au vii să plătească numai vădrăritul cîte opt bani vechi de vadră, iar vadra să fie de zece ocale[108]. Abuzurile vinăricerilor nu erau îndreptate numai împotriva ţăranilor producători ai vinului. Înfruntarea dintre reprezentanţii clasei feudale pe tema vinăriciului ne-o arată jalba egumenului de la Bistriţa către domn de la 12 septembrie 1792 împotriva biv vel vistiernicului Constantin Ştirbei, care, luînd la licitaţie vinăriciul din Oltenia, printr-o nouă şi arbitrară împărţire a „popoarelor" de pe moşia mănăstirii a făcut să i se oprească o sumă de bani din mila de vinărici ce i se cuvenea [109]. Starea aceasta de lucruri, cu toate încercările unor domni din secolul al XVIII-lea de a o remedia, a continuat pe toată durata orînduirii feudale ca un corolar al structurii medievale al sistemului financiar al ţării. Un memoriu anonim din primele decenii ale veacului al XIX-lea referitor la neajunsurile administraţiei şi remedierea lor spune cu privire la darea vinăriciului că „cele mai mari abuzuri se fac la acest husmet". Autorul arată că abuzurile se comit atît la măsurătoare, încărcînd la calculat pînă la o treime volumul real al vaselor, cît şi la luarea banilor, obligînd pe locuitori să dea pînă la 15—20 de parale de vadră în loc de 5 bani, cît era atunci taxa oficială[110]. Autorul crede că în decursul timpului, pentru a lua mai mulţi bani la licitaţia dării, domnia îngăduia luarea năpastei. Măsurile pe care le propune spre îndreptarea situaţiei sînt cele experimentate fără rezultat de Constantin Racoviţă şi de Grigore Callimachi în Moldova şi de Alexandru Ipsilanti în Ţara Românească — interzicerea de a se mai lua năpastă la zece vedre două —şi inspecţiuni dese pe teren pentru prinderea vinăricerilor în flagrant delict, pedepsindu-i [111].

Venitul pe care-l aducea vinăriciul şi vădrăritul în cămara domnească sau în vistieria ţării, după împrejurări, era în raport direct cu felul recoltei anuale de vin : cînd recolta era proastă, încasările la această dajdie scădeau şi domnia cu greu găsea cumpărători la licitaţia impunerei produsului pe vii. Însemnările unui martor ocular despre iarna anului 1739—1740, care a fost grea, arată că „au degerat viile, de aceea a fost lipsă de vin, încît la vădrăritul ţării nu s-a strîns nici a douăsprezecea parte din

---

[107] Acad. R. S. România, documente, LXVI—36; Arh. st. Buc., ms. 630, f. 17—18; *Uricarul*, II, p. 71 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 159, nr. 108.

[108] Arh. st. Buc., ms. 630, f. 25—26; *Uricarul, I*, 293; Melchisedec, *Cronica Romanului*, vol. II, p. 87.

[109] Arh. st. Buc. m-rea Bistriţa, LXIV—306.

[110] La 5 decembrie 1815, ispravnicii de Olt fac cunoscut noului vistier că locuitorii din Drăgăneşti s-au împotrivit la dare a vinăriciului, deoarece vinăricerii le pretind mai mult decît este legiuit (*Documente privind fiscalitatea din secolul al XVIII-lea*, vol. I, Ţara Românească, nr. 359, manuscris).

[111] *Memoriu asupra perioadei din Istoria românilor, 1774—1786*, Bucureşti, 1893, p. 592—593.

www.dacoromanica.ro

ce s-a luat în alţi ani" [112]. Totalul sumelor contabilizate de administraţia centrală a fiecărei ţări a fost înscris anual în registrele vistieriei, din care însă nu s-au păstrat decît cîteva pentru Moldova, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Pentru Ţara Românească nu se cunosc pînă acum decît menţiunile din izvoarele narative şi o singură samă de vinărici pe anul 1797 referitoare la judeţul Mehedinţi, unde se poate vedea că acolo s-au adunat 504 908 vedre [113] sau echivalentul lor în bani. Izvoarele narative, care, cum am arătat, au toate aceeaşi sursă, dau cifra vinăriciului Ţării Româneşti — şi aceasta numai pentru unii ani — aproape la fel, cu foarte mici diferenţe. Banul Mihai Cantacuzino spune că între 1738 şi 1769 vinăriciul a dat invariabil pe fiecare an cîte 45 900 de lei [114]. Generalul Bauer dă pentru anul 1759 suma de 47 500 de lei [115], pentru 1765 şi 1766 suma de 36 993 de lei [116], iar pentru anul 1767, la fel cu Mihai Cantacuzino, suma de 45 900 de lei [117]. Deputaţii munteni, printre care era şi autorul *Istoriei Ţării Româneşti*, care s-au dus în Rusia în 1770, răspund în scris la întrebările ce li s-au pus cu privire la veniturile ţării că „vinăriciul, ce se ia din veniturile ţărăneşti cîte 5 bani de vadră, afară de milele mănăstirilor, care începe a se strînge de la sfîrşitul lui septembrie, ajunge şi pînă la una sută de pungi de bani" [118], adică 50 000 de lei. La începutul secolului următor, Dionisie Fotino, reproducînd autorii menţionaţi, spune şi el că în 1767 „vinăriciul aducea 45 900 lei" [119].

Pentru Moldova, în lipsa izvoarelor narative, cifra vădrăritului anual ne este păstrată în cîteva sămi de vistierie, mărturii de mai mare importanţă. În sama vistieriei pe 1763, încheiată la 20 ianuarie 1764, această dajdie este menţionată la suma de 106 250 de lei, la care se mai adăugau 2 250 de lei „vama cazacliilor" [120]. Deputaţii moldoveni plecaţi în Rusia la 1770 au raportat, la cererea autorităţilor ţariste, că vădrăritul era în 1769 în sumă de 106 110 lei [121]. Cifrele acestea, de peste o sută de mii, se menţin şi pe viitor. În sama vistieriei pe 1776 se menţionează vînzarea la licitaţie a vinăriciului pentru suma de 120 000 de lei [122], în 1786, adunat „în credinţă", scade la 101 161 de lei şi 76 de bani [123], iar în 1792, adunat

---

112 *Cronica Ghiculeştilor*, p. 499.

113 Acad. R. S. România, Documente, XXXIX — 80. Reprodus în parte şi în N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 162, nr. 116.

114 *Istoria Ţării Româneşti*, p. 52.

115 *Mémoires historiques et géographiques...*, p. 94.

116 *Ibidem*, p. 91 şi 82.

117 General Bauer, *op. cit.*, p. 82.

118 *Arhiva românească*, vol. I, Iaşi, 1860, p. 215.

119 Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, vol. III, Bucureşti, 1860, p. 318—319.

120 Arh. st. Iaşi, tr. 1768, op. II, 2018 nr. 1 p. 88. Reprodus, cu unele nepotriviri de cifre, în N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, p. 100.

121 *Arhiva românească*, I, p. 146.

122 Acad. R. S. România, ms. CMXIX a-1, f. 18; N. Iorga, *Documente şi cercetări...*, p. 158.

123 Biblioteca centrală universitară Iaşi, ms. VI/24, f. 4. Se arată în această samă că totalul sumei vădrăritului a fost adunat din şase judeţe: Putna (56 632 de lei şi 48 de bani), Tecuci (17 273 de lei şi 112 bani), Covurlui (8 967 de lei şi 56 de bani), Tutova (5 473 de lei şi 88 de bani), Fălciu (6 432 de lei şi 72 de bani) şi Iaşi (6 381 de lei 111 bani), La fiecare judeţ este menţionat numele vădrarilor.

www.dacoromanica.ro

tot „în credință", saltă la 119 749 de lei [124]. Pentru perioada de la începutul secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino spune că vădăritul aducea vistieriei suma de 140 000 de lei pe an [125].

Comparînd cifra dării pe produsul viilor din fiecare țară, se observă diferența în proporție de două-trei ori mai mare în favoarea vistieriei moldovenești. Acest mare decalaj nu poate fi explicat numai prin cultivarea pe mai mare suprafață a viței de vie în Moldova în raport cu Țara Românească. Credem că explicația trebuie căutată și în alte considerente: taxa vădăritului mai ridicată decît la vinărici începînd cu anul 1763, faptul că pentru o mai bună gospodărire a dajdiei vistieria determina domnia să cumpere uneori cu bani vinul de care avea nevoie pentru consumul la curte [126], dar mai cu seamă că scutirile și „milele" erau distribuite cu mai mare largheță în Țara Românească. Acolo s-a ajuns în decursul vremii ca mai toate mănăstirile, pe lîngă scutirea de vinărici a vinului din viile proprii, să aibă și „milă" de 2 bani la fiecare vadră din vinăriciul plătit de orice cultivator, indiferent de rangul lui social, cu vie pe moșiile lor [127]. „Milă", în proporții mai mari, aveau unele mănăstiri de peste hotare. La 27 iunie 1781 Mihail Suțu întărea mănăstirii Vlah Serai din Constantinopol „mila" de vin de la 27 de sate din Romanați și de la 89 din Gorj, cu obligația de a servi o subvenție anuală unui duhovnic de la spitalul din Terapia [128]. Aceleiași mănăstiri îi întărea la 1798 Constantin Hangerli vinăriciul domnesc dintr-o sută de sate din județele Romanați, Vîlcea și Gorj [129]. Informația documentară ajunsă pînă la noi nu ne dă posibilitatea să calculăm în totalitatea ei „mila" de vinărici și vădărit pe care an de an, de-a lungul veacurilor, bugetul fiecăruia dintre cele două principate o repartiza, împreună cu alte înlesniri, pentru întreținerea mănăstirilor și a vieții cultural-religioase din țară și de peste hotare. O idee aproximativă ne putem face dacă ținem seama că din cele 504 908 vedre, cît reprezenta vinăriciul din Mehedinți în 1797, milele mănăstirilor erau de 105 710 vedre [130], adică 22%. Mai concludent este cazul din timpul celei de-a doua ocupații austriece a Olteniei, cînd din această singură provincie, suprimînd milele și scutirile, ocupanții au scos pe vinărici în intervalul de la 8 noiembrie 1789 și pînă la 31 octombrie 1790 suma de 43 300 de piaștri, adică aproape vinăriciul din Țara Românească întreagă, fără mile și scutiri [131].

---

[124] N. Iorga, *Documente și cercetări* ..., p. 59.

[125] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 341.

[126] În *Sama Vistieriei Moldovei* pe 1763 se menționează la scăderi 155 lei 100 bani vădărîtul pe 1 700 vedri vin ce s-au făcut cu bani pentru trebuința beciului gospod: 1 550 vedri vin de la Odobești, 150 vedri vin ot Huși" (Arh. st. Iași, tr. 1768, cp. II, 2018, nr. 1, p. 88 verso).

[127] Menționi de „milă" de vinărici acordată mănăstirilor Găiseni, Căscioare. Radu-Vodă (Arh. st. Buc., ms. 705, f. 376, 377 și 475 v), Argeș (ibidem, Episcopia Argeș, LXIX 33), Bistrița (ibidem, m-rea Bistrița, LXII 133), Arnota (ibidem, m-rea Arnota, XVIII—84), Mărculești (ibidem, m-rea Bradul I—33), Episcopia Rîmnic, (Academia R.S.R., XCIV—14), Cîmpulung (ibidem. ms. 3683, f. 188).

[128] Hurmuzaki, *Documente*. VII, p. 516—518.

[129] Marcel Romanescu, *Urme românești la Stambul*, București, 1932, anexă, copie fotografică nepaginată.

[130] Acad. R. S. România, Documente, XXXIX—80.

[131] M. Popescu, *Contribuția Olteniei la războiul ruso-austro-turc dintre anii 1787—1792*, în *Arhivele Olteniei*, 1930, p. 307.

www.dacoromanica.ro

ANEXE ALE VINĂRICIULUI ŞI VĂDRĂRITULUI

Spre deosebire de vădrărit, care, ca dajdie mai nouă, a fost impusă de domnie uniform pe toată ţara cu o singură taxă, luarea vinăriciului era însoţită de două anexe, care nu mergeau la cămară sau la vistierie: *părpărul*, venit al uneia dintre dregătorii, şi *ploconul de nume*, luat de vinăriceri.

Părpărul a fost la început o taxă pe produse comercializate, fie că ele se vindeau într-un anumit loc, fie că se pregăteau în vederea comercializării [132]. Cuvîntul părpăr vine de la *perpera*, monedă bizantină de aur curat [133]. Prin evoluţie, în decursul vremii, termenul a ajuns ca în secolele XVII—XVIII să fie folosit numai pentru a indica una dintre cele două anexe ale vinăriciului. În tot acest timp, taxa a rămas aproape neschimbată şi se percepea socotindu-se pe unităţi mai mari decît vadra: cîte 12 bani de bute şi 6 bani de putina cu struguri [134]. În unele documente apar şi formule combinate pentru părpăr, probabil ca rezultat al unei învoieli mai vechi intrată în obicei, cu plata mai redusă la buţi şi la putine, dar cu adăugirea altor articole impozabile. Hotărîrea pe care o dă Ştefan Cantacuzino la 17 ianuarie 1715 pentru vinăriciul mănăstirii Cîmpulung stabileşte ca locuitorii cu vii de pe dealul Brătulcştilor să plătească părpărul „de bute pă bani 6 şi de berbeniţă po bani 4 şi de slomnă (cramă) pă bani 12 şi chiria de vadra de vin pe bani 3 şi în zece ani să dea zece buţi noao" [135]. Cîteodată—domnia acorda scutire de darea părpăritului unor categorii de contribuabili cu obligaţii fiscale mai mari la haraci [136]. Mihai Cantacuzino spune că sumele adunate din părpărit în judeţele Rîmnic şi Buzău reveneau spătarului al doilea, pe cînd cele din judeţul Săcuieni erau luate de armaşul al doilea [137]. Relatarea este confirmată de documente [138].

Ploconul de nume, prin care la origine se înţelegeau alimentele date în natură pentru masa vinăricerilor şi furajul pentru hrana cailor cît umblau cu măsuratul vaselor şi încasarea [139], devenise o taxă personală

---

[132] P. P. Panaitescu şi colab., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti 1957, p. 367.

[133] Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, p. 110—111.

[134] În 1709 „părpărul de bute cîte bani 12 şi de berbeniţă cîte bani 6" (*Anaţefterul...*, p. 54 nr. 58); în 1730 „de bute de vin cîte bani 12 şi de berbeniţa de stejar şi de brad cîte bani 6" (*ibidem*, p. 99, nr. 215); în 1769 Mihai Cantacuzino spune: „cîte 12 bani pentru fiecare bute şi cîte 6 bani pentru putina cu struguri" (*Istoria Ţării Româneşti*, p. 57).

[135] Acad. R. S. România, ms. 3683, f. 188—189. În privilegiul cîmpulungenilor, reînnoit de Mihai Racoviţă la 15 ianuarie 1743, această taxă este simţitor redusă: „Pentru părpăr să aibă a da de cramă po bani 12, iar pentru putinele cu struguri ce vor face pentru treaba caselor lor să nu-i supere" (Acad. R. S. România, Suluri 6, doc. 27).

[136] În 1709 plăteau toţi contribuabilii cu vii, „afară de sutaşi şi den neguţitoriul, care va ajunge numele singur la haraci ughi 6, şi de cămărăşelul, care va ajunge nume singur la haraci ughi 8, şi de slujitorul, care va ajunge numele singur la ughi 4" (*Anaţefterul...*, p. 54 nr. 58).

[137] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 58.

[138] Cartea de la 26 septembrie 1730 dată „boiarilor domnii-mele al doilea spathar ca să fie volnici ... să-şi ia părpăritul din judeţul Buzău şi din judeţul Slam-Rîmnic, venitul dregătoriilor de la toţi cîţi plătesc vinărici domnescu" (*Anaţefterul...*, p. 99, nr. 215).

[139] La 19 mai 1743 ţăranii din Bolboşani se învoiesc a plăti ploconul 54 de bani, „însă numele bani 24 baniţa de orz, bani 24 azima, puiul de găină bani 6" (*Documente privind relaţiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 411—412, nr. 250).

www.dacoromanica.ro

în bani, plătită de fiecare locuitor o dată cu vinăriciul şi părpărul. În secolele XVII—XVIII pînă la reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat, ploconul, afară de unele excepţii determinate de învoieli speciale [140], era plătit la fel, pe categorii de locuitori. Birnicii plăteau 30 de bani, slujitorii 15 şi preoţii 12 bani [141]. În Oltenia, ocupată în 1718, austriecii, menţinînd taxa de 30 de bani pentru birnici şi 12 bani pentru preoţi, „cameraliştі" şi aleşi, au adăugat în plus doi bani pentru „răvaşul de nume" [142]. Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat a modificat modalitatea de luare a ploconului. În cărţile de vinărici de la 29 august şi 16 septembrie 1746 se află formula identică: „.Şi să aibă a lua poclonul de la tot omul care plăteşte vinărici, însă de la cei ce vor face numai zece vedre pînă la 120 de vedre să ie de vadră cîte un ban ... iar de la 120 de vedre în sus, de ar face cît de mult, să ie de tot numele cîte taleri" [143]. Generalul Bauer spune că reforma fiscală ar fi fixat ploconul mai întîi la o jumătate de para de vadră pentru cantitatea pînă la 120 de vedre şi la 4 parale (12 bani) tot ce depăşea acest număr de vedre, iar apoi taxa ar fi fost dublată în 1747 şi triplată în 1761 [144], afirmaţii neconfirmate de documente.

Taxele speciale în Moldova legate de circulaţia vinului în general şi numai tangenţial de vădrărit erau: 1) *pîrcălăbia*, care se lua la trecerea vinului prin tîrguri, cîte 2 potronici (20 de bani) de car. În 1741 Constantin Mavrocordat a dispus reglementarea acestei taxe spre a se reveni la obiceiul vechi, deoarece pîrcălăbii, prin abuz, pe lîngă bani luau şi cîte o cantitate de vin [145]; 2) *vadra domnească*, din viile de la Odobeşti, socotită pe fiecare cramă [146] şi dată numai de ţărani. În 1756 Constantin Racoviţă scuteşte pe mazili şi pe negustori de această dare, care li se pusese prin călcarea obiceiului, motivînd că asupra vinului erau multe obligaţii: „vădrărit şi obiceiul stărostesc, şi camănă, bezmăn, buour şi loc agesc şi pîrcălăbii şi leu de bute" [147]; 3) *ortul stărostesc*, care era taxa pe vinul ce se transporta din podgoria Odobeşti, cîte o vadră de fiecare cramă, pînă

---

[140] În afară de învoiala pentru vinărici a locuitorilor din Oreaviţa şi Bolboşani. citată în nota precedentă, la 20 mai 1705 Constantin Brîncoveanu stabilea pentru mănăstirea Titireciul „poclonul de nume po bani 12" (Arh. st. Buc., ms. 705, f. 308 v.). În cartea lui Ştefan Cantacuzino de la 31 mai 1714 dată Episcopiei Rîmnic se precizează „poclonul de nume pe bani 33" (Acad. R. S. România, XCIV—14), iar în hotărîrea de la 15 iulie 1715 stabileşte ploconul la 12 bani, atît pentru preoţi, cît şi pentru slujitori (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 131).

[141] Cărţile de vinărici de la 1698 (*Anatefterul*, p. 41 nr. 40), 1700 (*ibidem*, p. 52, nr. 56), 1704 (*ibidem*, p. 51 nr. 55) şi 1709 (*ibidem*, p. 54 nr. 58) au formulă identică.

[142] Arh. st. Sibiu, ms. 75/204, f. 80.

[143] Arh. st. Buc., Mitropolia, CCV—7.

[144] General Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, p. 82.

[145] „Avînd obicei pîrcălabii de luoa osăbit di cei doaodzăci de bani ... şi cîte doao ocă de vin de bute ... Iar măria-sa Constantin-vodă au stricat acel obicei rău, să nu mai fie... ce numai să ie pîrcălabii drept pe obicei cît doi potrinici de car..." (I. Neculce, *Letopiseţul*, 1955, p. 404).

[146] Poruncă domnească dată în octombrie 1742 starostelui de Putna, „cu un pivnicer ce s-au trimis de aice pentru vinul gospod ce iaste obicei de să ia, cîte o vadră de cramă", să-l aducă (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 393, nr. 1400). În 1763 Grigore Callimachi hotărăşte ca „după vechiul obicei...vadra domnească numai de la Odobeşti să se ia" (*Uricarul*, I., p. 294).

[147] *Uricarul*, II, p. 32.

www.dacoromanica.ro

la Trotuş, luată în folosul numai a starostelui de Putna la început, iar de la 1754 înainte şi a vel paharnicului şi a paharnicului al doilea[148].

În strînsă legătură cu darea pe produsul viei a existat şi una pe pămîntul care se cultiva, numită *pogonărit*. Această dare a fost înfiinţată de Eustratie Dabija în Moldova[149], de unde a trecut apoi în Ţara Românească. Considerat de înşişi cei ce o aplicau ca o dare nedreaptă, întrucît se impunea pămîntul cînd exista o impunere pe recoltă, pogonăritul a fost, alături de văcărit, inventat tot de fiscalitatea domnilor moldoveni, darea cea mai criticată, cu cele mai multe desfiinţări solemne şi tot atîtea repuneri, pînă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Scutirile de pogonărit, acordate de preferinţă instituţiilor religioase[150], constituie dovada că, în ciuda declaraţiilor pe care le făceau şi a angajamentelor luate, domnii nu erau întru totul convinşi de necesitatea suprimării acestei dări. Motivînd că pogonăritul este de „mare stricăciune ţării", deşi l-a aplicat un număr de ani, Nicolae Mavrocordat hotărăşte desfiinţarea lui la 20 decembrie 1713[151]. Trecînd în Ţara Românească în 1716, acelaşi domn îl aplică în noua lui reşedinţă cu mare străşnicie. Pogonarii au ordin să execute fără milă pe contribuabili. Iordache, căpitan de Buzău, s-a împrumutat de la turci şi a plătit viile lui Boicu Bosic de pogonărit[152]. În toamna anului 1728, domnul porunceşte pogonarilor din ţinutul Săcuieni să ia vinurile locuitorilor care nu şi-ar plăti pogonăritul la vreme şi să le vîndă spre a împlini banii fiscului pe această dajdie[153]. În Moldova, pogonăritul a fost repus de succesorii celui ce l-a desfiinţat şi l-au aplicat în continuare, cu excepţia intervalului de timp cît a ţinut reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat pînă la domnia lui Matei Ghica. Acesta, deşi în proclamaţia dată locuitorilor ţării la 23 iulie 1753 vorbeşte de pogonărit ca de o dajdie dintre cele mai supărătoare[154], condamnîndu-l în

---

[148] *Ibidem*. p. 277, 278 şi 280. În 1763 Grigore Callimachi, informat că „de la o vreme încoace să întinsăsă acel obicei de lua vadra stărosteasecă din tot ţinutul Putnii", hotărăşte ca „vadra stărostească să să ia după vechiul obicei ... de la Odobeşti şi pînă la Trotuş, iară pe aiurea din ţinutul Putnii să nu se mai ia" (*Uricarul*, I, p. 294).

[149] C. C. Giurescu. *Istoria românilor*. III. 2, p. 679.

[150] La 30 aprilie 1712, Nicolae Mavrocordat scuteşte mănăstirea Sf. Vineri de „pogonărit de vin" (Acad. R. S. România, DCXXIII—136); la 5 iunie 1735 Constantin Mavrocordat scuteşte mănăstirea Mera de pogonărit pentru 20 de pogoane (ibidem, ms. 237, f. 367 v). La 15 noiembrie 1736, Grigore Ghica scuteşte pe iezuiţii din Moldova, printre altele, şi de 20 de pogoane de pogonărit (ibidem, ms. 237, f. 425). În Ţara Românească, Matei Ghica scuteşte la 28 aprilie 1733 biserica Gheormei Banul din Bucureşti de pogonărit pe 15 pogoane (Arh. st. Buc. m-rea Bradul, I—47). Un caz de scutire acordată stăpînilor laici: Grigore Ghica scuteşte la 20 iulie 1741, printre altele, pe Catrina, soţia răposatului Miron Donici Clucer, „şi de pogonărit pă 18 pogoane de vie" (Acad. R. S. România, ms. 237, f. 427 v).

[151] Arh. st. Iaşi, Documente, XXXI—2, cf. şi cronica lui Axinte Uricarul, în *Lelopisefe*, II, p. 166.

[152] Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, X—86.

[153] Ibidem, Episcopia Argeş, LXIX bis—42. Acordînd o reducere parţială unor mănăstiri, Nicolae Mavrocordat spune într-o scrisoare din 1727 către capuchehaielele sale de la Constantinopol că egumenul de la Sfîntul Gheorghe „pogonăritul l-au plătit pe an cu iertarea unei jumătăţi de leu la pogon, pe cînd altă dată îl plătea cîte doi lei" Hurmuzaki, XIV-2, p. 943, nr. DCCCCXV).

[154] „... Este o mare nedreptate să plătească cineva şi pogonărit, fiind destul vădrăritul pe care fiecare îl plăteşte potrivit cu rodul viei sale... Recunoscînd dar noi această nedreptate, am hotărît să ridicăm cu totul pogonăritul..., vom scoate şi hrisov, pentru ca după aceasta să nu mai fie" (*Cronica Ghiculeştilor*, p. 671).

www.dacoromanica.ro

cuvinte aspre, îl aplică trei ani în şir, hotărîndu-se abia în 1755 ca să-l desfiinţeze [155]. După ce domnii următori l-au repus iar, hrisovul lui Grigore Callimachi de la 15 octombrie 1763 pentru desfiinţarea pogonăritului [156] pare a se considera ultima menţiune documentară a acestei îndeletniciri domneşti. O formulă care să ţină seama atît de nevoile vistieriei, cît şi de cererea contribuabililor a fost adoptată în Ţara Românească, unde experienţele s-au oprit la desfiinţarea pogonăritului numai pentru locuitorii ţării, rămînînd în vigoare dajdia pentru străini şi înstrăinaţii plecaţi în raiale, de unde veneau clandestin spre a-şi cultiva viile, fără a avea vreun contact cu vistieria. În această privinţă este semnificativă porunca lui Scarlat Ghica de la 2 august 1759 dată lui Matei paharnic şi Constantin căpitan, trimişi în judeţul Teleorman. Domnul le spune că, deoarece atunci s-a scos dajdea pogonăritului pentru viile pe care le au în ţară locuitorii din raiaua Giurgiu, ardelenii şi alţi străini, să oblige pe cultivatorii care le au în acel judeţ să-şi plătească darea, cîte doi lei vechi de pogon [157]. Cu privire la înstrăinaţi, porunca domnească precizează: „Iar cei ce au fost oameni de ţară şi s-au înstrăinat de şăd printr-alte ţări şi vinu numai de-şi lucrează şi-şi culegu viile, de la aceia să ia pogonăritul îndoitu, adecă de pogon cîte taleri patru vechi" [158].

Cu toate că şi în Moldova a fost o preocupare a domniei pentru îngrădirea viilor în podgorii, prin dispoziţii date la început pîrcălabilor [159], dregătorilor de ţinuturi, apoi ispravnicilor, *gărdurăritul*, ca instituţie, a existat numai în Ţara Românească, dar şi acolo, ca un obicei medieval format pe bază de trebuinţe locale, a funcţionat numai în judeţele Săcuieni, Buzău şi Rîmnicu-Sărat. În această regiune deluroasă a ţării, unde predomina proprietatea moşnenească, gărdurăritul s-a dezvoltat din timpuri îndepărtate, ca o necesitate de poliţie locală pentru asigurarea rodului viilor contra vitelor, animalelor şi a tuturor răufăcătorilor, dar şi pentru a menţine ordinea şi moralitatea publică în dealurile cu vii [160]. Spre deosebire de celelalte dăjdii legate de produsul viilor, gărdurăritul, în complexitatea care se manifesta, apărea ca un serviciu public obligatoriu şi se alimenta atît din diferitele taxe răspunse în bani şi în natură de toţi cultivatorii care nu aveau cărţi de scutire, cît şi din penalizările pentru neîndeplinirea recomandărilor oficiale sau pentru infracţiunile

---

[155] Arh. st. Buc., ms. 630, f. 14 v. Formulă identică este atribuită şi tatălui său, Grigore Ghica, în prima lui domnie (1726—1733) pentru desfiinţarea pogonăritului (*Cronica anonimă a Moldovei*, în *Letopiseţe*, III, p. 179).

[156] *Ibidem*, f. 25—26; *Uricarul*, I, p. 293.

[157] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 129.

[158] *Ibidem*, p. 130.

[159] La 27 aprilie 1675, pîrgarii şi „alţi orăşeni de la mare pînă la mic din tîrgul Cotnarului, scriem şi mărturisim cu această scrisoare a noastră precum au venit cinstită carte măriei-sale lui Dumitraşco Cantacuzino voievoda, scriind la Peniţă pîrcălabul pentru triaba viilor într-acest chip: care nu-ş va îngrădi viile să aibă a le da pentru garduri. Deci noi, văzînd cartea mării-sale scriind într-acest chip şi fiind obicina noastră şi din bătrîni şi din descălecatul oraşului, noi am dat o vie ce este în Dealul Mindru, ce au fost a călugărilor de la Aron-Vodă, fiindu pustie de 4 ai şi ţelenită, o am dat dumisale lui Dămian ca să o îngrădească şi să o plătească de taleri şi de alte cheltuieli de toate, iar dumisale să-i fie driaptă ocină..." (citat după C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 2, p. 668).

[160] „Să caute şi de alte stricăciuni ce vor fi în deal,, de hoţii, de sfadă, de curvii şi de alte gîlcevi, să judece. Şi care vor fi de vină să-i globească precum le vor fi vina" (*Anateflerul...*, p. 31, nr. 24).

www.dacoromanica.ro

comise. Pe acest teritoriu, gărdurarii exercitau funcţia de supraveghetori ai ordinii şi moralităţii, precum şi de judecători, atribuţii care în celelalte regiuni viticole reveneau vinăricerilor. Mai mult încă, pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea se recomanda gărdurarilor în instrucţiunile date de domnie să intervină şi în relaţiile economice ale locuitorilor din dealurile cu vii : „Cine vor avea datorii acolo pe dealuri să aibă a le scoate gărdurarii cu socoteală, ce vor fi datorii drepte, ver la ce om ar fi" [161]. Negăsind în mărturiile documentare altă precizare în privinţa cuantumului dăjdiei decît formula stereotipă : „să dea gărdurăritul fieştecare om ... după obicei, precum au fost şi mai nainte vreme" [162], sîntem nevoiţi a lua de bună relatarea singurului izvor narativ, Mihai Cantacuzino, care, descriind veniturile marelui armaş, prezintă obiceiul ca fiind diferit în privinţa cifrelor la fiecare dintre cele trei judeţe menţionate. În toate aceste locuri, gărdurăritul consta din 50 de bani şi o vadră pe butea de via la Rîmnic, 120 de bani de bute la Buzău şi o sută de bani de bute la Săcuieni. Se mai plătea, la fel în toate trei judeţele, cîte 45 de bani de tocitoare şi cîte 133 de bani de groapa cu tescovinele pentru rachiu [163]. Documentele indică însă pe larg taxele ce se plăteau la penalizări [164]. Scutiri de drept la dajdia gărdurăritului aveau „boierii cei mari şi mănăstirile cele mari" [165], pe lîngă cei ce obţineau hrisoave speciale, [166] reînnoite la fiecare domnie. În unele cazuri, mila de vinărici a cîte unei instituţii religioase era completată şi cu gărdurăritul acelei regiuni, îngustînd astfel apanajul marelui armaş, cum a procedat Gr. Ghica în 1735, care a dat mănăstirii Colţea vinăriciul cu părpărul şi gărdurăritul din dealul Bucovului (judeţul Saac) [167]. Situaţia a durat pînă în 1775, cînd Alexandru Ipsilanti reduce la jumătate vinăriciul, nemaifăcînd nici o menţiune în hrisovul său pentru părpăr şi gărdurărit [168]. Gărdurăritul din dealul Bucovului este redat iarăşi mănăstirii Colţea. de Nicolae Caragea la 2 septembrie 1782, cu invitaţia de a orîndui „epitrop scăunaş" să se ocupe de gărdurărit „prin toate popoarele pe unde vor fi vii într-acel deal". El trebuie să oblige pe locuitori la repararea gardurilor „ce să nu să facă pagubă la vii", să aplice amenzi pentru neconformare şi infracţiuni, să ia gărdurăritul după obicei, scutind pe „boierii cei mari" şi pe „cei ce au obiceiul a scuti" [169]. Gărdurăritul va dispărea ca dare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu celelalte anacronisme ale fiscalităţii medievale. Boierii refugiaţi la Braşov în

---

[161] *Anateferul...*, p. 31, nr. 24.

[162] *Ibidem*, p. 51, nr. 54.

[163] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 57.

[164] Penalizarea la gardurile neastupate era, în judeţele Rîmnic şi Buzău, cîte 50 de bani pentru pîrleazurile deschise şi 300 de bani pentru „vracniţă". În judeţul Saac se lua tot atîta pentru „vracniţă", iar pentru pîrleazuri 52 de bani. Pentru stricăciuni se lua la Rîmnic şi la Buzău 40 de bani de vită şi 20 de bani de rîmător. În judeţul Saac se lua 50 de bani de vită sau rîmător (*Anatefterul...*, p. 30 şi 31.) Mihai Cantacuzino de alte cifre.

[165] *Anatefterul...*, p. 51 nr. 54. În cartea de la 1739—1740, Constantin Mavrocordat porunceşte gărdurarilor din Rîmnic şi Buzău „să-şi dea fiecare gărdurăritu, afară de cei 12 boieri" (N. Iorga, *Studii şi documente*. XXII, p. 50).

[166] Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 57.

[167] AL. I. Gălăşescu, *Eforia spitalelor civile*, Bucureşti, 1899, p. 76—80.

[168] *Ibidem*, p. 84.

[169] *Ibidem*, p. 90.

www.dacoromanica.ro

1821 din cauza răscoalei lui Tudor Vladimirescu au cerut în memoriul lor, printre altele, desființarea vinăriciului cu toate anexele sale și înlocuirea acestora cu un impozit fix pe fiecare pogon de vie, plătit de toți cei neprivilegiați [170]. Reorganizarea sistemului financiar al Principatelor Române din timpul regulamentelor organice a modificat în primul rînd modalitatea perceperii dărilor pe avere. La 26 iunie 1831, vistieria Țării Românești aducea la cunoștința publicului că, după noile întocmiri ce s-au alcătuit, huzmetul vinăriciului, ca și celelalte, „pe întîiu a viitorului iulie să desființează cu totul" [171].

★

Vinăriciul și vădrăritul au constituit în trecutul fiscalității Principatelor Române una și aceeași dare pe produsul viilor, percepută de cămara sau vistieria domnească, atît în Moldova, cît și în Țara Românească. Originea acestei dări pe avere este zeciuiala (desetina) din produse, pe care, o dată cu constituirea statului, locuitorii erau impuși s-o dea în folosul domniei. Cu trecerea timpului, accentuarea suzeranității otomane a determinat ca din a doua jumătate a secolului al XVII-lea satisfacerea obligațiilor față de Poartă să impună atît înmulțirea dărilor, cît și perceperea lor mai mult în bani. În această categorie a fost și impunerea pe produsul viilor, care în Moldova își schimbă și numele din desetină în vădrărit, după unitatea de măsură cu care era calculat. Prin faptul că din toate timpurile locuitorii, pentru a le avea, erau ținuți să-și lucreze necontenit viile, că asigurarea recoltei cerea o stabilitate a locuitorilor în mai mare măsură decît alte îndeletniciri, iar evaziunea din fața reprezentanților fiscului era mai greu de realizat, impunerea pe produsul viilor a constituit dajdia cu venitul cel mai sigur și de aceea vinăriciul și vădrăritul apar însoțite de un cortegiu de dări anexe pentru satisfacerea nu numai a vistieriei sau a cămării, dar și a unui număr de dregători, participanți alături de domnie la exploatarea pe cale fiscală a contribuabililor.

Darea vinăriciului în bani, cunoscută documentar, este mai veche în Țara Românească, unde s-au format și obiceiuri în funcție de regiunile viticole (dealuri), cu taxe diferite de obiceiul țării, care era de 4 bani de vadră. Unificarea acestor obiceiuri s-a realizat prin reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat. În Moldova, luarea în bani a vădrăritului este uniformă pe toată țara, variind numai taxa în decursul timpului de la 2 bani de vadră la 4 și apoi la 8 pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Vinăriciul și vădrăritul ca dări pe avere purtau în nomenclatura fiscalității turcești și numele de ruzumaturi, fiind afectate cămării domnești cînd aceasta era despărțită de vistierie, fapt care se poate constata, cel puțin teoretic, numai în Țara Românească. În Moldova, vădrăritul a fost administrat de vistierie, cheltuindu-se acolo unde nevoile erau mai presante. În amîndouă principatele darea pe produsul viilor era suportată

[170] Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 117.
[171] Arh. st. Buc., Vistieria Țării Românești, dos. 306/1831, f. 180.

www.dacoromanica.ro

în întregime de masa contribuabililor birnici. Scutiţi erau boierii şi clerul superior, iar breselele se bucurau de reduceri la plată. Sămile de vistierie arată că încasările vădrăritului, ca sumă totală, erau de două-trei ori mai mari decît ale vinăriciului, datorită, pe de o parte, taxei mai ridicate în Moldova, iar pe de alta largheţei mai mari cu care se acordau „milele" şi scutirile în Ţara Românească.

Atît vinăriciul, cît şi vădrăritul au format în fiecare dintre cele două principate dările cele mai sigure în sistemul fiscal din orînduirea feudală.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

UNELE ASPECTE PRIVIND BRESLELE DIN ORAȘELE MOLDOVENEȘTI ÎN SECOLELE XVI-XVIII

DE

N. GRIGORAȘ

În timpul orînduirii feudale, populația de meșteșugari și de negustori, avînd interese economice comune, ca să poată impune îngrădirea sau eliminarea concurenței interne și externe s-a grupat în anumite asociații cu statute proprii, numite bresle. Cuvîntul breaslă vine de la *brastvo* „frăție, confraternitate, Bruderschaft". Diferențierea economică și separarea diferitelor grupuri ale locuitorilor din orașele moldovenești nu s-au manifestat prin dezvoltarea unor categorii deosebite, ca patriciatul occidental, deoarece condițiile interne și externe n-au îngăduit-o, ci se observă doar pături ale populației cu anumite privilegii fiscale.

Problema datării precise a organizării în bresle a meseriașilor și negustorilor din orașele moldovenești nu se poate rezolva, din cauza lipsei de informații documentare. De aceea s-a putut afirma că organizarea în bresle a fost cunoscută în Moldova încă de la întemeierea statului, fiind luată de la negustorii străini în trecere sau de la cei așezați în orașele noastre. Dacă în Moldova au existat în această vreme bresle de meseriași și de negustori de origine străină, înființate și organizate după sistemul occidental în afară de orice intervenție a autorităților locale, se poate pune întrebarea dacă nu au putut avea și meseriașii și negustorii localnici asemenea asociații [1]. S-a susținut de asemenea că între 1408 și 1527 a funcționat în Moldova „un sistem de bresle germano-polone, din care autohtonii n-au făcut parte". Existența și funcționarea lor ar fi fost necesară pentru dobîndirea și menținerea importantelor debușeuri comerciale, dar bresle moldovenești, alcătuite de moldoveni, n-au existat [2].

Organizarea în bresle a negustorilor străini, așezați în Moldova a avut și un caracter temporar[3], precum și scopul de a rezista altor grupe similare sau pentru dejucarea intenției autorităților de stat de a-i lipsi de pri-

[1] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, București, 1939, p. 25.
[2] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 31.
[3] *Ibidem*, p. 41—42.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1103—1125, 1969.
www.dacoromanica.ro

vilegiile anterioare, de a-şi asigura existenţa şi continuitatea comerţului practicat, prin obţinerea unor aprobări sau reînnoiri de privilegii. Nu se poate admite că primele încercări de organizare ale elementelor care practicau comerţul în Moldova s-ar fi datorat sau ar fi urmărit apărarea creştinismului ortodox şi că, sub influenţa frăţiilor din Vilna şi Lvov, în aceste asociaţii n-ar fi putut intra decît creştinii ortodocşi, neţinîndu-se seama de ocupaţii [4].

Din acest punct de vedere problema n-a fost pusă just. Breslele din Moldova, ca asociaţii cu caracter economic, s-au constituit în primul rînd din cauza concurenţei străine, foarte ameninţătoare pentru meseriaşii şi negustorii localnici. Asocierea în bresle a fost deci o măsură de apărare economică, ca oriunde în lume unde condiţii asemănătoare au impus-o. Data organizării în bresle a fost determinată şi de elementele particulare, proprii fiecărui stat feudal, de condiţiile interne specifice. Totuşi, în general, pentru a se apăra de concurenţa din afară cînd aceasta a devenit presantă, meseriaşii şi negustorii localnici au căutat nu numai să reglementeze producţia ci şi desfacerea mărfurilor, calitatea, preţul, tehnica de producţie, materia primă folosită etc.

Dar prin organizarea în bresle populaţia urbană putea spera, în plus, că va putea obţine şi participarea membrilor ei sau prin delegaţi la administrarea oraşelor sau a instituţiilor municipale. Reprezentanţii delegaţi ai oraşelor urmau să supună mai întîi discuţiilor breslei, deci aproape întregii comunităţi, cele mai importante chestiuni legate de viaţa oraşului. In felul acesta s-a putut ajunge, pe cît a fost posibil, în această perioadă de timp — adică începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în secolul al XVIII-lea, epocă extrem de nestabilă, cu intervenţii dure şi nejustificate ale turcilor în afacerile interne ale statelor româneşti, zdruncinate şi sărăcite şi din cauza luptelor interne dintre facţiunle boiereşti — ca reprezentanţii breslelor să-şi poată spune cuvîntul şi în problemele legate de viaţa oraşelor.

Reprezentanţii breslelor au avut cuvînt hotărîtor în adunările generale ale oraşelor, cînd se discutau măsurile administraţiei centrale care loveau în interesele întregii comunităţi sau cel puţin ale unora din părţi. Orice staroste de breaslă a avut un rol precis în fixarea sumelor de plată ca impozite de către fiecare meseriaş sau negustor. Deci nu se greşeşte cînd se afirmă că administraţia aleasă şi cea impusă în oraşe s-a sprijinit şi a cerut avizul reprezentanţilor breslelor.

★

S-ar putea presupune cu o oarecare aproximaţie epoca creării uníunilor de meşteşugari şi negustori din Moldova ca fiind a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sfîrşitul acestui secol sau cel mai tîrziu, prima decadă a secolului al XVII-lea. Indiscutabil că în această privinţă a putut avea o oarecare influenţă organizarea în bresle a aceloraşi categorii de locuitori din oraşele polone şi transilvănene.

Care grupe de locuitori din oraşele moldoveneşti, cu ocupaţii precise şi cu un rol determinant în producţie, s-au organizat mai întîi în bresle, adică negustorii sau maseriaşii? Prima menţiune în acest sens o avem din 25 decembrie 1610, cînd este amintit Isac Arapul, starostele

[4] *Ibidem*, p. 44—57 şi 59.

www.dacoromanica.ro

de negustori din Iaşi, Toader vătavul de cărăuşi şi un oarecare Cristea croitorul [5]. Faptul că la începutul secolului al XVII-lea existau organizaţii de bresle răspîndite este dovedit de documentul din 28 mai 1621, unde este amintit şi un Hrizea, fost staroste, alături de un săbier, de un bacal [6] şi de Pană Caciaun, care la 18 septembrie 1644 era staroste de negustori [7]. La 18 martie 1615 este amintit ca martor Gheorghe tărdzibaşa, adică starostele de croitori [8].

Din 20 mai 1631 avem o altă indicaţie documentară despre existenţa unei bresle din Moldova. La această dată, Bejan, starostele de cizmari din Iaşi, depunea ca martor într-un proces de proprietate[9]. Peste cîteva luni, mai precis la 15 octombrie 1632, sînt amintiţi, tot în Iaşi doi staroşti de negustori [10]. Prin urmare, este clar că înainte de datele amintite existau în Iaşi bresle de cizmari, măcelari, croitori,negustori etc.

S-ar părea că în anumite oraşe erau mai multe bresle de negustori, deoarece în acelaşi document sînt amintiţi cîte doi staroşti. Nu ne putem da seama dacă la începutul secolului al XVII-lea organizarea în bresle cuprinsese toate meseriile şi ramurile de negoţ care se practicau în oraşe.

Breslele reprezentau, în general, pe producătorii şi pe distribuitorii bunurilor de larg consum [11]. De aceea se şi întîlneşte foarte de timpuriu breasla măcelarilor (mesărcii) [12] şi a blănarilor [13]. În Roman, în jurul anului 1641, se pare că exista o breaslă unică, alcătuită din blănari, croitori, bărbieri, abageri şi cojocari [14]. Uniunea aceasta arată că membrii fiecărei categorii de meseriaşi citaţi erau puţini, astfel că singuri nu puteau constitui o breaslă, care trebuia să aibă cel puţin un minimum de membri ca să poată impune pe piaţa locală o reglementare a producţiei, a desfacerii mărfurilor, calitatea şi costul lor etc. Vînzarea mărfurilor aduse de negustorii şi de meseriaşii străini a fost supusă, datorită intervenţiilor breslelor locale, la o serie de restricţii şi la plata,în afară de vămi, a unor taxe speciale în beneficiul lor[15].

Organizaţiile de bresle, dînd rezultatele scontate, au cuprins tot mai numeroşi negustori şi meseriaşi. Tendinţa organizaţiilor de breaslă a fost să cuprindă pe toţi meseriaşii şi negustorii, deoarece numai astfel puteau să-şi apere interesele. Dar pentru a se putea menţine breslele erau obligate să asigure îndestularea consumatorilor cu bunurile cerute. Documentele interne amintesc un mare număr de staroşti şi meseriaşi. Unora li se indică breasla[16], însă la mulţi nu [17]. Deocamdată este sigur că nu au putut fi înscrişi în bresle toţi meseriaşii şi negustorii. În primul

[5] *Documente privind istoria României*, A, *Moldova* (în continuare se va cita D.I.R., A,), veac XVII, vol. II, nr. 452.
[6] *Ibidem*, vol. V, nr. 63.
[7] Arh. st. Buc., M-rea Galata, XI/21.
[8] D.I.R., A, veac XVII, vol. III, nr. 301.
[9] Arh. st. Buc.. M-rea Sf. Ioan Zlataust, IV/3.
[10] Acad. R.S. România, LXXXIX/133.
[11] Eugen Pavelescu, *op. cit.*, p. 96.
[12] Acad. R.S. România, Filiala Iaşi, fond Spiridonie, III/69.
[13] Ibidem, III/68.
[14] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 59—62 şi 96.
[15] *Ibidem*. p. 429.
[16] Acad. R.S.România, LXXXIX/138; Filiala Iaşi, fond Spiridonie, XIII/45 etc.
[17] Acad. R.S. România, CXXII/38.

www.dacoromanica.ro

rînd meseriașii din mediul rural, în mare parte robi, care se deplasau din loc în loc, n-au fost niciodată încadrați în bresle și este sigur că nici nu s-a urmărit aceasta.

Pentru înființarea unei bresle a fost nevoie de un anumit număr de membri. Orice breaslă trebuia să cuprindă majoritatea celor care practicau aceeași meserie, pentru a li se putea impune celor rămași în afară anumite restricții economice care i-ar fi obligat pînă la urmă să-și dea adeziunea. Dacă cei care doreau constituirea unei bresle erau majoritari, cei rămași în afară puteau fi forțați să li se asocieze.

Organizarea și administrarea internă a breslelor au fost determinate prin regulamente și statute speciale, cunoscute sub denumirea de catastihe. Catastihul fiecărei bresle conținea mai multe articole redactate și acceptate de breslași și pe care ei înșiși se obligau să le respecte. În sensul acesta, catastihul unei bresle a avut caracterul de contract între membrii asociați.

Catastihele menționau dacă breasla era o asociație nouă, făcută în chip direct, sau se crease prin separarea uneia mixte. De asemenea în catastihe s-au prevăzut cauzele și mai ales condițiile în care breslașii au socotit să se asocieze pentru a-și apăra interesele și a se putea ajuta reciproc. Catastihele de breaslă se puteu revizui foarte greu și numai cînd marea majoritate a membrilor cădeau de acord ca să se introducă noi prevederi, care, în condițiile noi de producție, de fiscalitate etc., erau absolut necesare pentru menținerea asociației și realizarea scopurilor pentru care fusese înființată.

S-a scris că cel mai vechi catastih de breaslă „păstrat" din Moldova este al blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagerilor și cojocarilor din Roman din jurul anului 1641, reînnoit la 28 decembrie 1724[18]. După prevederile acestui statut, starostele se alegea de către breslași și trebuia să fie respectat de toți, „ ca un mai mare al lor și cap breslii".Membrii breslei care nu ascultau de staroste, i-ar fi „întors cuvintele" sau l-ar fi înjurat se pedepseau cu 100 de lovituri de toiag și o amendă de 5 lei. Dacă starostele s-ar fi făcut vinovat cu ceva, el nu putea fi certat de către membrii breslei, nici trimis în judecata vreunei instanțe publice; numai episcopul avea dreptul să-l certe și să-l amendeze după fapta lui [19].

După statutele aceleiași bresle se constată că organizarea în breaslă a fost determinată de particularitățile micii producții a unor categorii de meseriași, că meșterii aveau ucenici și calfe, iar meseria era ereditară. Membrii aceleiași familii, cînd deveneau calfe, plăteau la casa breslei o sumă mai redusă decît străinii, ceea ce ar lăsa să se înțeleagă că se urmărea ca meseria, prăvălia și capitalul să rămînă în familie. Orice meșter trebuia să fi fost mai întîi ucenic și apoi calfă. Condițiile de admitere în rîndul meșterilor erau foarte stricte; orice calfă, pentru a ajunge meșter, trebuia să depună examen.

Detalii oarecum noi asupra sistemului de organizare în breslă ne dă catastihul breslei ciubotarilor din Huși, reîntărit în 1790, fiindcă cel

---

[18] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 59—60.
[19] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

vechi se pierduse sau fusese distrus din cauza „vremurilor nestatornice".[20] Se atrăgea atenția membrilor breslei ca să fie corecți și cinstiți, să nu speculeze nevoile cumpărătorilor, iar starostele să exercite asupra lor un control foarte exigent.

Materialele din care se confecționa încălțămintea se cumpărau cu consimțământul tuturor, iar membrii breslei erau datori să execute prompt și conștiincios comenzile primite. Cei care ar fi stricat materialul clienților erau pedepsiți grav, uneori chiar cu retrogradarea. Se controla foarte atent ucenicul care urma să fie promovat calfă, precum și meșterii veniți din altă parte. Fiecare membru de breaslă nu avea voie să exercite decît o singură meserie, iar meșterii nu puteau lua ucenicii altora[21].

Satutele de breaslă prevedeau ca neînțelegerile sau conflictele dintre membri să fie aplanate sau judecate în primă instanță de către staroste, de staroste împreună cu fruntașii breslei sau de către staroste împreună cu întreaga breaslă. Breslașii care nu respectau aceste prevederi erau pedepsiți cu bătaie și amenzi[22].

Starostele fiecărei bresle avea atribuții foarte largi. El trebuia să fie respectat și ascultat de toți breslașii. Cei care ar fi avut sau adoptat o altă comportare erau amendați[23]. Angajarea ucenicilor nu se putea face decît în fața starostelui[24], cînd se fixa și taxa pe care trebuiau s-o plătească ambii, adică ucenicul și meșterul[25].

În catastihul breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava, întărit la 13 ianuarie 1673, care a putut avea la bază statutul unei asociații constituit în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea [26], se preciza următoarele : „Iar care frate va greși, staroștii și vatavii sau frăția, fie oriunde, el să fie vinovat cu 12 zloți gloaba"[27].

Ce rost aveau vătavii și ce funcție îndeplineau într-o breaslă condusă de un staroste? Explicația dată de Eugen Pavlescu o considerăm neconcludentă[28]. Vătavii par a fi fost șefii grupelor omogene de meseriași constituiți în breaslă, deoarece numai cei care exercitau aceeași meserie, fiind prea puțini, n-o putuseră constitui. Ca atare, vătavii împreună cu starostele aveau un rol precumpănitor în conducerea breslei, și poate că în lipsa acestuia îl înlocuia unul dintre ei. De aceea credem că prin vătav s-a și înțeles staroste.

Din secolul al XVII-lea, în catastihele breslelor moldovenești predomină, după cum era și normal, prevederile cu caracter economic, ca și tendința de a intra în asemenea asociații numai meseriașii care practicau aceeași meserie. De exemplu, ciubotarii din Iași s-au separat de talpalari[29]. De asemenea blănarii și cojocarii din Iași, care în 1754 formau

---

[20] A. I. Ciurea, *Catastihul breslei ciubotarilor din Huși*, în „Studii și cercetări istorice", vol. XX (1947), p. 156—169.
[21] *Ibidem*, p. 159—160 și 166.
[22] *Ibidem*, p. 167—168.
[23] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 107.
[24] *Ibidem*, p. 108.
[25] *Ibidem*, p. 67.
[26] *Ibidem*, p. 73—74.
[27] *Ibidem*, p. 65.
[28] *Ibidem*, p. 67—68.
[29] *Ibidem*, p. 107.

www.dacoromanica.ro

o singură breaslă, s-au despărţit după un proces care a ajuns pînă în faţa divanului[30].

Nici o breaslă nu putea avea o existenţă legală dacă nu era recunoscută de autorităţile administrative, care la nevoie, îi dau sprijinul. Raporturile dintre bresle şi autorităţi au fost reglementate prin dispoziţii speciale, necuprinse în catastihe.

La 1 ianuarie 1731 domnitorul Grigore Ghica arata că în mai multe rînduri i s-a plîns starostele împreună cu negustorii „birnici" din Iaşi, afirmînd că aveau „ strîmbătate din cauza negustorilor străini care vin din alte părţi şi deschid dugheni prin hanuri şi la uliţe. De aceea negustorii localnici, care plăteau bir, nu puteau cîştiga nimic. In faţa acestor argumente, domnitorul le-a dat dreptate, fiind convins că din pricina negustorilor străini s-a „ stricat breasla negustorilor celor de loc", şi a hotărît ca străinii care vindeau „ băcălii"să plătească cîte 1 leu lunar, „iar care vor vinde alt feliu de negoţ, mai subţire", să plătească cîte doi lei pe lună[31]. La fel, în ianuarie 1741, domnitorul a dat dispoziţii ca negustorii români şi armeni din Roman, constituiţi în bresle, să oprească pe negustorii străini sau turci să mai vîndă peşte sărat cu oca de mînă, neavînd voie să-l vîndă decît cu „diridicata", la preţul cu care s-ar fi tocmit cu negustorii localnici[32]. Pentru mărfurile vîndute „cu ridicata" de negustorii străini se plătea la casa breslei 0,50 lei la sută, din care 30 de bani reveneau starostelui, iar restul „cutiei" breslei[33].

După alegere, starostele breslei trebuia să fie recunoscut de marele vistiernic şi scutit de toate dările[34].

Conflictele dintre negustori care nu se puteau aplana de staroste împreună cu fruntaşii breslei urmau să treacă la marele vistiernic. Starostele breslei devine executorul „poruncilor domneşti", şi din cauza aceasta „zapcii" puterii centrale nu aveau a se amesteca între negustori.

Starostele avea îndatorirea să cerceteze toate dughenile pentru a constata dacă se vînd mărfuri recunoscute oficial. Cei prinşi că vindeau cu măsuri sau greutăţi mai mici erau amendaţi cu 5 lei sau cu o sumă asupra căreia ar fi căzut de acord fruntaşii breslei. Jumătate din suma aplicată ca amendă revenea starostelui, iar jumătate „cutiei" breslei. Din banii depuşi în „cutia" breslei se ajutau de către staroste şi fruntaşi, cu ştirea tuturor membrilor, cei „strîmtoraţi".

Nimeni nu putea deschide dugheni fără ştirea starostelui şi a celorlalţi membrii ai breslei. S-a interzis negoţul ambulant în afară de zilele de iarmaroc. Prin catastih s-a prevăzut ca prăvăliile să fie închise duminicile şi sărbătorile, în afară de cele care vindeau alimente.

Breasla negustorilor era scutită de cai de menzil, zaherea şi alte „angarale". Negustorii nu erau obligaţi să primească în gazdă persoane oficiale, nu li se luau lucruri pentru musafiri, iar cei care aveau vii la Odobeşti au fost scutiţi de aşa-zisa „vadră domnească[35]".

---

[30] *Ibidem*. p. 151.
[31] *Uricarul*, vol. II, p. 29—30.
[32] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 210.
[33] *Uricarul*, vol. IV, p. 39.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, p. 37—43.

www.dacoromanica.ro

Breasla negustorilor din Iaşi a fost numită şi „breasla negustorilor pămînteni" şi s-a menţionat că era folositoare şi „cămării gospod". Datorită asocierii în breaslă, membrii ei s-au bucurat şi de alte avantaje la plata impozitelor. Astfel fiecare membru al breslei înscris în „catastihul vistieriei, cu pecetea gospod", avea cîte un om străin „adus de peste hotar", scutit pentru „ajutorul"casei [36].

Breslele au avut, pe lîngă funcţia economică, şi atribuţii cu caracter fiscal, administrativ şi social. Autorizarea de înfiinţare de bresle se da de către domnitor, de comun acord cu marele vistiernic, fiindcă membrii unei asemenea asociaţii se bucurau de un regim fiscal deosebit. Rolul bisericii a fost minor : ea nu făcea altceva decît să dea „binecuvîntarea", dar numai autoritatea de stat putea asigura unei bresle monopolul de lucru sau de distribuire a unor bunuri.

Domnul şi-a păstrat permanent dreptul de a autoriza înfiinţarea şi funcţionarea de bresle,ca şi acela de a interveni în afacerile lor interne şi chiar de a le desfiinţa. Autoritatea administrativă nu putea fi indiferentă dacă piaţa nu era bine aprovizionată cu bunurile de consum cerute de locuitori. De asemenea era atentă şi la preţurile fixate, fiindcă o ridicare nejustificată de preţuri putea produce tulburări. În felul acesta, anumite bresle puteau fi desfiinţate dacă prin activitatea lor dăunau în mod evident intereselor populaţiei. Din cauza aceasta a fost desfiinţată breasla precupeţilor din Iaşi, fiindcă aducea mari neajunsuri consumatorilor prin ridicarea nejustificată şi exagerată a preţurilor [37].

Este interesant de observat faptul că membrii unor bresle de meseriaşi sau negustori se concentrau în anumite cartiere ale oraşelor sau străzi, dîndu-le chiar numele. Astfel, în Botoşani, de exemplu, era o uliţă a băcăliilor. Armenii îşi aveau mahalaua lor. Nu este mai puţin adevărat însă că şi boierii, mînaţi de pofta de cîştig, cumpărau sau îşi construiau dugheni în asemenea cartiere sau străzi, pe care mai apoi le arendau [38]. De asemenea în Iaşi erau uliţele ciubotarilor, talpalarilor, curelarilor, mesărciilor, a chităriei, băibărăcăriei etc. S-ar părea că pe fiecare dintre aceste străzi era centrul meseriaşilor respectivi, al breslei lor. Consumatorii care aveau nevoie de bunurile lucrate de ei ştiau unde să se ducă pentru a le găsi.

Prin ierarhia profesională constituită în fiecare breaslă s-a urmărit formarea de meseriaşi noi şi de viitori negustori. Breasla însăşi se compunea numai din patroni, fie meseriaşi sau negustori. De asemenea starostele breslei se alegea numai în adunarea generală [39] a meşterilor sau a negustorilor patroni. Alegătorii trebuiau să observe ca cel propus pentru a fi ales să fie om „de ispravă, vrednic de stărostie", ca să-şi poată„păzi rînduiala sa după testamentul breslelor" [40].

Fiindcă din bresle puteau face parte şi femeile, s-ar părea că şi acestea erau eligibile în funcţia de staroste. Astfel s-ar explica

---

[36] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 470—472.
[37] P. Rîşcanu, *op. cit.*, p. 15.
[38] N. Iorga, *Un oraş românesc. Botoşanii*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, p. 173.
[39] *Uricarul*, vol. XIV, p. 19.
[40] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 212.

www.dacoromanica.ro

menţiunea din documentul cu data de 15 mai 1648, redactat „denaintea Paraschivei, starostea de negustori" [41]. De asemenea se menţionează la 20 ianuarie 1677 că Agahiţa-Păscăloaia era „stărostoaia" breslei de negustori din Iaşi [42]. La 20 noiembrie 1693, Costanda, staroste de negustori din Iaşi, împreună cu alţi negustori, a estimat o casă la 300 de lei [43].

Ştirile amintite lasă să se întrevadă că în organizarea de breaslă din Moldova n-a existat o discriminare de sex, femeile bucurîndu-se de aceleaşi drepturi ca şi bărbaţii. Totuşi alegerea femeilor în fruntea breslelor poate fi considerată ca excepţională, fiindcă de obicei staroştii de breaslă au fost bărbaţi.

S-ar părea că breslele cu mai mulţi membri, ca, de exemplu, breasla negustorilor din Iaşi, au avut şi cîte doi staroşti [44]. In a doua jumătate a secolului al XVII-lea erau în Iaşi bresle de băcali, pitari, plăcintari, mesărcii, chirigii, cîrciumari, apari, zidari, pietrari, vărnicieri, cărămidari, olari, teslari, cizmari, ciubotari, măhali, butnari, tîmplari, curelari, ceprăgari, blănari, croitori, şlicari, zlătari, bărbieri, sucmănari, abageri, făclieri şi vutcari [45].

Deşi în nici un catastih nu se prevedea durata de timp pe care era ales un staroste, „după obicei" aceasta a fost fixată „la un an, cu drept nelimitat la realegere" [46]. După însemnările catastihelor şi ale altor documente se constată în mod evident că durata de funcţionare a unui staroste se fixase la un an [47], ca şi realegerea după un timp mai îndelungat sau mai scurt [48]. Confirmarea, adică întărirea în funcţie a fiecărui staroste de breaslă, se făcea de către domnitor, care a trecut însă acest drept pe seama episcopilor şi a mitropolitului [49].

După cartea din 11 ianuarie 1752 a lui Constantin Racoviţă constatăm că domnitorul delegase episcopului de Huşi dreptul de a confirma staroştii de breaslă din oraşele eparhiei, ca şi în Iaşi, unde asemenea atribuţie a avut-o mitropolitul, iar în Roman episcopul respectiv [50]. Datorită acestui fapt, chiar în epoca fanariotă se întîlnesc foarte rar staroşti confirmaţi de domnitori [51].

După confirmare, starostele obţinea o autoritate necontestată asupra tuturor membrilor breslei. Dacă membrii breslei făceau danii, cumpărări sau vînzări de imobile, staroştii luau parte semnînd actele respective, alături cu alţi martori sau dregători. Cînd existau neînţe-

---

[41] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. III, p. 106—107.
[42] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 216.
[43] *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. IX, p. 130.
[44] Aurel V. Sava, *Documente...*, p. 113; *Buletinul Ioan Neculce*, fas. VII (1927), p. 136.
[45] P. Rîşcanu, *loc. cit.*
[46] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 219.
[47] *Ibidem*; *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. VI, p. 214, fasc. I, p. 91. fasc. VI, p. 4; Acad. R.S.România, Filiala Iaşi, fond Spiridonie, III/€8.
[48] Acad. R.S.România, ĆXX/50.
[49] Ibidem, ms. nr. 944, f. 9.
[50] Arch. st. Buc., ms. nr. 180, f. 91.
[51] Z. Furnică, *Din istoria comerţului la români*, p. 61.

www.dacoromanica.ro

legeri asupra preţului între vînzători şi cumpărători, staroştii erau solicitaţi să hotărască. Dar cea mai grea sarcină a staroştilor era aceea de a supraveghea pe toţi membrii breslei, căutînd să aplaneze pe loc orice neînţelegeri urmărind să domnească între ei bună înţelegere şi colaborare cinstită pentru a-şi îndeplini corect sarcinile de producţie şi astfel să nu dăuneze prestigiului asociaţiei. Evident că autorităţile de stat, cînd urmăreau sau pretindeau ceva de la breaslă sau de la unii dintre breslaşi, trebuiau să ia mai întîi contact cu starostele, care cunoştea situaţia materială a fiecărui membru şi se putea pronunţa în cunoştinţă de cauză.

Starostele avea un rol hotărîtor în comisiile de impunere şi prezida instanţa de judecată a breslei şi adunările generale convocate pentru a se pronunţa în chestiuni care priveau întreaga comunitate, ca primirile de noi membri, fixarea de noi impozite, obţinerea de materie primă necesară bunului mers al producţiei etc. În general s-au luat măsuri pentru ca starostele să fie ascultat, să-şi poată impune autoritatea. Membrii care nu respectau normele de conduită impuse de obicei şi de prevederile catastihelor erau pedepsiţi corporal şi cu amenzi mari [52].

După alegere breslaşii îşi luau angajamentul în scris că aveau să fie „supuşi la toate poruncile" starostelui, după cum arătau şi dispoziţiile domneşti şi catastihul [53]. Sigur că astfel de dispoziţii nu erau respectate totdeauna. În 1772 starostele breslei de blanari din Botoşani a fost nevoit să demisioneze „pentru neascultarea şi nesupunerea"membrilor, ceea ce a dăunat foarte mult breslei. Pentru a ieşi din această situaţie, breslaşii au dat o scrisoare starostelui, care „supărîndu-se cu breasla... pentru neascultarea noastră şi nesupunere, acum iarăşi am căzut toată breasla cu rugăminte la dumnealui ca să ne fie dumnealui iarăşi staroste, fiindcă rămăsese breasla noastră ca o turmă fără de păstor ". Fostul staroste a acceptat să funcţioneze în continuare, iar breslaşii au promis că-i vor fi supuşi la "toate poruncile ...pentru trebuinţele breslei". Cei care nu s-ar fi supus aveau să dea breslei cîte 5 ocă de ceară, 10 lei gloabă judecătorului şi să primească "cincizeci de beţe la tălpi" [54].

Orice hotărîre a starostelui în materie de judecată era apelabilă în faţa fruntaşilor breslei, a întregii bresle sau a unei instanţe locale sau chiar a celei centrale. Printre acestea nu puteau fi decît acelea care acordaseră confirmarea alegerii starostelui, ca biserica, pîrcălabii, vornicii, cămăraşii sau chiar divanul domnesc. Indiferent dacă făceau sau nu apel, cei în litigiu, ca membri ai breslei, erau supuşi mai întîi jurisdicţiei acesteia şi instanţelor prevăzute de catastih.

Starostele judeca neînţelegerile ivite din cauza nerespectării prevederilor statutelor, ca întovărăşirile secrete, cumpărarea de marfă din altă parte şi vinderea ei pe ascuns, amestecul în alte meserii. Primirea de noi meşteri se făcea cu recomandarea starostelui, dar cu avizul întregii bresle.

---

[52] N. Iorga, *Catastihul breslei blănarilor din Botoşani*, în „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXIV (1911—1912), p. 4—5.

[53] *Ibidem*, p. 7.

[54] *Ibidem*, p. 9.

www.dacoromanica.ro

Breslele aveau monopol de producţie şi desfacere a mărfurilor, supravegheat şi controlat de staroste, care observa ca fiecare breslaş să respecte prevederile statutului şi să obţină un cîştig mulţumitor fără a face speculă. Deci starostele urmărea să existe între breslaşi, de la individ la individ, şi între aceştia şi colectivitate o armonie şi înţelegere deplină, ca şi în raporturile dintre membrii breslei şi autorităţile de stat şi dintre întreaga breaslă şi autorităţi.

Fiindcă numai starostele singur nu putea face faţă tuturor acestor obligaţii, a avut un număr de ajutoare. În afară de staroşti sînt amintiţi vătavii, care, după unii, ar fi fost un fel de agenţi numiţi pe lîngă bresle de către reprezentanţii puterii centrale [55]. După alţii vătavul se alegea de breaslă, fiind un fel de vicestaroste, „după moda ţehurilor apusene" [56]. Sigur că vătavul a fost şeful unui grup omogen de meseriaşi sau de negustori şi, ca atare, locţiitor al starostelui,cu ajutorul căruia putea face faţă tuturor obligaţiilor impuse de stat. Se prea poate ca vătavii să fi fost aleşi de breslaşi o dată cu starostele sau după alegerea acestuia.

Un alt organ auxiliar al starostelui a fost ceaşul de breaslă. Funcţia de ceauş în cadrul breslelor apare documentar în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În august 1715 este amintit ceaşul breslei negustorilor din Iaşi, căruia i se interzicea să se amestece în afacerile interne ale breslei de ciocli [57].

La început, ceaşul de breaslă a îndeplinit funcţia de curier la dispoziţia starostelui, pentru transmiterea diferitelor comunicări. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ceaşul a devenit agentul fiscal al breslei, însărcinat cu adunarea tuturor impozitelor, devenind astfel un funcţionar al vistieriei domneşti. Pentru funcţia pe care o îndeplinea era scutit de impozite.

Adunarea generală a breslei era organul suprem de conducere, chemat să ia măsuri şi să hotărască în chestiunile cele mai grave, de interes general, care depăşeau atribuţiile starostelui [58].

Încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, staroştii diferitelor bresle din Iaşi şi din celelalte oraşe moldoveneşti au fost solicitaţi să participe ca martori la redactarea a numeroase acte de transfer de proprietăţi făcute de locuitorii oraşelor, fie că erau sau nu membri ai breslelor. Cele mai numeroase acte de acest fel se referă la vînzări şi la cumpărări de dugheni.La vînzarea unor dugheni din „tîrgul lui Barnovschi" (25 mai 1649) au participat Arghir staroste de negustori, Toader staroste, Curt starostele de blănari şi un număr de negustori. După ei sînt menţionaţi în act şoltuzul şi pîrgarii, ceea ce arată că importanţa conducătorilor de breaslă depăşise pe aceea a organelor administrative de tîrg alese, care aveau doar sarcina de a înscrie transferul în "catastihul tîrgului" [59].

La întocmirea actelor amintite, staroştii sînt consemnaţi fie singuri, fie alături de dregători domneşti de categoria a doua, chiar şi împreună

[55] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 245—247; rezumă părerile vechi despre vătavi.
[56] *Ibidem*, p. 247.
[57] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 420.
[58] Idem, *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 27—28.
[59] Arh. st. Buc., M-rea Cetăţuia, XI/7; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, trad. L. I, p. 230.

www.dacoromanica.ro

cu marii dregători [60]. În asemenea acte, în care nu mai sînt menţionaţi sub nici o formă şoltuzii şi pîrgarii, se prevedea totuşi că vînzarea trebuia înscrisă în catastihul tîrgului [61].

Staroştii de breaslă erau solicitaţi, în afara obligaţiilor lor obişnuite să dea diferite mărturii şi pentru locuitorii care nu făceau parte din breasla lor [62] şi chiar pentru dregători domneşti [63]. Staroştii şi foştii staroşti erau solicitaţi apoi să depună ca martori în procese de protimisis, în care se întîmpla ca persoana în drept să restituie cumpărătorului suma plătită şi să preia imobilul sau bunul funciar în discuţie [64]. Printre alţi dregători şi martori, staroştii îşi depuneau semnătura pe diferite acte de danie la încheierea cărora participaseră [65].

În cazuri grave, cei mai indicaţi pentru a fi chezaşi erau staroştii, deoarece aveau o stare materială bună şi un prestigiu deosebit [66]. Staroştii, împreună cu dregătorii domneşti şi cu alţi locuitori din oraşe, erau solicitaţi să participe la hotărnicirea diferitelor proprietăţi în discuţie care se învecinau cu hotarul oraşului [67], sau chiar din oraşe [68]. Un staroste de negustori a fost orînduit de ispravnici să aleagă un loc din Bîrlad pe care proprietara îl dăruise unei mănăstiri. Starostele a mers la faţa locului împreună cu toţi „bătrînii tîrgului", a făcut „stînjen domnesc" şi a măsurat şi a ales locul [69].

La 12 octombrie 1662 mitropolitul şi marii boieri au dat o mărturie în care arătau că domnitorul Eustratie Dabija dăruise mănăstirii Aroneanu o bucată de loc pentru hrană „din hotarul domnesc al tîrgului Iaşi". Locul a fost hotărnicit „în semne cu ştirea şi cu voia a toţi tîrgoveţii". La însemnarea hotarului au fost „şoltuzul tîrgului Iaşilor şi cu 12 pîrgari şi preoţii din tîrg şi neguţătorii şi staroştii" [70]. S-ar înţelege deci că a trebuit şi avizul tuturor staroştilor de bresle pentru a nu se pune în discuţie dania domnească. Cînd daniile de locuri din jurul oraşelor stînjeneau pe locuitori, staroştii erau aceia care protestau. De asemenea staroştii erau cei mai solicitaţi şi indicaţi să participe la anchetele prilejuite de asemenea reclamaţii [71].

Nu numai primirea în breaslă, ci chiar acceptarea ca un străin să practice negoţul şi să fie înscris în registrele vistieriei ca negustor nu se făcea fără avizul starostelui breslei. Cel în cauză înainta o cerere autorităţilor competente sau chiar domnitorului, în care arăta ce ocupaţie are şi că doreşte să fie aşezat „la dajde cu neguţitorii pămînteni". Domnitorul dispunea să se facă cercetări pentru a se convinge că cele afirmate de petiţionar sînt adevărate. Pentru aceasta era întrebat mai întîi starostele, care aviza dacă petiţionarul este „om de cinste şi să cade să fie la orîndu-

[60] Arh. st. Iaşi, CCCXXI/7; CI/3; CDIX/17; CCLXXIV/21; CCCXXXIX/1, p. 116.
[61] Arh. st. Bacău, XI/1 (1663, februarie 25).
[62] *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. III, p. 79.
[63] *Ibidem*, fasc. IV, p. 120.
[64] *Arhiva. istorică*, I, p. 182.
[65] *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. VII, p. 96 şi 135—136.
[66] N. Iorga, *Studii şi documente* vol. III, p. 20.
[67] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 7—8.
[68] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 579.
[69] I. Antonovici, *op. cit.*, p. 51—52.
[70] G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IV, p. 317—318.
[71] Aurel V. Sava, *Documente...*, p. 189—195.

www.dacoromanica.ro

iala neguţitorilor". Înainte de a-şi da avizul, starostele întreba pe ceilalţi membri ai breslei, care trebuiau să fie de acord ca petiţionarul „să fie la dajde cu dînşii". Numai după aceasta vistieria putea dispune înscrierea petiţionarului în registrele respective [72].

Breslele naţionalităţilor conlocuitoare. În Moldova, denumirea de breaslă nu s-a dat numai asociaţiilor de meseriaşi şi negustori cu caracter strict economic, ci şi altor grupări, arbitrar impuse de administraţie, în care se încadrau anumiţi indivizi sau contribuabili pentru a li se determina sarcinile fiscale sau care aveau obligaţii de aceeaşi natură, dar distincte de ale altora.

Pe lîngă anumite categorii fiscale au primit sau şi-au însuşit denumirea de bresle asociaţii de populaţii străine, comunităţi distincte de masa autohtonă, ca armenii de exemplu, grupaţi cu scopul nu numai de a-şi apăra interesele economice, ci şi privilegiile de limbă şi de credinţă religioasă. Bresle s-au numit şi asociaţiile care îndeplineau un rol de asistenţă socială, ca aceea a cioclilor. Nu ştim dacă aşa-numita breaslă a „mişeilor", sau a calicilor, poate fi încorporată în categoria celor care îndeplineau un rol de asistenţă socială.

Fiindcă majoritatea populaţiei armeneşti mai întîi şi a celei evreieşti mai tîrziu locuia în oraşe şi se ocupa în special cu meseriile şi negoţul, breslele armeneşti şi evreieşti au avut un predominant caracter economic şi de aceea organizarea lor se aseamănă cu cele ale meseriaşilor şi negustorilor autohtoni. De la o vreme se pare că a existat chiar tendinţa de a fuziona cu breslele meseriaşilor sau ale negustorilor români, pentru ca în felul acesta să-şi poată apăra mai bine interesele şi lupta cu forţe unite împotriva exploatării fiscale, dar şi a concurenţei negustorilor şi meseriaşilor străini. În felul acesta, în Moldova s-au constituit pe centre urbane bresle de armeni şi de evrei. Pe lîngă acestea au existat şi aşa-numitele bresle de „străini", formate din negustori şi meseriaşi din alte ţări care nu fuseseră admişi în breslele localnicilor.

Armenii veniţi în Moldova au rămas în strînsă legătură cu centrele armeneşti din Polonia. Imediat ce s-au aşezat în Moldova, ei au obţinut, după prevederile dreptului de Magdeburg, privilegiul de a-şi alege dregători proprii, fără amestecul autorităţii de stat. În felul acesta, armenii au format în oraşele în care s-au stabilit comunităţi autonome, cu o jurisdicţie proprie, bazată pe dreptul armean.

Aceşti armeni şi-au putut alege voiţii şi pîrgarii, care au funcţionat alături cu cei ai moldovenilor. Armenii, obţinînd aceleaşi privilegii ca şi autohtonii, au contribuit la dezvoltarea vieţii urbane din Moldova, a negoţului şi meseriilor, precum şi la intensificarea legăturilor comerciale cu alte state. Este de la sine înţeles, prin urmare, de ce armenii s-au bucurat permanent de ocrotirea domnitorilor, iar persecuţiile sau anumite măsuri restrictive luate împotriva lor au fost rău privite de populaţia românească [73]. Din cauza evenimentelor externe şi interne, concretizate în special prin atacurile turceşti, oraşele moldoveneşti se depopulau aproape periodic. Pentru a le repopula, domnitorii chemau din nou populaţia

[72] *Uricarul*, vol. X, p. 78.

[73] P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava* (30 iulie 1401), în „Revista istorică română", IV (1934), p. 48.

www.dacoromanica.ro

armenească de meseriaşi şi negustori, acordîndu-i privilegii şi garanţii [74]. În general, orăşenii români şi armeni au colaborat, s-au înţeles, făcînd front comun împotriva concurenţei, exploatării şi anarhiei feudale.

Armenii, datorită ritului religios pe care îl practicau, n-au fost admişi în breslele locale. Nu era permisă, după statute, nici chiar angajarea lor ca ucenici, calfe sau meşteri, decît cu rare excepţii [75]. Pentru a-şi putea apăra mai bine interesele, armenii, pe lîngă constituirea în asociaţii proprii, s-au organizat şi în bresle pe meserii [76]. Astfel peste tot în Moldova, în centrele în care exista o comunitate, armenii au înfiinţat bresle, şcoli etc. [77]. În felul acesta ei au jucat un rol deosebit în viaţa economică a oraşelor noastre [78].

Fiecare breaslă armeană avea un staroste şi un vătav, aleşi de adunarea generală pe timp de un an. Pentru alegerea de staroste se cerea majoritatea voturilor. Staroştii armeni, ca şi cei moldoveni, se îngrijeau de bunul mers al breslei, judecau neînţelegerile dintre meseriaşi şi prezidau adunările generale.

Pentru ca un armean să poată deveni maistru trebuia ca să fi făcut o ucenicie de trei ani şi apoi să plătească o taxă specială. Maiştrii armeni nu aveau voie, fără înştiinţarea şi aprobarea conducerii breslei, să angajeze ucenici sau calfe de altă naţionalitate [79]. De altfel, după cum s-a amintit, şi statutele breslelor negustorilor şi ale meseriaşilor români aveau prevederi similare pentru a se apăra fiecare împotriva concurenţei, din orice parte ar fi venit ea.

Din cauza anumitor neînţelegeri cu domnitorul Gheorghe Duca, în 1672 un mare număr de armeni, în frunte cu episcopul Minas Zilichtar — Oglu, au trecut în Transilvania [80]. De aici ei au menţinut însă legături cu cei rămaşi în Moldova. În Transilvania au redactat, înainte de 1690, statutul pentru breasla tinerilor [81], care în 1690 a fost copiat şi adoptat ca statut al breslelor de tineri armeni din Botoşani, Iaşi şi Roman.

Fiecare breaslă a tinerilor armeni avea un vătav, căruia trebuia să i se supună. Membrii plăteau o cotizaţie după starea materială pe care o aveau, precum şi un număr de taxe din care se alimenta fondul breslei [82].

Este indiscutabil că, dacă armenii şi-au organizat tineretul în bresle, ei au trebuit cu mult înainte să se organizeze în bresle cu caracter economic. Totuşi, activitatea acestora din urmă, menţionarea lor în documente nu ne sînt cunoscute înainte de secolul al XVIII-lea. Pentru prima dată la 1 martie 1713 este amintit drept cumpărător al unui imobil din Iaşi Ioan Armeanul, fost staroste de armeni [83]. Peste trei ani, adică în

---

[74] H. Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică a ţărilor române*, în „Balcania", t. II—III, p. 20.

[75] N. Iorga, *Armenii şi românii* ..., p. 29—30 şi 35.

[76] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 298.

[77] D. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 51.

[78] N. Iorga, *op. cit.*, p. 37.

[79] Eug. Pavlescu, *op. cit.*, p. 301—302.

[80] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49.

[81] N. Iorga, *op. cit.*, p. 32.

[82] Gr. Goilav, *Statutele breslei tinerilor botoşeneni, ieşeni şi romaşcani*, în „Arhiva din Iaşi", VII (1896), p. 632—641.

[83] *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. II, p. 287—288.

www.dacoromanica.ro

1716 (1 decembrie) sînt menţionate breslele armeneşti ale dubălarilor, cizmarilor şi alămarilor din Botoşani cu vătavii lor [84].

În Moldova, în afară de breslele armeneşti şi evreieşti au existat şi aşa-numitele bresle de străini, înfiinţate, probabil, de meseriaşi şi de negustori imigranţi, care nu aveau acces în asociaţiile întemeiate de moldoveni, fiind de alte naţionalităţi şi rituri. Numărul acestora era destul de mare, mai ales al negustorilor. Dimitrie Cantemir a afirmat categoric că în vremea lui mulţi negustori din Moldova erau „de alte neamuri", care puseseră „mîna pe tot comerţul Moldovei" [85]. S-ar părea că în breslele de străini au intrat meseriaşii şi negustorii de rit catolic, destul de numeroşi în Moldova, mai ales în capitală şi în unele oraşe, ca Trotuş, Cotnari etc. Şi ei au fost nevoiţi să se constituie în bresle ca să-şi poată apăra interesele şi a obţine o impunere fixă pentru a nu fi la discreţia agenţilor fiscului extrem de abuzivi şi corupţi.

Cea dintîi menţiune despre existenţa starostelui breslei „de străini" ne dă aşezămîntul lui Grigore Ghica din septemvrie 1776, cînd această asociaţie este amintită înaintea celor de armeni şi de evrei [86].

Breslele cu caracter social. În oraşele moldoveneşti au existat şi aşa-zisele „bresle sociale", creaţii cu caracter mai mult oficial, care trebuiau să îndeplinească în primul rînd o funcţie igienică-sanitară ca breslele de ciocli.

Breslele de ciocli, care aveau sarcina de a înmormînta oamenii săraci, au fost socotite ca nişte anexe ale bisericii, sub conducerea şi supravegherea ei. Iniţiativa întemeierii acestor bresle se poate să fi fost luată chiar de biserică, după ce, bineînţeles, s-a obţinut aprobarea domnitorilor. Breslele de ciocli s-au înfiinţat în capitala ţării şi în centrele urbane cu populaţie mai numeroasă. În aceste bresle nu puteau intra decît bărbaţi holtei; cei care se căsătoreau între timp erau obligaţi să părăsească breasla [87].

Prima indicaţie despre existenţa unei bresle de ciocli în Iaşi o avem din 25 aprilie 1626 [88]. De asemenea, în hotarul tîrgului Ştefăneşti este amintit la 8 aprilie 1639 „Iazul cioclilor" [89], ceea ce dovedeşte că în acest oraş exista înainte de această dată o breaslă cu asemenea denumire.

Cel dintîi catastih cunoscut al breslei de ciocli din Iaşi, în care i se indică rostul, are data de 9 iulie 1674 [90].

Ca să poată menţine în asemenea bresle pe cei înscrişi de bună voie sau recrutaţi, domnitorii i-au scutit de toate impozitele. Breasla cioclilor din Suceava a obţinut primul său privilegiu fiscal de la domnitorul Vasile Lupu, ceea ce arată că exista în timpul domniei lui. Privilegiul lui Vasile Lupu a fost reconfirmat de Gheorghe Ştefan, Gheorghe Ghica, Ştefăniţă Lupu, Antonie Ruset etc. În documentul de la Mihai Racoviţă se prevedea scutirea membrilor breslei de dajde, lei, zloţi, taleri, galbeni, orţi, cai şi boi împărăteşti, cai de olac şi de podvezi, de cuniţă, lemn de pod, oameni de şeici, branişte, salahori, adică de toate dările pe care le suportau

[84] Gr. Goilav, *op. cit.*, p. 639.
[85] *Descrierea Moldovei*, p. 122.
[86] P. Rîşcanu, *op. cit.*, p. 15.
[87] Eug. Pavlescu, *op. cit.*, p. 133.
[88] Arh. st. Buc., M-rea Sf. Sava, XLIX/2.
[89] Idem, Peceţi, nr. 260.
[90] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 281.

www.dacoromanica.ro

orăşenii. În schimb, cioclii erau obligaţi să asculte de mitropolit, de dichiul mitropoliei, de vătavul lor şi să îngroape oamenii morţi. Nimeni nu putea să le ia bucatele lor pentru alţi orăşeni. Vornicii de tîrg, şoltuzii şi pîrgarii nu aveau să-i învăluiască cu nimic. Pe cioclii neascultători nu-i putea pedepsi decît dichiul mitropoliei şi vătavul lor [91]. Privilegii similare a avut şi breasla de ciocli din oraşul Roman [92].

Mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi a avut o breaslă de ciocli proprie, compusă din cîte patru holtei, aleşi „din toate rufeturile". Nici aceştia nu puteau fi globiţi şi certaţi de vornicii de tîrg, şoltuzi, pîrgari sau ceauşul negustorilor, ci numai de către mitropolit [93].

Înainte de 1 aprilie 1729, unul dintre membrii breslei de ciocli din Roman omorîse un armean. Fiindcă întreaga breaslă, după obiceiul pămîntului, devenea solidară cu ucigaşul şi probabil că despăgubirile pe care trebuia să le plătească erau foarte mari, toţi cioclii au fugit din oraş. Dizolvîndu-se breasla, episcopul de Roman şi starostele au obţinut de la domnitor dreptul de a-i căuta [94]. Nici la 25 ianuarie 1735 breasla nu fusese refăcută. De aceea Constantin Mavrocordat a împuternicit pe staroste să strîngă 30 de ciocli dintre holteii căpătăieri, întărindu-le vechile scutiri de impozite şi de munci [95].

Din cauza abuzurilor agenţilor fiscului, şi breasla cioclilor din Focşani era ameninţată cu desfiinţarea. Pentru a o putea menţine în fiinţă, starostele a cerut reînnoirea privilegiului pe care-l avusese întărit la 9 iulie 1694 de către mitropolitul Dosoftei [96].

Avizul pentru înfiinţarea breslelor de ciocli se da de către domnitori în urma unor rapoarte motivate ale episcopului sau mitropolitului. Avizul domnitorului era necesar pentru că membrii breslei de ciocli erau scutiţi de impozite. Procedura amintită se observă clar din statutul breslei cioclilor din Botoşani, întărit de mitropolitul Iacob Putneanul la 25 septembrie 1755. Aprobarea înfiinţării breslei cu un număr de 20 membri şi un staroste fusese dată de domnitorul Matei Ghica printr-un hrisov special. Starostele urma să fie ales dintre orăşenii casnici, iar cioclii numai dintre holtei [97].

Statutul breslei de ciocli din Botoşani prevedea că membrii ei vor fi sub ascultarea mitropoliei şi că orice greşeală ar fi făcut aveau să fie judecaţi de mitropolit sau delegaţii lui [98]. După documentele în care sînt menţionaţi staroştii de ciocli ca participanţi la redactarea unor acte de transferuri de proprietăţi, se poate afirma că ei se bucurau de o consideraţie deosebită [99].

În afară de aceasta, obişnuit staroştii breslelor de ciocli apar ca oameni cuprinşi, fiind proprietari de vii, imobile şi chiar de ocini [100]. Un

---

[91] Arh. st. Buc., Achiziţii noi, MMDCXLV/2.
[92] Acad. R.S. România, Foto, XXXVII/190 (1700, martie 22).
[93] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. VI, p. 420 (1715, august).
[94] Melchisedec, *Cronica Romanului*, II, p. 20.
[95] *Ibidem*, p. 22.
[96] N. Iorga, *op. cit.*, p. 429—431.
[97] Publicat de Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 282—283.
[98] *Ibidem.*
[99] *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. IV, p. 141.
[100] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 18, 32; *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. II, p. 267—268.

www.dacoromanica.ro

staroste de ciocli din Iaşi, făcîndu-şi testamentul în faţa martorilor, a declarat că dispunea de 500 de lei, bani gata, 130 de stupi, 5 vaci fătătoare, 4 boi tineri, o casă cu locul ei şi cu pivniţă de piatră, moşia Tatomireşti în ţinutul Vaslui, o dugheană în Iaşi cu beciuri de piatră şi alte dugheni [101].

Cioclii aveau foarte mult de lucru în timpul epidemiilor, care au făcut deseori ravagii în rîndul populaţiei din oraşele noastre în tot timpul orînduirii feudale.

Breslele de meşei. Melchisedec, bazîndu-se pe următoarea frază din documentul din 12 aprilie 1458 : „De asemenea toţi săracii să asculte de mitropolia noastră şi alt sudeţ să nu-i judece afară de mitropolit sau de prototipul lui sau de ureadnicul lui atît în tîrg, cît şi prin sate" [102], prin care Ştefan cel Mare a acordat Episcopiei de Roman o serie de imunităţi pentru satele Leucuşeni şi Dragomireşti, credea că a înfiinţat breasla „calicilor" [103]. Eugen Pavlescu a observat just că prin acest act episcopul de Roman a primit jurisdicţia asupra „calicilor" şi nu este nicidecum vorba de înfiinţarea breslei acestora [104]. Nu se pot susţine nici cele afirmate de G. Ghibănescu că breasla „calicilor" din Iaşi s-ar fi înfiinţat în vremea lui Ştefan cel Mare sau a lui Petru Rareş, deoarece începutul breslei „calicilor" din Iaşi poate fi pus cel mult la începutul secolului al XVII-lea [105].

În documentul din 8 noiembrie 1667 prin care vornicii de poartă au delimitat locul calicilor care li s-ar fi dat de către Petru Rareş, se menţionează că au fost adunaţi oameni bătrîni. Unul dintre aceştia îşi amintea despre prima domnie a lui Ştefan Tomşa, iar alţii despre a lui Radu Mihnea [106]. Acestea credem că sînt cele mai sigure indicaţii care pot pune cu o oarecare aproximaţie întemeierea breslei „calicilor" din Iaşi la începutul secolului al XVII-lea. Interesant este şi faptul că în 1682 starostele acestei bresle avea casă proprie în „mahalaua tălpăluiască" [107], deci destul de departe de aşezarea breslaşilor săi.

În catastihul „breslei meşeilor din Roman" cu data de 20 ianuarie 1704, se arată că Mihail Racoviţă i-a scutit de toate impozitele, hotărînd ca membrii breslei care n-ar fi ascultat de staroste să fie amendaţi „după obiceiul vechi". Nici un judecător nu-i putea pedepsi sau amenda în afară de episcop [108].

Staroştii acestor bresle se alegeau de către membri şi se confirmau de mitropolit sau de episcopii eparhioţi. În cărţile de întărire se prevedeau scutirile de impozite acordate breslaşilor [109] şi indicaţii ca fondurile adunate din pomeni să nu se cheltuiască decît pentru hrană, „nu la beţie sau la alte nelegiuite fapte" [110], ca breslaşii să nu provoace sfezi, gîlcevi şi bătăi mai ales în pridvoarele bisericilor, să nu simuleze boli, să nu-şi „zădărască" rănile, să lucreze ceva, nu numai să ceară de pomană, să se poarte cu smerenie, să fie liniştiţi şi cuviincioşi [111].

---

101 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 290.
102 *D.I.R.A.*, sec. XIV–XV, t. I, nr. 353.
103 *Cronica Romanului*, I, p. 117.
104 *Economia breslelor*, p. 292–293.
105 *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. IV, p. 85.
106 *Ibidem*, p. 135.
107 Arh. st. Iaşi, CCCLX, p. 1.
108 Melchisedec, *op. cit.*, p. 317–318.
109 G. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 106 (1723, martie 23).
110 *Ibidem*, p. 107–108.
111 *Ibidem*, p. 108.

www.dacoromanica.ro

S-ar părea că staroştii breslelor de mişei nu se alegeau în fiecare an, ci un staroste, odată ales şi confirmat în funcţie, rămînea cît timp îl ajutau puterile sau îl tolerau breslaşii [112].

Deci prin aşa-numitele bresle de mişei sau de calici s-a urmărit asocierea categoriilor de locuitori din oraşe, care nu-şi puteau cîştiga existenţa prin muncă. Prin constituirea în bresle s-a urmărit ferirea lor de abuzurile agenţilor aparatului fiscal şi asigurarea, prin crearea unui fond propriu, a celor mai elementare cerinţe de trai, pentru ca în felul acesta să nu se dedea la jafuri, crime sau să nu provoace tulburări.

Raporturile dintre bresle şi autorităţile centrale şi locale. Domnia a fost considerată de bresle ca un for tutelar, al cărui sprijin îl cerea în caz de nevoie. În numele breslelor vorbeau staroştii, cărora li se promitea, dacă era cazul, măsuri de îndreptare a unor situaţii dăunătoare. De exemplu, la 4 mai 1686, domnul Constantin Cantemir anunţa pe agenţii administraţiei de stat că, din cauza situaţiei tulburi din ţară şi a atacurilor trupelor străine, negustorii se împrăştiaseră, fugind peste graniţe. Sfătuindu-se cu boierii şi cu celelalte cadre ale administraţiei de stat, domnul a luat măsuri de reorganizare a breslei negustorilor, acordîndu-i un nou privilegiu, în care se prevedea ca nimeni să nu mai meargă la casele membrilor ei şi să le ia mijloacele de transport pentru podvoade, să nu le facă conac în case şi să nu-i oblige la găzduirea solilor. Totodată el le-a creat şi un regim fiscal privilegiat. Pentru a-i feri de abuzurile agenţilor fiscului, impozitele lor urmau să fie strînse şi predate vistieriei de către staroste [113]. Domnul a mai dispus să nu se ia de agenţii fiscului bunurile negustorilor pentru ţărani sau pentru alţi locuitori care nu-şi plătiseră impozitele [114].

Domnitorii au căutat să ocrotească activitatea economică a asociaţiilor de negustori în ansamblu, ferindu-le de amestecul nejustificat al agenţilor administrativi [115]. Abuzuri grave împotriva breslelor şi membrilor lor se întîmplau în vremuri tulburi, cînd serviciile publice erau dezorganizate. Atunci unii agenţi sau mari dregători îşi puteau permite să aibă o comportare contrară ordinelor domneşti [116].

Domnitorii confirmau statutele breslelor direct sau prin delegaţi. De asemenea ei atrăgeau atenţia dregătorilor delegaţi să confirme în funcţie staroştii aleşi dintre oameni „de ispravă", vrednici „de stărostie", pentru a putea păzi „rînduiala... după testamentul breslelor" [117]. Tot domnitorilor li se plîngeau staroştii de bresle împotriva concurenţei meseriaşilor şi a negustorilor străini. Dacă sesizarea era justă, se dispunea luarea de măsuri [118]. Tot la cererea unor bresle, domnitorii fixau sumele respective de plată, ca impozite, pe breaslă şi apoi individual, după starea civilă, făcînd operaţia cunoscută în public. Domnitorii considerau necesar ca uneori să ceară boierilor şi slujitorilor să respecte şi aplice toate hotărîrile

---

112 *Ibidem*, p. 109; Eug. Pavlescu, *op. cit.*, p. 296—297.
113 *Uricarul*, vol. II, p. 35—36.
114 *Ibidem*.
115 Acad. R.S. România, Foto, XXXVII/190; Arh. st. Buc., Achiziţii noi, MMDCXLV/2.
116 *Letopiseţe*, *ed.* 2, vol. II, p. 336 şi 337.
117 Melchisedec, *Cronica Huşilor*, p. 223.
118 *Uricarul*, vol. II, p. 29—30; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 210.

www.dacoromanica.ro

luate relativ la bresle [119]. Starostele împreună cu cîţiva fruntaşi ai breslei, după delegarea obţinută de la vistierie [120], făceau repartiţia cislei în breaslă, fiind răspunzător de efectuarea corectă a lucrării faţă de vistierie şi faţă de membrii breslei. După perfectarea şi aprobarea lucrărilor se interzicea ca aga sau alţi agenţi să mai intervină [121].

Dacă se produceau neînţelegeri grave între grupele de meseriaşi care alcătuiau o breaslă, ceea ce ar fi putut duce la dizolvarea ei, dar cu tendinţa de a se regrupa în noi asociaţii, domnul însărcina un mare dregător, aga pentru capitală, să facă o anchetă specială şi să-i raporteze cele constatate. La fel se proceda şi cînd se cerea înfiinţarea unei bresle noi. Domnul putea să-şi însuşească sau nu concluziile delegatului său ori să ceară meseriaşilor şi negustorilor în cauză noi informaţii, mai detaliate, înainte de a lua o hotărîre definitivă. Evident că el putea să-şi impună şi anumite vederi proprii. Orice înfiinţare de breaslă sub orice formă, adică prin despărţirea uneia vechi sau printr-o nouă regrupare, trebuia să ducă la o nouă înţelegere cu vistieria, la o nouă „aşezare" fiscală [122].

Relaţiile dintre bresle, membrii lor şi reprezentanţii autorităţilor centrale şi locale erau limitate, reduse la maximum prin înseşi prevederile statutelor. Din acest punct de vedere s-a urmărit ca breslele să fie un fel de asociaţii închise, excluzîndu-se pe cît posibil relaţiile sau amestecul reprezentanţilor puterii de stat, corupţi şi abuzivi. Aşa se explică de ce s-a prevăzut ca neînţelegerile dintre membrii breslelor să se rezolve de către staroşti şi fruntaşi.

Breslaşii urmăreau pe toate căile să nu aibă relaţii cu agenţii administraţiei publice decît în cazuri bine precizate. Se pare că în acest sens membrii de breaslă erau instruiţi şi avertizaţi permanent de conducerea lor. Aşa se explică de ce majoritatea meseriaşilor şi a negustorilor căutau să intre în bresle, unde se simţeau mult mai apăraţi. Pe această linie trebuie înţeleasă scrisoarea din 19 ianuarie 1719 adresată de domnitorul Mihail Racoviţă locuitorilor din oraşul Huşi. Mai întîi domnitorul i-a înştiinţat despre numirea unui nou episcop, poruncindu-le să-l asculte, iar oamenilor episcopiei, care se vor fi împrăştiat printre „alte bresle", promiţîndu-le reduceri de impozite [123], le-a cerut să se adune din nou la episcopie.

Relaţiile dintre bresle, dintre conducerile acestora şi membrii aparatului de stat, după cum s-a amintit, au fost reglementate prin statute şi dispoziţii speciale. Breslele nu s-ar fi putut menţine dacă nu reuşeau să apere bunurile membrilor lor de tendinţa de jaf a agenţilor administraţiei publice.

Trebuie recunoscut de altfel, că domnitorii au sprijinit breslele, le-au dat ocrotirea cerută, necesară pentru a putea trăi şi dezvolta. Altfel, din cauza jafurilor agenţilor publici şi a concurenţei negustorilor străini, oraşele erau ameninţate cu pustiirea, cu transformarea în centre rurale.

---

119 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 354—355.
120 *Uricarul*, vol. II, p. 37—43.
121 N. Iorga, *Documente, Callimachi*, vol. I, p. 470—472; idem, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 447.
122 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 151—152.
123 Melchisedec, *Cronica Huşilor*, p. 172—173.

www.dacoromanica.ro

Obligaţiile fiscale ale breslelor. Obligaţiile fiscale ale membrilor breslelor erau deosebite de ale celorlalţi locuitori din oraşe. Distincţia a fost evidentă şi în ceea ce priveşte modul de percepere al impozitelor datorate statului.

După obligaţiile fiscale către stat, breslele se pot împărţi în două categorii, şi anume : bresle cu caracter economic şi cele cu caracter social. Primele trebuiau să plătească un număr de impozite şi să execute anumite prestaţii, iar celelalte au fost, cu mici excepţii, scutite de orice impozite şi munci. Regimul fiscal al breslelor cu caracter economic n-a fost prevăzut în catastihe, ci în înţelegerile încheiate cu visteria, în care se prevedeau obligaţiile lor fiscale, modul de plată şi de executare a muncilor. Aceasta este ceea ce se cunoaşte la noi sub denumirea de „ruptă", care a format regimul fiscal al tuturor breslelor cu caracter economic [124].

Asemenea înţelegeri încheiate între vistierie şi bresle nu avem decît în secolul al XVIII-lea. Se cunosc însă documente din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din care se poate constata regimul fiscal privilegiat al breslelor. La 4 mai 1686 Constantin Cantemir a dat un hrisov starostelui breslei de negustori din Iaşi în care se prevedea ca agenţii fiscului să respecte scutirele acordate breslei de negustori.

Impozitele plătite vistieriei de către breslaşi se strîngeau la termene fixe de către staroste, care, fără amestecul vreunui agent fiscal, avea să le predea vistieriei. Orice nouă înscriere în breaslă trebuia făcută cunoscută vistieriei pentru a se indica noului membru obligaţiile fiscale. Tot ca un privilegiu trebuie considerată prevederea ca membrilor breslei negustorilor din Iaşi să nu li se ia bunurile pentru cei care nu-şi plătiseră impozitele [125].

Un document din septembrie 1783 acordat breslei negustorilor din Iaşi se referă la regimul fiscal prevăzut în „hrisoavele vechi", în sensul precizării obligaţiilor fiscale ale breslei. Membrii de breaslă care plăteau dajdie erau înscrişi în izvodul vistieriei. Fiecare breslaş primea un „răvaş" de la marele vistiernic, după care plătea cîte 1 leu şi 67 de bani, plus 14 parale de leu răsura, „după cisla ce-şi vor face ei între ei, pe starea şi pe puterea fiecăruia ; după care cislă să dea izvod la vistierie iscălit de staroste şi de cîţiva fruntaşi ai negustorilor". Potrivit izvodului dat vistieriei, membrii breslei negustorilor din Iaşi aveau să plătească anual 11 „dăjdii", adică" şasă dăjdii cîte pe una pol lună, o dajdie şi trei dăjdii la vremea ajutorinţei de iarnă şi două dăjdii la ajutorul cheltuielilor vistieriei ce să ia vara".

Copiii minori ai negustorilor membri de breaslă, necăsătoriţi, fără dugheni proprii, vînzători însă în dughenile părinţilor, nu plăteau dajdie, dar după majorat şi căsătorie, dacă deschideau dugheni proprii, urmau să fie înscrişi,, cu dajdie la breasla negustorilor, sporindu-se şi suma banilor cîte un leu şi 67 bani de nume". Calfele fără familie care serveau în dughenile negustorilor nu plăteau bir. Căsătorindu-se sau deschizîndu-şi prăvălii, ei aveau să fie impuşi „la rînduiala ce li se va cădea".

Anual marele vistiernic trebuia să facă un control cu izvodul „de numele tuturor negustorilor" şi să se adauge cei noi sau să se şteargă cu ştirea „vistiernicului, „socotindu-se de nume 63 bani". Banii plătiţi de membrii breslei se încasau de către ceauşi.

[124] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 354.
[125] *Uricarul*, vol. II, p. 35—37.

www.dacoromanica.ro

Ca desetină membrii breslei plăteau pentru „zece bucate un leu vechi și cîte zece bani vechi de cruce răsura".

Starostele confirmat sau recunoscut de marele vistiernic, era scutit de impozite și avea patru oameni „scutiți de toate dările". Acești oameni se trimiteau de staroste ca „să cheme pe negustorii care vor avea pricini ei înde ei". Deosebit de aceasta, starostele nu plătea desetină pentru 100 de stupi, vădrărit pentru 100 de vedre de vin, gorștină pentru 100 de oi și putea să aibă „doi liudi scutelnici".

Toți membrii breslei negustorilor au fost scutiți de cai de menzil, zahere și „alte angării", iar cei cu vii la Odobești de vadra domnească [126]. De o scutire similară s-au bucurat și breslașii negustori care aveau vii la Cotnari, deoarece plăteau impozite mari [127].

După un hrisov din septembrie 1795 — fiecare negustor breslaș plătea anual ca impozit personal 15 lei în două rate și, în plus, ca răsură, cinci „parale la leu". Pentru comerțul pe care-l exercitau, ei plăteau la slujba ajutorinții cîte 25 lei pentru dughenile de lipscănie, 20 lei pentru cele de brașovenie și blănărie, cîte 15 lei bogaseriile, „banii vistieriei", adăugîndu-se cîte 14 parale de leu răsura.

Membrii breslelor mai plăteau pentru mărfurile importate, ca vamă *ad valorem*, trei la sută după facturile prezentate, iar pentru slujba cotăritului anual cîte 60 de bani de dugheană, după „condica vistieriei". Erau scutiți de bir copiii minori și argații holtei. Fiecare negustor breslaș putea să aibă ca scutelnic un om străin adus de peste hotare.

Proprietarii de cîrciumi plăteau „la vremea ajutorinței cîte trei lei de bute și cîte 60 de parale de poloboc". Ca să nu le producă vreo supărare, cum se obișnuia, banii birului se încasau de la fiecare negustor de către ceaușul breslei. De asemenea, pentru executarea poruncilor domnești negustorii nu erau supărați de alți „zapcii". S-au menținut și scutirile de cai de menzil, zahere, salahori și celelalte „havalele". Se menționează în continuare scutirea de bir a ceaușului breslei [128].

Și breslele de meseriași, mai numeroase decît cele de negustori, își plăteau impozitele către vistierie tot prin ruptă. În 1741 Grigore Ghica arăta că breasla cizmarilor din Iași, al cărei catastih fusese confirmat la 25 februarie 1733 de mitropolitul Antonie [129], s-a „tocmit cu rupta la vistierie". Breasla aceasta avea numai 13 membri căsari și 3 holtei, deci în total 16 persoane. Suma de plată anuală era de 6 ughi pentru fiecare meșter și cîte 3 ughi de holtei. Suma totală a impozitului breslei se urca la 87 de ughi, care trebuiau plătiți vistieriei în trei rate egale, în lunile mai, septembrie și ianuarie [130].

Breslele blănarilor și cojocarilor din Iași și din celelalte orașe moldovenești — la o intervenție, se pare, colectivă — au fost scutite de cămănă [131]. De asemenea și breslele pe comunități au avut un regim fiscal

---

126 *Ibidem*, p. 37—43.
127 *Ibidem*, p. 30.
128 N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 470—472.
129 Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 433.
130 Publicat de Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 354—355; vezi și N. Iorga, *loc. cit.*
131 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 447.

www.dacoromanica.ro

preferențial [132]. Armenii din Roman, Bacău, Neamț și Tîrgu-Frumos, după anul 1760, plăteau un bir în sumă de 2 200 de lei anual, plus răsura de 15 parale la leu. Ca ajutorință de iarnă au fost impuși pentru dughenile de bogasierie la cîte 15 lei anual, cîte 10 lei pentru cele de brașovenie, 10 lei de căvăfărie, 8 lei de băcănie, rachierie etc. Ca ajutorință, de la fiecare cîrciumă se încasau cîte 3 lei de bute și 60 de parale de poloboc. Și membrii breslelor armenești au fost scutiți de cai de menzil, zaherе și salahori. Pentru cheltuielile orașului erau impuși la o sumă globală de 60 de bani de casă, iar desetina o plăteau ca și ceilalți breslași negustori [133].

Pentru suma de plată la care era impusă breasla răspundea colectivitatea, chiar dacă unii breslași plecau în altă parte fără a-și fi achitat cota. Suma fixată cu rupta de un domnitor putea fi adăugată sau redusă de alții. Membrii breslei puteau scuti între ei pe cei care din diferite motive nu puteau plăti. Acest lucru se făcea și de domn fără ca breasla să fie consultată; deși nu-i reducea suma pe care o avea de plătit [134]. Totuși, cînd erau nevoi presante, survenite în urma unor cereri turcești, și breslele trebuiau să contribuie, să susțină realizarea lor, deși se încălca înțelegerea încheiată cu vistieria [135].

Breslele de ciocli, în general, au fost scutite de impozite. Totuși, la 25 ianuarie 1735, Constantin Mavrocordat, întărind scutirile breslei de ciocli din Roman, a menționat că și membrii ei trebuiau să plătească cîte 1 galben de om „la vremea hîrtiilor" [136]. Cu toate scutirile acordate, breslele de ciocli se plîngeau că slujitorii domnești nu țineau seama de privilegiile lor și le impuncau la dări și munci ca și pe „alte bresle" [137].

Au mai fost și alte obligații cu caracter fiscal în afară de cele menționate pe care trebuia să le suporte breslele de negustori și meseriași. La 20 mai 1741 se menționa că, „după obicei", proprietarii de cîrciumi și breslele urmau să furnizeze fîn pentru grajdurile domnești din Iași. Obligația era cunoscută sub denumirea de „braniștea de vară" [138].

Calfele nu au avut vreun rol în organizarea și administrația afacerilor de breaslă, adică nu puteau alege și nici fi alese, deși aveau obligații fiscale către vistierie și breaslă. După cum s-a amintit, bir nu plăteau decît calfele care se căsătoriseră. Calfele, indiferent de starea civilă pe care o aveau, plăteau însă la cutia breslei „cîte o para de leu" din salariu [139].

Membrii breslelor au avut, ca și calfele, obligații pecuniare legate de breaslă, de activitatea ei generală. Mai întîi orice breaslă avea o zi anuală de întrunire, cînd da o masă celor nevoiași. Pentru suportarea cheltuielilor, membrii breslelor trebuiau să plătească o sumă fixă de bani și să dea o anumită cantitate de ceară [140]. De asemenea bisericii la al cărei hram își ținea breasla agapa anuală i se da o cantitate de ceară. Biserica de hram

---

132 Idem, *Un oraș românesc Botoșani*, p. 174; idem, *Armenii și românii* p. 36.
133 Idem, *Armenii și românii*, p. 36—37.
134 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 358.
135 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 313.
136 Melchisedec, *Cronica Romanului*, II, p. 22.
137 N. Iorga, *op. cit.*, p. 429—431.
138 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 364.
139 N. Iorga, *Catastihul breslei blănarilor din Botoșani*, p. 13—14.
140 *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

era întreţinută de breaslă şi tot breasla se îngrijea şi de salariul preoţilor [141]. Breasla trebuia să plătească impozitele membrilor nevoiaşi sau scăpătaţi, să acorde ajutoare celor bolnavi sau bătrîni şi sprijin material celor care voiau să deschidă prăvălii. Toate aceste ajutoare totalizau sume mari, care proveneau numai din veniturile proprii ale breslelor.

Veniturile breslelor. Pentru a face faţă unor nevoi presante, urgente, ajutorării membrilor scăpătaţi şi bunului mers al administraţiei etc., breslele au căutat să-şi realizeze fonduri proprii, de care să poată dispune cum ar fi crezut de cuviinţă. Aceste fonduri s-au realizat mai întîi prin colecte făcute între membrii breslelor şi din diferite taxe încasate de la patroni, meşteri, calfe şi ucenici. Fondul breslelor se alimenta şi din amenzile încasate de la membrii condamnaţi, din taxele de înscriere în breaslă ale noilor membri [142], din taxele impuse în acest scop pe prăvăliile breslaşilor, precum şi din o taxă plătită de către calfe la angajare. De asemenea plăteau o taxă de înscriere şi feciorii meşterilor, însă la jumătate din valoare. La început această taxă consta dintr-o cantitate de bunuri în natură, care mai tîrziu au fost transformate, la valoare, în bani. Toate taxele şi amenzile se depuneau în aşa-numita „cutie" a breslelor [143]. Sumele cheltuite din acest fond se consemnau într-un „izvod" special.

Şi starostele breslei avea venituri proprii. El primea aşa-numitul plocon de la fiecare nou membru de breaslă. Meşterii care angajau calfe plăteau starostelui o sumă de bani. Starostele mai încasa o taxă de fiecare dugheană, o taxă specială pentru mărfurile vîndute de negustorii străini, o cotă din amenzile aplicate celor prinşi că vindeau cu greutăţi sau măsuri false, precum şi o parte din amenzile aplicate în procesele pe care le judeca personal [144].

În concluzie, din situaţia generală a breslelor moldoveneşti, care nu s-au putut dezvolta în mod normal din cauza apăsării fiscale şi a exploatării turceşti, se poate constata că în sînul lor a existat o ierarhie clară. În fruntea breslei erau meşterii sau patronii, după care urmau calfele şi ucenicii. Numai meşterii şi patronii au avut dreptul să angajeze prin breaslă calfe şi să primească ucenici şi tot numai ei puteau distribui prin vînzare produsele sau mărfurile. Pentru ca un meşter sau negustor să poată ajunge breslaş trebuia să îndeplinească anumite condiţii de bază, ca depunerea unui examen de cunoaştere a meseriei, luarea angajamentului de respectare a catastihului breslei şi achitarea taxelor de înscriere. Considerăm interesant de reamintit că în breslele româneşti au putut intra şi femei, dintre care unele au ajuns chiar staroşti. Nu este exclus, ca atît primirea femeilor în bresle, cît şi alegerea lor ca staroşti să fi fost excepţii.

Organizarea breslelor în Moldova, ca şi în întreaga lume în timpul orînduriii feudale, a fost determinată de condiţiile micii producţii. Cine voia să ajungă meşter trebuia să fi fost mai înainte ucenic şi apoi calfă. Meşterii şi negustorii grupaţi în bresle au urmărit să-şi apere interesele şi drepturile obţinute, împotriva concurenţei, abuzurilor boierimii şi membrilor aparatului de stat.

---

141 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 59.
142 *Ibidem*, p. 197—200.
143 *Ibidem*, p. 346—348.
144 *Uricarul*, vol. II, p. 29—30 şi 37—43.

www.dacoromanica.ro

Luptînd pentru eliminarea concurenței, breslele au trebuit să reglementeze producția și desfacerea mărfurilor.

Organizarea și administrarea breslei, precum și drepturile și îndatoririle membrilor ei, erau determinate prin statute speciale.

Indiscutabil că o anumită perioadă de timp breslele au îndeplinit un rol progresist, contribuind la lupta împotriva orînduirii feudale și dezvoltării producției, la libertatea populației din orașe. Mai tîrziu însă, tinzînd să mențină o producție restrînsă pentru a face față concurenței, ele au împiedicat procesul de dezvoltare al tehnicii.

Breslele au încercat, chiar cu forța, să împiedice transformarea meșterului medieval în capitalist, limitînd numărul de calfe sau de ucenici, deoarece angajarea acestora nu se putea face decît prin breaslă. Pentru ca să nu se înmulțească numărul meșterilor, stagiul de calfă și de ucenic era exagerat de mare. Pentru a limita producția, calfele nu puteau deveni meșteri decît cu aprobarea breslei. Cei care nu reușeau se mențineau în situația de lucrători plătiți.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ASPECTE ALE MIȘCĂRII LUMINISTE DIN MOLDOVA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (PÎNĂ LA 1821)

DE

NICOLAE ISAR

Mișcarea luministă din țările române în epoca descompunerii feudalismului constituie un factor de mare însemnătate în procesul de dezvoltare social-politică a acestor țări. Ideologia „luminilor", pe care o găsim răspîndită în această perioadă în țările române, explică numeroase inițiative pe tărîm practic, atît în domeniul cultural, cît și politic.

Izvorul ideilor luministe din țările române trebuie căutat în realitățile cu caracter național și social-politic din aceste țări; aceste realități explică receptivitatea la ideile din Apus. Împrejurarea că ideile ridicării politice a poporului român prin cultură — închegate într-o concepție de ansamblu — s-au dezvoltat mai întîi în Transilvania este concludentă în acest sens. După apariția ei, Școala ardeleană [1] a constituit un focar de răspîndire a ideilor luministe și în celelalte provincii românești; circulația ideilor luministe în aceste provincii este strîns legată de ridicarea conștiinței naționale a românilor.

Curentul pentru școală și cultură națională în frunte cu Veniamin Costachi. În centrul mișcării luministe în domeniul culturii de la începutul secolului al XIX-lea din Moldova, care continuă tradițiile mișcării din epoca precedentă [2], stă figura mitropolitului Veniamin Costachi. Activitatea sa în domeniul școlii și culturii românești la începutul secolului al XIX-lea este remarcabilă sub raportul spiritului ei patriotic [3]. A urmări activitatea lui Veniamin Costachi înseamnă, de fapt, a urmări un aspect din istoria acestei mișcări, cu implicații politice dintre cele mai însemnate.

---

[1] Vezi mai ales D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945; D. Prodan, *Supples libellus Valachorum*, București, 1967.

[2] Al. Duțu, *Mișcarea iluministă din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „Studii", 1966, nr. 6.

[3] Vezi N. Isar, *Trăsături iluministe în gîndirea și activitatea lui Veniamin Costachi*, în „Revista de filozofie", 1968, nr. 4.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1127—1144, 1969.

www.dacoromanica.ro

Ucenic al mitropoliților Leon Gheuca și Iacob Stamati [4], cărturari luminiști, Veniamin Costachi va duce mai departe tradițiile acestor înaintași, dezvoltîndu-le mai ales pe tărîm practic și în sens național. Mai mult decît la Iacob Stamati sau la Amfilohie[5], în concepția lui Veniamin Costachi domină înainte de toate nu atît ideea ridicării poporului prin cultură în general, ci ideea luptei pentru limbă românească, pentru școală românească și, implicit, pentru emanciparea politică și socială a poporului român.

În acest sens, spre deosebire de Iacob Stamati, care admira deschis pe un mare gînditor luminist ca Montesquieu [6], Veniamin Costachi, „al cărui liberalism — precum subliniază A. Camariano — nu merge pînă la Voltaire" [7], acceptînd curentul inițiat de Patriarhia ortodoxă a Răsăritului [8] de a combate ca străine bisericii creștine ideile revoluționare, nu se declară niciodată adept al luminiștilor francezi [9]. În schimb, Veniamin Costachi prețuia mult pe unii cărturari greci, ca Evghenie Vulgaris, [10] învățat cu o largă cultură de esență luministă [11], — pe care, așa cum observă și N. Iorga [12], Iacob Stamati îl socotea în rîndul celor mai mari învățați europeni [13] — sau ca Nichifor Teotokis [14], conducători ai școlii de la Iași, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. După acesta din urmă a tradus Veniamin Costachi *Chyriacodromionul* [15] la M. Neamțului în 1811, iar după Evghenie Vulgaris, cîțiva ani mai tîrziu, o altă lucrare religioasă [16].

---

[4] Vezi programul lui Iacob Stamati de reorganizare a școlii din Moldova, la care și-au adus contribuția cronicarul Depasta Peloponezianul și boierul Scarlat Sturdza, în Th. Codrescu, *Uricariul*, III, p. 23—33.

[5] Lui Amfilohie, care își făcuse studiile în Occident și care era un bun cunoscător al limbii franceze, îi aparține lucrarea cu idei înaintate *De obște geografie pe limba moldovenească*, Iași, 1785, o prelucrare în limba română după Claude Buffier (1661—1737), renumit matematician, gînditor și literat francez. De asemenea lui Amfilohie îi aparține și *Aritmetica*, Iași, 1795.

[6] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 129.

[7] A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 72.

[8] Vezi A. Camariano, *Spiritul filozofic și revoluționar francez combătut de Patriarhia ecumenică și Sublima Poartă*, București, 1941.

[9] Protosinghelul Neofit Scriban, viitor înalt ierarh al bisericii, a fost trimis în surghiun pe timp de cinci ani pentru pocăință la mănăstirea Neamțului, sub motiv că poseda lucrări ale lui Voltaire, din porunca a însuși mitropolitului Veniamin Costachi (cf. A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, p. 72.

[10] *Logica, artimetica* și *geometria*, lucrări aparținînd lui Evghenie Vulgaris, sînt prelucrări în limba greacă după filozoful raționalist german Chr. Wolf (cf. *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 116).

[11] Evghenie Vulgaris a tradus în 1768 lucrarea lui Voltaire *Essai historique et critique sur les dissensions de Pologne*, apărută un an mai devreme și semnată sub pseudonim, Ioseph Bourdillon (cf. A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire* ..., p. 78—80; vezi și D. Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, București, 1931).

[12] N. Iorga, *N. Teotokis și Moldova*, în „Revista istorică", VII, 1921, nr. 1—2, p. 69.

[13] Foarte frumos se exprimă despre Evghenie Vulgaris și Veniamin Costachi: „Bărbat prea înțelept ca nimene alții din vremile noastre, poate și dintr-ale multora, știutor de multe limbi" (cf. I. Bianu, Nerva Hodoș și D. Simionescu, *Bibliografia românească veche*, III, p. 38, prefața la *Chyriacodromion*, M. Neamțului, 1814).

[14] Vezi N. Iorga, *N. Teotokis și Moldova*, p. 67.

[15] Vezi prefața lui Veniamin Costachi la această tipăritură la I. Gheorghiță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, M. Neamț, 1946, anexe, p. 116—130. Un exemplar din această lucrare dăruia mitropolitul în anul următor, 1812, schitului Ogoiești Noi, probabil ctitoria Costăcheștilor (cf. N. Iorga, *Alte note despre cultura și viața socială românească sub „vechiul regim"*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXIX, p. 3—4).

[16] Este vorba de *Adoleshia filotheos*, adică *Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu*, tom. I—V, Iași, 1815—1819 (cf. *Bibliografia românească veche*, III, p. 113—115, și 315).

www.dacoromanica.ro

Este indiscutabil că Veniamin Costachi, plasîndu-se deasupra spiritului influențelor unor idei sau altora și fără a-și propune vreodată să fie și să se comporte altfel decît ca un teolog ortodox [17], și-a format o concepție originală [18], care, departe de a fi a unui adept al lui Voltaire sau Rousseau, este, prin anumite trăsături, aptă mișcării pentru progres social și național. Ideea lui Veniamin Costachi privind necesitatea științei de carte, ridicată pînă la treapta acuzației de crimă adresată părinților care nu înțeleg pentru copiii lor această necesitate [19], și-a găsit o confirmare deplină pe tărîmul activității desfășurate de el în domeniul școlilor [20].

Organizarea începînd cu anul 1803 a mai multor școli în Moldova [21] și mai ales înființarea din inițiativa sa [22] a Seminarului de la Socola prin hotărîrea domnitorului Al. Moruzi [23] au precedat momentul întemeierii în 1814 a învățămîntului superior în limba națională, constituind în acest sens, așa cum subliniază A. D. Xenopol [24], un moment de o anumită însemnătate în mișcarea de renaștere națională de la începutul secolului al XIX-lea. Înființarea seminarului de la Socola, căruia i se adaugă în 1805 și o școală de „psaltichie" [25], urmărea — pe lîngă scopuri religioase — predarea unui învățămînt mai înalt în limba patriei și înlăturarea influenței dascălilor greci de la Academie [26]; totodată, în programul acestei școli apar materii de conținut laic [27]. Desigur, înființarea Seminarului de la Socola era un succes al curentului național pentru limbă și școală românească, și acest act nu a fost ușor, căci, așa cum își amintea Veniamin Costachi

---

[17] Vezi arhim. Irineu Crăciunaș, *Mitropolitul Veniamin Costachi, teolog ortodox*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1967, 1—2, p. 9; mai ales despre ideea „învățăturii" în cadrul concepției teologice.

[18] Al. Duțu, în articolul *Une livre grèque sur „les lumières" occidentales traduit en roumain en 1819* (în „Revue roumaine d'histoire", 1965, nr. 5, în care arată că lucrarea în limba greacă a lui Pappadopoulos *Cărticică îndemnatică* nu este altceva decît traducerea lucrării francezului cu vederi luministe Jacques Savrin (1667—1730), tradusă apoi din limba greacă în limba română în 1819 de Veniamin Costachi, crede că „grupul reprezentat de Veniamin poate fi desemnat ca *tradiționalist*".

[19] „Ucigași cu adevărat — spune Veniamin Costachi — se pot socoti părinții aceia ce nu se îngrijesc de a da vreun fel de învățătură la fiii lor" (cf. A. Vizanti, *Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei și Sucevei. Epoca, viața și operele sale*, Iași, 1881, anexe, p. 125).

[20] Vezi N. C. Enescu, *Veniamin Costachi, ctitor și îndrumător al școlii naționale din Moldova*, în „Mitropolia Moldovei si Sucevei", 1967, nr. 1—2. De asemenea vezi și V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom. I, București, 1892, p. 93—106.

[21] Hrisovul lui Al. Moruzi din 24 mai 1803, la C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, p. LXIV.

[22] Vezi lucrarea lui C. Erbiceanu, *Istoricul seminarului „Veniamin" din mănăstirea Socola*, Iași, 1885; de asemenea Gh. Adamescu, *Istoria seminarului „Veniamin" din Iași*, 1803—1903, București, 1904.

[23] Hrisovul pentru înființarea seminarului la V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, p. 95.

[24] „Curentul subpămîntean al românismului — spune A. D. Xenopol, — care cursese de-a lungul întregii epoci fanariote, începu a se arăta la lumina zilei întîi în înființarea Școalei de catehezie din mănăstirea Socola din Iași", (cf. *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, p. 29.).

[25] Prin hrisovul de înființare din 1 octombrie 1805, dascălul Petru, conducătorul acestei școli, urma să fie plătit cu un salariu lunar de 300 lei (cf. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, p. 345).

[26] Primii dascăli la seminar au fost Constantin dascăl, Enache paharnic și Ioil călugăr (cf. C. Erbiceanu, *Istoria seminarului „Veniamin" din mănăstirea Socola*, p. 34).

[27] Se predau în limba română, logica, artimetica, istoria profană, psihologia, elemente de limba latină (*ibidem*, p. 37).

www.dacoromanica.ro

spre sfîrşitul vieţii, la 1844, cînd îşi făcea testamentul, cu prilejul înfiinţării seminarului, spre deosebire de domnitorul Al. Moruzi, „unii dintre puternici cerca a sta împotrivă" [28].

Opera lui Veniamin Costachi în domeniul tiparului, menită să dea la lumină cît mai multe cărţi „în limba românească care luminează pre minte,... deşteaptă pre sufletul cititorului către lucrarea faptelor bune"[29], a fost inaugurată în 1804 prin reorganizarea tipografiei din Iaşi[30], unde la începutul secolului al XIX-lea se vor tipări numeroase lucrări, mai ales cu caracter religios, dintre care o bună parte vor aparţine, ca traducător sau iniţiator, lui Veniamin Costachi însuşi.[31] Să remarcăm din seria cărţilor religioase doar acele *Vieţi ale sfinţilor*, foarte interesante sub raportul concepţiei care stătea la baza publicării lor; pentru opera de tipărire a cărţilor religioase, mitropolitul Veniamin Costachi aşa cum credea autorul dedicaţiei la volumul din 1807, cu care începea seria, avea să fie socotit „mare făcătoriu de bine la tot neamul românesc, nu numai la cest din patrie, ci şi la cel de preste munţi şi la cel din Valahia"[32].

Evident că acest curent pentru tipărirea de cărţi în limba română — fie şi religioase — pentru şcoală în limba română, în fine pentru existenţa şi dezvoltarea limbii române, în cadrul căruia se află figura mitropolitului Veniamin Costachi, prin profundul său caracter naţional capătă un pronunţat aspect politic; el se va lărgi, cîştigînd, precum vom vedea, tot mai mulţi aderenţi activi — de pildă un Mihail Sturdza — şi va căpăta, prin amploare, tot mai mult, în condiţiile specifice istoriei Moldovei în perioada de sfîrşit a domniilor fanariote, aspectul unei activităţi politice propriu-zise, cu adînci semnificaţii de ordin naţional, dar şi social.

În lupta pentru victoria şcolii româneşti, Veniamin Costachi reuşise să atragă o serie de călugări harnici, mulţi ucenici ai stareţului Paisie de la mănăstirea Neamţului[33], printre care Grigorie, viitorul mitropolit al Ţării Româneşti[34].

---

[28] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei şi Sucevei*, p. 60.

[29] I. Gheorghiţă, *op. cit.*, anexe, p. 142.

[30] Vezi hrisovul lui Al. Moruzi din 15 februarie 1804 la C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, p. 44—45.

[31] Vezi listele lucrărilor sale la arhim. Nestor Vornicescu, *Literatura patristică şi preocupările mitropolitului Veniamin Costachi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 1967, nr. 1—2; de asemenea vezi ierom. prof. Epifanie Norocel, *Mitropolitul Veniamin Costachi şi tipografia din Iaşi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 1967, nr. 1—2.

[32] Din dedicaţia lui Dositei, ieromonah la mănăstirea Neamţului şi Secul (cf. *Bibliografia românească veche*, II, p. 512; vezi sublinierea aceasta şi la N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 145—146).

[33] Moartea sa lăsa în ultimul deceniu al secolului XVIII-lea tradiţiile unei activităţi cărturăreşti cu implicaţii dintre cele mai fructuoase în domeniul dezvoltării limbii şi culturii naţionale.

[34] Acesta, în 1806, împreună cu Gherontie, dădea la iveală traducerile după Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavnicii credinţei* (Iaşi) (cf. *Bbibliografia românească veche*, II, p. 482). Şi aceşti doi călugări credeau că activitatea lui Veniamin Costachi şi implicit a lor este „pentru folosul patriei" şi că filozofia, dar mai ales „teologhia", este „mare lucru cu adevărat şi minunat şi vieţii omeneşti prea de folos iaste" (*ibidem*, p. 484). N. Iorga identifică în persoana viitorului mitropolit pe autorul de prin 1800 al unei lucrări de pedagogie (Vezi N. Iorga, *Un pedagog „moldovean" pe la 1800*, extras din „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist. s. III, t. XVI). Despre Grigorie, vezi Const. N. Turnescu, *Mitropolitul Grigorie al Ungro-Vlahiei*, 1927; N. M. Popescu, *Viaţa şi faptele părintelui Grigorie Dascălul, mitropolit al Ţării Româneşti* (1765—1840), Bucureşti, 1934; I. Ionaşcu, *Mitropolitul Grigorie IV şi întrebuinţarea unor venituri în vremea păstoriei sale (1823—1834)*, Bucureşti, 1940.

www.dacoromanica.ro

În slujba cauzei limbii și culturii românești își pune toate silințele Lazăr (Leon) Asachi[35], tatăl lui Gheorghe Asachi. Remarcabile sînt ideile lui Lazăr Asachi, așa cum se desprind ele din prefețele unor traduceri în limba română[36]. „Vedem astăzi treziți și pe români — scria el în ajunul evenimentelor de la 1821 — cu multe opintele sîngerindu-se în toate trei țări, ca să aducă limba lor la căzuta ei stare, prin care să se lumineze compatrioții întru relighioase și politicești învățături"[37], iar lui Mihail Sturdza îi recomanda indirect să-și arunce privirea ca mare boier — recomandarea era pentru toți boierii — „asupra celora ce lăcuiesc în bordeie și carii în mijlocul sărăciei lor adăsăori păzesc odorul unei drepte povățuiri spre o viață ferice prin cunoștința datoriilor sale"[38].

Omul cu astfel de idei, Lazăr Asachi, era de altfel cel mai potrivit pentru misiunea pe care Veniamin Costachi avea să i-o dea în august 1815, pe cînd Lazăr se afla la Lemberg, de a merge să ia legătura cu I. Budai-Deleanu[39], de a cărui reputație, fără îndoială, Veniamin Costachi auzise. În luna următoare, septembrie, îl găsim pe mitropolit în corespondență directă cu I. Budai[40], care, evident, nu va răspunde la chemarea lui Veniamin, fiind deja bătrîn și vlăguit de eforturi. Gîndul lui Veniamin Costachi de a aduce profesori din Ardeal se va realiza mai tîrziu în 1820, cînd, cu ocazia reorganizării Seminarului de la Socola — al cărui epitrop devenea Mihail Sturdza —, vin la Iași Ioan Costea, Ioan Mamfi, Vasile Fabian Bob și Vasile Pop[41].

Urmărind cu perseverență organizarea unui sistem de școli cu limba de predare română și cu profesori români pe cheltuiala sa în toamna anului 1805, Veniamin Costachi a trimis la studii la Viena pe Gheorghe Asachi. De la Viena, după trei ani, timp în care a studiat mai ales matematica, Gheorghe Asachi merge pentru alți patru ani la Roma, de unde, reîntors în patrie cu o vastă pregătire științifică și filozofică, deschide în ianuarie 1814[42] — și cu ajutorul lui Veniamin Costachi — cursul teoretic și practic de inginerie în limba română la Academia domnească din Iași. Peste cinci ani, la examenul de absolvire al primei serii de ingineri de la 12 iunie 1818, cei prezenți — mitropolitul și boierii — s-au convins că „cu-

---

[35] Bucovinean de origine, protopopul Lazăr Asachi vine și se stabilește în Moldova, chemat probabil de Veniamin Costachi, în orice caz ajutat de acesta, care îl numea după suirea sa la scaunul mitropolitan „protopresviter a toată Moldavia", adică mai mare peste toți protopopii (cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 512). În 1813, după a doua sa instalare, mitropolitul îi oferea drept dar o casă de locuit (cf. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, p. 352—355).

[36] Cunoaștem două traduceri aparținînd lui: „*Jucăria norocului sau istorisirea pentru Prințipul Menșcicov*", Iași, 1816, și „*Bordeiul indienesc*" (cf. *Bibliografia românească veche*, III, p. 383).

[37] Din cuvîntul către cititori la „*Bordeiul indienesc*" (*ibidem*).

[38] Din dedicația către M. Sturdza (*ibidem*).

[39] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 360.

[40] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 360.

[41] N. C. Enescu, *Gh. Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, Editura de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 53—54. Evenimentele revoluționare din 1821 duc la închiderea seminarului, iar profesorii ardeleni, cu excepția lui Fabian, se reîntorc în Transilvania.

[42] Vezi hotărîrea lui Gh. Asachi din 15 noiembrie 1813 în Th. Codrescu, *Uricariul*, XVI, p. 409—413.

www.dacoromanica.ro

noştinţele pozitive dobîndite de elevi în limba română" erau mult mai folositoare decît cele pe care şi le puteau însuşi în limba greacă[43]. La 11 februarie 1819, printr-o anafora, mitropolitul Veniamin Costachi şi boierii-efori — Scarlat Ghica, Constantin Mavrocordat şi Mihail Sturdza — recunoşteau meritele lui Gheorghe Asachi[44].

Legăturile lui Nicolae Rosetti Roznovanu cu cultura franceză. Unul dintre boierii moldoveni care în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au integrat, prin formaţia lor culturală, dar şi prin activitatea lor, mişcării pentru ridicarea poporului român prin răspîndirea „luminilor" a fost Nicolae Rosetti Roznovanu, fiul marelui vistier al Moldovei, Iordache.

În bogata biblioteca a boierilor Roznovani de la Stînca, numărînd peste 1 900 de volume, se găsesc opere dintre cele mai reprezentative ale ideologiei luministe din Apus[45]. Figurează, printre altele, în listele de cărţi ale acestei biblioteci ediţia operelor complete ale lui Voltaire în 70 de volume, apărută la Paris în 1785, operele lui Montesquieu şi J. J. Rousseau[46], precum şi ale lui d'Alembert, Diderot, Helvétius[47] ş.a.

Pentru fondul luminist al culturii lui N. Rosetti Roznovanu şi pentru activitatea lui în domeniul răspîndirii „luminilor" în Moldova, o semnificaţie deosebită o au legăturile lui cu Franţa, aşa cum se desprind ele din corespondenţa purtată în perioada imediat următoare revenirii de la Paris, în anii 1818—1820.

Perioada şederii la Paris în vederea studiilor l-a legat pe N. Rosetti Roznovanu pentru totdeauna de societatea şi de cultura franceză, în acest sens relaţiile sale cu Franţa constituind, în cadrul legăturilor româno-franceze, o pagină dintre cele mai frumoase. Paşaportul cu care Roznovanu se întoarcea în ţară după o perioadă de şedere la Paris poartă data de 18 decembrie 1818[48]. Deşi destul de tînăr aflat la Paris, centrul „luminilor", N. Rosetti a fost foarte receptiv la viaţa din jurul său. Amintirile sale de la Paris dinainte de această dată vor rămîne mereu vii, iar prieteniile întemeiate aici vor avea o deosebită însemnătate în activitatea lui viitoare.

O deosebită însemnătate o au pentru diferite domenii de cercetare — istorie, filozofie, pedagogie — scrisorile unor cărturari francezi adresate din Paris lui Nicolae Rosetti Roznovanu. Dintre aceste scrisori se impun ca valoare în primul rînd scrisorile revoluţionarului francez Marc-Antoine Jullien de Paris. Deducem din aceste scrisori, publicate de Ilie Popescu-Teiuşan[49], prietenia caldă care i-a legat pe cei doi, prietenie prezentînd pentru noi o anumită semnificaţie.

---

[43] Gh. Asachi, *Chestia învăţămîntului public în Principatul Moldovei*, Iaşi, 1858, p. 10.

[44] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 362—363.

[45] Vezi Cornelia Teofana Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea, Biblioteca de la Stînca*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", V (1963), p. 215—220. Autoarea îşi bazează cercetarea în primul rînd pe catalogul lucrărilor, descoperit la Arhiva istorică centrală (A. N., pach. CCLX, doc. 16).

[46] *Arhiva istorică centrală*, A. N., pach. CLX, doc. 16, d.

[47] C. T. Papacostea, *op. cit.*, p. 216—217.

[48] Gl. R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. 1, Bucureşti, 1938, p. 123. N. Rosetti Roznovanu a trăit în anii 1794—1858; în 1820 este numit, cu ajutorul tatălui său, mare vistier al Moldovei (*ibidem*, p. 121).

[49] Ilie Popescu-Teiuşan, *Patru scrisori ale lui Marc-Antoine Jullien de Paris, către Nicolae Rosetti Roznovanu*, în „Revista de pedagogie", XIV (1965), nr. 10, p. 67—82, Scrisorile se găsesc la Arhiva istorică centrală, A. N. pach. CCLIII/52 şi 70; CCLIV/60 şi 68.

www.dacoromanica.ro

M. A. Jullien fusese în timpul dictaturii iacobine unul dintre comisarii instrucțiunii publice[50]. După înfrîngerea revoluției franceze, el și-a orientat activitatea în direcția operei de emancipare pe calea răspîndirii „luminilor" a poporului francez, dar și a celorlalte popoare. Pe drept cuvînt el poate fi numit, așa cum o face unul dintre biografii săi, H. Goetz, un precursor al ideilor de colaborare și de unitate a popoarelor[51]. El are meritul de a fi dezvoltat conceptul de civilizație europeană și mondială, iar publicația inițiată și condusă de el, „Revue Encyclopédique", a fost, în vremea apariției sale, una dintre cele mai progresiste.

Prin activitatea și ideile sale, M. A. Jullien, altfel puțin cunoscut la noi în raport cu alți cărturari progresiști francezi, ocupă un loc important în ierarhia valorilor franceze. Dar și pentru români personalitatea lui Jullien capătă un deosebit interes, speranțele sale pentru luminarea popoarelor prin educație și cultură fiind în consens cu cele mai frumoase aspirații românești. Unele dintre lucrările lui Jullien, lucrări în primul rînd de pedagogie, concepute însă într-un spirit de interes mult mai larg, se găsesc și la noi[52] încă din perioada apariției lor. Pe una dintre aceste lucrări aflăm dedicația, purtînd data de 20 octombrie 1818 către N. Rosetti Roznovanu din partea autorului[53].

La publicația „Revue Encyclopédique" colaborau cărturari de reputație[54] din Franța și din alte țări. Cu o asemenea colaborare revista își propunea să însumeze în paginile sale analiza sintetică a lucrărilor cele mai importante din domeniul literaturii, științei și artei. Redînd în cuprinsul ei, așa cum se arată într-un prospect, „substanța producțiilor cele mai remarcabile ale spiritului uman"[55], revista contribuia la progresul civilizației. Succesul revistei în 1819, primul an al apariției, îndemna pe redactori să continue publicarea.

În scrisoarea din 20 iunie 1819 adresată lui N. Rosetti Roznovanu, Jullien sublinia principiile care stăteau la baza acestei publicații. „Am nevoie — scrie Jullien — de corespondenți capabili și activi"; răspîndirea revistei în toate punctele de pe glob, crede el, este o problemă esențială, revista constituind „un mijloc ușor de comunicare între prietenii științelor, literelor, artelor și umanității"[56].

---

[50] Helmut Goetz, *Marc-Antoine Jullien de Paris (1775—1848). L'evolution spirituelle d'un révolutionnaire.* Traduit de l'allemand par C. Cuénot, Paris, 1962.

[51] Subtitlul lucrării lui Goetz este semnificativ : *Contribution à l'histoire des précurseurs des organisations internationales du XX-e siècle.*

[52] M. A. Jullien, *Essai général d'éducation physique morale et intelectuelle; suivi d'un plan d'éducation pratique ... ou Recherches sur les principes et les bases de l'éducation ...*, Paris, 1808, 308 p.; sec. ed. 1835; *Essai sur l'emploi du temps ou Méthode qui a pour objét de bien régler sa vie ...*, quatr. ed., Paris, 1829, 490 p.; *Exposé de la méthode d'éducation de Pestalozzi. Telle que'elle a été suivie et pratiquée sous sa direction pendant dix anné-es (de 1806 à 1816) dans l'Institut d'Iverdun, en Suisse*, sec. ed., Paris, 1842, 586 p.

[53] „A Monsieur de Rossetto Rosnovano, grand-maître de Police de Moldavie, souvenir de la part de l'auteur", pe prima pagină a lucrării „*Essai général d'éducation physique, morale et intelectuelle ...*", Paris, 1808.

[54] „Vezi numele colaboratorilor revistei într-un prospect trimis lui N. Rosetti Roznovanu de Jullien, împreună cu o scrisoare (cf. Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLIII/70).

[55] Ibidem.

[56] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

Răspunzînd acestei scrisori [57] ceva mai tîrziu, Nicolae Rosetti cere prietenului său francez să nu se îndoiască de eforturile pe care el le face în Moldova în vederea introducerii sistemului de învăţămînt monitorial. Ciuma care de cîteva luni pustiia Moldova, arăta Roznovanu, făcea imposibilă în acel moment funcţionarea şcolii de la Iaşi, dar prin perseverenţă el speră „să învingă toate obstacolele". Nu poate satisface rugămintea lui Jullien de a găsi un corespondent în Moldova pentru „Revue Encyclopédique", dar se sileşte a suplini această lipsă, trimiţîndu-i el diferite note pentru revistă, iar cît priveşte rugămintea de a găsi abonaţi pentru revistă Roznovanu informează pe Jullien că la insistenţele sale domnitorul, M. Suţu, s-a abonat şi că spera ca în curînd şi alţi compatrioţi să se aboneze.

În publicaţia „Revue Encyclopédique", apărută în anii 1819—1831, şi care, în parte, se găseşte şi la noi[58], Jullien avea să insereze uneori ştiri privitoare la Moldova. Iată, de pildă, ce scrie el într-o cronică din „Revue Encyclopédique" din ianuarie 1821 : „Moldova chiar, cu toată supunerea faţă de guvernul turc, a văzut introducîndu-se în şcolile sale metoda învăţămîntului mutual, aplicat claselor sărace ; regimul său interior primeşte sub influenţa şi prin voinţa unui domn luminat, îmbunătăţiri importante"[59].

Un alt cărturar francez aflat în corespondenţă cu boierul moldovean în anii 1818—1820 este decanul Facultăţii de litere din Paris, Barbié du Bocage. Cu ani în urmă, acest cărturar, geograf ca formaţie, întreţinuse corespondenţă cu un alt boier moldovean, Ioan Balş, fiul marelui vistiernic Iordache[60]. Aşa cum se vede din corespondenţa purtată în anii 1806—1811, Barbié du Bocage, atunci director al Bibliotecii regale din Paris, trimitea bibliofilului moldovean diferite lucrări care apăreau în Franţa, aşa cum aveau să facă mai tîrziu, în cazul lui N. Rosetti Roznovanu, fraţii de Bure[61]. În afară de Barbié du Bocage, Ioan Balş întreţinea relaţii şi cu alţi cărturari francezi, ca Lanjuinais sau L. Léfevres Genau[62]. De altfel, tradiţiile de cultură franceză în familia Balş erau mai vechi[63].

La 10 august 1818, cînd deci N. Rosetti se afla la Paris, Barbié du Bocage, în calitate de decan al Facultăţii de litere, informînd pe tînărul moldovean de programul orelor de curs, îl îndemna să-şi susţină doctoratul în litere[64]. La aproape o jumătate de an de la plecarea lui N. Rosetti din Paris, în scrisoarea din 2 mai 1819 geograful francez lăuda în mod deschis înclinaţiile cărturăreşti ale tînărului moldovean şi sublinia impresia deosebit de frumoasă pe care el o lăsase în lumea intelectualilor francezi[65]. Ca

---

[57] Ibidem, pach. CCLIII/59, copie.

[58] Vezi la Biblioteca Academiei volumele din anii 1821, 1825, 1827 şi 1831—1833.

[59] „Revue Encyclopédique", an. III, tom. IX, ianuarie 1821, p. 18.

[60] Vezi studiul lui C. I. Karadja *Un bibliophile moldave au debut de dix-neuvième siècle. Le grand écuyer Ioan Balş* (extras din „Bulletin de la Section Historique", 1947).

[61] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLIV/91.

[62] C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 10.

[63] Pe un exemplar al lucrării lui Voltaire *Poèmes epiques avec pièces relatives à l'épopée*", ed. 1774, care a aparţinut lui Gheorghe Balş, se iscălesc şi alţi membri ai familiei sale, printre care marele vistiernic Iordache Balş (tatăl lui Ioan) (cf. N. Iorga, *Alte note despre cultura şi viaţa socială românească sub „vechiul regim"*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist. II. s. t. XXXIX, p. 13 ; vezi şi A. Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1946, p. 76).

[64] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLX/2.

[65] Ibidem, pach. CCLX/7.

www.dacoromanica.ro

un răspuns la rugămintea adresată lui, prin abatele D. Philippide, de un alt Balş, Alexandru, la rîndul său Barbié du Bocage ruga pe N. Rosetti Roznovanu, ca pe un cunoscător ce-l ştia al instituţiilor ştiinţifice din Paris, să informeze şi el pe compatriotul său „în ce constau aceste instituţii", pe care el, Nicolae, avusese prilejul să le viziteze în timpul şederii la Paris, şi, ca atare, „să le poată aprecia şi cunoaşte defectele"[66].

Legăturile lui N. Rosetti Roznovanu cu Barbié du Bocage în timpul şederii la Paris vor fi fost mult mai ample decît ne permit să constatăm ştirile pe care le avem. „Socotesc ca una din primele mele datorii de la întoarcerea în patria mea — scrie N. Rosetti adresîndu-se cărturarului francez — de a vă reînnoi expresia recunoştinţei mele pentru binefacerile şi îndatorirea extremă cu care dumneavoastră m-aţi onorat în timpul şederii mele la Paris"[67].

Secretarul „Societăţii pentru instrucţiune elementară" din Paris, M. Jomard[68], este un alt cărturar francez pe care N. Rosetti l-a cunoscut bine la Paris şi cu care a întreţinut apoi corespondenţă. În scrisoarea din 10 decembrie 1820[69], răspuns la scrisoarea lui Roznovanu din 2 octombrie, Jomard îşi exprima satisfacţia pentru plăcerea pe care o avusese cu mai mult timp în urmă de a cunoaşte şi a aprecia „rarele calităţi" ale cărturarului moldovean. Mulţumind acestuia pentru scrisoarea din 2 octombrie, cu „excelentele sale noutăţi pe care le conţine despre propagarea şcolilor", Jomard îl asigură pe tînărul Roznovanu că în cazul unei a doua călătorii la Paris el va găsi acolo o şi mai călduroasă primire „după noile servicii" aduse „cauzei educaţiei" şi pentru „eforturile generoase" făcute de el „pentru a aduce Grecia la prima ei civilizaţie". Jomard transmite totodată şi mitropolitului Veniamin Costachi mulţumirile Societăţii din Paris pentru succesele învăţămîntului monitorial, succese vizibile la sfîrşitul anului 1820, şi promite lui N. Rosetti că raportul său privitor la învăţămîntul din Moldova va fi publicat în jurnalul Societăţii.

Doctorul Alibert, medicul regelui Franţei, se numără şi el printre prietenii lui N. Rosetti Roznovanu. În scrisoarea din 18 mai 1819[70] la cîteva luni de la despărţire, Alibert îşi exprimă grija pentru sănătatea lui Rosetti şi îl solicită în acest sens să se întoarcă imediat la Paris. „Vă asigur — i se adresează medicul francez lui Roznovanu — că amintirea dumneavoastră nu mă va părăsi niciodată şi că îmi va face întotdeauna o deosebită plăcere să corespondez cu un om de un merit atît de eminent ca al dumneavoastră". Evident, N. Rosetti Roznovanu, suferind de vreo boală, fusese pacientul doctorului francez. Într-o scrisoare păstrată sub formă de copie[71], cărturarul moldovean mulţumeşte doctorului Alibert pentru sfaturile medicale date şi se declară măgulit de cinstea pe care i-o face de a-l socoti printre amicii săi. De altfel, prin intermediul unor prie-

[66] Ibidem.

[67] Ibidem, pach. CCLIV/72, copie.

[68] Lucrarea sa, care se găseşte şi la noi, *Situation et progrès de l'enseignement mutuel, en France et dans l'étranger, pendant l'année 1819*, Paris, 36 p., cuprinde date referitoare la Moldova (p. 15).

[69] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLX/11.

[70] Ibidem, pach. CCLIV/86.

[71] Ibidem, pach. CCLIV/72, copie.

www.dacoromanica.ro

teni ca Alibert sau Jomard, în timpul şederii la Paris, N. Rosetti a fost primit în audienţă, se pare, de o înaltă excelenţă[72].

Şederea lui N. Rosetti Roznovanu la Paris în cursul anului 1818 a determinat reluarea şi adîncirea legăturilor şi cu alţi cărturari francezi sau de altă naţionalitate aflaţi în Franţa. Francezul Flury[73], probabil fostul său preceptor, îl invită pe cărturarul moldovean pe cînd acesta se afla la Paris să facă împreună o excursie la ţară, o vizită la fratele său[74], iar în scrisoarea din 21 decembrie 1818[75] îl asigură din nou de stima pe care i-o poartă.

Din Paris, aflat în trecere în drum spre Insulele Ionice, eruditul elenist englez Guilford, recunoaşte într-o scrisoare[76] lui N. Rosetti Roznovanu meritul de a fi contribuit la răspîndirea învăţămîntului mutual nu numai în patria sa, ci şi în Grecia. Amintind de călătoria pe care N. Rosetti o făcuse la Londra, savantul englez îşi exprima dorinţa de a-l întîlni pe Roznovanu chiar în Moldova.

Legăturile lui N. Rosetti Roznovanu cu Guilford sau cu cărturarii greci Adamantie Corray şi Cleobul, aflaţi un timp la Paris, ţin să sublinieze şi mai mult contribuţia boierului moldovean la mişcarea europeană pentru cauza independenţei greceşti, cauză care se confunda în concepţia lui N. Rosetti pe bună dreptate, aşa cum reiesse din corespondenţa sa, cu aceea a independenţei propriei sale patrii.

Din cuprinsul a două scrisori păstrate sub formă de copii în acelaşi document, adresate de N. Rosetti în străinătate, reiese în mod clar unitatea, bine pusă la punct la Paris, dintre învăţămîntul monitorial care avea să fie organizat în Moldova şi cel care avea să fie organizat în Grecia. Proiectul înfiinţării acestui tip de învăţămînt l-a conceput, spune Rosetti Roznovanu într-una din aceste scrisori[77] adresate unui „mylord"[78], în timpul şederii sale la Paris. Revenind în ţară, „mă străduiesc — scrie el — de a folosi pentru patria mea scurta şedere pe care am făcut-o în Europa". Scopul meu este, precizează el mai departe, „a propaga în Grecia această metodă (lancasteriană. — *N.I.*) cînd ea va fi naturalizată în patria mea". La Paris, cărturarul moldovean, după expresia lui, a atras în proiectul său pe tînărul cărturar grec Cleobul.

Cunoscutele „table"[79] tipărite de Cleobul la Paris cu cheltuiala lui N. Rosetti aveau să servească noului sistem de învăţămînt atît în Moldova, cît şi în Grecia. Aceste lucrări didactice cuprindeau, după cum spune N. Rosetti Roznovanu, modificări şi adăugări în raport cu modelele existente, pe care Societatea pentru instrucţiunea elementară din Paris le aprobase şi adoptase[80]. Cu ajutorul „luminilor şi zelului" lui Cleobul,

---

[72] Ibidem, pach. CCLIII/35.

[73] Ilie-Popescu Teiuşan observă că în corespondenţa lui Roznovanu apare invariabil transcripţia Flury nu Fleury *Patru scrisori* ..., p. 68, nota 7).

[74] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLIV/56.

[75] Ibidem, pach. CCLIV/69.

[76] ibidem, pach. CCLIV/100

[77] Ibidem, pach. CCLIII/63, copie.

[78] Este vorba, credem, mai degrabă de Guilford decît de A. Corray.

[79] *Table pedagogice , după metoda învăţăturei reciproce. Compuse de G. Cleobul din Filipopole şi tipărite pentru prima dată cu cheltuiala prea nobilului boier Aga domn N. Rosetti Roznovanu din Moldova,* Paris, 1819.

[80] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLIII/36, copie.

www.dacoromanica.ro

N. Rosetti, aşa cum se vede din a doua scrisoare la care ne referim, adresată conducătorilor Societăţii din Paris, îşi propunea să raporteze cît de curînd despre rezultatele obţinute „mai întîi în Moldova, patria mea, şi în general în Grecia"[81].

Şcoala normală lancasteriană, înfiinţată într-adevăr la Iaşi cu ajutorul lui Cleobul[82], era prima şcoală de acest gen din Moldova, dar şi din Orientul Apropiat. Absolvenţii greci ai acestei şcoli începînd cu seria din 1820, educaţi într-un spirit patriotic avînd ca lozincă principală lupta împotriva turcilor atunci cînd aceasta va izbucni, se vor răspîndi pe tot cuprinsul Greciei, vărsîndu-şi sîngele pentru cauza independenţei greceşti[83].

O altă categorie importantă de scrisori adresate lui Nicolae Rosetti Roznovanu este aceea a scrisorilor provenind din partea Societăţii pentru instrucţiunea elementară de la Paris. Într-una din aceste scrisori[84], Consiliul de conducere al Societăţii — consiliu din care făceau parte cărturari ca Jomard, Francoeur, de Gerando, de Lasteyrie — comenta pierderea suferită prin moartea la sfîrşitul anului 1818 a unuia dintre întemeietorii sistemului de învăţămînt monitorial, abatele Gaultier. Consiliul socoteşte de datoria sa a trimite cărturarului moldovean ultima lucrare a abatelui, terminată cu puţin timp înainte de moartea sa *Le type d'une école élémentaire ou manuel de l'Inspecteur*[85]. Precizînd că manualul va fi util în Moldova, membrii consiliului arată că succesele şi entuziasmul care se constată în domeniul întemeierii noului sistem de învăţămînt nu trebuie să ducă nicidecum la „inovaţii primejdioase", că prin asemenea lucrări didactice — ca cea a abatelui Gaultier — activitatea în şcolile recent întemeiate trebuie supravegheată[86].

Prin adresa din 8 iulie 1819[87], arătînd că societatea vine prin acţiunile sale în sprijinul grecilor, cărora, datorită vechii lor civilizaţii, Europa le datorează foarte mult, Consiliul de administraţie, adresîndu-se lui N. Rosetti, arată că în general aportul Societăţii din Paris la cauza grecească este de neconceput fără rolul şi „influenţa" lui. Consiliul de administraţie, spun semnatarii acestei adrese — Jomard, de Gerando, ş.a. —, „ne-a însărcinat, domnule, printr-o deliberare expresă de a vă mulţumi în numele prietenilor umanităţii în ce priveşte partea onorabilă şi însemnată pe care dumneavoastră o aveţi în cooperarea tuturor oamenilor de bine pentru regenerarea omului prin educaţie".

La 20 februarie 1820, printr-o altă adresă[88], Consiliul societăţii trimite lui N. Rosetti un extras de pe procesul-verbal al Adunării generale

---

[81] Ibidem.

[82] Pentru introducerea sistemului monitorial în Moldova vezi studiul lui I. Popescu-Teiuşan, *Învăţămîntul lancasterian în şcoala românească*, în *Clasici ai pedagogiei universale şi gîndirea pedagogică românească*, sub. red. prof. Stanciu Stoian, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1966, p. 249—314.

[83] C. Moscu, *Contribuţii la istoria pedagogiei româneşti. Sistemul monitorial în principate*, Bucureşti, 1943, p. 14—15.

[84] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLX/18.

[85] Ilie Popescu-Teiuşan observă că lucrarea aceasta, totuşi, nu se găseşte înscrisă în fragmentele de catalog ale bibliotecii de la Stînca (cf. Patru scrisori ..., p. 77).

[86] Arhiva istorică centrală A. N., pach. CCLX/18.

[87] Ibidem, pach. CCLX/8.

[88] Ibidem, pach. CCLX/10.

www.dacoromanica.ro

a societății din 3 februarie 1820; reprezentanții consiliului sperau ca N. Rosetti să găsească în acest proces-verbal, cum spun ei, „recunoștința de care această societate este pătrunsă pentru contribuțiile de seamă pe care dumneavoastră le-ați adus la cauza educației". La 30 septembrie 1820, într-o scrisoare[89], N. Rosetti arăta că școala normală de la Iași funcționa cu aproape o sută de elevi, că din ea au ieșit deja mai mulți profesori „pentru diversele părți ale Greciei" și că traducerea „tablelor" didactice în limba română duce la răspîndirea instrucțiunii „în alte orașe, tîrguri și sate ale Moldovei".

La sfîrșitul aceluiași an, 1820, în ședința societății din 11 noiembrie, în urma recomandărilor făcute de N. Rosetti Roznovanu, membru al societății, și de doctorul Eustațiu, pentru meritele sale în domeniul răspîndirii învățămîntului în Moldova, mitropolitul Veniamin Costachi era onorat cu titlul de „membru corespondent" al societății[90]. De asemenea primeau acest titlu episcopii de Roman și de Huși[91].

Fără îndoială, Societatea pentru instrucțiune elementară de la Paris, „formată pentru îmbunătățirea învățămîntului elementar" sub lozinca „regenerării prin educație" a oamenilor de pretutindeni, a concentrat numeroase acțiuni de pregătire a luptei pentru independența grecilor și a altor popoare gemînd sub jugul otoman. Ea a contribuit în mod efectiv, prin cultivarea spiritului de educație patriotică, la cauza independenței acestor popoare. Aprecierea că activitatea și programul acestei Societăți de la Paris s-au aflat în strînsă legătură cu Eteria[92] ni se pare de o deosebită însemnătate, ea lărgind cadrul de înțelegere a problemelor privitoare la lupta pentru independență a popoarelor aflate sub jugul otoman. Totodată această apreciere pune într-o lumină mai clară rolul pe care N. Rosetti Roznovanu l-a avut.

Această apreciere deosebit de frumoasă de care cărturarul moldovean s-a bucurat în străinătate corespunde, evident, unor merite reale[93].

Ideologia luministă în domeniul proiectelor de reforme și al organizării justiției. În perioada premergătoare evenimentelor revoluționare din 1821, mișcarea luministă în domeniul cultural și politic a dus la intensificarea frămîntărilor boierimii din Moldova în direcția efectuării unor reforme de caracter social și politic vizînd reorganizarea statului feudal.

Unul dintre proiectele de reforme din Moldova, cel din 1802, atribuit logofătului Dimitrie I. Sturdza, este intitulat *Plan sau o formă de oblăduire republicească aristo-democraticească*[94]. Așa cum arată și titlul, acest proiect este expresia unor poziții înaintate pentru acea vreme în rîndurile boierimii din Moldova; se propune aici înlocuirea vechii forme de conducere a statului, domnia, cu una nouă, republica. În cadrul celor trei instituții fundamentale care urmează a realiza conducerea politică —

---

[89] Ibidem, pach. CCLIII/80,copie.

[90] Ibidem, pach. CCLX/4.

[91] Ibidem, pach. CCLX/5 și 6.

[92] Vezi această observație și la Ilie Popescu-Teiușan, *Patru scrisori* ..., p. 69—70.

[93] În domeniul preocupărilor economice vezi Olga Constantinescu, *Cu privire la concepția lui Nicolae Rosetti Roznovanu asupra industriei*, în „Revista arhivelor", VI (1963), nr. 1, p. 155—168.

[94] E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristodemocraticești" în Moldova, la 1802*, ed. a 2-a, București, 1947,; vezi textul proiectului în anexe, p. 32—39; interpretarea textului, p. 22—29.

www.dacoromanica.ro

Divanul mare, Divanul pravilnicesc și Divanul de jos —, existența acestuia din urmă constituia un element nou în domeniul formelor de organizare politică a statului feudal; acest divan urma să fie alcătuit din „deputații cei trimiși din țară, ce închipuiesc icoana unui norod slobod"[95].

Reformele propuse în domeniul reorganizării interne a statului feudal, cu tot caracterul limitat, redus în esență la asigurarea priorității intereselor marii boierimi, sînt prezentate în cadrul unei concepții care vădește numeroase elemente luministe. Se subliniază aici ideea necesității, școlilor, „făcute pentru ca creștire tinerilor, atît de parte bărbătească, cît și parte femeiască, să poată fi îndestul pentru a săvîrși la toate obrazile ce vor face, din neamu în neamu, lăcuitori buni răpublicii", iar boierii alcătuind departamentul I al Divanului mare, instituția cea mai importantă a țării, „vor avea și putere de a sili veri pă ce părinți, fără de osăbire, să dea fiului său creștire bună"[96].

Educația morală a poporului, îngrijirea sănătății lui, înlăturarea abuzurilor la achitarea dajdiei, judecata de către Divanul pravilnicesc „fără de nici o deosăbire, de la cel mai mare pînă la cel mai mic"[97], judecata numai după „pontul pravilii", interdicția arestării altfel decît pe baza unei hotărîri judecătorești, competența profesională a omului de justiție, atenția acordată în general „folosului de obște" și grija pentru „iconomia pămîntului drept folosul locuitorilor"[98], toate acestea, în ansamblul lor, constituind cadrul în care se circumscriu atribuțiile celor două divanuri — cel mare și pravilnicesc —, alcătuite din reprezentanți ai clasei dominante, sînt indiscutabil elemente luministe, care dau, pentru epoca de la începutul secolului al XIX-lea, imaginea unei concepții boierești neîntîlnită pînă atunci și subliniază caracterul înaintat al acestui proiect de reforme.

Un loc important în cadrul mișcării reformatoare a boierilor îl au proiectele de reorganizare a statului moldovenesc elaborate în anii imediat premergători evenimentelor revoluționare din 1821. Elaborarea unora dintre aceste proiecte a fost prilejuită în anii 1817—1818 de mișcarea de opoziție față de domnia lui Scarlat Calimach a boierilor, în frunte cu marele vistier Iordache Rosetti Roznovanu[99], tatăl lui Nicolae. Încercarea de a justifica în sens luminist acțiunea politică pe care o desfășoară străbate întreaga corespondență pe care acest mare boier, de altfel un acaparator al pămînturilor țărănești[100], o poartă cu diferite personalități politice din afară.

La 28 iulie 1817, Roznovanu informa pe Strogonoff, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, asupra conflictului izbucnit în divan în urma

---

[95] *Ibidem*, p. 32.
[96] *Ibidem*, p. 33.
[97] *Ibidem*, p. 35.
[98] *Ibidem*, p. 32.
[99] A trăit în anii 1764—1836. cf. Gl. R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 93).
[100] Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLXV, doc. 18 din 11 septembrie 1803, actul de confirmare dat lui Iordache pentru stăpînirea ocolului Vrancea, donație făcută în 1801 de Constantin Ipsilanti ca bun aparținînd domniei; de asemenea, pentru lupta vrîncenilor în timpul domniei lui Scarlat Calimach, cînd acesta, se pare, nu aprobă lăcomia de pămînt a lui Iordache (parțial va fi contribuit și acesta la înrăutățirea raporturilor dintre ei!), vezi pach. CCLV, doc. 19—35.

www.dacoromanica.ro

refuzului său şi al mitropolitului Veniamin Costachi de a semna raportul întocmit de Scarlat Calimach cu privire la stabilirea din dispoziţiile Turciei a unor noi impozite asupra Moldovei[101]. Corespondenţa sa cu autorităţile ruse privitoare la situaţia financiară a Moldovei era mai veche. Deja la 29 aprilie 1817 st. v., faţă de Manuc-bei din Ţara Românească îşi exprima printr-o scrisoare[102] temerea că ar putea avea soarta lui C. Filipescu[103] din Ţara Românească în cazul divulgării rolului pe care şi-l asumase de a informa asupra inexactităţii situaţiilor pe care le comunica domnul moldovean.

Într-un memoriu cuprinzînd note de critică socială care par nefireşti la unul dintre cei mai mari boieri ai ţării publicat de N. Iorga şi datat de prof. I. Ionaşcu în aprilie 1817[104], adresat lui Capodistria, Iordache Rosetti se referea la informaţiile trimise lui Strogonoff cu „poşta trecută" despre „o mai deslușită descoperire a celor ce s-au luat în bani neleguite osăbit"[105]. A aderat la această acţiune, spune el, la îndemnurile lui Manuc-bei din Ţara Românească, făcute lui prin G. Bucşănescu (în text Banoşescu)[106], „riscarisind" cu gîndul la „soarta patriei" şi la „norodul moldovenesc" al acestei patrii. La sfîrşitul lunii iulie 1817, Iordache Rosetti primeşte răspunsul lui Strogonoff la o scrisoare a sa din 28 iunie, în care el îi dăduse „noi deslușiri asupra administraţiei actuale a Moldovei"[107], Moartea lui Manuc-bei, îl sfătuia Strogonoff, nu trebuia să ducă nicidecum la încetarea corespondenţei.

Stingerea conflictului diplomatic dintre Rusia şi Turcia în anul următor, iar apoi, în 1819, instalarea unui nou domn nu au însemnat sfîrşitul activităţii lui Iordache Rosetti în vederea reorganizării interne a Moldovei. La 17 decembrie 1819, sub noul domn M. Suţu, el comunica lui Strogonoff că este hotărît să continue lupta pentru reforma administrativă din Moldova, pentru îmbunătăţirea moravurilor, cum spune el, şi că speră să aibă succes[108].

Intensa activitatea politică desfăşurată de Iordache Rosetti Roznovanu şi de cei din jurul său ne dă indicaţia că o parte din numeroasele proiecte de reorganizare a statului moldovean din jurul anului 1821, păstrate sub formă de concepte în arhivă, au ca autor pe Iordache Rosetti însuşi sau pe fiul său Nicolae. Alte proiecte ar putea aparţine unor oameni din jurul lor sau unor adversari; propunerile pentru îmbunătăţirea administraţiei interne stîrnesc contrapropuneri şi astfel mişcarea pentru reforme se amplifică, ceea ce este cazul mai ales după 1821.

Indiferent de numele autorilor de sensul lor mai mult sau mai puţin boieresc, în aceste proiecte ideile luministe îşi găsesc o mai amplă consacrare. Boierii încearcă să dea o justificare teoretică plîngerilor împotriva

---

101 Ibidem, pach. CCLIII/25.

102 Ibidem, pach. CCLIII/26 b.

103 Despre cazul lui C. Filipescu vezi I. Ionaşcu, *Politica fiscală a lui Ioan-vodă Caragea oglindită în corespondenţa inedită a lui Manuc-bei*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. VIII, Bucureşti, 1966, p. 76.

104 *Ibidem*, p. 79.

105 N. Iorga, *Un memoriu secret moldovenesc către contele Capodistria*, în „Revista istorică" XX (1934), p. 366.

106 *Ibidem.*

107 Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLIII/26.

108 Ibidem, pach. CCLIII/68.

www.dacoromanica.ro

domnului, care le stînjenește interesele. Sînt combătute de pe poziții luministe abuzurile domniei. Un mare boier ca Iordache Rosetti Roznovanu cere deființarea privilegiului domnului de a acorda titluri de scutelnici, întrucît acest privilegiu „a devenit — spune el — un obiect important de speculă"[109]. Tendința domnului fanariot de a monopoliza principalele sectoare ale administrației statului este cu grijă combătută de boieri; asupra visteriei mai ales ei cred că domnul „nu poate să exercite decît o supraveghere, ca și în celelalte domenii ale conducerii"[110].

Este evidentă în aceste proiecte maniera tipic boierească de interpretarea a doctrinei dreptului natural. Cu insistență se pledează pentru inviolabilitatea personală a boierilor. În apărarea intereselor lor, boierii găsesc argumente de ordin istoric. Ei cer să li se garanteze viața și libertatea, pentru că „s-au născut într-un stat care a fost independent și care astăzi de asemenea nu poate fi socotit decît ca tributar". Cu atît mai mult deci ei „trebuie să se bucure de toate facultățile inerente omului"[111]

Aspru este condamnată atitudinea domnilor care „au înăbușit" plîngerile boierilor și au luat măsuri împotriva lor „fără judecată prealabilă"[112]. La acest punct, critica adresată de boieri organizării statului feudal capătă un interes mai larg, depășind sfera boierimii; la baza judecății, spun ei, nu trebuie să stea bunul plac al monarhului, ci legea, o „hotărîre neschimbată din pravilele pămîntului"[113]. Îmbunătățirea justiției prin desființarea atribuțiilor de judecător suprem pe seama domnului și alcătuirea unui divan general de judecată care să preia aceste atribuții reprezintă una dintre reformele cele mai importante care sînt preconizate de boieri[114].

Nu lipsesc uneori în aceste proiecte observații privind situația grea a țărănimii, din cauza căreia „moralul ei este aproape nul"[115]. Goana marilor boieri din jurul domnului după titluri consemnatoare de privilegii, abuzurile din administrație și influența exagerată pe care marea boierime o joacă asupra celorlalte clase și categorii sociale, toate acestea fac ca însăși considerația omului în societatea „să țină în mod esențial de prezența unei curți care conferă titluri"[116]. Este un tablou pe care, de bună seamă, autorul proiectului îl respinge.

Putem constata în aceste proiecte de reforme, de altfel ca și în domeniul școlii și al culturii, legătura indisolubilă dintre concepția luministă în general și ideea națională la români. În 1807, în memoriul adresat lui Napoleon[117] — împăratul pe care românii, după părerea autorului, ar dori să-l admire" ca mare mai mult prin bunătate decît prin putere"[118] —,

---

[109] Ibidem, pach. CCLIII/50.
[110] Ibidem, pach. CCLVI/4, fila 2, verso, în limba franceză, fără dată.
[111] Ibidem, pach. CCLVII/23, f. 3, cap. „Justice".
[112] Ibidem, pach. CCLVI/4, f. 1.
[113] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821.* vol. I, Edit. Academiei Române, 1959, doc. 74, p. 123.
[114] Arhiva istorică centrală, A. N. pach. CCLVII/23.
[115] Ibidem, pach. CCLVI/4.
[116] *Ibidem:*
[117] E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807,* în „Studii", 1965, nr. 2. p. 403—420.
[118] *Ibidem,* p. 119.

www.dacoromanica.ro

se cerea ridicarea românilor la rangul de naţiune liberă şi independentă. Condiţia realizării şi apoi a menţinerii independenţei şi suveranităţii naţionale o constituia unirea Ţării Româneşti şi a Moldovei într-un singur stat, sub denumirea de „Dacia" sau „Valahia" Mare. Unirea, subliniază autorul — identificat de prof. E. Vîrtosu în persoana filologului de credinţă catolică Ştefan Crişan-Körösi —, este o necesitate determinată de identitatea de legi şi limbă, de uniformitatea caracterelor şi de situaţia geografică.

Aceeaşi orientare în direcţia unităţii naţionale o constatăm în diferite proiecte de reorganizare a statului moldovean din ajunul anului 1821. Nu ne putem ocupa aici în mod special de Moldova se arăta într-un proiect, fără ca soluţiile propuse pentru dezvoltarea ei să nu se poată aplica în mod egal, în consecinţă şi în Valahia, „căci aceste două principate sînt surori şi soarta lor este în întregime asemănătoare" [119].

În afară de proiectele de reforme boiereşti sînt uşor de identificat anumite formule de caracter luminist în domeniul legislaţiei[120]. Elaborarea Codului Calimach în 1817, care se va aplica pînă în 1865, constituie un moment de natură să sublinieze adîncirea procesului de frămîntare în rîndurile clasei dominante, vizînd necesitatea reoganizării statului feudal. Apariţia codului răspundea unei necesităţi vizibile în rîndurile boierilor români[121]; contribţia lor la elaborarea sa este semnificativă în acest sens. În cuprinsul codului se relevă în primul rînd apelul la doctrina dreptului natural. Cei care împart dreptate, se spune în cod, trebuie să se conducă după „prinţipiile dritului firesc"[122].

Unul dintre cei care au contribuit la elaborarea codului, pravilistul Andronachi Donici, scrisese încă din 1814 „manualul" său de legi, prima operă juridică în limba română[123], cu ajutorul lui Veniamin Costachi[124]. Înainte deci de apariţia codului, A. Donici înscria în „manualul" său principii ale dreptului natural. „Pravilile dintru început — spune el — nu s-au alcătuit într-alt chip decît după fireaştile şi după obşteaştile dreptăţi a neamului şi după sfătuirea cuvîntului înţelegătoriu ce iaste înfiinţat omului"[125]. Cu asemenea idei, prin opera sa, Donici era convins că-şi

---

[119] „Ces deux Principautés sont soeurs et leur sort est enterement pareil" cf. Arhiva istorică centrală, A. N., pach. CCLVI/4.

[120] Despre ideologia luministă în domeniul dreptului vezi mai ales Val. Al. Georgescu, *Contribuţii la studiul luminismului în Ţara Românească şi Moldova, I., Locul gîndirii lui Beccaria în cultura juridică românească şi în dezvoltarea dreptului penal pînă la mişcarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii", XX (1967), nr. 5, p. 947—969. De asemenea Andrei Rădulescu, *Influenţa franceză asupra dreptului român pînă la 1864*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., s. III, t. XXVII, 1946; idem, *Influenţa italiană asupra dreptului român*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist. s. III, t. XXII, 1940.

[121] Cînd Scarlat Calimach a împărtăşit proiectul său mitropolitului, episcopului şi boierilor aceştia nu sînt numai „într-un acelaşi gînd", dar, mai mult, ei l-au rugat „fierbinte" pentru îndeplinirea lui.

[122] *Codul Calimach*, ed. critică, Edit. Academiei, Bucureşti, 1958, p. 69.

[123] *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, ed. critică, Edit. Academiei, Bucureşti, 1959; tocmai pentru că era scris în limba română, manualul avea să fie folosit şi după apariţia Codului, suplinind lipsurile acestuia.

[124] Lucrarea este dedicată lui Veniamin Costachi, pe care Donici l-a aflat „sîrguitoriu a o aduce la lumină spre a fi multora de folos" *ibidem*, p. 15).

[125] *Ibidem*, p. 20.

www.dacoromanica.ro

face datoria: „Căci a sluji cinevaşi patriei sale şi a păzi dreptăţile ei şi a iubi pre patrioţii săi este una din datoriile cele neaparate"[126].

Desigur că un rol foarte important în elaborarea Codului Calimach l-a avut domnitorul Scarlat Calimach. Este doar un moment de natură să pună în discuţie anumite aspecte luministe în activitatea şi concepţia acestui domnitor.

Este foarte clară în gîndirea lui Scarlat Calimach, aşa cum reiese din hrisovul de promulgare a codului, concepţia absolutismului luminat. După el, „domnul, cu adevărat domn şi nu numai cu numele, nu are alt scop decît fericirea şi buna vieţuire a supuşilor săi"[127]; privirea monarhului „se coboară de la cele mai de sus pînă la cele mai de jos, nimic nelăsînd necercetat şi neîncercat cîte tind spre fericirea supuşilor"[128]. Preocuparea lui Calimach pentru elaborarea codului pornea din convingerea „că nimic altceva decît legile sînt ceea ce pun la cale şi înfăptuiesc buna stare şi lucrare a omenirii, ca unele ce pe de o parte înfrînează violenţa, pe de alta împart în chip nimerit tuturora egalitatea"[129]. La redactarea codului s-a ţinut seama nu numai de „cele mai nouă coduri europene", dar şi de „obiceiurile pămîntului", care, după ce au fost adunate şi cercetate din porunca domnitorului, „au apărut nu fără raţiune şi au fost cinstite cu privilegiul de lege"[130].

Trăsături luministe găsim nu numai în gîndirea şi activitatea lui Calimach, ci şi la alţi predecesori ai săi domintori, fanarioţi[131], însă analiza unor asemene trăsături nu trebuie să piardă din vedere aspectele negative din activitatea acestor domnitori, după cum sublinierea unor elemente luministe în concepţia şi activitatea unor boieri nu trebuie să piardă din vedere aspectele negative din activitatea lor. Este cazul lui Al. Moruzi, care, indiscutabil, a avut idei luministe [132] şi a desfăşurat în acest sens o activitatea pozitivă în domeniul cultural mai ales[133]. Însă, chiar în domnia din anii 1802—1806, prin hrisovul din 1805, care limitează pentru prima oară în istoria relaţiilor agrare loturile de pămînt ale ţăranilor, Moruzi a contribuit la înrăutăţirea soartei acestora[134]. Poziţia lui Veniamin Costachi şi a tuturor marilor boieri în acest moment a fost asemănătoare cu a domnului, iar sfaturile date de un Vasile Malinovski[135] mitropolitu-

---

126 *Ibidem*, p. 21.

127 *Codul Calima h*, p. 45.

128 *Ibidem*.

129 *Ibidem*, p. 51.

130 *Ibidem*.

131 Vezi unele aprecieri asupra acestora la A. Marino, *Iluminiştii români şi idealul luminării*, în „Iaşul literar", 1965, nr. 4, p. 29—40.

132 A. Marino subliniază ideea primatului culturii asupra avuţiei materiale în concepţia lui Al. Moruzi (*op. cit.*, p. 32).

133 Imediat după instalarea sa ca domn sosea în Moldova în slujba lui profesorul francez Clémaron (cf. Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 250).

134 Atitudinea lui asupră faţă de ţărani este astfel interpretată de M. Drăghici: „Au stîrpit deci cu totul dihonia ce se lăţise între locuitorii moşiilor cu stăpînii pentru pămnt, înfruntîndu-i cu mare asprime pe turburători" (cf. *Istoria Moldovei*, II, p. 68—69).

135 Despre V. Malinovski, vezi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, p. 72—75, şi 86; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, p. 24—31.

www.dacoromanica.ro

lui Veniamin Costachi au rămas, aşa cum observă A. D. Xenopol[136], fără ecou.

Cu toate aceste limite, activitatea politică desfăşurată de domnitori sau boieri în vederea reformării în limite moderate a justiţiei feudale are o anumită însemnătate. Relaţiile pe planul activităţii politice sau culturale care se stabilesc între diferiţii boieri români, sau între aceştia, şi domn sugerează existenţa în Moldova, în pofida dominaţiei otomane, chiar înainte de 1821, a unei tendinţe proprii anumitor grupări aparţinînd clasei feudale, alcătuite din înalţi ierarhi ai bisericii, dregători şi cărturari vizînd realizarea în limitele regimului feudal a unor reforme menite să ducă la progresul ţării. Această tendinţă este strîns legată de ideologia luministă.

☆

Circulaţia ideilor ridicării poporului român prin „lumină", în Moldova şi acţiunile menite a le da viaţă au căpătat o anumită amploare în perioada premergătoare evenimentelor revoluţionare din 1821, aşa cum arată studiul acestei perioade. Trăsăturile luministe pe care am încercat a le surprinde în domeniul şcolii şi culturii naţionale din Moldova, în domeniul relaţiilor cu cultura franceză sau în cuprinsul proiectelor boiereşti de reforme arată însemnătatea pe care mişcarea „luminilor" din această perioadă a avut-o în ansamblul dezvoltării statului moldovenesc. Relaţiile tînărului N. Rosetti Roznovanu cu cultura franceză, aşa cum reies mai ales din scrisorile din anii 1818—1820 ale unor cărturari francezi, fac parte integrantă din mişcarea de renaştere socială şi naţională a românilor din perioada de la începutul secolului al XIX-lea. Ele îşi găsesc explicaţia în cerinţele dezvoltării societăţii moldovenesti şi nu pot fi privite decît ca un aspect al mişcării luministe de la noi din această perioadă.

[136] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*. I, p. 40 : „În loc însă de a urma sfaturile boierului patriot şi cu idei largi, găsim pe mitropolitul Veniamin Costachi unindu-se cu divanul şi îngreuind încă şi mai mult munca ţăranului, punînd-o sub apăsătorul novar al lui Moruzi din 1805".

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

O BIBLIOTECĂ MONASTICĂ DIN TRANSILVANIA PE LA 1200

DE

R. CONSTANTINESCU şi E. LAZEA

Cercetarea diferitelor aspecte ale vieţii spirituale din mediul mănăstirilor catolice existente pe teritoriul ţării noastre şi definirea rolului jucat de acestea în procesul de difuzare şi de asimilare a valorilor culturale ale epocii au fost în mare măsură neglijate în istoriografia noastră. Acest lucru este explicabil în măsura în care existenţa şi activitatea mănăstirilor catolice — ne referim aici la cele fundate pe teritoriul Transilvaniei în primele secole de după cucerirea ei de către regatul feudal ungar — erau privite numai ca instrumente ale politicii papale şi ale statului ungar de răspîndire a catolicismului în rîndul populaţiei băştinaşe româneşti, de religie ortodoxă. Firește, documentele vremii ilustrează în chipul cel mai convingător această realitate, asupra căreia nu mai e cazul să insistăm. Dar, atunci cînd vrem să cunoaştem în ansamblul său climatul spiritual existent în urmă cu vreo opt secole în Transilvania, nu putem trece sub tăcere rolul şi activitatea mănăstirilor catolice pe acest tărîm. Neglijarea a tot ceea ce poate constitui o componentă a istoriei culturale, a monumentelor de limbă latină — indiferent de conţinutul lor laic sau religios —, care au avut o oarecare răspîndire pe teritoriul ţării noastre, sau pur şi simplu insuficienta cunoaştere a ansamblului realităţilor spirituale din trecutul patriei sărăcesc tabloul ei istoric. Fără a nega cîtuşi de puţin existenţa unor deosebiri importante în ceea ce priveşte atmosfera mai bogată a vieţii spirituale din Europa apuseană în comparaţie cu cea a Europei răsăritene, putem constata totuşi că între cele două părţi ale continentului nostru n-a existat o prăpastie de netrecut, dacă nu pentru schimbul reciproc şi echivalent, cel puţin pentru receptarea ideilor şi a valorilor culturale create în Apus. Rîndurile de faţă au menirea de a arăta, pe baza exemplului oferit de mănăstirea din Igriş, că literatura evului mediu occidental a pătruns şi a fost cunoscută, măcar în parte, şi pe teritoriul ţării noastre într-o epocă mai timpurie decît se crede îndeobşte.

Pentru a înţelege importanţa abaţiei cistercite de la Igriş (*Egrus*, *Egres*) ca centru cultural latin timpuriu pe teritoriul Transilvaniei, e necesară în prealabil o scurtă evocare a istoricului său.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1145—1153, 1969.

www.dacoromanica.ro

Prin 1179, cu încuviinţarea regelui Ungariei, Béla al III-lea (1172—1196), s-au aşezat la Igriş, pe malul stîng al Mureşului, la est de Cenad (în actualul jud. Timiş), vreo doisprezece călugări, plecaţi, sub oblăduirea unui abate, din mănăstirea burgundă din Pontigny (ct. Auxerre, azi dep. Yonne) pentru a întemeia o abaţie-filială a ordinului cistercit[1]. Prima abaţie cistercită din Ungaria fusese întemeiată ceva mai devreme, în 1142, la Cikádor (în comitatul Tolna) de călugării acestui ordin, veniţi de la Heiligenkreuz (Niederösterreich)[2]; mănăstirea de la Igriş era însă prima filială a ordinului, înfiinţată direct de cisterciţii francezi pe teritoriul stăpînit atunci de Ungaria şi, în acelaşi timp, unica abaţie-filială fundată de mănăstirea din Pontigny în regatul ungar[2bis].

Aşa cum era obiceiul, noua mănăstire a fost înzestrată cu pămînturi, obţinînd, de asemenea şi alte venituri, realizate mai ales din sarea adusă pe Mureş de la ocnele din centrul Transilvaniei. Cu excepţia domeniului de la Igriş, nu putem şti însă ce alte donaţii va mai fi primit comunitatea monastică burgundă de pe Mureş de la regele Béla al III-lea. La fel ne lipsesc documentele care să ne permită să cunoaştem concret ce alte danii le-au mai fost făcute aceloraşi cenobiţi de către regii Emeric (1196—1204) şi Andrei al II-lea (1205—1235)[3]. Din surse indirecte, ceva mai tîrzii, aflăm însă că între cei păgubiţi de pe urma hotărîrii regelui Béla al IV-lea (1235—1270) de a anula o seamă de danii făcute de regii Emeric şi Andrei al II-lea a fost şi mănăstirea sf. Maria din Igriş, fapt pentru care papa Grigore al IX-lea l-a mustrat pe regele Ungariei la 16 ianuarie 1236[4]. Documente mai tîrzii ne îngăduie să cunoaştem cîteva din posesiunile abaţiei de la Igriş (stăpînite de aceasta un timp mai mult sau mai puţin îndelungat): Mănărade (*Monorad*)[5], Apoşul (*Villa Abbatis*), Cenade (*Sa-*

---

[1] Pentru data fundării abaţiei de la Igriş: L. Janauschek, *Origines Cistercienses*, vol. I, Viena, 1877, p. 77 (reedit. la Jersey-City, 1964); cf. Bósz E., *Az egresi ciszterci apátság története* (Istoria abaţiei cistercite de la Igriş), Budapesta, 1911, p. 17; K. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westf., 1927, p. 73 sqq.; Györffy György, *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza* (*Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*), vol. I, ed. 2, Budapesta, 1966, p. 855. Pentru Pontigny, vezi L. H. Cottineau, *Répertoire topobibliographique des abbayes et prieurés*, vol. II, Mâçon, 1939, col. 2331.

Ordinul cistercit s-a născut prin întemeierea mănăstirii Cîteaux (Cistercium) de Robert de Molesme în 1098. Recunoscut de papa Pascal al II-lea, la 18 aprilie 1100, ordinul a propăşit mai ales pe timpul păstoririi lui Stephen Harding. Primele abaţii-filiale ale ordinului cistercit au fost: La Ferté (1113), Pontigny (1114), Clairvaux (1115) şi Morimond (1116). Statutele ordinului, care în 1153 cuprindea 243 mănăstiri, erau cuprinse în *Charta charitatis*, adoptată în 1119. Anual abatele din Cîteaux convoca un capitlu general, hotărîrile luate aici fiind obligatorii pentru membrii ordinului. De prin secolul al XIV-lea ordinul cistercit a început să decadă.

[2] Békefi R., *A czikádori apátság története* (Istoria abaţiei de la Cikádor), Pécs, 1894, p. 28, şi Bósz E., *op. cit.*, p. 13.

[2bis] *Historia Pontiniacensis*, ed. E. Martène-U. Durand, *Veterum scriptorum collectia*, 9 vol., Paris, 1724—1733, III, 1241, 1265.

[3] Abatele Alard din Igriş a arătat în cursul unui litigiu că are un privilegiu de la Andrei al II-lea *din anul 1205* referitor la moşia Mănărade (*Monera*) şi la alte moşii (*et aliarum quarundam possessionum*) ale bisericii sale (nu li se specifică numele). Vezi: F. Zimmermann şi C. Werner, *Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenb.*, vol. II, Hermannstadt, 1892, nr. 897 din 8 mai 1367, p. 291—297.

[4] *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veacul XI—XIII, vol. I, nr. 245 din 16 ian. 1236, p. 291 (în continuare: *D.I.R.T*).

[5] F. Zimmermann, Werner, *op. cit.*, vol. I, nr. 304 din 20 mai 1306, p. 233.

www.dacoromanica.ro

lencen), Soroştin (*Sorensten*), Şeica Mică (*Salchelk*)[6], Veza (*Weze*)[7] şi Lupu (*Farkastelke*)[8], aflate în comitatele Alba şi Tîrnava Mare, precum şi Inucu (*Inukteluke*)[9] din comitatul Cluj şi *Pobur*[10] (dispărut, între Şemlac şi Nădlac) din comitatul Cenad. De asemenea, abaţia, mai dispunea şi de cîteva nave proprii, cu care avea dreptul să facă anual cîte trei transporturi de sare pe rîul Mureş, pe care o putea cumpăra de la orice ocnă şi pentru care nu plătea nici o vamă[11]. În 1233 Andrei al II-lea i-a acordat abaţiei dreptul de a reţine anual din sarea regală cîte trei *tymini* (30 000 de bolovani de sare), precum şi o parte din veniturile băneşti ale regatului realizate din exploatarea sării[12]. Toate acestea vor fi asigurat abaţiei de la Igriş o reală prosperitate, ceea ce o situa printre cele mai bogate şi mai importante aşezări mănăstireşti din Transilvania secolelor XIII—XIV.

Curînd după întemeierea sa, abaţia din Igriş a înfiinţat, la rîndu-i, o nouă abaţie-filială (*monast. b. Marie de Candelis*) la Cîrţa (*Kerch*) prin 1202 sau 1207, la hotarele Ţării Făgăraşului, pe rîul Olt[13].

Importanţa mănăstirii din Igriş în prima jumătate a secolului al XIII-lea este indicată, printre altele, şi de faptul că aici a fost înmormîntată în 1233 a doua soţie a lui Andrei al II-lea, Yolanda de Courtenay[14], urmată curînd (în 1235) în lăcaşul de veci din abaţia cistercită de pe Mureş şi de monarhul cruciat arpadian. Tot ca un semn al importanţei sale poate fi socotit şi faptul că mănăstirii din Igriş i-a fost atribuit un timp şi dreptul de a emana şi a păstra acte publice (*locus credibilis*), ca şi faptul că abaţilor săi le-a fost încredinţată de către curtea papală în mai multe rînduri (între 1213—1247) îndeplinirea unor misiuni disciplinare şi de arbitraj ecleziastic[15].

Deşi era puternic fortificată, mănăstirea n-a putut rezista atacului tătarilor, care au devastat-o în 1241[16]. Reclădit, Igrişul a avut de suferit din nou din partea cumanilor răsculaţi (între 1279 şi 1283)[17]. Din secolul al XIV-lea înainte, abaţia decade treptat, iar după invaziile otomane nu mai rămîn pe locul unde odinioară înflorea comunitatea cistercită decît ruine.

În relaţiile strînse dintre abaţia cistercită de la Pontigny şi filiala sa de la Igriş, un loc deosebit de important îl ocupă însă legăturile lor

---

[6] *D.I.R.T.*, veacul XIV, vol. I, nr. 145 din 21 mai 1311—10 mai 1342, p. 188.

[7] *Ibidem*, nr. 391 din 19 febr. 1320, p. 338.

[8] Györffy Gy., *op. cit.*, p. 855.

[9] *D.I.R.T.*, veacul XIII, vol. II, nr. 127 din 6 oct. 1270, p. 132.

[10] *Ibidem*, veacul XIV, vol. II, nr. 610 din 1 august 1330, p. 333.

[11] *Ibidem*, veacul XI—XIII, vol. I, nr. 200 din 1230, p. 241—242.

[12] *Ibidem*, veacul XIII, vol. II, nr. 223 din sept. 1233, p. 267—268.

[13] L. Reissenberger, *Die Kerzer Abtei*, Hermannstadt, 1894, p. 7; Györffy Gy., *op. cit.*, p. 855.

[14] Născută la Auxerre, reşedinţa conţilor din familia Courtenay, *protectorii abaţiei din Pontigny*, Yolande de Courtenay, fiică a lui Pierre d'Auxerre, al treilea împărat latin al Constantinopolului, a fost o vreme, înainte de a deveni regină a Ungariei, regenta Imperiului latin pentru Pierre d'Auxerre, Philippe de Namur şi Robert al II-lea de Courtenay. Pentru raporturile reginei Yolanda cu abaţiile din Igriş şi Pontigny vezi Machovich V., *A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez* (Contribuţii la istoria relaţiilor cisterciţilor din Ungaria cu cei din Franţa), în „Egyetemes philologiai közlöny", nr. 59 (1935), p. 269—288.

[15] Bósz E., *op. cit.*, p. 37—43; K. Iuhász, *op. cit.*, passim; Györffy Gy., *op. cit.*, p. 856.

[16] M. Rogerius, *Carmen miserabile*, cap. 37, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. E. Szentpétery, vol. II, Budapesta, 1938, p. 582—583.

[17] Bósz E., *op. cit.*, p. 30—32; Györffy Gy., *op. cit.*, p. 856.

www.dacoromanica.ro

pe plan cultural. Dacă în ceea ce priveşte celelalte aşezări monastice existente în Transilvania în secolele XII—XIII putem face numai presupuneri asupra elementelor vieţii lor spirituale, un izvor, semnalat cîndva de istorici străini, dar nefolosit pînă astăzi de cei români, ne îngăduie a cunoaşte măcar o parte din zestrea duhovnicească a fiicei cenobiţilor din Pontigny.

În manuscrisul latin nr. 12 (sfîrşitul sec. XII) al bibliotecii Universităţii din Montpellier — vechea École de Médecine — se găseşte, aşa cum aflăm din inventarul publicat de Libri Carucci în primul volum (seria veche) din *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements* (Paris, 1849, p. 289 şi 697—717), o listă a cărţilor mănăstirii Pontigny ; în dreptul cîtorva din titlurile acestei liste, o mînă de la sfîrşitul secolului al XII-lea sau începutul celui următor a adăugat scurte note care indică trimiterea unui manuscris sau altul în Ungaria. Manuscrisul Montispessulanus 12 însuşi datează din vremea păstoriei abatelui Gérard I (1189 — circa 1202)[18]. Este firesc a identifica în Igriş, singura filială a mănăstirii Pontigny pe teritoriul vechii Ungarii, locul în care se păstrau manuscrisele care lipseau din biblioteca abaţiei burgunde[19].

Este neîndoielnic că, la scurt timp de la fundarea Igrişului, manuscrisele primite din Franţa trebuie să fi constituit, alături de obligatoria *Charta charitatis* şi de arsenalul spiritual indispensabil (*Biblia*, cărţi liturgice, omilii şi culegeri hagiografice)[20], nucleul primei[21] biblioteci propriu-zise de pe teritoriul ţării noastre. Nu este imposibil ca şi fundaţia Igrişului, Cîrţa, să fi împrumutat, pentru a le copia, manuscrisele venite din Apus, potrivit obiceiului cistercit. Oricum, rămîne a fi subliniată importanţa unui asemenea tezaur de teologie dogmatică şi de filozofie scolastică pentru viaţa culturală a Transilvaniei acelor vremuri.

---

[18] C. H. Talbot, *Notes on the Library of Pontigny*, în „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis", 10 (1954), p. 106—109 şi 159—168; *ibidem*, istoria mss. şi a cataloagelor bibliotecii din Pontigny în secolele XIII—XVIII, cu identificarea unora din acestea, cărora le putem adăuga şi Cheltenham 1290 (Sir Thomas Phillips'Library, cotă veche), sec. XII—H. Schenkl, *Britannica*, X, nr. 2847, „Sitzungsberichte der Wiener Akademie", PH. H. Kl., 139, 9 (1898), cuprinzînd opere ale lui Augustin, Ciprian de Cartagina, Quodvultdeus, Faustus de Riez, Caesarius de Arles, Anastasie de Alexandria, Efrem Sirul, Theodoret de Cyr şi Isidor de Sevilla.

[19] Cf. şi G. Lovass, *Egy középkori francia kolostor könyvei Magyarországon* (Cărţile unei mănăstiri franceze din Ungaria în evul mediu), în „Egyetemes philologiai közlöny", 62 (1938), p. 224—226.

[20] Cf. P. Lehmann, *Erforschung des Mittelalters*, vol. IV, Stuttgart, 1960, 264 sqq., *Ein Mirakelbuch des Zisterzienserordens* şi S. Roisin, *Réflexions sur la culture intellectuelle en nos abbayes cisterciennes médiévales*, în *Miscellanea L. v. d. Essen*, I, Bruxelles, Paris, 1947, p. 245—256.

[21] Mărturisim că am ezitat a folosi acest calificativ compromis prin excesiva şi, am îndrăzni s-o spunem, abuziva sa utilizare. Este incontestabil însă că, dacă înlăturăm antichitatea, bogată în biblioteci particulare, dar mai degrabă presupuse decît sigure, şi ipoteza formulată în ultima vreme de un coleg care socoate că Wulfila ar fi întemeiat o bibliotecă pe meleagurile noastre, biblioteca din Igriş rămîne unica primă şi adevărată bibliotecă pe care o cunoaştem, aflată cîndva pe teritoriul patriei noastre. Pentru cărţile misionarului Gerard de Cenad vezi *Vita Gerardi* în Szentpétery, *op. cit.*, vol. II, p. 471—479, şi J. L. Csóka, *I. benedettini e l'inizio dei rapporti letterarii italo-ungheresi*, în *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterarii*, ed. M. Horányi-T. Klaniczay, Budapesta, 1967, p. 9—27, (mai ales p. 13—14). De asemenea, A. de Ivánka, *Deux catalogues de bibliothèque de la Hongrie médiévale et ce qu'ils nous enseignent*, „Medieval and Renaissance Studies", 4 (1958).

www.dacoromanica.ro

Lista manuscriselor de mai jos, primite de călugării Igrișului de la Pontigny, a mai fost de două ori reprodusă, tot după catalogul lui Libri : prima oară de Gyula Lovass în 1938, a doua oară de C.H. Talbot în 1954[22] fără însă ca vreunul dintre ei să fi încercat a identifica titlurile din lista medievală.

I. *Item volumina alia Beati Augustini*

1. *Liber unus de perfectione justitie hominis* (= *Ad Eutropium et Paulum de perfectione justitiae hominis*, *CSEL*, XLII, 3—48)[23].
2. *De natura et gratia alius* (= *Ad Timasium et Jacobum de natura et gratia*, *CSEL*, LX, 233—299).
3. *De gratia et libero arbitrio unus* (= *PL*, XLIV, 881—912).
4. *De correptione et gratia unus* (= *PL*, XLIV, 915—946).
5. *De predestinatione sanctorum unus* (= *PL*, XLIV, 959—992).
6. *De bono perseverentiae unus* (= *De dono perseverantiae*, *PL*, XLV, 993—1034).
7. *Annotationum in Job alius* (= *PL*, XXXIV, 825—886).
8. *In eodem volumine Jeronimi de penitentia Theophili liber unus*[24].

II. *Volumen aliud in quo*

1. *Liber unus de vera religione* (= Augustinus, *De vera religione*, *PL*, XXXIV, 121—172).
2. *De sermone Domini in monte duo* (= Augustinus, *De sermone Domini in monte*, *PL*, XXXIV, 1229—1308).
3. *Ad quendam comitem unus* (= Augustinus, *Epistula CCXXXVIII ad Pascentium comitem Arrianum*, *CSEL*, LVII, 533—556, fortasse).
4. *De vita et conversatione sanctimonialium unus* (= Augustinus, *Epistula CCXI*, *CSEL*, LVII, 356—371 ; confer G.B. Ladner, *The Idea of Reform. Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*, Cambridge, Mass., 1959, p. 356—358)[25].

(II bis) *Volumine uno dialogus Jeronimi* (=PS. Hrothsvit von Gandersheim, Theophilus)[26].

---

[22] G. Lovass, *op. cit.*, passim. ; C.H. Talbot, *op. cit.*, p. 108—109.

[23] Siglele din lista noastră sînt : *PL* = J. B. Migne, *Patrologia Latina*, 221 vol., Paris, 1844—1864 ; *PG* — J. B. Migne, *Patrologia Graeca*, 162 vol., Paris, 1857—1866 ; *CSEL* — *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, Viena, 1866 sqq. Bineînțeles, mănăstirea fiind distrusă în 1241, este inutil a încerca, așa cum sugera C. H. Talbot, *op. cit.*, p. 108, a căuta undeva vreun ms. supraviețuitor. Evident, nu îl vom găsi nici în B. Gsell și L. Janauschek, *Xenia Bernardina. Hss. Verzeichnisse der Österreich-Ungarn-Ordensprovinz*, Viena, 1891.

[24] Pentru identificarea ultimei piese vezi *infra*, cod. II bis ; nota în ms. „Volumen hoc in Ungaria". Codicele cuprindea unul din cele patru volume ale operelor lui Augustin în ediția de la Pontigny (cca. 1200) ; cf. W. M. Green, *Mediaeval Recensions of Augustine*, „Speculum", 29 (1954), 531—534, p. 534 n.

[25] Nota în ms. : „In Ungaria".

[26] Nota în ms. : „Ignoratur ubi sit utrum in Ungaria necne" ; cartea era într-adevăr la Igriș (vezi *supra* cod. I 8) ; cuvîntul „dialogus" dovedește că *De poenitentia Theophili* era mirabolul atribuit călugăriței saxone și nu o altă variantă a legendei pactului cu diavolul (cf. M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, 3 vol., München, 1911—1931, vol. I, p. 631, vol. III, p. 391 și 721—722, și P. Lehmann, *Mittelalterliche Büchertitel*, în *Erforschung des Mittelalters*, V, Stuttgart, 1962, p. 1—93 și p. 44—45). În ms. titlul este inserat între două adiții la catalog (sec. XII—XIII) : una privind *Abbreviatio Hieronymi in Esaian*, a lui Arnaud de Bonneval (m. 1156) alta fiind *Policraticus* al lui John of Salisbury (m. 1180). Prima prelucrare dramatică propriu-zisă a lui Theophilus este cea a lui Rutebeuf (circa 1261) ; vezi și fragmentul în *oratio recta* despre Teofil în Amphylochius, *Vita Basilii*, tradus de Ursus Romanus, *PL*, LXXIII, 302, și E. Faral-J. Bastin, edd., *Œuvres complètes de Rutebeuf*, vol. II, Paris, 1960, p. 168, sqq.

www.dacoromanica.ro

III. *Volumine uno sunt omelie evangeliorum qui liber usitato nomine vocatur Quadraginta* [27] (= Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelium*, *PL*, LXXVI, 1075—1312).
IV. *Libri quatuor dialogorum Beati Gregorii Magni volumine uno* [28] (= Gregorius Magnus, *Dialogi*, Roma, ed. U. Moricca, 1924).
(IV bis) *Volumine uno Ysidorus Sententiarum* (= Isidorus Hispalensis, *Sententiae*, *PL*, LXXXIII, 537—738).
(IV ter) *Volumine uno Soliloquiorum libri duo* [29] (= Isidorus Hispalensis, *Synonyma*, *PL*, LXXXIII, 825—868).
V. *Opuscula Beati Gregorii Nazanzeni episcopi clarissimi eruditissimi viri volumine uno comprehensa sunt hec*:
1. *Apologeticus ipsius liber unus* (= Ἀπολογητικὸς τῆς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν καὶ αὖδις ἐπανόδου ἐκεῖδεν = *PG*, XXXV, 408—513 = Rufinus Aquileiensis, *Orationes Gregorii Nazianzeni*, I, *CSEL*, XLVI, 7—84).
2. *Liber secundus in semetipso de agro reversus* (= Εἰς ἑαυτὸν ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα, *PG*, XXXV, 1228—1252 = Rufinus, III, *CSEL*, XLVI, 167—184).
3. *Tercius liber de Jeremie sententia „Ventrem meum, ventrem meum doleo etc"*. (= Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιάνζου ἀγωνιῶντας *PG*, XXXV, 964—981 = Rufinus, IV, *CSEL*, XLVI, 193—206).
4. *Quartus de reconciliatione monachorum* (= Εἰρηνικὸς Α' ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν μοναζόντων *PG*, XXXV, 721—752 = Rufinus, V, *CSEL*, XLVI, 209—2.3).
5. *Quintus de grandinis vastatione* (= Εἰς τὸν πατέρα πληγὴν τῆς σιωπῶντα διὰ τὴν χαλαζὴς, *PG*, XXXV, 933—964 = Rufinus, V, *CSEL*, XLVI, 237—261).
6. In eodem volumine *Epistula Sancti Augustini ad Casulanum de jejunio sabbati* (= *Epistula XXXVI*, *CSEL*, XXXIV, 2,31—62).
7. Item *Sermo ejusdem Augustini de continentia* (= Augustinus, *Sermo CCCLIV de continentia*, *PL*, XXXIX, 1563—1567 sive Pseudo-Augustinus = Hrabanus Maurus, *Sermo CCXC de continentia*, *PL*, XXXIX, 2294—2295) [30].
VI. *Alio volumine Ivonis Carnotensis episcopi Sermones*
1. *De sacramentis neophitarum unus* (= Yves de Chartres, *Sermo I*, *PL*, CLXII, 505—514).
2. *De excellentia sacrorum ordinum et vita ordinandorum unus* (= *Sermo II*, *PL*, CLXII, 515—519).
3. *De significationibus indumentorum sacerdotalium unus* (= *Sermo III*, *PL*, CLXII, 519—527).
4. *De dedicatione ecclesie et consecratione altaris unus* (= *Sermo IV*, *PL*, CLXII, 527—535).
5. *De convenientia Veteris ac Novi Sacerdotii duo* (= *Sermo V*, *PL*, CLXII, 535—562; „sacrificii" pro „sacerdotii", Migne, errore).
6. *Ordo Sancti Mamerti Viennensis episcopi de his quae ad officium missae*

[27] Nota în ms.: „In Ungaria".
[28] Titlul este şters şi înlocuit cu nota: „In Ungaria".
[29] Nota în ms.: „Haec duo volumina superscripta videlicet Ysidori Sententiarum et Soliloquiorum ignorantur". Nota, se pare, este mai recentă decît celelalte.
[30] Nota în ms.: „In Ungaria".

www.dacoromanica.ro

pertinent et de expositione ejusdem[31] (Videtur esse quendam ordinem missae in rogationibus ut nomen Mamerti monet)[32].

(VI bis) *Volumine uno Sententie magistri Gauterii Laudunensis episcopi* (= Gauthier de Mortagne (+ 1174), opus quodam scholasticum).

(VI ter) *Alterius cujusdam sententie in uno volumine*[33] (= *Sententiae* Magistri A., circa 1125)[34].

(VI quator) *Anselmi Cantuariensi archiepiscopi libri uno volumine comprehensi sunt isti:*

1. *Cur Deus homo* (= *PL*, CLVIII, 399—432).
2. *Libri duo de conceptu virginali* (= *Liber de conceptu virginali et originali peccato*, *PL*, CLVIII, 431—464).
3. Unus *De processione Spiritus Sancti* (= *PL*, CLVIII, 285—326).
4. Duo *De sacrificio azimi et fermentati epistola una* (= *De azymo et fermentato ad Walerannum Newenburgensem* + *De sacramentorum diversitate ad eundem*, *PL*, CLVIII, 541—548).
5. *De sacramentis ecclesie epistola* (Ut videtur = *Ad Waleranni quaerelas responsio*, *PL*, CLVIII, 551—554).
6. Item *De corpore et sanguine Domini*[35] (= Pseudo-Anselmus, *Epistula IV*, 106, *PL*, CLIX, 254 sqq. = Anastasius Heremita, *PL*, CXLIX, 433 sqq., sive Pseudo-Anselmus, *Epistula IV*, 107, *PL*, CLIX, 255—258 = Anselmus Laudunensis).

(VI quinquies) *Volumine uno*

1. Seneca, *De beneficiis libri sex* (= M. Annaeus Seneca, *Ad Aebutium Liberalem de beneficiis libri septem*).
2. *De clementia duobus* (= *Ad Neronem Caesarem de clementia libri tres*, quorum ultimus alteraque pars secundi perierunt)
3. *De remediis fortuitorum bonorum uno* (Sola fragmenta habemus hodie).
4. *De finibus bonorum et malorum sex*[36] (Immo M. Tullii Ciceronis, *De finibus bonorum et malorum libri quinque*, quodam alio Tullii opusculo, adhaerenti, utrum *De fato*, ut puto, aliove nescio).

---

[31] Notă ştearsă în ms., reconstituită de Libri: „In Ungaria".

[32] Cf. Sidonius Apollinaris, *Epistulae*, V, 14; VII, 1, în *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, VIII, 87—88 şi 103; Alcimus Ecdicius Avitus, *Homiliae*, VI, 6, *eadem serie*, VI, 2, 108, şi H. Barion, *Das fränkisch-deutsche Synodalrecht*, Bonn-Kölp, 1931 (Amsterdam, 1963), p. 72—74. N-am putut consulta M. Andrieu, *Les Ordines Romani du Haut Moyen Age*, 5 vol., Louvain, 1931—1961.

[33] Nota în ms.: „De his duobus ignoramus".

[34] Cf. Ch. Munier, *Les sources patristiques du droit de l'église du VIII au XIII-e siècle*, Mulhouse, 1957, p. 29 şi 50.

[35] Nota în ms.: „De hoc ignoramus". Nu este imposibil ca acest ms. al operelor primului scolast englez să fi fost copiat la Pontigny între 1164 şi 1170, cînd Thomas Becket, succesorul lui Anselm, refugiat în această abaţie cistercită, a strîns şi a copiat numeroase mss. (cf. William Fitz Stephen, *Vita Sancti Thomae*, LXVIII, ed. J. C. Robertson; *Materials for the History of Thomas Becket*, vol. III, Londra, 1877, p. 76—77). Menţionăm totodată că abatele de Igriş, determinînd, la cererea papii, pe episcopul de Oradea să-şi achite datoriile contractate faţă de unii cetăţeni ai Paviei, a obţinut în 1220 eliberarea episcopului de Cenad, reţinut în capitala Italiei (în timp ce se întorcea de la Canterbury, unde asistase la mutarea moaştelor sf. Thomas Becket), la cererea creditorilor lombarzi ai colegului său din Oradea. Că episcopul Cenadului trebuie să-şi fi manifestat recunoştinţa faţă de abatele vecin se înţelege de la sine; evident, nu putem însă şti dacă această recunoştinţă s-a arătat prin dăruirea unor mss. şi cu atît mai puţin dacă pelerinul a adus cu sine asemenea mss.

[36] Nota în ms.: „Vacat".

www.dacoromanica.ro

(VI sexies) *Quintilianus de causis XVIII volumine uno*[37] (= M. Fabius Quintilianus, *De causis corruptae orationis sive institutionis oratorise ad Marcellum Victorium libri XII*, aut, ut malo, Pseudo-Quintilianus, *Declamationes majores XVIIII*).

(VI septies) *Suetonius De vita Caesarum uno volumine et libris XII*[38] (= C. Suetonius Tranquillus, *Vitae Caesarum duodecim*)

VII. *Volumine uno*

1. *Kalendare* (= *Tabulae quaedam paschales saec. IX*).
2. *Sententie patrum de vita sacerdotum*[39] (cf. Rubin Mac Connaidh + 725 et Cu Chuimne hI + 747, *Collectio Hibernensis*; excerpta in G.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XII, Firenze, 1766, Paris—Leipzig, 1901 et PL, XCVI, 1281 sqq.[40].
3. *De penitentia*[39] (Partim in Mansi, *Concilia*, XII, 459 sqq., 481 sqq.).
4. *De gravibus criminalibusque peccatis*[39] (= Pseudo—Hrabanus Maurus, *Poenitentiale*, *PL*, CXII, 1337—1398).
5. *De materia VIII principalium viciorum* (= Pseudo—Nilus seu Pseudo—Athanasius Alexandrinus apud Johannem Cassianum, în *Collationibus* suis retractatione quadam posterioris aevi, sive, mea sententia, Pseudo-Evagrius editione Cassiano antiquiori in Provincia confecta cca AD 400)[41].
6. *Meditationes Anselmi* (= Pseudo—Anselmus Cantuariensis, *Meditationes*, *PL*, CLVII, 709—820 = Anselm of Canterbury, Elmer of Canterbury, Anselm of Bury Saint Edmunds, Guillaume d'Auvergne, Ekbert von Schönau, Aelred of Rielvaux Jean de Fécamp etc., sive, etsi minus veri simile, Pseudo—Anselmus Lucensis, *Meditationes* III, *PL*, CXLIX, 569—590 = Martinus de Magistris).
7. *Orationes quarum quedam prosaice quedam vero metrice descripte sunt* (= Pseudo—Anselmus Cantuariensis, *Orationes LXXV*, *PL*, CLVIII, 819—1016 = Anselm of Canterbury, Anselm of Bury Saint Edmunds, Jean de Fécamp, Alcuin de York, Maurille de Rouen etc.).
8. *Parabole Salomonis*[42] (= *Parabolae Salomonis e Horto deliciarum abbatissae Herrade von Landsberg*[43] *sive Proverbia Salomonis versione illa quam Veterem Latinam dicere solemus*)[44].

Aşa cum îşi dă seama şi cititorul, nu putem fi siguri că toate manuscrisele care lipseau din biblioteca mănăstirii Pontigny veniseră aici, la

---

[37] Nota în ms.: „Ignoratur de hoc".

[38] Nota în ms.: „Deest"; o însemnare mai veche e ştearsă.

[39] Piesele 2, 3 şi 4 din acest codice aparţin colecţiei canonice alcătuite, credem, de episcopul Theodulf de Orléans la începutul secolului al IX-lea, numite îndeobşte *Quadripartitus*, în parte încă inedită (cf. Fr. Maassen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande*, Graz, 1870 (1958), p. 852 sqq.; J. Autenrieth, *Die Hss. der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart*, vol. III, Wiesbaden, 1963, p. 219—220).

[40] Cf. *Clavis patrum Latinorum*, ed. E. Dekkers, E. Caar, Steenbrugge, 1951 (1961), nr. 1794.

[41] Cf. A. Siegmund, *Die Überlieferung der griechischen christlichen Literatur in der lateinischen Kirche bis zum XII. Jh.*, München-Pasing, 1949, p. 109—110.

[42] Nota în ms.: „In Ungaria".

[43] Cf. J. H. Vermeeren şi A. F. Dekker, *Inventaris van de Hss. van het Museum Meermanno-Westreenianum*, S-Gravenhage, 1960, nr. 109, p. 37.

[44] Cf. *Catalogue des mss. des bibliothèques publiques de France. Départements*, XXXVII, 1, Tours, 556, sec. IX (— A. Dorange, *Catalogue des mss. de la bibliothèque de Tours*, Tours, 1875, p. 286).

www.dacoromanica.ro

Igriș, „in Ungaria"; o parte din ele însă, și nu cea mai puțin însemnată, s-a aflat cîndva pe teritoriul țării noastre. Aceleași meleaguri care altădată, în preajma anului 1000, fuseseră alese pentru așezare de un om care înțelegea doctrina neoplatonică a lui Pseudo—Dionysios și găsea vreme nu numai pentru activitatea didascalică și apostolică, ci și pentru cea de scriitor exeget, erau acum, și poate nu din întîmplare, după două veacuri de viață spirituală necunoscută nouă, cele pe care alți oaspeți se străduiau să răspîndească învățătura unui retor ca Grigore din Nazianz, cea a unui filozof ca Augustin, ori cea a unor gînditori ca Anselm de Canterbury și Yves de Chartres; am văzut chiar că nu este de loc cu neputință, ca încă de pe atunci Cicero și Seneca, Quintilian și Suetoniu să fi fost prețuiți și gustați pe malurile Mureșului.

Școala lui Gerard din Cenad și biblioteca de la Igriș sînt verigi ale unui complex proces de asimilare, desigur la nivelul posibilităților acelor timpuri, de către spiritualitatea medievală transilvăneană a culturii occidentale latine. Între cele două momente este însă un missing link; pentru a-l descoperi, pe acesta ca și pe altele, este strict necesar ca procesul de asimilare amintit să fie studiat cu și mai multă rîvnă.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DESPRE OSÎNDIRI LA MOARTE PRIN „GLASUL POPORULUI" SUB DESPOT

DE

MARIA HOLBAN

O citire atentă a rapoartelor agentului habsburgic Ioan Belsius[1], trimis pe lîngă Despot în primăvara anului 1562 pentru a menține legătura curții de la Praga cu acesta, ne îngăduie să surprindem două mențiuni asupra unor osîndiri la moarte cerute de „glasul poporului". Faptul că nu avem decît două asemenea mențiuni nu trebuie să ducă neapărat la concluzia grăbită că ne-am afla în fața a două cazuri cu totul excepționale. Adevărul e că Belsius a pomenit de această practică doar tangențial și oarecum din întîmplare, fără a-i lămuri mecanismul. Vom încerca totuși să vedem care a fost rostul unor asemenea manifestări și în ce măsură poate fi vorba în adevăr de „glasul poporului".

Se știe că Despot a fost ținta unor atentate puse la cale de partida lui Lăpușneanu. Belsius amintește de o asemenea încercare încă din cursul lunii aprilie 1562[2]. Autorul *Vieții lui Despot*, cunoscutul Iohann Sommer[3], povestește și el două asemenea tentative petrecute în cursul unor exerciții militare din 1563. Informații tainice trimise de la Constantinopol curților de la Viena și Praga anunțau fără încetare pornirea unor întregi

---

[1] Rapoartele sale, păstrate în arhiva imperială și regală de la Viena, au fost publicate în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II_1, într-o formă extrem de incorectă, care le întunecă mult înțelesul, și așa destul de obscur, datorită stilului lor în același timp bombastic și eliptic. În ele nu avem o expunere sistematică a realităților constatate de Belsius în Moldova, ci o serie de răspunsuri fragmentare la un chestionar dat, fără a se trage concluzii sau a se propune soluții proprii. Confuzia e sporită de o intervertire a ordinii rapoartelor, precum și a succesiunii dinăuntrul aceluiași raport. Totodată se mai observă un fond permanent de reticențe și de nesinceritate în legătură cu un fel de joc dublu pe care îl încerca Belsius, fiind cîștigat de Despot, căruia îi slujea oarecum și de secretar în împrejurări deosebit de grave, cum e cea în legătură cu întemnițarea unor boieri și trimiterea lor lui Albert Laski, despre care autorul nu amintește decît destul de confuz și doar în fugă. De aceea, nu putem urmări nici împrejurările adevărate și nici frecvența osîndirilor despre care a fost vorba.

[2] *Ibidem*, p. 407, cf. și p. 410, unde este vorba de prinderea unui agent al lui Alexandru Lăpușneanu, tras în țeapă la cererea „poporului".

[3] În *Elegia XI* a lui Sommer, reeditată după ediția originală de E. Legrand în *Deux vies de Jacques Basilicos*.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1155—1163, 1969.

www.dacoromanica.ro

campanii de atentate poruncite de fostul domn şi apoi, după îndepărtarea acestuia din capitală, de intrigile de la Poartă ale lui Ioan Sigismund Zapolya şi ale regelui Poloniei pe lîngă marele vizir Halyl-paşa, care se gîndea să le traducă în fapt folosind mîna boierilor[4].

În faţa acestei primejdii, Despot a aplicat încă de la început sistemul represaliilor[5], executînd un număr de mari boieri de-ai lui Lăpuşneanu, rude sau devotaţi ai acestuia. Aşa se explică faptul că, după relatarea unei încercări neizbutite a unui „husărel"[6] de a-l ucide pe Despot, Belsius pomeneşte de *marea spaimă intrată printre boieri* şi de trimiterea a patru boieri lui Laski spre a fi ţinuţi întemniţaţi sub pază bună. După o săptămînă se repetă aceeaşi situaţie şi la 19 aprilie mai sînt trimişi alţi trei boieri tot lui Laski, dar de astă dată la Suceava. Cifra aceasta de şapte boieri coincide cu cea a marilor boieri ucişi de Despot, arătată de un corespondent al curţii din Viena, anume de trimisul habsburgic de la Wilna, Sauermann, care, scriind din Cracovia, se referă la declaraţiile lui Dimitrie, solul lui Despot la regele Poloniei[7], precum şi de vicebailul Veneţiei la Constantinopol în raportul său către doge[8]. Să urmărim mai de aproape împrejurările în care s-a manifestat „glasul poporului" în măsura în care îngăduie textul lui Belsius, lipsit uneori de cea mai elementară claritate chiar în privinţa precizărilor de loc şi de timp[9].

Constatăm mai întîi că, după prinderea husărelului care intenţiona să-l ucidă pe Despot, executarea lui s-a făcut fără vreo intervenţie a „glasului poporului". Iată relatarea lui Belsius[10] : „În ziua de 11 a lunii acesteia a sosit aici[11] călare Despot însoţit de o escortă de vreo 600 de ostaşi şi, mai întîi, s-a îndreptat spre biserică[12], sărutînd după datină evanghelia, apoi, după ce a fost primit cu cea mai mare cinste de mitropolit (?)[13],

---

[4] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, p. 227—228. Comunicare în cifru din septembrie 1562 a „exploratorului secret" către împăratul Ferdinand. Sultanul şi marele vizir, *„secrete procurant ut aliquo pacto boyaroni* [Moldavi Despotam] *interficiant"*. Informaţii asemănătoare au inspirat şi grija manifestată de regele Boemiei, Maximilian de Habsburg, în scrisorile sale către împărat din 19 mai 1562 (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 415) şi 28 mai (Veress, *op. cit.*, p. 219), precum şi în instrucţiunile trimise căpitanului Ungariei Superioare, Francisc Zay, de a-l preveni pe Despot.

[5] Aceasta este concluzia la care ne duce studiul de faţă.
Vezi mai jos n. 14.

[6] Credem că aşa trebuie tălmăcit cuvîntul de *Hussarelliis* (la ablativ plural), în care N. Iorga a crezut că recunoaşte numele de Uşurelul.

[7] Cf. A. Veress, *op. cit.*, I, p. 222 : *„Commemoravit autem is simul Despotam septem ex primariis proceribus suis tamquam proditionis reos, capitali poena affecisse"*.

[8] *Ibidem*, p. 223 : *„Il Despota della Moldavia fatto morire alcuni parenti dal voivoda seacciato che machinavano contra di lui"*.

[9] De exemplu, raportul din 19 aprilie 1562 către Ferdinand, dat din Iaşi, cuprinde şi informaţii ulterioare, data exactă fiind 4 mai. De comparat şi cu raportul către Maximilian, dat tot la 19 aprilie din Vaslui ! E probabil că, în genere, data de pe raport se referă la momentul *cînd începe* să fie redactat şi nu la cel al încheierii şi trimiterii sale. Controlarea datei adevărate a scrisorilor pe baza unor confruntări de texte şi a unei analize atente a dus la regruparea întregului material datorat lui Belsius altfel de cum e publicat în volumul de documente al colecţiei Hurmuzaki.

[10] Hurmuzaki, *op. cit.*, II 1, p. 407.

[11] La Roman.

[12] A episcopiei.

[13] Este vorba cumva de mitropolitul Grigore Roşca sau de episcopul de Roman Anastasie (1558—1572), ajuns mai tîrziu mitropolit al Moldovei (1572—1578)?

www.dacoromanica.ro

a fost condus înapoi la curte. În timpul nopții[14], un trădător, care îl pîndea cu multă vigilență, a fost prins cu sabia scoasă din teacă sub manta; se numește Voina și este unul dintre husăreii care sînt în număr de 12, fiecare din ei cercetînd drumurile și precedîndu-l pe Despot. Acesta, după ce l-a păzit (?)[15] multă vreme pe Despot în Ungaria [și] Transilvania, în ziua a zecea (?)[16], îndulcit cu bani, a încercat și acesta, tocmit de Alexandru Moldoveanu, să-l ucidă pe Despot, apoi în ziua a douăsprezecea de dimineață, osîndit la moarte, a fost plimbat prin tot tîrgul legat[17], repetînd fără încetare pe drum : „Am fost trădător față de domnul voievod și sufăr o pedeapsă dreaptă. Cei ce ar încerca același lucru să-și ia o răsplată ca aceasta". Precum se vede, la execuția aceasta nu intervine „glasul poporului". În schimb, urmările acestei încercări asupra boierilor sînt arătate destul de clar : „S-au temut pentru sine foarte mulți boieri, căci la rugăciuni <nu răspunde> nimic Despot decît că refuză în tăcere și fără a adăuga vreun cuvînt, și au mai fost trimiși patru boieri la Albert Laski, ca să-i închidă în temniță cu cea mai mare străşnicie[18]".

O săptămînă după aceea, în ziua de 19 aprilie, e prins un nou uneltitor[19] : „Astăzi iarăși a fost prins un oarecare răuvoitor Vauryn, pus la cale de Alexandru; i s-a îngăduit viața la rugămintea boierilor[20]. A fost doar trimis la închisoare împreună cu fratele său. S-a mai adăugat și un vistier al lui Alexandru, care <și-> a dobîndit iertarea prin boieri, și îndată Despot a scris prin mine (căci duce lipsă de secretari, deoarece aceștia se îmbolnăvesc) la Suceava lui Albert Laski ca să fie ținuți închiși sub pază bună la Suceava"... Dar această informație pare contrazisă în parte

[14] „... *die 11 instantis, equcs huc Despotae* (sic), *appulit, turma 600 militum circiter comitatus et primum templum petiit, Evangelia de more exosculans deinde a metropolita et Boiares honorificentissime tractatus, in curiam reductus est, tempore nocturno proditor, qui eum sobrie observabat, gladio evaginato sub pallio deprehensus est, nomine Voyna unus ex Hussarelliis, quorum sunt 12 singuli vias Despotae observantes et praeeuntes, is cum diu insidiatus fuisset Despotae in Hungaria, Transsylvania, decima suctis capitibus hic quoque Despotam interficere ab Alexandro Moldavo conductus tentavit duodecima deinde mane capite plexus, circum ductitatus hamonaribus implicitus filo subinde repetendo in via, ego fui proditor Domini Vayvodae et poenas patior iustas, quicumque idem tentaverit, tale sumet praemium ...*"

[15] Credem că aici trebuie să adoptăm sensul special dat de glosarul lui du Cange cuvîntului *insidiae* : „idem quod vigiliae, excubiae". Căci nu s-ar înțelege cum asasinul lui Alexandru l-ar fi pîndit încă din Ungaria și Transilvania. De altminteri și din context rezultă că doar ulterior a fost cîștigat de Alexandru Lăpușneanu, adică de oamenii acestuia.

[16] Dacă admitem lectura *decima* și nu cumva <*un*> *dedecima*, mai probabilă, atunci trebuie înțeles că atentatul nu a avut loc la Roman, ci în noaptea precedentă la Șcheia. Observăm în treacăt și o altă inadvertență în acest text, care (p. 406) afirmă că, în ziua a zecea, Despot a plecat de la Hîrlău la Tîrgul Frumos, apoi la Șcheia și, în sfîrșit, în ziua de *12* la Roman. Iar ceva mai departe, în cursul aceluiași raport, e povestită sosirea lui Despot *în ziua de 11*, așa cum apare aici.

[17] „... *hamonaribus implicitus filo*". Oare *hamo naribus implicitus filo*? (*hamum* „cîrlig").

[18] „*Timuere sibi ipsis boiari plurimi, quod ad preces nihil, nisi renuerit Despota, tacitus et nulla voce adiuncta missis insuper Boyaris 4 ad Albertum Laski ut eos carcere concludat strictissime*".

[19] *Ibidem*, p. 41* — 412 : „*Hodie iterum comprehensus est quidam maleficus Vauryn ab Alexandro subordinatus, cuius capiti prece Boiarorum indultum est. Carceri tantum una cum fratre traditus est. Supervenit et thezaurarius quidam Alexandri gratiam per boiaros impetrans, statinque Socravam per me ad Albertum Laskiy quae scripsit* [— *proescripsit*] (*caret enim secretariis, eo quod infirmantur*) *ut custodiae carcerum observentur, sunt enim inclusi in socrava Boiari 3, in Hotiarde 4*".

[20] A boierilor din divan.

www.dacoromanica.ro

de relatarea aceluiaşi fapt în raportul adresat de Belsius mai tîrziu[21] din Iaşi împăratului Ferdinand. Belsius, referindu-se la chestionarul primit, răspunde : „Care este dispoziţia poporului faţă de Despot ? După (scrisoarea) trimisă de la Lipova[22] a fost prins un servitor al lui Alexandru, spion <al acestuia > de la Constantinopol, unde şade, car' la „glasul poporului" a fost tras în ţeapă după ce şi-a mărturisit crima în piaţa mare şi în aceeaşi zi au fost trimişi de aici fără ştirea nici unuia din boieri 15 unităţi de husari la Suceava ..."

Relaţia aceasta posterioară corectează şi completează datele raportului de la Vaslui. Este vorba, fără nici o îndoială, de acelaşi fapt al capturării agentului lui Lăpuşneanu. Dar în timp ce, în prima relatare, boierii obţin iertarea de la moarte, în raportul de la Iaşi se pomeneşte de tragerea sa în ţeapă la „glasul poporului". Ar însemna deci că, după iertarea smulsă de stăruinţa boierilor, *Despot a folosit pentru zădărnicirea acestei iertări „glasul poporului"*. Partea a doua a informaţiei, referitoare la trimiterea în aceeaşi zi şi fără ştirea boierilor a husarilor la Suceava, trebuie pusă în legătură cu cele spuse în relaţia de la Vaslui cu privire la scrisoarea scrisă din porunca lui Despot de către Belsius lui Albert Laski la Suceava de a-i ţine pe boieri închişi sub pază bună. Stilul lui Belsius e prea lipsit de precizie pentru ca să putem afirma că, din numărul de 7 boieri întemniţaţi, aceştia din urmă ar fi tocmai cei închişi la 19 aprilie cu prilejul descoperirii agentului lui Alexandru Lăpuşneanu. În orice caz pare să rezulte că acei husari escortau la Suceava pe boierii închişi în urma uneltirii descoperite. Trimiterea lor în aşa mare grabă la Suceava era cu tîlc. Căci Despot, renunţînd la planul său iniţial, anunţat de Belsius la începutul scrisorii din Vaslui de la 19 aprilie[23] de a rămîne la Vaslui cam trei săptămîni, urmînd apoi să meargă pînă la Dunăre şi după aceea la Suceava, s-a îndreptat pe neaşteptate spre Suceava, unde a sosit în ziua de sfîntul Gheorghe[24]. Ce a urmat acolo constituie actul al treilea al lichidării boierilor bănuiţi a fi din tabăra lui Lăpuşneanu. Iată urmarea relaţiei lui Belsius[25].„... (La Suceava)... de cum a sosit <Despot> de sărbătoarea sfîntului Gheorghe, a fost atacat de ai noştri[26] din porunca

[21] În raportul din „19 aprilie" (în realitate 4 mai).

[22] *Lippa*, la 40 de km de Vaslui.

[23] Hurmuzaki, *op. cit.*, II 1, p. 411.

[24] Nu ştim dacă aici trebuie socotită această dată ca echivalentă cu 23 aprilie după calendarul ortodox sau cumva cu ziua de 24 aprilie după calendarul catolic, mai familiar lui Belsius. Dar faptul că în acea zi avea loc o procesiune pentru bucatele cîmpului pledează pentru sărbătoarea ortodoxă de sf. Gheorghe, 23 aprilie.

[25] *Ibidem*, p. 410, apoi 408, în urma unei inversări greşite a textului în colecţia Hurmuzaki : *„Comprehensus este servitor quidam Alexandri, explorator a Constantinopoli ubi haeret, qui voce populi veru confixus est protestatus facinus in foro publico, eodem die ablegati sunt hinc Chuzzarones numeratos 15 nescientibus ullo Boiaronum Socravam (!) quam Cosmographis Ossaviam, quo cum appullisset festo Georgii. Andreco quidam sub processione conservationis Cereris a nostris invasus iussu Despotae multis vulneribus bombardaeque ictu tandem lancea transfixus est, is Vayvoda tum [= vayvodatum] non clam Sed iam aperto contra Despotam addectare [=allectare] videbatur, homo forma excellentissimus, Alexandri quondam dapifer, res universa militibus praeda Cessit opulentissime prosecutae sunt necem eius voces populi plures adhuc madida morte ad generum Cereris mitti (Quod certe optaret) ut bene Despota regno potiretur. Et mirum quod parvae huic admodum turmae ad 600 hominum , multitudo ne gri* (sic) *vel verbo vel manu contra dixerit"*.

[26] De ungurii din garda domnului.

www.dacoromanica.ro

lui Despot un oareşicare Andreica[27] în timpul procesiunii pentru bucatele cîmpului[28] şi după multe răni şi o lovitură de bombardă a fost în sfîrşit, străpuns cu lancea. Acesta se arăta că umblă după domnie şi nu pe furiş, ci pe faţă, om prea frumos la înfăţişare, fost stolnic al lui Alexandru. Întreaga sa avere a revenit ostaşilor ca pradă foarte bogată. *După uciderea lui s-au ridicat «glasurile poporului», cerînd ca să mai fie trimişi mulţi alţii pe lumea cealaltă printr-o moarte sîngeroasă* (ceea ce ar dori desigur) pentru ca Despot să se înstăpînească bine în domnie ... Şi e de mirare că acestei trupe[29] aşa de mici, abia de 600 de oameni, nu i s-a împotrivit mulţimea[30] nicidecum, nici cu cuvîntul, nici cu fapta. De aci [se poate vedea] aplecarea poporului şi felul cum cîrmuieşte [Despot] şi stăruinţa cu care îşi întăreşte puterea".

Aşadar, venit pe neaşteptate la Suceava, Despot pune să fie atacat şi ucis fostul mare stolnic Andreica, socotit de el un rival de temut la domnie şi recurge din nou la „glasul poporului" pentru a justifica executarea celor şapte mari boieri trimişi în paza lui Laski. Că execuţia lor a avut loc în acest moment rezultă din faptul că la începutul lunii iunie se transmitea din Cracovia şi din Constantinopol ştirea uciderii de către Despot a şapte mari boieri, rude ale lui Lăpuşneanu. Dar—lucru destul de curios şi totodată sugestiv pentru felul cum informa Belsius curtea din Praga — el nu suflă nici un cuvînt despre această execuţie a boierilor. Şi nici de alminteri despre *încoronarea lui Despot în ziua de 24 aprilie*, despre care abia scapă o aluzie mult mai tîrziu (la 6 iunie), cînd raportează o convorbire avută cu Despot, care se plîngea de jefuirea de către Jean Villey a coroanei şi a odăjdiilor domneşti, cerînd oarecum o intervenţie a lui Maximilian pe lîngă acesta pentru restituirea lor ca tezaur public şi nu ca nişte bunuri particulare, putînd fi luate drept pradă. Cu prilejul redării acestei convorbiri, Belsius adăuga într-o paranteză că în locul coroanei pierdute Despot s-a încoronat cu una nouă *în ziua de 24 aprilie*[31].

Nu ştim dacă Belsius a însoţit pe Despot la Suceava şi a fost martor al acestor evenimente. După amănuntele pe care le dă despre uciderea lui Andreica s-ar părea că da, în ciuda faptului că scrisoarea-raport e trimisă din Iaşi (la 4 mai), ca şi cea următoare din 9 mai. Se pune, desigur, întrebarea dacă recurgerea la „glasul poporului" a fost un simplu expedient de moment pentru lichidarea boierilor recalcitranţi[32] sau dacă este vorba de un fel de instanţă în stat creată de Despot pentru a neutraliza

[27] Fost mare stolnic sub Alexandru Lăpuşneanu. Cu vreo lună şi mai bine înainte de acest deznodămînt, fusese deposedat prin judecata lui Despot de satul Feredeiani, care-i fusese dat de Lăpuşneanu, luîndu-l de la mănăstirea Humor spre a i-l da lui Despot. A restituit la 17 martie 1562 acel sat mănăstirii, care trebuia însă să-l despăgubească pe Andreica cu 100 de ughi galbeni pentru iazul şi morile făcute de el.

[28] „*Sub processione conservationis Cereris*".

[29] Garda lui Despot.

[30] *Multitudo*. Vezi mai departe, p. 6, discuţia cu privire la acest termen.

[31] *Ibidem*, p. 425.

[32] Curînd după aceea avea să afle că Alexandru Lăpuşneanu fusese exilat în Asia Mică

www.dacoromanica.ro

hotărîrile divanului alcătuit de mari boieri şi prezidat de mitropolit[33], pe care îl bănuia de a fi de partea lui Lăpuşneanu[34], amintind chiar lui Belsius la 13 aprilie de intenţia sa de a-l schimba.

Dar mai trebuie precizat şi alt punct, care ni se pare esenţial. Ce înţelege Belsius prin „popor"? Oare masa ţăranilor moldoveni sau cumva tîrgoveţii din oraşe, mulţi dintre ei de origine străină? Confuzia aceasta transpare încă de la început în primul raport al lui Belsius, în care trebuie să răspundă la întrebarea următoare a chestionarului ce i s-a dat: „*Care este dragostea şi aplecarea poporului faţă de el (Despot)*? Desigur el e dragostea şi bucuria tuturor, *mai ales a celor din neamul saşilor*. Căci pe toţi îi silise Alexandru prin silnicie şi în chip nelegiuit la botezul său moldovenesc, iar acesta [= Despot] le-a îngăduit să revină la credinţa lor". Aşadar, încă de la origine aflăm acest echivoc, care se prelungeşte de-a lungul întregii serii de rapoarte.

În postscriptul unui raport către Maximilian[35], purtînd data de 30 iunie, Belsius pomeneşte de atitudinea deosebită a „poporului" şi a boierilor faţă de mercenarii unguri tocmiţi de domn şi aduşi prin Maramureş în condiţii destul de aventuroase, mercenarii croindu-şi drum cu sabia, omorînd un număr de maramureşeni şi aducînd şi doi prizonieri, dintre care un nobil rutean, numit Ioan (p. 453). „Cît priveşte dispoziţia boierilor moldoveni, ei nu şi-o pot ascunde din căutătură şi se miră înmărmuriţi de acest nou fel de oaste de unde a răsărit aşa deodată, şi «poporul» spune că hotărît mîntuirea lui Despot şi libertatea tuturor nu depind decît de ostaşul ungur, şi că nici nu ar fi putut m.v. să fi făcut aici un dar mai regesc". E greu să ne închipuim că aceste declaraţii ar fi oglindit sentimentele poporului moldovean. Aşadar „glasul poporului" e glasul tîrgoveţilor din Vaslui, Iaşi, Suceava etc., printre care şi saşi, unguri şi armeni[36], duşmani hotăriţi ai lui Lăpuşneanu în urma persecuţiilor religioase la care fuseseră supuşi de acesta. Dovadă că Belsius nu înţelege prin „popor" norodul moldovenesc o avem din redarea scenei omorîrii lui Andreica. Cu acest prilej, Belsius înfăţişează trei grupuri deosebite în prezenţă: mercenarii unguri ai lui Despot, „poporul", care cere moartea multor altor vinovaţi, şi *mulţimea*, care asistă încremenită la lupta lui Andreica cu trupa de *abia 600 de ostaşi*. Înseamnă deci că „mulţimea" trebuie să fie mult mai numeroasă ca ceata ostaşilor şi că autorul s-ar fi aşteptat ca ea să acţioneze într-un fel oarecare împotriva acestora. Dar cine alcătuia această „mulţime"? Desigur nu boierii, căci lucrul ar fi fost declarat cu tot dinadinsul de autor, care e foarte atent la gesturile

---

şi deci nu mai putea pune la cale personal atentate contra lui Despot.

[33] Grigore Roşca, mitropolit al Moldovei (1541—1564).

[34] Hurmuzaki, *op. cit.*, II 1, p. 407: „ ... *archiepiscopum quoque mutaturum cuius locus est Sochauna. Est enim suspectus de Alexandro*".

[35] *Ibidem*, p. 436.

[36] Aceştia toţi erau grupaţi pe comunităţi religioase şi deci aveau o organizare care îngăduia uşor chemarea lor la manifestări de masă ce se puteau traduce prin acel „glas al poporului" (cf. *Viaţa feudală*, capitolul „Oraşe". La Suceava era o comunitate armenească autonomă încă din 1449. Iar *episcopul* armenilor din Moldova avea o vechime încă şi mai mare (1401). Este sigur că Despot a găsit un concurs activ la acest element, aşa de crunt urmărit mai apoi de răzbunarea partidei victorioase a lui Tomşa, iar prigoana dezlănţuită apoi aşa crunt împotriva armenilor nu se explică numai prin rugăciunile făcute de femeile armene pentru izbînda lui Despot, ci mai ales prin *ajutorul efectiv* dat lui Despot contra împotrivitorilor.

www.dacoromanica.ro

boierilor. Aici nu poate fi vorba decît de *mulţimea venită la procesiunea religioasă pentru bucatele cîmpului*, deci de o mulţime de moldoveni paşnică şi dezarmată care asistă neputincioasă la spectacolul fulgerător oferit de măcelărirea lui Andreica, care se apăra cu îndîrjire, ajutat poate şi de slujitori de ai săi, căci chiar şi simplul fapt că umbla după domnie implică de la sine concluzia că avea în jurul său un număr oarecare de credincioşi ai săi. De fapt Belsius nici nu-şi bate prea mult capul să lămurească noţiunea de „popor" (*populus*), pe care o foloseşte doar pentru că se afla în chestionarul ce i se dăduse ca îndreptar pentru întocmirea rapoartelor sale[37]. În realitate, „poporul" nu intră în schema sa de guvernare, ci numai oastea de mercenari care trebuia să îngrădească şi să neutralizeze puterea boierilor. Asupra boierilor revine de mai multe ori şi totdeauna cu bănuială, încă din primul său raport: „Despre boieri sîntem îndoiţi (căci ei nu-şi dau pe faţă gîndurile)[38]. Căci niciodată ei nu au fost credincioşi nici unui voievod"[39]. În aceeaşi scrisoare cere stăruitor regelui Maximilian să pună în vedere lui Despot şi Laski să nu concedieze pe călăreţii unguri căci „am fi ameninţaţi să fim înghiţiţi de boieri. De cum a plecat trimisul turc, au fost sloboziţi puşcaşii lui Roussel şi acuma se şi uită la noi <boierii> cu ochii răi şi revin iar uneltirile turcilor şi ale localnicilor"[40]. După zeloasa participare a lui Belsius la măsurile pentru trimiterea boierilor ca să fie întemniţaţi de Laski, acţiune care îi umple de entuziasm[41], el se temea să nu fie cumva otrăvit de boieri[42]: „Boierii au început să mă privească cu ochi foarte răi, şi eu mă tem de otravă, întrucît şi acuma doi din secretarii lui <Despot> s-au îmbolnăvit şi au ajuns chiar în primejdia vieţii...". În sfîrşit, la 1 mai soseşte un trimis turc cu o comunicare către toţi boierii din Moldova[43] cum că paşalele ... se miră mult că dintre toate ţările lumii pe care le cunosc ei Moldova este singura ţară care înlătură din mijlocul său prin otravă sau prin sabie sau alungă de la sine aşa de mulţi voievozi după o domnie <aşa de> scurtă, deşi cu vorba ei sînt totdeauna de părerea domnului lor şi îi dau întot-

[37] *Ibidem*, p. 399 (instrucţiile lui Maximilian din 6 februarie 1562): „Porso in eo dictos nuncyos nostros quam primum in Moldaviam pervenerint summam curam adhibere volumus ut omnem rerum statum illic quam fieri potuerit exactissime cognoscant, praesertim quae sit Despotae in rebus administrandis et gerendis gubernaculis ratio, *quae populorum illorum in ipsum studia et inclinatio*, quae Turcharum et aliorum finitimorum principum et populorum in ipsum Voluntas, quibus nitatur praesidiis si summa rei manu armata defendenda sit, num aliqua spes sit firmi et constantis dominationis, et qui maiestati suae Caesarea ac nobis as illis expectandum videatur, qua ratione rebus nostris potissimum prodesse queat, et alia quee (sic) ut nobis innotescant digna iudicaverit". Succesorul lui Belsius, Martin Szenthgothaidy, nu mai foloseşte termenul de *populus*, ci doar pe cel de „supuşi" (subditi) sau pe cel de „ai săi", în care intră deopotrivă şi boierii, şi poporul de rînd. De alminteri instrucţiile primite de el la 3 februarie 1562 înlătură echivocul observat mai sus (*Ibidem*, p. 444): nos certiores faciat de rerum Moldaviensium statu, deque gubernio et administratione Despotae, *de populo moldaviensi et eius studio et inclinatione*, Item quomodo ipsi cum Transilvania et aliis vicinis et praesertiam Turcis conveniat, et numquid commodi nobis ab ipso expectandum sit, et qua potissimum ratione rebus nostris prodesse queat".

[38] *Ibidem*, p. 404. „De bojariis (ii enim sese non Declarant) subdubitamus ..." etc.

[39] Belsius se inspiră şi din *Chorographia Moldovei* a lui Reicherstorffer.

[40] *Turcarum et Incolarum remunt practicae.*

[41] *Ibidem*, p. 412: „*Ut autem sit firmum imperium inclusit Boiaros, emendat omnia passim, struit omnia heroice ingenio et natura principis*".

[42] *Ibidem*, p. 412.

[43] *Ibidem*, p. 409.

www.dacoromanica.ro

deauna dreptate, şi deci acum sultanul le porunceşte să-i dea şi acestuia bună ascultare şi să-l înconjoare cu dragoste, căci, dacă acesta ar fi înlăturat sau scos din domnie, apoi atunci el le va fi fost cel din urmă al lor voievod şi să înţeleagă în sfîrşit acum că în cazul acesta el a şi hotărît ca să pună sangiac bei ca într-o stăpînire care este a sa, <precum> şi begi în toate cetăţile şi oraşele[44]. De care lucru boierii <au fost> greu loviţi şi au ţinut sfat de două ori într-o zi şi Despot în fiecare zi îi face să fie mai prăpădiţi şi mai amărîţi". De acum înainte încetează aproape interesul lui Belsius pentru boieri socotiţi ca duşmanii fireşti ai domnului. Doar la 30 iunie mai aflăm o aluzie la sentimentul nemărturisit al lor în faţa apariţiei neaşteptate a ostaşilor unguri ce-şi forţaseră drumul prin Maramureş[45]. În schimb, pomeneşte în multe rînduri de deliberările boierilor împreună cu domnul în unele probleme grele, cum era, de pildă, cea a atitudinii de urmat faţă de răscoala secuilor sau în problema trimiterii la Poartă a lui Wolff Schreiber. Ba la un moment dat, raportînd regelui Maximilian desideratul lui Despot ca Habsburgii să îndulcească cu ceva daruri pe boierii săi, care ar fi nespus de măguliţi de un asemenea gest[46], şi dînd chiar sugestii de daruri împreună cu lista beneficiarilor — şi anume cei doi mitropoliţi de Suceava şi de Iaşi (?), marele logofăt[47], marele hatman şi „vicerege"[48], Moţoc[49], Spancioc[50], purtătorul peceţii celei mari[51], şi Avram[52] marele postelnic —, Belsius se apucă să dea o serie de caracterizări ale acestora, sugerînd totodată să se mai reducă

[44] Frază defectuoasă : „*Intelligant deinceps quae* (—*quod*) *cum* (=*tum*) *Zan Zaccos utpote regno quod sit suum et Begos singulis arcibus et oppidis praeficere decravi 13* (= decrevisset).

[45] Cf. mai sus, p. 1160.

[46] Ibidem, p. 425 : „*Ignoti enim parvam adhuc habent isti cupidinem et gaudent inescari simulque affectate gloriantur*". S-ar părea că aici ar fi vorba de marii dregători din divanul domnesc şi că am putea deci reconstitui în parte divanul lui Despot din vremea acestuia (iunie 1562), adică nucleul de boieri alcătuind sfatul domnesc, în care nu sînt cuprinşi pîrcălabii cetăţilor. O asemenea listă a boierilor din divan lipseşte pentru acest moment. Cel mai vechi document intern cuprinzînd lista boierilor e cel din *14 mai* 1563 (*Documente privind istoria României*, veacul XVI, A, p. 161—163). Cum din lista marilor dregători daţi de Belsius lipseşte vistierul, am crede că el ar putea fi desemnat aici prin „purtătorul peceţii celei mari". Asupra persoanei vistierului din 1562 nu putem avea o certitudine absolută. În documentele interne, timp de zece ani de-a lungul domniei lui Alex. Lăpuşneanu şi a lui Despot, întîlnim tot timpul acelaşi vistier : Ioan. Totuşi, în scrisoarea de încredinţare dată la trimiterea în solie a lui Stroici, acesta este calificat de Despot drept *thesaurarius* „vistier" (cf. A. Veress, *Documente privind Transilvania, Moldova şi Ţara Românească*, I, p. 220—221). Trebuie totuşi ţinut seama şi de o ştire aflată în letopiseţul lui Nicolae Costin (cf. *Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, publicate de Kogălniceanu, ed. a 2-a, 1872, apendix X, p. 437), în care se aminteşte de alegerea unui sfat restrîns de boieri de către Despot după ocuparea domniei. „Ales-au Despot patru boieri de credinţă, pe care au lăsat toată cîrma ţării : pe Stroici vel logofătul, pe Barnov hatmanul, pe Moţoc vel vornicul şi pe Grigore Leventes, de neamul lui din Beciu, ce era în mare cinste la Despot-Vodă". Acesta din urmă e fostul secretar al lui Lăpuşneanu, Georgius de Reveles. Să fie cumva vorba de el ca purtător al peceţii mari? Şi marele vistier să lipsească de pe listă tocmai pentru că se afla plecat în solia amintită?

[47] Ion Movilă.

[48] Barnovschi.

[49] În mai 1563 era mare sfetnic.

[50] În 1563 îl aflăm vornic al Ţării de Sus.

[51] Aflăm aici o particularitate cu totul ciudată, întrucît obişnuit purtătorul peceţii mari e marele logofăt, care e pomenit în fruntea listei. Acesta era Ion Movilă, după cum reiese şi dintr-un alt raport al lui Belsius în care aminteşte de acest mare logofăt ca fiind frate cu pîrcălabul de Hotin, Văscan Movilă (cf. mai sus, nr. 46).

[52] Avram de Bănila.

www.dacoromanica.ro

din darurile indicate de Despot: „Totuşi, darurile ar trebui să fie mai reduse. Mitropoliţii ar fi cinstiţi prea destul şi numai cu cîte un orologiu[53]. La ei are multă trecere logofătul, om întotdeauna la fel cu sine însuşi, grav cu şiretenie, rar la vorbă, nepomenind de maiestăţile voastre şi de alţii decît întrebat, ar putea fi îmbiat cu o cupă; la fel este şi hatmanul Barnovschi, dar mai grijuliu şi înfulecător de daruri[54], şi aşadar, dacă va fi îndulcit, va fi binevoitor, „Căpitanul"[55] Ioan Moţoc, ostaş de-al lui Alexandru <Lăpuşneanu>, acum cel mai vajnic la oaste e un om grav şi iubitor al maiestăţilor voastre şi strîns legat de Despot; tot atîta şi la fel ca şi el ar merita şi căpitanul Spancioc. Aceştia doi din urmă ar putea fi cinstiţi îndeajuns fiecare din ei cu cîte o haină de catifea simplă"[56].

Caracterizările de mai sus trebuiesc, probabil, puse în legătură cu o descriere[57] „a obiceiurilor acestui popor ... împreună cu aşezările ţării ... zugrăvite precis, împreună cu încăierarea şi lupta lui Despot <la luarea domniei> şi împreună cu toată înşirarea <trăsăturilor> despre împrejurările curţii sale... cu slujbele (dregătoriile) cercetate aproape pe de rost", pe care se oferea Belsius s-o înfăţişeze personal lui Maximilian de cum ar fi chemat de el. Am putea crede că această descriere nu se afla numai în stare de proiect, ci că era gata redactată, poate dintr-un spirit de emulaţie faţă de *Chorographia Moldovei*, pe care o cunoştea şi care îi servise de izvor de informaţie la venirea sa în Moldova. Cum acest text, desigur foarte preţios judecînd după punctele enunţate mai sus, nu ne-a parvenit, nu putem şti dacă persistă şi acolo confuzia semnalată de noi între poporul moldovean şi „poporul" nedeterminat, al cărui glas venea cu atîta oportunitate să propună soluţiile extreme dorite în taină de domn.

[53] Despot sugerase cîte un damasc negru şi un orologiu.
[54] *Dorophagus*.
[55] Aluzie la comanda unei aripi a oştirii ce-i revine de drept vornicului.
[56] Despot sugerase o haină de damasc.
[57] *Ibidem*, p. 428 (raport din 6 iunie 1562).

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

THEATRUM EUROPAEUM. PRIMA COLECȚIE DE ISTORIE UNIVERSALĂ (CU ȘTIRI DE ISTORIE A ROMÂNILOR)[1]

DE

D. CIUREA

Prima colecție de istorie universală, publicată la Frankfurt am Main între 1662 și 1738, nemenționată în opera lui Ed. Fueter [2], a rămas cvasinecunoscută și neutilizată de istoricii noștri, deși conține importante date de istorie românească.

Lucrarea, de proporții impresionante, un specimen tipic al istoriografiei barocului („ein Universal Werck"), publicată în 21 de volume in folio, fiecare de circa 1 000 de pagini, în acest vechi și renumit centru editorial, își datorește apariția (sub auspicii imperiale) inițiativei unor mecenați și unei necesități, urmărind informarea marelui public („Geschichteliebende Leser") și documentarea oamenilor politici asupra cursului evenimentelor pe plan european și mondial.

Termenul „Theatrum" pentru astfel de lucrări monumentale era în vogă încă de la Abraham Ortelius.

Colecția a apărut neregulat ca date și ca volume, dar, în ansamblu, materia este strict ordonată cronologic și constituie pentru cititor un tot organic (1617—1718). A apărut în edituri și tipografii diverse din aceeași localitate (Daniel Fievet, B. C. Wusten, J. Ph. Andrea, I. Görlin și Anton Heinscheidt). Nu toate volumele au menționat numele autorilor (compilatorilor), printre care Joh. Ph. Abelinus din Strasbourg (Argentoratensis), Henricus Oraeus, Joh. Georg Schleder (Regensburg), Martin Meyer von Hayn, W. J. Geiger.

Cu deviza „Nuda veritas", colecția își propune să redea fidel evenimentele de ordin politic și militar în primul rînd, fără însă a neglija pe cele de ordin social și cultural.

Ca o reminiscență a cronicilor medievale este prezentă în volumele colecției redarea calamităților naturale (inundații, foamete, cutremure,

[1] Anterior apărea la Frankfurt opera de proporții a lui J.A. Thuanus (*Historiae sui temporis*), cu știri de istorie românească în vol. III (1614, p. 29—32). Un *Theatrum novellarum mundi alterum* apărea la Augsburg în 1686, iar *Gran teatro storico o sia Storia universale* ... la Veneția (1722—1738).

[2] *Geschichte der neueren Historiographie*, München, 1936.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1165—1170, 1969.

www.dacoromanica.ro

erupţii vulcanice, ca aceea a Vezuviului din 1631, care a transformat, cum se arată, un paradis terestru în ruine şi pustiu[3], precum şi epidemii şi epizootii) şi a aşa-ziselor semne prevestitoare („Prodigia und Zeichen"), comete, „ploi cu sînge", monştri etc., în plus date de stare civilă pentru „lumea mare", cazuri de longevitate.

Pe primul plan stă preocuparea redării evenimentelor din Imperiul german, dar nu sînt neglijate şi celelate ţări ale Europei şi lumea extraeuropeană. Evenimentele sînt valorificate în cadrul general al secolului şi al continentului şi globului. Treptat modul de prezentare devine mai sistematic şi repartizarea pe ţări a materialului informativ permite o urmărire mai comodă a expunerii.

La început totul se prezintă sub rubrica generică „Beschreibung denckwürdiger Geschichten", ulterior în capitole pe ţări şi regiuni ale Europei şi restului lumii. Ştirile de istorie românească se pot găsi la capitolele privind Polonia, Imperiul habsburgic şi Imperiul otoman.

Colecţia abundă în imagini de epocă (figuri de oameni de stat, episoade), planuri şi profiluri de oraşe (Viena, Constantinopol, Praga, Moscova, Londra, Paris, Neapole etc.) şi fortăreţe şi nu este lipsită şi de hărţi, unele mai puţin corecte (Ungaria şi teritoriile vecine). În harta *Europa nova delineatio* sînt cuprinse şi „Valahia" şi Moldova. Hărţile Europei vestice şi Angliei sînt mai corecte.

Cum arată subtitlurile volumelor, informaţia utilizată de compilatori a fost variată (cronici, relatări, documente, scrisori şi corespondenţe). Se subliniază interpretarea şi redarea „unpartheilich". La Frankfurt au apărut şi alte opere cu caracter istoric pentru regiuni din Europa (Gradelehnus, Heidenstein etc.) şi au fost, firesţe, utilizate pentru această reconstituire cu caracter monumental. Obiectivitatea nu poate fi, într-adevăr, contestată, atît în redarea, de exemplu, a războiului de 30 de ani (asasinarea lui Wallenstein), ca şi a revoluţiei engleze (decapitarea regelui Carol în 1649), a tratatelor de pace, dar autorii manifestă o evidentă cointeresare în expansiunea habsburgică în teritoriile de sub dominaţie otomană, respectiv în ţările române. Se regretă executarea lui Constantin Brîncoveanu şi a familiei sale, „ein gutes Nachbar und Freund" pentru imperiu[4].

Informaţia din *Theatrum* privind ţările române constituie un aport substanţial la cunoaşterea istoriei acestora, carenţială pentru unele aspecte în cronicile epocii (Miron Costin, Neculce etc.). Se pot astfel face precizări în probleme şi aspecte minore, dar şi în chestiuni importante. Pe baza informaţiei din *Theatrum* se poate reconstitui mai fidel situaţia politică a Moldovei între 1645 şi 1653 (la Miron Costin cu multe imprecizii), între 1686 şi 1691 şi între 1716 şi 1717.

Nu sînt de neglijat nici unele detalii privind participarea românilor la războiul de 30 ani sau apartenenţa lui Radu Mihnea[5] şi Nicolae Pătraşco la ordinul cavaleresc („Ritterorden") „Christiana militia", constituit la Olmütz, în Moravia, în 1619 şi confirmat de papa Urban al VIII-lea în 1624[6].

[3] *Theatrum Europaeum*, vol. II, 1679, p. 510.

[4] Ibidem vol. XX, 1734, p. 429/1714.

[5] „Corvin" în documentele cu caracter extern (cf. Hurmuzaki, supl. II, vol. II, p. 525). Cf. şi „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. VI/1, 1968, p. 77, 79, 81, 83 (Radu Mihnea era catolic).

[6] *Theatrum Europaeum*, vol. V, 1707, p. 36 şi 79; vol. I, 1662, p. 280.

www.dacoromanica.ro

Realist este redată [7] campania polono-turcă din 1620, care a avut ca teatru de luptă Moldova. Gaspar Graţiani, omul sultanului, a subestimat efectivul armatei turceşti de intervenţie, de 7 ori mai mare decît acela al armatei polone, 12 000 contra 90 000. Cancelarul polon (Żolkiewski) n-a evitat, totuşi, lupta, care s-a terminat dezastruos. Turci au rămas de 5 ori mai mulţi. În Consiliul de război, s-a pus problema unei retrageri nocturne, dar marele cancelar nu s-a declarat de acord. Noaptea s-a produs un tumult în tabăra polonă şi cancelarul a trebuit să iasă din cort pentru a-şi dovedi prezenţa. Marele cancelar a hotărît să moară cavalereşte în luptă. Cadavrul marelui cancelar a fost găsit decapitat (capul a fost trimis de turci la Constantinopol) şi fără mîna dreaptă. În Polonia s-a produs o profundă dezolare şi a urmat o nouă invazie tătară. Regele polon a apelat la ajutor (prin înrolarea de mercenari) şi în Anglia. El a riscat să fie asasinat de un nobil polon în biserică.

Domnia lui Vasile Lupu începea sub auspiciile unui nou acord polono-turc. În 1634 Poarta a promis că nu va pune paşă în ţările române, că acestea vor fi lăsate libere şi domnii vor fi numiţi la recomandarea şi cu asentimentul regelui polon [8]. Dezechilibrul s-a produs prin intrarea în scenă, ca putere politică-militară, a cazacilor lui Bogdan Hmielnicki, tot mai insubordonaţi faţă de tutela lituano-polonă şi în relaţii directe cu Poarta şi cu tătarii. Vasile Lupu se apropie tot mai mult de Polonia prin căsătoria fiicei sale Maria cu ducele lituan Janusz Radziwill în 1645 şi obţine acordarea indigenatului polon („jus indigenatus") din partea seimului din Varşovia. Urmarea este o expediţie de jaf cazaco-tătară. În cronica lui Miron Costin, evenimentele din acest an apar prezentate confuz şi diform iar la Kraus sumar şi imprecis. Cu atît mai preţios este aportul informativ din *Theatrum* [9]. Din nici o altă sursă contemporană nu aflăm atîtea detalii asupra călătoriei lui Janusz Radziwill în Moldova şi asupra desfăşurării festivităţilor nupţiale.

În *Theatrum* se redau imaginile lui Vasile Lupu (caz unic de domn moldovean) şi fiicei sale Maria (necunoscută din altă sursă) [10]. Miron Costin şi Kraus [11] datează evenimentul corect în 1645; în *Theatrum* este inserat greşit la anul 1650.

În urma invitaţiei lui Vasile Lupu, prin intermediul unei solii formate din (Nicolae) Catargi vistier şi Ivanovici spătar, Radzwill se hotărăşte pentru voiajul nupţial. La 21 ianuarie se afla la Cameniţa, iar la 29 următor pe solul moldovenesc. Este condus la Iaşi de fraţii Toma, vornic

---

[7] *Ibidem*, vol. I, p. 433. Cf. şi L. Podharodocki, *Hetman Zolkiewski*, Warszawa 1968, p. 245. 265; Piasecius, *Chronica . . .*, Cracovia, 1648, p. 338.

[8] *Theatrum Europaeum*, vol. III, 1670, p. 206 („Hat der Türck versprochen dass er in der Wallachey und Siebenbürgen keinen Bassa wie er willensgewesen einsetzen sondern dieselbe freye Länder bleiben lassen und allezeit mit Vorwissen und Recommendation des Königs in Polen den Hospodar in der Moldau und Wallachey installiren wolle").

[9] *Theatrum Europaeum*, vol. VI, 1663, p. 1116–1123. ——

[10] *Ibidem*, p. 1115 şi 1118. Din *Theatrum Europaeum* relatarea a fost reprodusă în E. Happelius, *Historia Moderna Europae*, Ulm, 1692, p. 34 (1645). Cf. şi „Bul. I. Neculce", Iaşi, 4/1924, p. 253–260.

[11] Ed. 1965, p. 122. Cf. pentru datare şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. I, Bucureşti, 1895, p. 196–197; Hurmuzaki, vol. XV_2, p. 1130 şi 1192.

www.dacoromanica.ro

al Ţării de Jos, şi Iordache Cantacuzino, şetrar [12]. La 5 februarie a început nunta, descrisă cu lux de amănunte. Autorul expunerii din *Theatrum* (Schleder) face sublinierea că banchetul nupţial („Das hochzeitliche Banquet") a fost „regesc" şi nu ar fi dezonorat nici pe cel mai mare monarh. Nunta a ţinut 12 zile. Se subliniază prezenţa lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, şi a diverşi reprezentanţi ai unor monarhi şi principi europeni. Trei zile au fost rezervate pentru oferirea cadourilor de nuntă (şi din partea oraşelor transilvane şi din Moldova). Oaspeţii au fost delectaţi de muzicanţi turci de la curtea sultanului, comedianţi (istrioni şi dansatori pe funie). Au avut loc şi simulacre de asedii şi lupte navale. Masa femeilor a avut loc separat, după obiceiul oriental. Festivităţile s-au încheiat la 16 februarie 1645. Vasile Lupu cu doamna au însoţit pe Janusz Radziwill distanţă de o milă, apoi acesta a fost condus de fratele şi sora lui Vasile Lupu şi de Ureche (spătar). De la Cameniţa el s-a îndreptat spre Varşovia pentru a participa la dietă.

A urmat în 1650 intervenţia tătară, solicitată de Hmielnicki la Constantinopol. Acesta soma pe Vasile Lupu să accepte şi căsătoria fiicei sale Alexandria (Ruxanda) cu Timotheu (Timuş), care a avut loc în 1652 [13]. Janusz Radziwill nu putea ajuta cu nimic pe Vasile Lupu. Tătarii au jefuit oribil Moldova şi Vasile Lupu a fost nevoit să le răscumpere retragerea cu 100 000 de taleri imperiali. Moldovenii au căutat să reziste invaziei. Cei 60 000 de tătari care participau la expediţie erau conduşi de sultanul Galga, locţiitorul hanului. În anul următor, Vasile Lupu s-a revanşat oarecum, atacînd pe tătarii care reveneau cu pradă din Polonia. El a căutat să intensifice relaţiile cu Polonia, dar evenimentele s-au precipitat în defavoarea lui şi i-au adus prăbuşirea. Rezistenţa cetăţii Suceava (unde se afla soţia lui Vasile Lupu cu tezaurul) a încetat la 29 septembrie/9 octombrie 1653 [14].

Amplu sînt redate în volumele XII—XIII ale colecţiei [15] cele două expediţii ale lui Jan Sobieski din 1686 şi 1691 în Moldova contra tătarilor şi implicit contra turcilor. Expediţia din 1686 începe la 15 august cu încercuirea Cameniţei. La 25 august Sobieski era la Iaşi. Cantemir se refugiase spre sud. Populaţia rămasă (boieri şi locuitori) l-a primit pe Sobieski ca pe un eliberator. A mers la tedeum în mica şi dărăpănata biserică catolică. A urmat campania de peste Prut, cu ciocnirea nedecisă între cavaleria lui Lubomirski şi tătarii sultanului Nuradin şi reîntoarcerea prin Iaşi. Oraşul, cu bisericile sale, a fost mistuit de un incendiu izbucnit pe neaşteptate (altă sursă arată că polonii, neputîndu-l fortifica, l-au incendiat). Regele polon a dispus evacuarea şi retragerea spre Sniatyn[16].

[12] Dregătoriile indicate la aceşti boieri în *Theatrum* nu corespund cu cele din documentele interne. Toma este mare vornic al Ţării de Sus, iar Iordache, mare vistier (cf. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. II$_2$, p. 189—193). În 1664 Toma Cantacuzino era, într-adevăr, vornic al Ţării de Jos. În doc. din 18 ianuarie 1645 de la Vasile Lupu apar menţionaţi marele vornic şi marele spătar, fără nume, trimişi la frontieră să salute pe Janusz Radziwill (cf. Hurmuzaki, supl. II, vol. II, p. 14).

[13] Timuş a fost primit tot de Toma marele vornic (cf. Hurmuzaki, supl. II, vol. III, p. 34—37; cf. şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol I, p. 208—214). „Bul. I. Neculce", 6/1927, p. 304—311.

[14] *Theatrum Europaeum*, vol. VII, 1685, p. 418; cf. şi Hurmuzaki, supl. II, vol. III. p. 29—30.

[15] *Theatrum Europaeum*, vol. XII, 1691, p. 1036, vol. XIII, 1698, p. 21.

[16] Cf. şi Ph. Avril, *Voyage en divers etats d'Europe*, Paris, 1693, p. 282.

www.dacoromanica.ro

Expediţia din 1691 a avut acelaşi itinerar, plus episodul de la Neamţ. La invitaţia lui Sobieski de a colabora contra turcilor şi tătarilor, Constantin Cantemir (care s-a retras din nou din Iaşi) a răspuns că nu dispune de forţe pentru a scutura un jug foarte apăsător şi că la Constantinopol se află fiul său mai mare ca ostatic. Executarea celor doi fraţi Costin este pusă în legătură tocmai cu ocupaţia polonă a Moldovei [17].

Unele dintre clauzele tratatelor de pace de la Carlowitz stipulează eliberarea Moldovei de sub ocupaţia polonă şi restabilirea vechilor limite de frontieră. Vor fi evacuate toate fortăreţele de garnizoanele polone. Se fixează termene. Tătarii vor fi scoşi din Moldova, unde s-au aşezat în timpul conflictului. Se restabileau relaţiile comerciale polono-turce. Se subliniază rolul ca diplomat al lui Alexandru Mavrocordat (din neamul „nobil" Scarlati)[18].

Prezenţa lui Petru I la Iaşi este amplu redată[19]. La 23 iunie stil vechi el era la Iaşi. Dimitrie Cantemir ar fi ţinut legătura cu el prin Castriota (necunoscut suficient din alte surse). La Iaşi a avut loc un consiliu de război. Ţarul voia să meargă pînă la Dunăre pentru a împiedica pe turci să treacă fluviul şi pentru a pune stăpînire pe podul de la Isaccea. Lipseau alimente şi furaje. Se reproduce integral textul „manifestului" („Universal") lui Dimitrie Cantemir, în care se insistă asupra încălcării de turci a autonomiei Moldovei şi obligaţiei asumate de ţar de a retroceda Moldovei teritoriile şi cetăţile ocupate de turci. Se insistă asupra acordului de pace de la 23 iulie 1711.

Cu satisfacţie este prezentată intervenţia austriacă în Muntenia din 1716 (episod în cadrul luptelor dintre Habsburgi şi turci), care a dus la capturarea lui Nicolae Mavrocordat (cunoscută şi din publicaţiile anterioare de documente ale lui C. Giurescu). Intervenţia a fost ordonată de generalul von Stein (ville) şi executată de obercăpitanul Dettine. Acesta a pătruns prin pasul Vîlcan, Rîmnic, Craiova, la Bucureşti (21—24) noiembrie 1716). Au avut loc ciocniri cu tătarii şi cu ienicerii. Pentru această „acţiune îndrăzneaţă şi fericită", căpitanul Dettine a fost onorat de împăratul Carol al VI-lea cu o decoraţie cu chipul său cu briliante (în valoare de 5 000 de florini) şi avansat colonel. Populaţia din Bucureşti a fost favorabilă şi împăratul avea intenţia să trimită acolo un „corp de trupe". În anul următor (5 ianuarie 1717) i s-a trimis un memoriu prin care boierimea şi clerul înalt cereau intrarea sub „protecţia" imperială.

Episodul de la Iaşi (Cetăţuia) al intervenţiei austriece din Moldova nu este redat [20]. În schimb se arată că în august 1717 a avut loc o expediţie tătară (de 15 000 de oameni) din Moldova în Transilvania prin Rodna pînă

---

[17] Pentru expediţia din 1686, cf. şi Burgo, *Viaggio*, vol. III (1688), p. 134 şi 420 („... cagione della sua perdita furono li gran deserti che bisognarono passare senza proviggione, alcuna"). O. Halecki se exprimă nefavorabil pentru expediţia lui Sobieski (RHSEE, 1936, XIII, p. 245).

[18] *Theatrum*, vol. XV, 1707, p. 517, 518, 523 şi 524; cf. şi Hurmuzaki, supl. II, vol. III, p. 235—236. Cf. şi *Curiöse Beschreibung...*, din 1699, menţionată şi de Engel în 1804 (fără autor).

[19] *Theatrum Europaeum*, vol. XIX, 1723, p. 784—785 şi 789. Pentru Castriota cf. şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 315 (1711).

[20] Pentru „Dettin Bavarese" cf. şi Del Chiaro, ed. Buc., 1914, p. 205. Cf. şi textul inscripţiei de pe stîlpul de la Vama (I. Toma, *Stîlpul lui vodă din Vatna*, 1923, p. 49—50).

www.dacoromanica.ro

la Bistriţa. Unele sate au fost incendiate. A intervenit generalul conte von Steinville, cu trupe şi tătarii au fost respinşi peste Carpaţi cu ajutorul ţăranilor din regiune [21]. Victoriile obţinute de trupele imperiale pe celelalte teatre principale de luptă, din Ungaria şi Serbia, au compensat — se subliniază — acest episod nefericit, soldat cu pierderi minime.

★

În concluzie, colecţia *Theatrum Europaeum* iese din comun în cadrul publicisticii istorice a epocii barocului prin funcţia ce şi-a asumat-o, prin proporţiile sale şi prin vastitatea materialului documentar pus în circulaţie din surse cvasioficiale. Cu atît mai necesare apar o evaluare de ansamblu şi discutarea ştirilor de istorie românească pe care le conţine şi care n-au fost încă utilizate şi valorificate în istoriografia noastră.

[21] *Theatrum Europaeum*, vol. XXI. 1738, p. 131—132 şi 104—106 („... Wie die Hunde bloss davon lauffen ist nicht zu beschreiben wie das erbitterte Bauern — Volck mit Hacken und andern Gewehr ... nachfolgeten"). Cf. şi G. Probst, *Feldmarschall Graf Steinville und die Walachei*, SOF, Bd. XXVI, 1967, p. 342—350.

www.dacoromanica.ro

ASPECTUL JURIDIC AL CONFLICTULUI DE PROPRIETATE DINTRE STĂPÎNII DE MOȘII ȘI MOȘNENII DIN DOBRICENI[1]

DE

ALEXANDRA POPESCU-DOLJ

Raporturile de dependență dintre stăpîni și locuitorii de pe moșii, caracteristice orînduirii feudale, au constituit izvorul protestelor și al luptei îndîrjite pe care a dus-o țărănimea în decursul vremurilor spre a-și păstra pămîntul pe care-l lucra și a-și recăpăta libertatea. Pămînt și libertate au fost cele două preocupări de seamă în viața locuitorilor din sate în veacurile trecute, urmărite cu temeritate prin toate mijloacele, atît pe calea legală a înfățișării înaintea instanțelor de judecată, cît și pe calea violenței față de stăpîni, după ce se convingeau că din partea autorității de stat nu se mai puteau aștepta la nici o satisfacție pentru ceea ce ei erau pătrunși că li se cuvine.

Șirul lung de judecăți pe care mănăstirea Arnota l-a purtat, chiar de la zidirea ei în sec. al XVII-lea, cu locuitorii dintr-un sat ce i-a fost atribuit, Dobriceni (Vîlcea), ilustrează cum nu se poate mai bine iubirea de pămînt a țărănimii noastre și pasiunea ei pentru libertate.

Ctitorie a lui Matei Basarab de la începutul guvernării sale, Arnota — care adăpostește într-un mormînt înalt de marmură, cu săpături ce înfățișează turnuri, tobe, semne de război și stema țării, osemintele pravoslavnicului domn, ale soției și pe ale tatălui său, Danciul din Brîncoveni [2] — este zidită pe un colț de stîncă înconjurată de neguri, bătută de ploi și asigurată, prin greutatea și primejdia potecii ce duce la dînsa, de lăcomia dușmanilor [3]. Sărăcia și viața aspră pe terenul din jurul mănăstirii, unde și apa era cărată sus de poslușnicii acordați de domnie cu scutiri de dări spre a le fi de ajutor călugărilor, determină pe egumeni să caute a stoarce

[1] Deși unele dintre documentele analizate în prezentul articol sînt reproduse mai înainte în lucrarea lui Dumitru Cristescu, *Sfînta mănăstire Arnota*, Rîmnicu-Vîlcea, 1937, 168 p., dar pentru că, atît hrisovul lui Matei Basarab din 1633 prin care a scos satul Dobriceni de sub stăpînirea lui Chisar paharnicul (p. 116—120), cît și zapisul de vînzare al Dobricenilor către mănăstirea Arnota din 1640 (p. 120—123) sînt copii și sînt date după copii de la Biblioteca Academiei R. S. România (ms. 1452, f. 53—54 și 54—55), am preferat să le folosim pe toate după originalele de la Arh. st. Buc.

[2] N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, București, 1916, p. 263—264.

[3] *Ibidem*.

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1171—1179, 1969,

www.dacoromanica.ro

cu înverşunare tot ce se putea pretinde de la munca locuitorilor aserviţi de pe moşiile cu care a fost înzestrată la început sau dobîndite ulterior.

În această situaţie erau locuitorii satului Dobriceni, moşneni mai întîi, apoi, prin vicisitudinile vremurilor, siliţi să se vîndă împreună cu ocinele lor ca rumâni unor boieri şi pe urmă mănăstirii Arnota. Cu aceasta, de la începutul existenţei ei, menţionaţii locuitori au dus o neîntreruptă luptă pe toate căile — dar mai cu seamă pe calea justiţiei, a înfăţişării la judecata divanului — cu egumenii, spre a încerca nu numai să-şi recapete libertatea, dar să-şi păstreze şi pămîntul pe care-l lucrau din tată în fiu, moştenit de la strămoşi.

Cercetarea raporturilor dintre locuitorii menţionatului sat şi mănăstire scoate în relief noi aspecte ale dependenţei feudale, dovedind că acolo, unde rezistenţa ţăranilor se arată cu consecvenţă, stăpînul, cu tot ajutorul domniei, nu-şi poate impune decît cu greu şi numai în mod trecător autoritatea. Puţine cazuri mai păstrează mărturiile trecutului, făcute să ajungă pînă la noi amintirea unei pasionate lupte desfăşurate de-a lungul veacurilor pentru pămînt şi libertate aşa cum au dus-o ţăranii din acest sat al mănăstirii Arnota. Faptul că documentele au consemnat şi au reţinut din această luptă mai mult înfăţişările de judecată ne determină să cercetăm în paginile care urmează latura juridică a încercărilor, reluate cu tenacitate la fiecare domnie nouă şi ocazie socotită de ei mai potrivită spre a scăpa de dependenţa faţă de stăpîni şi a nu-şi pierde ocinele strămoşeşti.

În cartea de întărire pe care Mihai Viteazul o dă din Alba-Iulia la 25 martie 1600 jupînesei Maria a comisului Chircă Rudeanu pentru satul Dobriceni se spune că locuitorii aceştia erau mai înainte judeci, adică moşneni, stăpîni pe moşia lor. Constrînşi de nevoi nu cu mult înaintea acestei domnii, ei s-au vîndut apoi cu moşie cu tot comisului Chircă Rudeanu pentru suma de 25 000 de aspri ca să-i fie rumâni [4]. Neputînd îndura situaţia de dependenţă, locuitorii din Dobriceni au ieşit la judecată în faţa divanului în vremea domniei lui Mihai Viteazul, cerînd anularea situaţiei lor de rumâni. Motivele invocate, reproduse în cartea domnească menţionată, erau următoarele: „Ei aşa pîra înaintea domniei-mele cum că s-au tocmit ca să-i scoaţă de la magla domnească de la ocnă, ca să nu fie la maglă, şi le-au dat lor bani în silnicie şi fără de voia lor" [5]. Nu ştim exact prin ce împrejurări, dar credem că din neplata dărilor sau poate vreo amendă mare pusă asupra lor, locuitorii din Dobriceni au ajuns în situaţia de măglaşi, adunători în grămezi a sării tăiate de ciocănaşi la ocnă, fapt care nu le convenea. Ca să scape, au recurs la protecţia unui boier cu trecere, comisul Chircă Rudeanu. Acesta, promiţîndu-le că-i va scăpa de muncă la ocnă, le-a dat o arvună pentru moşie şi i-a rumânit cu sila, aşa cum procedau de altfel peste tot stăpînii feudali cînd puteau s-o facă în scopul acaparării braţelor de muncă. Actul de judecată spune în continuare: „Pentru aceasta domnia-mea am căutat şi am judecat cu dreptate şi pe leage şi am dat domnia-mea satului Dobriceni leage 24 boieri, ca să jure cum că le-au dat Chircă comisu şi jupîneasa lui Maria bani cu

[4] Arh. st. Buc., Secţia istorică, pach. 1657, nr. 1. Publicat şi în *Documente privind istoria Românieі*, veac XVI, B, T. Rom., vol. VI, p. 378, nr. 382.

[5] D I R, veac XVI, B, T. Rom., vol. VI, doc. din 25 martie 1600.

www.dacoromanica.ro

silnicie și cum că s-au tocmit ca să-i scoată de la magla domnească" [6]. Documentul spune în continuare că locuitorii, nevrînd să jure, „au rămas de leage înaintea domnii-meale". Ca urmare, pămîntul locuitorilor este dat „jupînesii Marii ca să fie ei moșie ohabnică" [7], lăsînd să se înțeleagă situația de rumâni a locuitorilor din Dobriceni.

Peste doi ani, la 23 decembrie 1602, Radu Șerban arată în cartea lui că atunci „iar s-au ridicat cu pîră înaintea domnii-mele satul Dobricenii ... pe jupînița Maria" că sînt veciniți cu sila. Domnul spune că a cercetat și a judecat împreună cu boierii dregători, dînd, ca și predecesorul său, lege 24 de boieri ca să jure „că nu s-au vîndut de a lor bunăvoie". La aceeași procedură, aceeași sentință: neputînd să jure, locuitorii au rămas de lege și de data aceasta [8].

Cele două judecăți din vremea lui Mihai Viteazul și a lui Radu Șerban asupra acțiunii locuitorilor din Dobriceni în divan, dînd cîștig de cauză stăpînei moșiei, au lăsat cale deschisă altor înfățișări ulterioare înaintea instanței supreme, dat fiind că țăranii susțineau, cum o vor face și pe viitor, că au fost rumâniți cu sila. Procedura fiind identică în amîndouă judecățile, rămîne nelămurită afirmația repetată de la o judecată la alta că locuitorii n-au voit și n-au putut să presteze jurămîntul ce li s-a cerut, fapt care, deși nu există dosarul procesului, pare neverosimil. Trebuie să avem totuși în vedere că fenomenul era general în Țara Românească de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a celui următor. Aservirea satelor moșnenești în această perioadă nu s-a mărginit din partea boierilor la întrebuințarea mijloacelor legale, cu toate că legalitatea feudală înseamnă favorizarea intereselor boierimii. Folosind presiunea extraeconomică, ei au dat loc la numeroase cazuri de cotropire a ocinelor micilor stăpînitori de pămînt, iar la plîngerile acestora din urmă în fața instanțelor de judecată, domnul, în cele mai multe cazuri, dădea dreptate boierilor, spunînd că plîngerea țăranilor era neîntemeiată [9]. În această categorie trebuie plasat și cazul locuitorilor din Dobriceni la judecățile din vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban. Convingerea că au fost rumâniți cu sila făcea ca protestele lor să străbată pînă la porțile domniei, cerînd fără răgaz să li se facă dreptate. Reluarea acestui proces peste cîteva decenii dă posibilitatea să se constate că judecățile anterioare, din 1600 și 1602, în fața instanței supreme au fost părtinitoare și că țăranii aveau dreptate în cele ce susțineau.

Judecata divanului, prezidat de Matei Basarab la 3 iulie 1633, arată că locuitorii din Dobriceni s-au tocmit de bunăvoie cu comisul Chircă Rudeanu, de la care au luat 125 de galbeni arvună ca „să-i scoată de la maglă de la Ocna Mare și după aceea să-i fie lui birnici, cu feciorii lor și cu moșie cu tot" [10].

Dar boierul nu le-a putut izbuti nimic și pentru arvuna dată i-a considerat rumâni ai săi cu moșie cu tot: „Deci cînd au fost mai la urmă

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, veac XVII, vol. I, p. 66—67, nr. 79.

[9] P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Moldova și Țara Românească*, București, 1964, p. 255.

[10] Arh. st. Buc., Secția istorică, nr. 1637, doc. 3; D. Cristescu, *op. cit.*, p. 117.

www.dacoromanica.ro

iar Chircă comisu el nu i-a scos de la maglă, ci i-au ţinut pre ei vecini numai aşa în silnicie pentru acea arvună" [11].

Divanul, judecînd pricina, în care ca pîrît apărea paharnicul Chisar Rudeanu, fiul lui Chircă, dă locuitorilor lege 12 megiaşi care au jurat că boierul i-a rumînit cu sila. Cu toate că aceeaşi instanţă a îngăduit lui Chisar Rudeanu să aducă 24 de boieri care să jure pentru dînsul, nu i-a putut aduna şi a rămas de lege. Ca urmare, locuitorii din Dobriceni obţineau de la Matei Basarab carte „ca să fie în pace şi slobozi de către Chisar paharnicu, ei şi feciorii lor pentru vecinie şi să le fie lor moşia întru moştenire" [12]. Libertatea aceasta însă, redobîndită cu preţul atîtor judecăţi, nu va fi de prea lungă durată, căci alte nevoi îi vor sili să se considere vînduţi unui stăpîn care pentru moment se oferea să-i scoată din încurcătură. Peste opt ani, acelaşi Matei Basarab care-i liberase din dependenţa lui Chisar Rudeanu îi va rumâni el pentru neplata dărilor şi-i va dărui ctitoriei sale Arnota.

Hrisovul domnesc de la 24 decembrie 1641 prin care se dăruiau mănăstirii Arnota satele Dobriceni şi Bărbăteşti arată, pe baza zapisului de vînzare al locuitorilor de la 29 iunie 1640, cum s-a ajuns la aservirea lor :

„Satul Dobriceni ... ce mai sus s-au scris, ei au fost toţi judeci, cu părţile lor de moşie, de mai înainte vreme. Apoi cînd au fost acum, în zilele domniei-mele, ... ei au venit toţi la părintele egumenul Serapion şi la tot soborul sfintei mănăstiri Arnota de a lor bunăvoie, fără de nici o silă, de s-au vîndut toţi vecini ... cu toate părţile lor de moşie sfintei mănăstiri Arnota" [13].

Motivul pentru care au apucat drumul aservirii, dacă este just ce spune documentul că ei s-au dus de bună voie se datoreşte politicii de apăsătoare fiscalitate practicată de Matei Basarab [14].

Aceasta reiese din însuşi textul hrisovului : „Şi-au fost datori din bir, din haraciul împărătesc de peste an ughi 300 şi din mierea împărătească iar de preste an ughi 250" [15]. Restanţa de plată a dărilor şi cu ce au mai primit în mînă, 400 de galbeni, s-a ridicat la suma de 950 de galbeni, achitată nu de mănăstire, ci de ctitorul ei, care pentru datorie la fisc i-a rumânit şi le-a luat moşia : „Şi i-am dat domniia-mea pă toţi din cămara domniei-mele" [16]. Hrisovul mai adaugă amănuntul că la datul banilor călugării ar fi cerut ca pe viitor locuitorii să se împace cu situaţia de oameni dependenţi, „ca nu cumva să se scoale ei vreodată cu pîră ca să scape de vecinie", că nu vor protesta contra situaţiei lor sociale şi nu vor acţiona mănăstirea în judecăţi. Redactorul hrisovului a avut grijă să precizeze că ei „s-au legătuit cu mare legătură şi cu zapis, cu mare blestem şi cu multe mărturii dinaintea domnii-mele în marele divan" [17]. De la această dată înainte, locuitorii din Dobriceni, arătaţi nominal în hrisov, scutiţi atît de dări către visterie, cît şi de obligaţii faţă de domnie, devin posluşnici ai mănăstirii Arnota, „pentru că această sfîntă mănăstire

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] Arh. st. Buc., Secţia istorică, 1657, doc. 6.
[14] Vezi şi Damaschin Mioc, *Reforma fiscală a lui Matei Basarab*, în „Studii", XII (1959), nr. 2, p. 53—85.
[15] Arh. st. Buc., Secţia istorică, 1657, doc. 6.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

este într-un loc de piatră, unde nu poate să ducă bucate ... cu carul sau cu calul, fără numai cu spinarea" [18].

Cît se vor ține de angajamentul luat, dacă precizările din hrisov nu le vor fi fost puse cumva în seamă fără știrea lor, se va vedea. Aservirea nu era o situație care să le convină și ocazia de a începe lupta spre a scăpa de ea trebuia căutată. Din hrisov reiese că nu toți locuitorii acelui sat s-au vîndut atunci rumâni mănăstirii Arnota. În anul următor, la 4 septembrie 1642, 24 de boieri hotarnici erau rînduiți să aleagă și să hotărască moșia din Dobriceni devenită a mănăstirii Arnota ca efect al actului sus-menționat de către „judecii din Dobriceni" [19], adică moșnenii din acel sat, care au continuat să-și păstreze libertatea. Faptul va avea o mare însemnătate în procesele viitoare ale mănăstirii cu supușii Dobriceni și va constitui un stimulent pentru ridicarea lor împotriva situației sociale ce li s-a creat. Pe de altă parte, rămînerea unei părți de sat în afara aservirii a dat loc la multe conflicte de hotar pentru terenurile de stăpînire în comun, care au purtat mănăstirea și pe moșneni în fața instanțelor de judecată.

Stăpînirea mănăstirii Arnota asupra acestui sat s-a exercitat necontestată cît a trăit Matei Basarab, care se interesa în mod deosebit de ctitoria lui. Succesorul său, Constantin Șerban, a avut de primit noi înfățișări la divan atît din partea locuitorilor, cît și a urmașilor foștilor stăpîni ai satului Dobriceni, pentru rejudecarea situației create prin sentința divanului domnesc de la 24 decembrie 1641. Contestînd hotărîrea lui Matei Basarab de a fi proclamat libertatea locuitorilor din Dobriceni în 1633 și apoi aservirea lor către mănăstire, feciorii lui Chisar Rudeanu, sesizînd dorința țăranilor de a deveni iarăși slobozi, „au luat bani de la vecinii lor și i-a făcut cnezi" [20], astfel că pentru un timp ei nu mai erau în dependența călugărilor. Ca să facă să dispară urmele scrise ale stării lor de rumâni, locuitorii din Dobriceni au pătruns în mănăstire și au luat toate hrisoavele și zapisele referitoare la situația lor [21]. La 15 iunie 1656 Constantin Șerban trimitea un om al domniei „să aibă apucarea pre satul Dobriceni ... să le dea strînsoare foarte multă, să aibă a da hrisovul cel mare, care suie pre amîndouă satele [din 1641] și zapisul de 24 de boieri și alte cărți și zapise ce vor fi luat de la sfînta mănăstire Arnota" [22]. Domnul mai poruncea: „Cu mare strînsoare să dea toate cărțile cîte și-au făcut ei de la domniia-mea pentru judecie" [23]. Trimisul domnesc trebuia să aducă pe locuitori „la tot lucrul sfintei mănăstiri, pentru că i-am dat domnia mea să fie iar rumânii sfintei mănăstiri" [24]. Aceste precizări documentare cuprind în laconismul lor întreaga frămîntare a locuitorilor unui sat în lupta cu feudalii, laici și ecleziastici, care aveau în ajutorul lor justiția și autoritatea domnească.

[18] Ibidem.

[19] Arh. st. Buc., Mănăstirea Arnota, I—7.

[20] Arh. st. Buc., M-rea Arnota, I—11.

[21] Porunca lui Constantin Șerban de la 8 aprilie 1655 către locuitorii din Dobriceni și Bărbătești: „Naintea domnii-mele jeluit-au egumenul Theofil cum, după ce v-ați judecit de către domnia-mea, v-ați luat toate cărțile voastre de la mănăstire, iar apoi voi ați mai cerut de la egumenul o carte domnească și un zapis care s-au fost cu dînsele" (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCLXIII, nota 3).

[22] Arh. st. Buc., M-rea Arnota, pachet I, doc. 10.

[23] Ibidem.

[24] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

Folosind neînțelegerea dintre boieri și călugări pentru stăpînirea satului, locuitorii din Dobriceni au dat bani celor dintîi ca să-și recapete libertatea, pe care au păstrat-o atîta timp cît mănăstirea nu a recurs la sprijinul domniei pentru constrîngerea lor la poslușanie. În actul de judecată făcută la 26 februarie 1661 în Caracal, Grigore Ghica — după ce expune amănunțit lupta dintre urmașii boierilor Rudeni și călugării Arnotei pe tema stăpînirii satului — arată că a cercetat și a judecat după „dreptate, împreună cu toți cinstiții dregători ai domniei-mele, și am dat domnia-mea pe acei oameni la mîna egumenului Sarapion să fie vecini, cum fuseseră de mai înainte vreme". Judecata mai hotăra ca egumenul să dea înapoi banii în mîna fiilor lui Chisar Rudeanu, cît luaseră ei de la vecini, 210 galbeni. La rîndul lor, urmașii Rudenilor trebuiau să dea banii „la mîna vecinilor de la care îi luaseră dintr-un început", ca să rămînă în continuare poslușnici mănăstirii [25]. Faptul că țăranii treceau cu repeziciune de la libertate la dependență și de la un stăpîn la altul, dîndu-și seama că o situație creată se poate schimba la o nouă judecată, i-a obișnuit a nu mai lua în serios hotărîrile instanței supreme privitoare la poziția lor și să folosească libertatea măcar de fapt dacă nu și de drept. În loc de a asculta poruncile stăpînilor, țăranii preferau să se înfățișeze cu ei înaintea aceleiași instanțe. La 18 martie 1664 locuitorii din Dobriceni „au venit de față cu egumenul Nicodim înaintea domnii-mele în divan. Așa pîra românii, zicîndu că, pe vremea cîndu s-au vîndut ei răposatului Matei-vodă să fie rumâni, nu le-au fost dat toți banii cîți le-au fost tocmeala, ci le-au dat mai puțin și zicea ca să le dea călugării" [26]. Domnul le respinge cererea: „Întru aceea domniia-mea am căutat și am judecat împreună cu toți cinstiții dregătorii domniei-mele „și hotărăște" să fie rumânii răbdători de acei bani" [27], dar să caute a face slujbă mănăstirii.

Aproape la fiecare din domniile care s-au succedat egumenii de la Arnota s-au îngrijit să ceară întărirea actului de donație al lui Matei Basarab, cu menționarea nominală a rumânilor din Dobriceni [28], spre a avea cu ce întîmpina ieșirile acestora cu jalbă la divan. Amintirea răscumpărării de rumânie din vremea lui Constantin Șerban, împreună cu zapisul ce-au primit de la Chisar Rudeanu, a stăruit în mintea lor ca un fapt la care trebuia să se ajungă din nou prin judecata divanului. Argumentul principal adus de ei în procesul redeschis la 8 ianuarie 1715, judecat de Ștefan Cantacuzino, se referea la acel moment, „zicînd că au fost rumâni și s-au răscumpărat încă mai de înainte vreme, din zilele răposatului Constantin-vodă Șerban, și cărțile ce-au avut de răscumpărătoare le-ar fi luat egumenii ce-au fost mai înainte" [29]. Nimic din spusele acestea nu era neadevărat, deși evenimentul avusese loc cu șase decenii în urmă. Totuși, instanța de judecată, care se putea documenta din actele prezentate de egumen, nu i-a crezut. S-ar fi găsit în acele acte că răscumpărarea le-a fost anulată și că prin hotărîrea de judecată a lui Grigore Ghica

[25] Arh. st. Buc., M-rea Arnota, I—11.
[26] Arh. st. Buc., M-rea Arnota, I—12.
[27] Ibidem.
[28] Vezi hrisovul de întărire al lui Radu Leon de la 28 martie 1665 (Arh. st. Buc., M-rea Arnota, I—14), și hrisovul dat în același scop de Șerban Cantacuzino la 2 aprilie 1679 (ibidem, nr. 19).
[29] *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 272—273, nr. 82.

www.dacoromanica.ro

au fost obligați să rămână în continuare rumâni. Domnul îi întrebă în instanță :„De vreme ce zic ei că s-au răscumpărat din zilele lui Constantin-voievod Șerban, cum de s-au suferit ei de i-au stăpînit sfînta mănăstire pînă acum tot cu pace ca pe niște rumâni"? Ca să corespundă adevărului, întrebarea domnească ar fi trebuit formulată : „În zilele lui Constantin-voievod Șerban ", iar cît privește stăpînirea lor „cu pace", înfățișările ulterioare la divan și cărțile de întărire date mănăstirii sînt o dovadă că la Dobriceni „pacea" n-a prea existat. Înalta instanță nu se preocupa de trecut, care n-o interesa : „Luînd domnia-mea seama cu amănuntul împreună cu toți boierii domniei-mele, am adevărat cum că sînt rumâni adevărați sfintei mănăstiri, iar nu s-au răscumpărat, cum zicea ei". Instanța găsește că acțiunea locuitorilor la divan se datora asupririi din partea egumenului, iar nu dorinței de libertate cu orice preț : „Scularea lor s-au adevărat că n-au fost de altceva și fără decît supunerea lucrului". Respingîndu-le acțiunea, instanța le dădea totuși o mîngîiere platonică, recomandînd pîrîtului „să nu-i prea supere cu lucrul ..., ci să lucreze mănăstirii pe cum vor lucra și alții rumâni de la alte mănăstiri" [30].

Rezultatul în defavoarea lor a judecății nu i-a intimidat pe locuitorii din Dobriceni, căci după cîțiva ani, în 1722, o nouă acțiune se judeca de consilierii Administrației Olteniei. Acest proces diferă de cel judecat de Ștefan Cantacuzino în 1715 prin aceea că s-a desfășurat în două termene, iar locuitorii au ținut să prezinte atît dovezi scrise, cît și martori, spre a îndupleca justiția feudală să le ia în seamă ultima încercare de a scăpa de rumânie pe această cale. Argumentul lor de seamă era același ca și la procesul anterior. La 20 ianuarie al menționatului an „s-au sculat rumânii din Dobriceni — spune actul de judecată — de au venit înaintea noastră cu părintele Serafim, egumenul Arnoteanul, și cu călugării de la acea sfîntă mănăstire de s-au pîrît de față, zicînd runânii din Dobriceni cum că s-ar fi răscumpărat de rumânie în zilele lui Șerban-voievod". Nearătînd acte decît egumenul, judecata a amînat procesul, dînd locuitorilor un termen de 30 de zile, la cererea lor, „ca să-și poată aduce scrisorile de peste Olt". Din cauza depășirii termenului de către țărani, reluarea procesului s-a putut face abia la 25 mai. Jăluitorii „au adus lîngă dînșii cîțiva oameni din satul Bărbătești și din satul Bodeștii și din satul Cheia de le mărturisea, precum și dobricenii cu gura lor zicea, că Matei-voievod i-a rumânit cu sila", iar „la Constantin-vodă Șerban ei s-au răscumpărat, dînd bani în vistieria domnească". Afirmația din urmă, credem, aparține mai curînd grefierului instanței decît țăranilor, care aveau cu ei zapisul în schimbul căruia dăduseră banii pentru răscumpărare și știau că i-au dat unui boier, nu vistieriei domnești. Tot după relatarea oficială, despre luarea actelor din mănăstire în acea vreme de către înaintașii lor, țăranii ar fi declarat că hrisovul lui Matei Basarab din 1641 le-ar fi fost dat de Constantin Șerban, pe cînd în realitate l-au luat de la mănăstire cu ocazia răscoalei. Este exactă însă afirmația că „egumenul Ioan Cacoveanul, ce au fost pe acea vreme la sfînta mănăstire Arnota, au mers noaptea cu țiganii [din porunca domnească] la omul cel ce au fost avut hrisovul lui Matei-voievod de i l-au luat cu sila". Această declarație concordă cu porunca lui Constantin Șerban din 1656. Ca dovezi scrise, locuitorii au prezentat zapisul dat lor de Chisar Rudeanu, care în schimbul a 210 galbeni i-a slobozit de rumâ-

[30] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

nie : „L-au scos înaintea noastră şi-l arată că cum i-ar dovedi că s-au răscumpărat şi în zilele lui Chisar Rudeanu de rumânie"[31]. Faptul este însă adevărat, dar denaturat de instanţă, întrucît, cum s-a arătat pe baza acelui zapis, un timp Dobricenii au fost liberi. Procesul s-a terminat, cum era şi de aşteptat, cu respingerea acţiunii locuitorilor.

Aceasta este cea din urmă încercare a locuitorilor din Dobriceni de a căuta să se elibereze de rumânie pe cale judiciară. Eforturile lor au fost susţinute atît de dorinţa instinctului de libertate, propriu întregii ţărănimi, cît şi de convingerea că au fost rumâniţi pe nedrept.

Reforma lui Constantin Mavrocordat din 1746 le va împlini numai jumătate din aspiraţiile lor, întrucît i-a eliberat numai „cu capul", lăsîndu-le moşia în stăpînirea mai departe a mănăstirii. O luptă tot aşa de înverşunată în afara căilor judiciare au dus locuitorii din Dobriceni cu stăpînul moşiei pentru pămîntul pe care-l lucrau, necunoscîndu-i nici dreptul de monopol asupra vinului în sat. Metoda lor era nesupunerea la poruncile egumenului şi nesocotirea autorităţii lui. În porunca dată vel portarului Ion Băleanu la 15 iunie 1724, Administraţia Olteniei arată pe baza plîngerii egumenului că rumânii de la Dobriceni „necum să îngăduiască să stăpînească moşia de la rumânii lor, ci şi moşia care iaste cumpărată cu bani acolo la Dobriceni, după cum au văzut zapisele de taleri 80, iar nu-l îngăduiesc să stăpînească" [32]. Dacă aceasta le era atitudinea ca oameni dependenţi, după desfiinţarea rumâniei au avut motive şi mai temeinice să intensifice rezistenţa lor la tot ce le pretindeau să facă şi le cerea stăpînul moşiei, pe care ei o considerau a lor. În temeiul judecăţilor purtate anterior, cînd în actele lor de rumânie era menţinută şi delniţa fiecărui locuitor, le venea greu locuitorilor din Dobriceni, ca de altfel tuturor ţăranilor din categoria lor, să poată înţelege eliberarea fără stăpînirea pămîntului de care nu s-au despărţit niciodată, constituind pentru ei un tot indivizibil [33]. De aceea după răscumpărarea de rumânie n-au vrut să mai ştie de egumen. La plîngerea acestuia, în porunca ce le-a venit la 22 iulie 1748 de la marele ban al Craiovei se spune că, încercînd stăpînul să-şi caute venitul „din cele ce aţi avut voi pe moşie pe anul trecut, să-şi ia dijma din bucate şi după fînurile ce aţi cosit din livezi, ... şi v-am poruncit ca să lucraţi zilele cele rînduite, iar voi nicidecum nu v-aţi supus, ci aţi stătut împotrivă, nici lucru n-aţi lucrat, nici dijmă n-aţi dat, nici fînurile ce aţi cosit din livezi n-aţi plătit" [34]. Locuitorii au înţeles prin absolvirea rumâniei emanciparea completă, adică desfiinţarea tuturor servituţilor şi sarcinilor feudale, în primul rînd desfiinţarea clăcii, care le-ar fi conferit stăpînirea deplină a pămîntului aflat în posesiunea lor [35] şi care a aparţinut altădată celor dinaintea lor. Contra nesupunerii locuitorilor, egumenul se plînge la autorităţi, de unde remediul venea sub forma de ameninţări, la fel de neluate în seamă. In jalba de la 15 iulie 1752 către banul Craiovei se spune că aceşti locuitori rumâni ai mănăstirii, „unii dintr-înşii judecîndu-se la măria sa Constantin-vodă judeci făr-de

[31] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, p. 301, nr. 1, 109.
[32] *Ibidem*, p. 313, nr. 127.
[33] Vezi şi A. Oţetea, *Consideraţii cu privire la trecerea de la feudalism la capitalism*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, p. 341.
[34] *Documente privind relaţiile agrare* ..., p. 480, nr. 316.
[35] A. Oţetea, *op. cit.*, p. 341.

www.dacoromanica.ro

moșie ..., acum să scoală cu mare împotrivire asupra sfintei mănăstiri și asupra ispravnicilor ce sînt rînduiți la poslușania ce zic că iaste moșiia a lor și zic că nu vor îngădui o dată cu capul lor să stăpînească livezile și pomii mănăstirii și vor face și moarte" [36].

Nu toți locuitorii dependenți au avut bani să plătească răscumpărarea, rămînînd mai departe în starea de pînă atunci în ceea ce privește condiția juridică. Ei arătau deopotrivă împotrivire stăpînului la obligațiile feudale. Jalba egumenului spune și despre aceștia: „Iar alții din dînșii au rămas tot rumâni și sfînta mănăstire nu cunoaște ajutoriu de un ceas de la dînșii, ci numai împotrivire și nesupunere la toate" [37].

Din plîngerile pe care egumenii le-au adresat autorităților de stat în continuare de-a lungul întregului veac se constată că raporturile de ostilitate dintre locuitorii din Dobriceni și stăpînii ecleziastici au continuat fără nici o speranță de pacificare, ceea ce nici nu mai era posibil.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin instituirea monopolului feudal asupra morilor, vînzării vinului în sate și în urmă asupra pădurilor, se intensifică lupta de clasă și țăranii răspund la asupririle stăpînilor cu rezistență și cu împotrivire la tot ce li se poruncește.

Procesul general de aservire feudală a satelor de moșneni din țările române de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor a prins, printre multe altele, și satul Dobriceni, care, încăput pe mîna stăpînilor laici mai întîi, apoi ecleziastici, a desfășurat o luptă susținută, dar fără succes, ca pe calea legală a judecăților să-și recapete libertatea și pămîntul lucrat de locuitori. Analiza documentelor folosite în acest articol constituie o dovadă a modului cum se exercita justiția în societatea feudală. Tenacitatea cu care locuitorii acestui sat au urmărit ieșirea din jugul stăpînirii feudale arată în mic aspectul general al luptei duse de întreaga țărănime contra stăpînilor de moșii în dorința ei de a se opune aservirii pe toate căile.

[36] *Documente privind relațiile agrare* ..., p. 513, nr. 353.
[37] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ORIENTĂRI FRANCEZE CONTEMPORANE ÎN STUDIEREA ISTORIEI RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

DE

V. CRISTIAN

Relațiile internaționale constituie, de relativ multă vreme, unul din domeniile preferate și, putem spune, privilegiate, ale istoriografiei franceze. Numărul impresionant de studii consacrate acestei teme constituie o elocventă mărturie; la fel de elocventă este și menționarea numelor acelora care, începînd cu Voltaire, continuînd cu Thierry și Thiers și pînă la A. Vandal, A. Sorel, E. Bourgeois și H. Hauser, au acordat o deosebită atenție acestui sector al istoriei. Faptul nu poate surprinde dacă avem în vedere locul important pe care politica externă — al cărei primat în istorie era teoretizat chiar în secolul trecut de Ranke — l a avut, din multiple considerații, în istoriografia europeană în general; el devine cu atît mai explicabil dacă avem în vedere rolul pe care, o îndelungă perioadă, l-a jucat Franța în relațiile europene și apoi mondiale.

Multă vreme însă, cercetarea acestui domeniu s a limitat în mod esențial, uneori exclusiv, la studierea aspectului pur diplomatic al problemei. Pornindu-se de la premisa, teoretizată la sfîrșitul secolului trecut mai ales de Langlois și Seignobos, că un eveniment este explicat de un alt eveniment, primul plan al cercetării era rezervat acțiunilor și intențiilor conducătorilor politicii externe, istoricul propunîndu-și să precizeze, pe baza strictă a documentelor diplomatice, modul în care s-au desfășurat tratativele, fără a se preocupa de găsirea unor explicații mai profunde. Încercările, de altfel izolate, ale unor istorici de a descoperi anumite resorturi intime ale evenimentelor constituie numai o abatere de la regulă; la începutul secolului nostru studierea relațiilor internaționale rămîne, ca de altfel întreaga istoriografie din jurul anului 1900, psihologică și individualistă. Faptul pare să fie determinat, în afară de orientarea de atunci a studiilor istorice, și de cercetarea cu precădere a acelor perioade mai vechi, cînd era vorba nu atît de relații între state, cît de relații între principi, diplomații acționînd conform dispozițiilor și intereselor personale ale acestora. Atunci cînd însă cercetarea s-a îndreptat spre perioade mai apropiate, în care influența unor domenii și fenomene din afara diplomației propriu-zise este evidentă, chiar dacă uneori poate fi mai ușor intuită decît precizată, vechea orientare a apărut în mod clar ca depășită. Nu întîmplător noua orientare franceză în studierea relațiilor internaționale — chestiune la care ne referim în rîndurile de față — își plasează începuturile în perioada interbelică, adică atunci cînd aprinsele dezbateri asupra „responsabilităților" primului război

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1181—1192, 1969.

www.dacoromanica.ro

mondial au determinat un interes deosebit pentru anii 1871—1914; ori, tocmai în aceşti ani relaţiile internaţionale îşi modifică într-o însemnată măsură caracterul şi metodele, pe care le transmit apoi, în mare parte, diplomaţiei secolului al XX-lea. Chiar dacă nu s-a efectuat atît de facil — sinteza apărută în 1929 sub redacţia lui H. Hauser [1], în ciuda folosirii unor elemente noi, este încă, şi nu numai prin titlu, un prototip al vechilor istorii diplomatice —, adoptarea unei noi optici în cercetarea relaţiilor externe era deci necesitată de modificările survenite în chiar obiectul cercetării.

În acelaşi sens impulsiona, de altfel, orientarea generală a istoriografiei franceze, fără considerarea căreia modificarea menţionată nu ar putea fi pe deplin înţeleasă. Or, secolul al XX lea este martorul aici a unei importante exoluţii [2]. Sub impulsul noilor condiţii create de dezvoltarea societăţii în ansamblul ei, influenţată de realizările generale ale ştiinţei şi de pătrunderea tot mai accentuată, sub diferite forme, a gîndirii marxiste [3], istoriografia a renunţat la vechea orientare al cărei pivot îl constituia politicul, tinzînd spre o considerare mult mai largă a evenimentului istoric, spre o „istorie totală". Reprezentată în 1929 [4] de ceea ce mai tîrziu se va numi în mod curent „Şcoala Analelor", noua tendinţă îşi propunea să nu neglijeze nimic din ceea ce fusese legat în trecut de om, iar în căutarea explicaţiilor faptului istoric să se facă investigaţii asupra tuturor cauzelor plauzibile, din indiferent ce domeniu. De aici necesitatea unui constant apel la ştiinţele înrudite, mai ales la cele economice, dar şi la sociologie, geografie, demografie, psihologie, literatură, filozofie. Impunerea noii orientări nu s-a făcut fără numeroase dispute şi controverse după un deceniu şi jumătate victoria ei era însă categorică [5].

Acordînd o atenţie particulară domeniului social-economic, iar mai tîrziu civilizaţiei [6] „Şcoala Analelor" a afectat totuşi profund, prin orientarea sa generală, studiul istoriei relaţiilor internaţionale. De altfel, chiar unul dintre întemeietorii „Analelor", L. Febvre [7], atrăgea încă din 1931 atenţia asupra necesităţii unei modificări a opticii în acest domeniu. Într-o recenzie [8] la lucrarea deja menţionată apărută sub redacţia lui H. Hauser, el considera că sarcina istoriei relaţiilor internaţionale este „de a înţelege şi de a face să se înţeleagă, în limitele posibilului [...], motivele reale, profunde şi multiple ale acestor mari mişcări de masă, care cînd determină colectivităţile naţionale să se unească şi să colaboreze în mod paşnic, cînd le ridică unele împotriva altora, animate de pasiuni violente şi ucigătoare" [9]. Pentru a le preciza, istoricul nu trebuie să se limiteze să le caute „numai în temperamentul, psihologia şi capriciile individuale ale marilor personalităţi, nici în jocul contradictoriu al diplomaţiilor rivale. Există aici cauze geografice; există cauze economice; sociale ca şi intelectuale, religioase şi psihologice" [10]. Fără a fi manifestat preocupări deosebite pentru istoria relaţiilor internaţionale, L. Febvre alcătuia astfel, în cîteva cuvinte, un adevărat program care, în liniile sale generale, va sta pentru istoricii francezi la baza cercetării ulterioare a acestui domeniu.

---

[1] *Histoire diplomatique de l'Europe, 1871—1914*, vol. I—II, Paris, 1929.

[2] Vezi mai ales J. Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1965)*. Volume offert par le C.N.R.S., t. I, p. IX—LXIV.

[3] Pentru acest din urmă aspect, *ibidem*, p. XXII—XXIII.

[4] Cînd a fost fondată revista „Annales d'histoire économique et sociale".

[5] F. Braudel, *Stockholm 1960*, în „Anales, E.S.C.", nr. 2, 1961, p. 497—498.

[6] Titlul actual al revistei port-drapel al „Şcolii Analelor" (Annales. Economies. Sociétés. Civilisations") este aici deosebit de sugestiv.

[7] Cu privire la L. Febvre vezi Ch. Morazé, *Lucien Febvre et l'Histoire vivante*, în „Revue historique", t. CCXVII, Janvier-Mars, 1957, p. I—19; A. Renaudet, *L'œuvre historique de Lucien Febvre*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", t. III, Oct.-Déc., 1956, p. 257—261.

[8] Publicată în „Revue de Synthèse", I, 1931, republicată în L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, A. Colin 1953. Folosim aici ediţia a doua din 1965, p. 61—65.

[9] L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, p. 63.

[10] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

De altfel, necesitatea unei noi orientări începuse să devină evidentă şi pentru specialiştii avînd o formaţie tradiţională. Chemat în 1928 la Sorbona pentru a preda un curs privind istoria, primului război mondial, domeniu în care îl făcuseră remarcat lucrările sale anterioare [11], P. Renouvin, istoricul care avea să fie apoi personalitatea cea mai proeminentă a *noilor* tendinţe în istoria relaţiilor internaţionale [12], se manifestase de la început în acest sens, chiar dacă era vorba acum de un embrion doar al viitoarelor sale concepţii. În chiar lecţia de deschidere el arăta, motivînd orientarea cursului său, că „istoria politicii externe a unei ţări este, în toate epocile, determinată de anumite reacţii ale opiniei publice [...] Pe de altă parte, interesele economice au jucat un rol important [...] Trebuie să se ţină seama de toate aceste condiţii" [13].

Pentru o nouă orientare în istoria relaţiilor internaţionale se pronunţa, la Congresul internaţional de ştiinţe istorice din 1933, şi cunoscutul medievist G. Zeller [14]. Cîteva lucrări aparute în următorii ani [15] marchează un început de aplicare în practică a noilor metode preconizate. Ele vor deveni însă preponderente după al doilea război mondial, impunerea categorică a lor producîndu-se aproape concomitent cu triumful „Şcolii Analelor", chiar dacă ideile acesteia din urmă nu vor fi în întregime acceptate de specialiştii în relaţiile internaţionale. Anul 1953 marchează aici o adevărată consfinţire a noii orientări. Două sînt evenimentele care justifică aceasta afirmaţie : organizarea unei „mese rotunde" asupra bazelor politicii externe cu participarea unora dintre cei mai reputaţi specialişti în istorie, filozofie şi ştiinţe politice [16] şi apariţiei sub redacţia lui Pierre Renouvin a primului volum din binecunoscuta sinteză *Histoire des relations internationales.*

Desfăşurată sub egida Asociaţiei franceze de ştiinţe politice, „masă rotundă" din 13 14 iunie 1953 s-a preocupat, în mod firesc, în primul rînd de relaţiile politice contemporane ; la fel de firesc însă nu a putut fi neglijat aspectul istoric al problemei, căruia i-au fost consacrate multe din materialele prezentate şi discuţiile care le-au urmat. De altfel, chiar dacă P. Renouvin considera la sfîrşit că studierea relaţiilor contemporane este sarcina specialistului în ştiinţe politice şi nu a istoricului, a cărui materie primă o constituie documentele [17], participanţii au apelat constant la elemente atît din trecut, cît şi din prezent. În timpul discuţiilor s-a ajuns, cu unele deosebiri de nuanţe, la concluzia exprimată de J. B. Duroselle că „politica externă a unei ţări se caracterizează prin o liberă alegere în interiorul unor anumite limite", „o liberă alegere între soluţiile posibile". Prima sarcină care trebuie îndeplinită pentru a studia bazele politicii externe „constă în a trasa aceste limite într-o manieră în care să se evite căderea în cele două extreme, cea a autorilor care cred că în diplomaţie totul este o chestiune de finete şi de intuiţie şi cea a autorilor care cred că, de exemplu creînd centre de previziune politică, asemănătoare cu centrele

---

[11] Şi mai ales *Les origines imédiates de la guerre (28 Juin — 4 Août 1914)*, Paris, A. Costes 1925, XVI + 279 p., şi *Les formes du gouvernement de guerre*, Paris, P.U.F., 1925, XII + 187 p.

[12] Pentru evoluţia ideilor lui P. Renouvin vezi articolul discipolului şi continuatorului său cel mai marcant, J. B. Duroselle, *De l'histoire diplomatique" à l'histoire des relations internationales"*, în *Mélanges Pierre Renouvin, Etudes d'histoire des relations internationales*, Paris, P.U.F., 1966, p. 1—15. Vezi şi S. W. Halperin, *Pierre Renouvin*, în *Some XXth Century Historians. Essays on eminent Europeans*, Chicago, 1961, p. 143—170.

[13] P. Renouvin, *Histoire diplomatique (1815—1914). Conférences*, Paris, C.E.D.C., 1930, p. 2—3.

[14] Problema unei lărgiri a sferei cercetărilor în domeniul relaţiilor internaţionale fusese pusă şi la a şasea Conferinţă a instituţiilor pentru studiul ştiinţific al relaţiilor internaţionale, ţinută la Londra în 1933 ; vezi cronica din „Revue historique", t. CLXXII, Juillet-Août 1933, p. 404.

[15] În afara volumelor din colecţia „Peuples et Civilisations", în care, chiar de la prima ediţie, începe să fie prezentă noua orientare, merită să amintim aici mai ales lucrarea lui P. Renouvin, *La question d'Extrême-Orient. 1840—1940*, Paris, Hachette, 1946, 443 p.

[16] Ale cărei materiale au fost reunite în *La politique exterieure et ses fondements.* Rapports préparés sous la direction de J. B. Duroselle, Paris, A. Colin, 1954, 402 p.

[17] *Ibidem*, p. 402.

www.dacoromanica.ro

de previziune economică, s-ar putea ajunge să se degajeze legi sigure şi viguroase"[18]. Propunîndu-şi să precizeze aceste limite, P. Renouvin consideră că ele sînt de două categorii: 1. limite economice, în sensul larg al cuvîntului (de fapt depăşindu-l): date geografice, tehnice, economice, structuri sociale; 2. limite spirituale — opinie, ideologii politice, religioase, juridice etc.[19]. Dimpotrivă, nu pot fi reţinute ca baze valabile cîţiva factori propuşi iniţial: tradiţia[20], dreptul internaţional şi chiar opinia, care, în concepţia sa, nu are o valoare proprie şi nu face decît să exprime adevăratele baze ale istoriei. După opinia exprimată de cunoscutul filozof francez al istoriei, Raymond Aron [21], limitele în alegerea politicii externe există întotdeauna, dar ele au un caracter variabil neavînd niciuna o valoare absolută; A. Siegfried a atras însă cu acest prilej atenţia că există totuşi o limită precisă voinţa unei ţări de a-şi apăra existenţa [22].

Se poate remarca deci că deşi părerile nu sînt întru totul identice, participanţii la „masa rotundă" din 1953 s au pronunţat pentru lărgirea sferei factorilor care trebuie luaţi în consideraţie în stabilirea politicii externe a unei ţări şi implicit în studierea ei; în acelaşi timp însă, s-a făcut prezentă tendinţa de a elimina posibilitatea determinării legilor care guvernează domeniul istoriei relaţiilor internaţionale.

Aceste tendinţe, caracteristice pentru majoritatea lucrărilor apărute ulterior în Franţa, sînt evidente deja în *Histoire des relations internationales*, al cărei prim volum apărea în acelaşi an, 1953. *Introducerea generală* semnată de P. Renouvin [23], chiar dacă este deosebit de sobră, constituie un adevărat manifest pentru noua orientare în domeniul relaţiilor internaţionale. Autorul ei distinge în acest domeniu existenţa a trei tendinţe diferite, între care, este adevărat, nu se poate trasa întotdeauna o precisă linie de demarcaţie. Mai întîi este vorba de istoria tradiţională, „diplomatică", care plasează pe primul plan relaţiile dintre guverne. Pentru a le explica ea ţine seama îndeosebi de interesele politice ale statului şi îşi propune să precizeze actele sau gesturile acelora care au efectuat acţiunea diplomatică. Preocuparea istoricului în această optică este de a determina ce instrucţiuni au fost date de către guverne agenţilor lor, de a examina cum au fost îndeplinite aceste instrucţiuni, de a indica divergenţele între punctele de vedere ale guvernelor respective şi argumentele invocate în discuţii, de a descrie desfăşurarea unei negocieri, fără a omite manevrele destinate să pună adversarul într-o poziţie neplăcută în faţa opiniei publice, de a arăta, în sfîrşit, prin ce incidente sau „accidente" această negociere a ajuns la o conciliere sau la o ruptură. Chiar dacă se caută explicaţii, istoria „diplomatică" acordă prioritate rolului personalităţilor — şefi de stat, miniştri, colaboratori şi agenţi. Istoricul admite, sau pare să admită, că evoluţia raporturilor între state depinde mai ales de vederile personale ale acestor oameni, de caracterul lor, de priceperea sau de erorile lor. Pe scurt, el adoptă orizontul care a fost acela al cancelariilor. „Orizont prea restrîns"[24], consideră P. Renouvin. Noile tendinţe ale cercetării istorice, care au pus accentul pe studiul vieţii materiale sau spirituale a societăţii, au sugerat în domeniul relaţiilor internaţionale o cu totul altă orientare. Raportul între guverne a încetat să mai constituie centrul de interes; accentul a fost transferat acum asupra relaţiilor între *popoare*. În cadrul acestei orientări P. Renouvin distinge două curente.

---

[18] *Ibidem*, p. 397.

[19] *Ibidem*.

[20] Aceeaşi părere a împărtăşit-o, de altfel, şi R. Girardet, autorul comunicării *L'influence de la tradition sur la politique étrangère, de la France* (*ibidem*, p. 143—163). Nu toţi participanţii însă au fost unanimi în această privinţă.

[21] Care a consacrat, de altfel, o lucrare specială filozofiei relaţiilor internaţionale, *Paix et guerres entre les nations*, Paris, 1962, 797 p., lucrare a cărei apariţie a determinat vii discuţii; vezi, printre altele, dezbaterea organizată de revista „Annales, E.S.C." (nr. 1—3, 1963), la care au participat F. Braudel, P. Renouvin etc.

[22] *La politique exterieure et ses fondements*, p. 398—399. A. Siegfried semnează şi introducerea acestui volum.

[23] *Histoire des relations internationales* sous la rédaction de P. Renouvin, Paris, Hachette, 1953, t. I, p. IX—XVII. În 1958 a apărut o a doua ediţie, pe care o folosim aici.

[24] *Ibidem*, p. X.

www.dacoromanica.ro

Una din ele se preocupă mai ales de studierea societăților umane în raporturile lor cu mediul geografic, condițiile vieții materiale, structurile economice și transformările lor, caracterele civilizațiilor. Aceste „mișcări profunde" sînt acelea care explică relațiile între state și popoare. Peripețiile tratativelor diplomatice nu sînt, după expresia marcantului reprezentant al „Analelor", Fernand Braudel, decît o simplă „agitație de suprafață"; efortul depus pentru a reconstitui etapele unei negocieri nu merită decît un surîs ironic [25].

În concepția unui alt grup de istorici, cel mai marcant dintre ei fiind Federico Chabod [26], nu condițiile economice și sociale sînt acelea care au jucat un rol preponderent în relațiile între popoare. Marile „forțe istorice" sînt sentimentele, pasiunile colective, legate mai ales de temperament, de tradiții, de maniera de a gîndi, a căror origine nu ar putea fi, după părerea lor, căutată în condițiile materiale de viață. Pentru a înțelege istoria relațiilor internaționale, trebuie deci să fie căutate mai întîi aceste reacții mentale și stări de spirit dezvoltarea sentimentului național, conceperea intereselor naționale, coeziunea morală în sînul populației unui stat, imaginea pe care fiecare popor și-o formează despre vecinii săi, comportarea acestui popor în fața ideii războiului, ca și în fața eforturilor acelora care încearcă să construiască o „societate internațională". Chiar cînd dispune, de drept sau de fapt, de o autoritate suverană, omul de stat nu se poate sustrage acestor influențe ale psihologiei colective și nu poate acționa fără a le lua în considerație [27].

Considerînd că fiecare din aceste tendințe conține o parte de adevăr, dar că niciuna nu oferă singură o bază satisfăcătoare, P. Renouvin ajunge la concluzia că relațiile internaționale nu pot fi satisfăcător studiate decît dacă se operează o sinteză între cele trei curente, decît dacă relațiile internaționale sînt plasate în cadrul istoriei generale, fără a fi neglijat însă rolul oamenilor de stat. Era precizată astfel tendința care va deveni precumpănitoare în următorii ani.

Schițată deja în *Introducerea* la care ne am referit, noua orientare va fi mai pe larg expusă și teoretizată în cîteva articole apărute ulterior [28] și mai ales într-o *Introducere în istoria relațiilor internaționale* [29] alcătuită de P. Renouvin și J. B. Duroselle; contribuții la dezvoltarea principiilor și metodelor ei vor fi aduse, de asemenea, în unele lucrări privind chestiuni cu caracter concret. Chiar dacă nu există o perfectă unanimitate în toate privințele — fapt firesc, de altfel —, se pot stabili totuși, pe baza acestor lucrări, trăsăturile esențiale ale orientării contemporane a istoricilor francezi în domeniul relațiilor internaționale.

Fără a fi neglijată necesitatea precizării diferitelor evenimente diplomatice, elementul esențial apare descifrarea cauzelor lor. În acest scop se consideră că trebuie să se facă apel la toate elementele care pot furniza o explicație și între care există o strînsă interdependență. Aceste

---

[25] *Ibidem*, p. X—XI.

[26] Asupra profesorului de la Universitatea din Roma vezi A. Dupront, *Federico Chabod*, în „Revue historique", t. CCXXV, Avril-Juin 1961, p. 261—294.

[27] *Histoire des relations internationales*, t. I, p. XI.

[28] P. Renouvin, *L'histoire contemporaine des relations internationales. Orientations de recherches*, în „Revue historique", Avril-Juin 1954, p. 233—255; *idem*, *L'orientation actuelle des travaux d'histoire contemporaine*. Rapport présenté au X e Congrès international des Sciences historiques, Rome 1955, în *Actes du Congrès*, t. VI, p. 333—388; *idem*, *L'apport de l'histoire des relations internationales à l'étude du monde contemporaine*, în *Encyclopédie française*. t. XX. Paris, 1958, cap. VII, p. 20, 16.1—20.16.7: *idem*, *L'orientation actuelle des études historiques en France*, în „Revue des travaux de l'Académie des sciences morales et politiques", nr. 1, 1962, p. 220—238.

[29] P. Renouvin et J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, A. Colin, 1964, 523 p. (în continuare *Introduction à l'histoire des relations internationales*). Prima parte (*Les forces profondes*, p. 6—282) este redactată de P. Renouvin, cea de a doua (*L'homme d'Etat*, p. 283—444) de J. B. Duroselle.

www.dacoromanica.ro

elemente se împart în două categorii: „forțele profunde" [30] și acțiunea omului de stat. „Forțele profunde" sînt acelea care „au format cadrul relațiilor între grupările umane și, într-o largă măsură, le-au determinat caracterul: condițiile geografice, mișcările demografice, interesele economice și financiare, trăsăturile mentalității colective, marile curente sentimentale [31]. Omul de stat nu le poate neglija în proiectele și hotărîrile sale; în anumite cazuri însă el le poate modifica jocul și le poate folosi în scopuri proprii.

Dintre „forțele profunde", prima la care se face de obicei referire este factorul geografic, fapt care nu poate fi surprinzător în patria lui Bodin și Montesquieu. De altfel, rezultînd dintr-o reacție la scrierile lui Ratzel și ale geopoliticienilor, factorul geografic a constituit adesea în secolul nostru o preocupare a istoricilor francezi, evident influențați de lucrările cunoscutului geograf Vidal de la Blanche; unul din creatorii „Școlii Analelor" este în același timp autorul primului volum din colecția „Evolution de l'humanité" consacrat tocmai relațiilor între om și mediul înconjurător [32]. Unele lucrări cuprind numeroase considerații privind raportul dintre geografie și politica externă [33]. Elementele care sînt avute în vedere în acest context privesc atît calitățile și resursele solului (climatul [34], relieful, hidrografia, calitățile solului și resursele subsolului) cît și poziția (accesul la mare, „controlul" căilor de trecere, poziția insulară sau continentală) și suprafața. Dar, chiar dacă P. Renouvin începea un curs la Sorbona asupra politicii externe a Franței prin considerații privind poziția ei geografică [35], el a ajuns mai tîrziu la concluzia că „rolul factorilor geografici nu a avut caracterul de permanență pe care am putea fi tentați, la prima vedere, să i-l acordăm. Acțiunea omului a reușit, mai ales de un secol încoace, să restrîngă influența mediului fizic, grație procedeelor și reglementărilor pe care le-a stabilit. Progresele tehnice sînt acelea care au fost marii realizatori ai acestui succes"[36].

Situația se prezintă într-un mod asemănător în ceea ce privește demografia. Domeniu mult studiat în prezent [37], bucurîndu-se de un interes deosebit în Franța, ilustrat mai ales de cercetările lui M. Reinhard și A. Sauvy, demografia a atras în mod firesc și atenția acelora care se ocupă cu studierea relațiilor internaționale [38]. Dar, subliniind necesitatea de a se lua în considerație cifra populației unei țări, repartiția ei pe vîrste, ritmul creșterii sale, problemele privind emigrarea și imigrarea, P. Renouvin consideră că între condițiile demografice și relațiile internaționale nu poate fi stabilit un raport permanent. După părerea sa, deosebită în parte de cea a altor istorici francezi, forțele demografice nu pot fi examinate în afara contextului economic, politic și psihologic.

O atenție deosebită este acordată de către istoricii francezi rolului „forțelor economice". P. Renouvin consideră însă că aici trebuie operată o distincție între acele forțe care determină o concurență și conflicte și acelea care, dimpotrivă, oferă o bază pentru realizarea unei apropieri

---

[30] Expresia, în accepția dată aici, este o creație a lui Renouvin (J. B. Duroselle, *De l'histoire diplomatique" à „l'histoire des relations internationales"*, p. 1); ea a fost însă utilizată și de L. Febvre (*Combats pour l'histoire*, p. 65) și este acceptată și de unii istorici marxiști francezi.

[31] *Introduction à l'étude des relations internationales*, p. 2.

[32] L. Febvre, *La Terre et l'Evolution humaine*, Paris, 1922, 470 p.

[33] În afară de lucrarea mai veche a lui J. Ancel, *Manuel geographique, de la politique européenne*, Paris, 1936, 472 p., vezi mai recent J. Gottman, *La politique des Etats et leur géographie*, Paris, 1952, 228 p. și P. George, *Géographie et histoire*, în „Revue historique", t. CCXXIX, Avril-Juin, 1963, p. 293 304. Pe alt plan, interesantul articol al lui I. Donat, *Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie*, în „Studii", 6, 1967.

[34] Considerații interesante, sub raport metodologic mai ales, la E. Le Roy-Ladurie, *Histoire et climat*, în „Annales E.S.C.", Janv. 1959, p. 3—34.

[35] P. Renouvin, *La politique extérieure de la III-e République de 1871 à 1904*, Paris, Tournier et Constans, 1953, p. 3 și urm.

[36] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 27.

[37] Vezi Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii", 5, 1967, p. 933—946.

[38] În afara cap. II din *Introduction à l'histoire des relations internationales*, vezi P. Renouvin, *Démographie et relations internationales*, în „Population", Août 1960, p. 625—654.

www.dacoromanica.ro

între state. În prima categorie sînt incluse, în afara politicii economice a diferitelor state, disputa pentru obținerea unor piețe de desfacere și surse de materii prime, controlul marilor căi de comunicație (căi ferate și maritime), ca și acțiunile de constrîngere economică (războaiele vamale, embargo-ul, boicotul). Ciocnirea între politica economică diferită a statelor și competițiile angajate pentru cucerirea piețelor externe sînt considerate ca principalul domeniu unde influența determinantă a intereselor materiale a fost cea mai sensibilă ; în numeroase cazuri totuși, scopul politic ar fi fost asociat de la început expansiunii economice sau i s ar fi suprapus rapid. Este deci imposibil să izolăm rolul factorului economic, dar trebuie făcute eforturi pentru a stabili dacă acest rol a fost preponderent sau dacă a fost subordonat, întrucît uneori el determină sau orientează acțiunea politică, alteori servește ca armă acestei acțiuni, chiar dacă nu se poate stabili aici o distincție absolută [39]. Relieîînd, deși nu îndeajuns asupra acestei chestiuni vom reveni — valoarea explicațiilor economice, istoricul francez subliniază că este greu să se ajungă în această privință la concluzii solide datorită insuficienței documentelor. Presiunile exercitate de cercurile de afaceri pe lîngă guverne nu lasă de obicei urme scrise ; acestea sînt mai frecvente atunci cînd guvernul utilizează interesele economice în scopuri politice, dar adesea ele nu permit descifrarea intențiilor ascunse. Interpretarea istorică este deci obligată, în numeroase cazuri, la constatarea unor apropieri și indicarea unor ipoteze.

În cadrul forțelor economice care acționează în sensul unei apropieri între state sînt incluse uniunile vamale, condominiile economice și cartelurile internaționale. Constatînd că sînt omise aici raporturile comerciale — importante totuși — între statele care nu sînt legate prin uniuni vamale, să notăm că din elementele menționate condominiile constituie uneori izvoarele unor diferende, iar cartelurile internaționale acționează adesea într-o direcție contrară păcii, chiar dacă uneori este vorba doar de intensificarea presiunilor. De altfel, însăși distincția între factori ostili și favorabili înțelegerii între state nu ni se pare întru totul justificată ; acțiunea complexă a unora face să nu poată fi plasați strict într-o categorie sau alta, cu atît mai mult cu cît între ei există un anumit joc. Concurența în jurul unei piețe de desfacere poate duce la crearea unui condominium economic ; la rîndul său acesta poate fi punctul de plecare pentru o nouă luptă de concurență.

Istoricul relațiilor internaționale trebuie să urmărească, de asemenea, subliniază Renouvin, chestiunile financiare ; separarea lor de chestiunile economice nu ni se pare însă justificată. Întrucît statul poate influența direct sau chiar controla exportul de capital, strînsa legătură dintre politic și financiar este evidentă, ea fiind facilitată și de faptul, subliniat de istoricul marxist francez J. Bouvier [40] și acceptat de Renouvin [41], că oamenii politici, diplomații și oamenii de afaceri aparțin aceluiași mediu social și avînd legături personale, Renouvin nu acceptă însă ideea lui Bouvier conform căreia stabilirea unei dinstincții între interesele financiare și cele politice ar fi artificială, întrucît ele sînt două aspecte ale politicii claselor conducătoare. Respingînd în mod constant posibilitatea unei explicații cu caracter general, el consideră că și raportul financiar-politic este deosebit de elastic, chiar în cadrul aceluiași eveniment interesele financiare putînd fi cînd mobilul, cînd instrumentul acțiunii politice [42].

Problema raportului financiar-diplomatic a fost reluată, pornindu-se de la un aspect concret, de R. Girault [43]. După ce subliniază că în privința relațiilor economice internaționale documentele diplomatice sînt insuficiente, fiind necesar să se apeleze la arhive private, el ajunge

[39] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 104.

[40] J. Bouvier, *Les intérêts financiers et la question d'Egypte*, în „Revue historique", Juillet-Août 1960, p. 75—105.

[41] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 168—169.

[42] *Ibidem*, p. 169.

[43] R. Girault, *Finances internationales et relations internationales. À propos des usines Poutiloff*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XIII, Juill.-Sept., 1966, p. 217—236. Vezi și concluziile aceluiași la articolul *Sur quelques aspects financiers de l'alliance franco-russe*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", VIII, Janvier-Mars 1961, p. 67—76.

www.dacoromanica.ro

la concluzia că în studierea raporturilor pe care aceste relații le au cu politica externă istoricul trebuie să aibă în vedere trei chestiuni: 1. să analizeze valoarea reală a afacerilor, ideile bancherilor, gradul libertății lor de acțiune, situația tehnică și financiară a operației vizate; 2. să se preocupe de situația economică generală — perioadă de creștere sau de descreștere a prețurilor, valoarea taxei de scont, a investițiilor posibile, pe scurt să precizeze conjunctura care determină deciziile financiarilor; 3. în sfîrșit, printr-o analiză precisă a condițiilor negocierii și a rezultatelor obținute, să aprecieze partea reală a influențelor politice și a influențelor financiare.

Și alte cercetări concrete au acordat atenție problemelor metodologice în cercetarea raporturilor existente între economic și politic. Este, printre altele, cazul unui interesant studiu privind relațiile economice franco-italiene din 1911 1915[44], în care autorul ajunge la concluzia că acestea nu au avut nici o importanță în realizarea apropierii politice de la începutul primului război mondial între Paris și Roma. Dar, datorită dificultăților cercetării, rolul factorului economic constituie adesea, și nu numai pe plan teoretic, o chestiune controversată; este cazul, spre exemplu, al înțelegerii franco-ruse din 1891 1893, considerată de unii istorici în legătură și cu interesele economice, în vreme ce alții văd în ea un act pur politic.

Subliniind, cu anumite rezerve, rolul factorilor materiali în relațiile internaționale, istoricii francezi contemporani caută explicarea evoluției acestora și în factorii spirituali, considerați ca forță independentă. Depășind însă orientarea tradițională care încerca să găsească motivarea diferitelor acte diplomatice în psihologia omului de stat, cercetările se îndreaptă în prezent spre psihologia colectivă. Faptul nu surprinde; interesul în Franța pentru acest domeniu s-a manifestat de timpuriu, concretizîndu-se mai ales în apariția cunoscutelor lucrări și de larg răsunet la vremea lor ale lui Gustave le Bon și G. Tarde. Chiar dacă, în urma unor îndelungi discuții și indiferent de denumirea pe care o preferă diferiți specialiști, psihologia socială a căpătat drept de cetate la Le Hâvre este publicată chiar, sub direcția lui A. Miroglio, o *Revue de psychologie des peuples* și ea apare constant în anii postbelici în preocupările istoricilor relațiilor internaționale[45]. Este adevărat că în privința elementelor ce trebuie avute în vedere nu există un consens unanim. Este, mai ales, cazul luării sau nu în considerație printre „cauzele profunde" a opiniei publice.

Raspunzind afirmativ acestei întrebări, P. Gerbet consideră însă într un studiu mai vechi[46] că trebuie să se facă o distincție „între opinia publică, adică sentimentul sau judecata ansamblului populației asupra unei probleme date, și opinia activă (*agissante*), adică acțiunea unei minorități luminate"[47]. După părerea sa distincția ar fi justificată întrucît ansamblul populației este în special în materie de politică externă, puțin sau prost informată, acționînd într-o manieră mai mult sentimentală decît intelectuală, și evidențiindu-se cu intermitențe, mai ales în momente dificile[48]; dimpotrivă, opinia activă este formată din oameni puțin numeroși și care se informează, urmăresc problemele, critică, fac previziuni, elaborează programe de acțiune și propun soluții.

---

[44] P. Milza, *Les rapports économiques franco-italiens, en 1914—1915, et leurs incidences politique*, în „Revue d histoire moderne et contemporaine", XIV, Janvier Mars 1967, p. 31—70.

[45] M. Devèze a consacrat chiar un studiu temei *Les relations psychologiques franco espagnoles de 1615 à 1635 : curiosité, animosité, guerre des nerfs*, în „Bulletin de la Société d'histoire moderne", nr. 2, 1967, p. 9 14, care a determinat vii discuții în cadrul societății de istorie modernă.

[46] P. Gerbet, *L'influence de l'opinion publique et des partis sur la politique étrangère de la France*, în *La politique extérieure et ses fondements*, p. 83—106.

[47] *Ibidem*, p. 89. Ideea fusese emisă și de M. Duverger, *Les partis politiques*, Paris, A. Colin, f. a., p. 45.

[48] Într-o comunicare prezentată la colocviul franco-american din iulie 1960, istoricul american Durand Eccheverria distingea chiar o „opinion silencieuse"; *L'Amérique devant l'opinion française, 1734—1870 : quelques problèmes de méthode et d'interprétation*, în „Bulletin de la Société d'histoire moderne", nr. 15—16, 1960, p. 11. Apărută aici, împreună cu discuțiile, în rezumat, lucrarea a fost publicată apoi în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", IX, Janv-Mars 1962, p. 51—62.

www.dacoromanica.ro

Compusă din înalți funcționari, publiciști, oameni de afaceri, oameni politici, această minoritate își exercită acțiunea prin presă sau prin constituirea anumitor grupări. De altfel, P. Gerbet este de părere că opinia publică nu poate face presiuni asupra guvernului pentru a-i impune o linie de conduită în politica externă decît cu condiția să fie unanimă și să se manifeste printr-o intervenție bruscă (*sursaut brutal*). Se neglijează astfel faptul că în stabilirea politicii sale generale guvernul trebuie să țină de la început seama de orientarea în ansamblu a opiniei publice ; pe de altă parte, distincția operată între opinia publică propriu-zisă și opinia activă — considerate ca o bază a politicii externe — poate suscita discuții. Chiar dacă o acceptă, ar fi greu de stabilit o precisă linie de demarcație între ele[49].

De altfel este interesant de menționat că Renouvin și Duroselle nici nu consideră necesară includerea opiniei publice printre „forțele profunde". Faptul este explicat prin aceea că, deși manifestările opinei publice exercită adesea o influență asupra oamenilor de stat, ele nu sînt decît o reflectare a condițiilor demografice, a intereselor economice și financiare și a tendințelor psihologiei colective[50]. Dintre aceste tendințe Renouvin reține naționalismul și sentimentul pacific.

În privința primului element surprind limitele pe care și le impune P. Renouvin. După însăși definiția sa, naționalismul se caracterizează prin „dorința de a afirma, în fața altor grupuri umane, interesele unei națiuni ; convingerea că această națiune are datoria de a îndeplini în lume o „misiune" ; voința de a spori forța, puterea și prosperitatea statului ; orgoliul de a aparține acestui stat ; sentimentul de superioritate materială, morală sau intelectuală ; dorința de a face cunoscută sau de a impune această superioritate"[51]. Considerarea doar a naționalismului ii ar putea fi justificată de faptul că, în definiția de mai sus, el a fost adesea expansionist, influențînd deci direct asupra relațiilor internaționale. Excluderea astfel a sentimentului național propriu-zis, a patriotismului, nu ni se pare însă justificată; nu putem omite faptul că lupta diferitelor popoare, neînsoțită de manifestări șoviniste și amenințătoare la adresa altor popoare, pentru realizarea și conservarea unui stat național unitar și independent a avut aici o importanță evidentă. Importanța patriotismului reiese de altfel pregnant dintr-o afirmație făcută de Renouvin în aceeași lucrare[52]. În ceea ce privește metodologia acestui domeniu, se consideră că preocuparea majoră în acest gen de studii, puțin cultivat încă, trebuie să fie cercetarea, în limitele posibilului, a difuzării ideilor sau cuvintelor de ordine naționaliste, care a fost influența lucrărilor în care se exprimau aceste vederi și programe, ce ecou au găsit temele naționaliste în presa periodică, ce trăsături a lăsat starea de spirit naționalistă în manualele școlare[53]. Cercetări firește dificile; izvorul cel mai des utilizat aici[54], presa, prezintă numeroase inconveniente, pe care le sem-

---

[49] Studiul opiniei publice preocupă și pe istoricii englezi : vezi de exemplu Lynn M. Case, *Franch opinion on war and diplomacy during the second Empire*, Philadelphia, 1954, XII + +339 p., în care, în afara cercetării propriu-zise a problemei, se fac și considerații metodologice asupra studierii acestui domeniu.

[50] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 4. Ideea fusese exprimată de Renouvin încă la „masa rotundă" amintită din 1953 (*La politique extérieure et ses fondements*, p. 401). Duroselle adaugă faptul (*De l'„histoire diplomatique" à l'histoire des relations internationales"*, p. 7—8) că manifestările opiniei publice nu prezintă un caracter de durabilitate, specific „forțelor profunde".

[51] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 210.

[52] *Ibidem*, p. 170.

[53] *Ibidem*, p. 242 243.

[54] Izvoarele care pot fi utilizate sînt numeroase (arhivele departamentale, dezbateri parlamentare, rapoarte ale prefecților, memorii, literatura beletristică etc.). Într-o lucrare, deosebit de interesantă sub raport metodologic (*Histoire et mentalité collective : essai sur l'opinion publique française face à la déclaration de guerre de 1914*, în „Bulletin de la société d'histoire moderne", nr. 29, 1964, p. 6—7), G. Castellan insista asupra utilizării interviului.

www.dacoromanica.ro

nala J. Kayser[55]. Alături de tendințele colective se accentuează asupra rolului omului de stat în chestiunea națională, rol considerat întotdeauna important, uneori decisiv (printre cei citați în sprijinul acestei ipoteze este menționat și Al. I. Cuza[56]); concluzia lui Renouvin este că atunci cînd s-a stabilit o direcție comună între „forțele profunde" ale mentalității colective și inițiativa „Marilor oameni", naționalismul a căpătat în relațiile internaționale adevărata sa valoare[57]. În ceea ce privește sentimentul pacifist se consideră că, deși trebuie avut în vedere, rolul său a fost mai puțin important[58].

În contextul format de aceste „forțe profunde" — la care sînt adăugate uneori și altele[59] — se încadrează acțiunea omului de stat[60]. Respingînd ideea tradițională conform căreia omul de stat este aproape singurul factor în relațiile internaționale, majoritatea istoricilor francezi specializați în acest domeniu resping, de asemenea, teza conform căreia acțiunea unei personalități este strict determinată de existența anumitor situații obiective, ajungînd la o linie intermediară între tendința generală a „Școlii Analelor" și vechea „istorie a evenimentelor" (*histoire evenementielle*)[61]. După părerea lor, omul de stat — și deci și istoricul — nu poate neglija existența și orientarea „cauzelor profunde"; el are însă posibilitatea să aleagă între mai multe soluții determinate de acestea. Pe de altă parte, prin locul pe care îl ocupă și personalitatea sa, el poate influența la rîndul său orientarea „forțelor profunde". Iată de ce se consideră că studierea acțiunii omului de stat, în limitele menționate, păstrează o deosebită importanță[62]. Precizarea rolului său nu este însă o chestiune facilă; trebuie avute în vedere pentru aceasta mai multe elemente; personalitatea omului de stat privită multilateral, modul cum concepe interesul național, acțiunea directă sau indirectă a „forțelor profunde" asupra sa, ca și acțiunea sa asupra forțelor social-economice sau psihologice colective. Numai astfel considerînd lucrurile se poate ajunge la o corectă explicare a evoluției relațiilor diplomatice; izolarea unui factor nu poate duce decît la o înțelegere deformată.

Evident, prezentarea de mai sus nu a putut fi, prin forța lucrurilor, decît schematizată în încercarea de a reține doar ceea ce ni s-a părut esențial și fără a putea insista prea mult. Chiar astfel însă se poate observa, credem, că orientarea contemporană în studierea istoriei rela-

---

[55] J. Kayser, *L'historien et la presse*, în „Revue historique", Oct.-Déc., 1957, p. 284 306. Și Renouvin a atras de mai multe ori atenția asupra prudenței necesare în cercetarea presei; vezi, de exemplu, *La presse et l'histoire*, în „Revue de synthèse historique", t. XXXIII, 1921, p. 86 96.

[56] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 180.

[57] *Ibidem*, p. 244.

[58] Printre temele recomandate în acest domeniu despre cercetare (vezi M. Schneider, F. Braudel, E. Labrousse et P. Renouvin, *Les orientations de la recherche historique*, în „Revue historique", t. CCXXII, Juill.-Sept. 1959, p. 44—45) se numără imaginea pe care poporul francez și-o face despre popoarele vecine, legătura între grupurile sociale și curentele de opinie, atitudinea marilor curente de gîndire (catolicism, socialism), locul anumitor mari teme în evoluția sentimentului național, rolul relațiilor intelectuale în raporturile între popoare, imaginea lumii la popoarele europene, manifestările istorice și expresia ideii „Europei" (pentru această ultimă chestiune vezi J. B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, Denoël, 1965, 345 p.).

[59] Într-o recenzie la *Histoire des relations internationales*, J. B. Duroselle considera că ar trebui inclusă și „voința de putere" (*volonté de puissance*); („Revue d'histoire moderne et contemporaine", t. VI, Juill.-Sept., 1960, p. 239).

[60] Vezi pentru aceasta partea a doua, redactată de J. B. Duroselle, din *Introduction à l'histoire des relations internationales*; de asemenea, J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, P.U.F., 1964, p. 244—254. („Nouvelle Clio", nr. 38).

[61] Vezi și J. Bariéty: *Les Mélanges Pierre Renouvin*, în „Revue d'histoire diplomatique", t. LXXX, Avril-Juin 1967, p. 185.

[62] „Studiul forțelor profunde nu trebuie totuși să facă să se piardă din vedere necesitatea de a continua sau de a relua lucrările de un tip tradițional"; M. Schneider, F. Braudel, E. Labrousse et P. Renouvin, *op. cit.*, p. 45.

www.dacoromanica.ro

ţiilor internaţionale are în Franţa un orizont deosebit de larg ; în acelaşi timp însă ea prezintă şi anumite laturi discutabile, în afara acelora la care ne-am referit.

Printre acestea trebuie menţionată în primul rînd însăşi concepţia generală care stă la baza explicării evoluţiei relaţiilor internaţionale, concepţia care, de altfel, este proprie majorităţii istoricilor francezi contemporani, inclusiv „Şcolii Analelor". Subliniindu-se necesitatea luării în consideraţie a tuturor factorilor amintiţi, se consideră în acelaşi timp că, întrucît influenţa lor nu este constantă, „a stabili între ei un fel de ierarhie ar fi la fel de van ca a încerca formularea unor legi" [63]. Afirmaţie tranşantă care este de natură să reducă valoarea ştiinţei istorice [64]. S-a putut ajunge aici, credem, şi datorită modului în care sînt înţelese „cauzele profunde". La o analiză a lor se poate remarca faptul că sînt incluse în această categorie şi anumite cauze imediate, în vreme ce unor forţe profunde li se reduce din valoare. Exemplul cel mai concludent ni se pare acela al factorului economic. De la bun început atrage atenţia faptul că istoricii francezi au aici în vedere în primul rînd influenţa relaţiilor economice internaţionale asupra relaţiilor diplomatice ; or, relaţiile economice sînt la rîndul lor un rezultat al stadiului dezvoltării interne a fiecărei ţări. Este greu de admis că acest din urmă element poate fi pus pe acelaşi plan cu acţiunea directă a unui om sau grup de afaceri pentru imprimarea unei anumite linii într o chestiune determinată de politică externă, inclusă totuşi, de obicei, între „forţele profunde" [65]. Obiecţii poate determina şi modul de prezentare a factorilor materiali şi spirituali, a căror acţiune apare, ca şi la F. Chabod, independentă. Evident, influenţa factorilor spirituali este deosebit de importantă ; nu poate fi însă omisă strînsa lor corelaţie cu factorii materiali. Un exemplu ni se pare aici edificator : acela al sentimentului naţional. Rolul său în lupta, cu însemnate implicaţii în relaţiile internaţionale, pentru realizarea unităţii naţionale este evident ; evoluţia sa nu poate fi concepută însă decît în strînsă legătură cu apariţia naţiunii, fenomen necesitat de un anumit nivel de dezvoltare economică. Simpla apropiere a exemplelor din capitolele consacrate acestor doi factori în *Introducere în istoria relaţiilor internaţionale* poate sugera acest lucru.

Menţionînd şi faptul că legătura intimă dintre politica internă şi cea externă nu ni se pare suficient reliefată, să amintim, în sfîrşit, că în aplicarea lor practică principiile enunţate sînt uneori modificate. Cititorul amintitei *Histoire des relations internationales* rămîne cu impresia că, în general, autorii acordă prioritate factorului spiritual, în detrimentul celui material şi că locul omului de stat depăşeşte aici pe acela existent în realitate. Impresia este asemănătoare şi în cazul altor lucrări.

Făcînd aceste rezerve, trebuie totuşi să subliniem că, în majoritatea lor, noile lucrări, a căror apariţie a fost facilitată, în afară de posibilităţi mai largi în consultarea arhivelor [66], de completarea celor trei serii de documente diplomatice franceze pentru perioada 1871 1914[67]

---

[63] *Introduction à l'histoire des relations internationales*, p. 454.

[64] Pentru cunoscutul medievist G. Zeller, autorul vol. II III din *Histoire des relations internationales*, „istoricul nu are alt scop decît acela de a înţelege şi explica trecutul" ; *Le commerce international en temps de guerre sous l'Ancien Régime*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", t. IV, Avril-Juin 1957, p. 112.

[65] Merita însă să amintim aici faptul că pornind de la constatarea că printre „forţele profunde" trebuie incluse „forţele colective pe o scară largă", „macrofenomenele", J. B. Duroselle este de părere că „peut-être pourrait-on sugérer, pour l'avenir de la recherche, des études concernant non plus l'influence directe d'unités de production, mais l'influence des structures économiques et celle des conjonctures : *De l'„histoire diplomatique" à l'„histoire des relations internationales"*", p. 7.

[66] Accesibile după război mai întîi pînă în 1897, apoi pînă în 1914 şi, cu aprobare specială, şi în anii imediat următori.

[67] Au fost publicate după 1945 volumele privind anii 1893 1900 şi 1907 1911 ; vezi şi P. Renouvin, *Un demi-siècle de diplomatie française. — La préparation du Recueil des documents diplomatiques français (1871—1914)*, în „Revue d'histoire diplomatique", t. LXXIV, Juill. Sept. 1960, p. 267—270 ; *idem, Les documents diplomatiques français. 1871 1914*, în „Revue historique", t. CCXXVI, Juill. Sept. 1961, p. 139—147.

www.dacoromanica.ro

şi începerea editării unei noi colecţii pentru anii 1932 1939 [68], reprezintă un real progres faţă de istoriografia tradiţională. Din raţiuni didactice continuă să apară şi lucrări consacrate aproape exclusiv evoluţiei diplomatice[69]; ele nu constituie însă decît excepţii. Nu ne-am propus aici să facem o prezentare a lor; să amintim totuşi că printre lucrările privind relaţiile internaţionale sînt incluse acum şi cele referitoare la expansiunea colonială, formînd altădată o categorie aparte. Două sînt direcţiile considerate ca trebuind avute în vedere: 1. rolul factorilor maritimi şi coloniali, în sensul lor larg, în relaţiile între marile puteri; 2. relaţiile între statele indigene şi „schimburile între civilizaţii" [70]. În ultimă vreme se manifestă tendinţa de a plasa aici şi relaţiile metropolă-colonii [71]. Includerea problemelor coloniale în cadrul relaţiilor internaţionale a fost, putem spune, oficializată, prin introducerea în această din urmă categorie, pornindu-se de la o sugestie a lui R. Aron, a unor teze de istorie colonială [72].

Menţionăm în sfîrşit că noua orientare, în fruntea căreia se află P. Renouvin şi J. B. Duroselle motiv pentru care am stăruit îndeosebi asupra operelor lor apare mai evidentă pentru studiile consacrate perioadei ulterioare anului 1870, situaţie explicabilă prin însăşi evoluţia relaţiilor internaţionale. Perioada anterioară se bucură de mai puţină atenţie [73], iar antichitatea este aproape neglijată [74], fapt care nu surprinde dacă avem în vedere că, datorită anumitor condiţii specifice, cercetarea istoriei vechi se efectuează în ansamblul său pe baze mai vechi, abia în ultimii ani putîndu-se vorbi aici de o pătrundere timidă a principiilor preconizate de „Şcoala Analelor". Cu toată această limitare, cu toată apariţia unor lucrări şi publicaţii (cum este, în parte, cazul pentru cunoscuta „Revue d'histoire diplomatique") în care tradiţionalismul este puternic, tendinţa de a concepe relaţiile internaţionale în sensul lor cel mai larg este preponderentă în momentul de faţă în istoriografia franceză [75]. Fără a ne putea declara de acord cu unele din concepţiile de la care se porneşte, nu putem în acelaşi timp să nu observăm că, prin lărgirea considerabilă a sferei preocupărilor lor şi prin rezultatele obţinute, aportul cercetătorilor francezi în studierea acestui domeniu aduce o substanţială contribuţie la dezvoltarea studiilor istorice.

---

[68] Pentru principiile care au stat la baza acestei colecţii, *idem*, *La publication des documents diplomatiques français (1932—1939)*, în „Bulletin de la Société d'histoire moderne", nr. 21, 1962, p. 2—5.

[69] Cum sînt J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, 2-e éd., Paris, Dallez, 1959; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, Dallez, 1960.

[70] Frédéric Mauro, *L'Expansion européenne. 1600—1870*, Paris, P.U.F., 1964, p. 355 (Coll. „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", 27).

[71] J. B. Duroselle, *Les thèses d'histoire contemporaine. Aires cultivées, et zones en friche*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", t. XIV, Janvier-Mars, 1967, p. 76.

[72] *Ibidem*.

[73] Subiectele tezelor sînt aici o mărturie grăitoare; vezi P. Vigier, *L'orientation actuelle des études historiques*, în „Revue historique", t. CCXXV, Avril-Juin 1961, p. 403—404. Pentru secolul al XVII-lea, cu veche tradiţie în studiile de istorie diplomatică, situaţia este deplînsă în M. Schneider, F. Braudel, E. Labrousse et P. Renouvin, *op. cit.*, p. 45.

[74] Este semnificativ faptul că amintita *Histoire des relations internationales* începe cu evul mediu.

[75] Pentru modificarea orientării în acest domeniu în istoriografia din alte ţări occidentale vezi Enrico Serra, *L'évolution récente des méthodes diplomatiques*, în „Revue d'histoire diplomatique", t. LXXV, Janvier-Mars 1961, p. 42—57 (este emisă ideea că istoria trebuie să se adapteze cerinţelor noi ale relaţiilor internaţionale contemporane); *idem*, *L'Étude d'histoire diplomatique* (International history), *en Angleterre*, în „Revue d'histoire diplomatique", t. LXXVI, Juill.-Sept., 1962, p. 193—210.

www.dacoromanica.ro

RĂSPUNS LA *PLEDOARIE PENTRU O CRITICĂ ŞTIINŢIFICĂ ŞI CONSTRUCTIVĂ*

Pledoarie pentru o critică ştiinţifică şi constructivă[1] este de fapt o încercare a autoarei monografiei despre gîndirea economică a lui N. Bălcescu de a respinge, sub forma unor consideraţii teoretice de principiu, o serie de observaţii de fond făcute de noi într-o recenzie specială asupra acestei lucrări[2]. Autoarea a respins aproape integral criticile aduse, mergînd pînă la acuzaţii şi insinuări la adresa recenzenţilor. Din numeroasele observaţii formulate, d-sa recunoaşte doar o „banală" eroare de tipar, pe care noi am fi exagerat-o. În „pledoarie" recenzenţii mai sînt acuzaţi că au analizat lucrarea despre gîndirea economică a lui Bălcescu dintr-un unghi de vedere subiectiv, chiar răuvoitor, încît aprecierile lor despre valoarea acestei opere sînt cu totul neîntemeiate. Este de remarcat că, prin sublinierea insistentă în „pledoarie" a unor principii de etică şi de autentică critică istorică, autoarea consideră că se poate dispensa de o discuţie serioasă, la obiect. Constatăm însă că maniera aceasta de a trata criticile aduse este specifică autoarei, deoarece în răspunsul d-sale la o altă recenzie procedează în chip similar. Fără a ne lansa în alte discuţii în legătură cu unele probleme fundamentale tratate în chip eronat în această lucrare, ne mărginim a mai relata doar cîteva constatări pentru o edificare deplină a cititorului.

Lucrarea semnată de dr. Sultana Sută-Selejan este o redacţie definitivată a tezei sale de doctorat, susţinută de autoare prin 1963. Cunoaşterea acestui amănunt este deosebit de importantă, deoarece într-unul din referatele prezentate atunci, respectiv în cel al specialistului de istorie, s-au semnalat erori de interpretare şi un slab interes pentru fundamentarea documentară a tezelor susţinute. Refuzînd să ia în serios aceste obiecţii şi plasîndu se pe aceeaşi poziţie îngustă, evidenţiată şi în „pledoarie", de dispreţ faţă de cunoaşterea specificităţii istorice a unor procese social-economice, pe temeiul unei largi informaţii documentare existente în această privinţă, autoarea s-a grăbit să-şi editeze teza de doctorat. Beneficiind de condiţii excelente oferite de Editura Academiei, lucrarea la care ne referim, de circa 500 de pagini, apărea, în condiţii grafice deosebite, într-un tiraj de aproape 2 500 de exemplare.

Ca specialişti preocupaţi de probleme similare sau tangente cu cele abordate de autoare, am cumpărat volumul încredinţaţi că vom putea cunoaşte puncte de vedere noi în legătură cu doctrina economică a lui N. Bălcescu. Am fost însă decepţionaţi chiar de la lectura primelor pagini, deoarece lucrarea era departe de aşteptări. Am constatat atunci numeroase fraze cu afirmaţii depăşite de cercetarea ştiinţifică de specialitate; abuzuri de citate şi de parafrazări din clasici pentru a caracteriza anumite fenomene şi procese din societatea românească; asocieri forţate între situaţia europeană şi aceea din ţările române; prezentarea situaţiei europene fără

[1] Vezi revista „Studii", XXII (1969), nr. 2, p. 341–347.
[2] Vezi observaţiile noastre în „Studii", XXI (1968), nr. 1, p. 171–176.

www.dacoromanica.ro

utilizarea nici uneia dintre numeroasele lucrări de specialitate existente; înfățișarea situației interne prin utilizarea unui număr foarte restrîns de lucrări de specialitate; însușirea unor concluzii fără un efort individual de cercetare în arhive, îndeosebi pentru problemele controversate, limitarea în general la opera lui N. Bălcescu, și aceasta disecată în scheme prea strîmte pentru a încăpea; înfățișarea unui Bălcescu care pentru noi ar fi de neînțeles dacă ne-am reduce la ceea ce ne-a oferit dr. Sultana Sută-Selejan; necunoașterea esenței unor probleme fundamentale ale feudalismului românesc cu caracter juridic și instituțional; neînțelegerea mobilurilor și aspirațiilor societății românești în care a trăit și s-a format Bălcescu etc.

Multitudinea de probleme desprinse din lectura acestei lucrări — nici pe departe epuizate în enumerarea menționată — ne-a ridicat în chip firesc întrebarea: în ce constă valoarea concluziilor autoarei întemeiate pe o cercetare atît de superficială? Profund nemulțumiți de modul cum erau tratate o serie de fenomene și de procese social-economice din epoca de destrămare a feudalismului și de afirmare a capitalismului, îndeosebi în economie agrară, am scris recenzia amintită în care semnalam doar o parte din deficiențele acestei lucrări. Tot în același timp apărea o recenzie tot așa de critică în „Probleme economice", nr. 1/1968, elaborată de un specialist de la Academia de științe economice. Lucrarea autoarei fiind o mostră de cum nu trebuie scrisă o lucrare științifică, ne-am propus în recenzie să convingem pe cititori în acest sens și să atragem atenția asupra unui asemenea aspect din viața noastră științifică.

Socotim că recenzia noastră — în care nu am trecut toate observațiile! — este suficient de convingătoare, încît este de prisos a mai ocupa spațiul revistei cu discuții suplimentare. Invităm însă pe toți cercetătorii și pe toți specialiștii de bună-credință să analizeze observațiile noastre avînd în față lucrarea elaborată de dr. Sultana Sută-Selejan. Vrem însă să mai atragem atenția asupra faptului că, așa cum reiese din „pledoarie", pentru autoarea acestei lucrări nici pînă acum nu sînt clare unele dintre problemele fundamentale ale epocii cercetate; orînduirea feudală, de care Bălcescu s-a ocupat nu atît ca medievist, dar mai ales ca militant, pentru lichidarea ei; trăsăturile caracteristice ale epocii de descompunere și de criză a regimului agrar feudal, perioadă în care a trăit, s-a format și a luptat Bălcescu. Asemenea probleme nu sînt „subtilități de istorie economică", sau „subtilități istorice", cum crede autoarea în „pledoarie", dat fiind că necunoașterea conținutului lor afectează esența concluziilor. Am mai vrea să arătăm că procedeul de respingere a criticii sub forma ascunderii erorilor prin citate din clasici sau din documentele de partid vine în contradicție cu însești indicațiile acelorași texte și, în general, cu spiritul deschis, receptiv la tot ce este nou, care caracterizează viața noastră științifică.

G. D. Iscru și *Apostol Stan*

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ

Secția de științe sociale Sibiu a Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România a organizat în iunie 1969 o sesiune de comunicări științifice, prilejuită de aniversarea a 10 ani de la apariția revistei „Forschung zur Volks- und Landeskunde", prima publicație cu caracter științific în limba germană apărută în țara noastră sub auspiciile Academiei.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. prof. univ. Raluca Ripan, președinta filialei, participanții au ascultat cuvîntul de salut adus colectivului redacțional din partea Comitetului județean P.C.R., Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană, ziarelor și revistelor

www.dacoromanica.ro

„Tribuna Sibiului", „Hermannstädter Zeitung", „Neue Literatur", cît și scrisorii acad. prof. univ. Alexandru Graur, directorul general al Editurii Academiei.

În continuare, dr. docent Carol Göllner, redactorul responsabil al revistei, a prezentat darea de seamă asupra activității colectivului redacțional în perioada 1959—1969. Revista cuprinde o tematică bogată din domeniul științelor umanistice : lupta comună a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru independență și dreptate socială, legăturile politice și economice dintre masele populare din cele trei țări române în trecut, lupta de clasă în perioada orînduirii feudale, istoria mișcării muncitorești și lupta eroică a P.C.R. și altele. Ficcare dintre accste temc au fost reprezentate în paginile revistei prin studii și comunicări care au marcat un substanțial aport în cunoașterea fenomenelor politice, sociale, economice și culturale în trecut nu numai pe mclcagurile Transilvaniei și Banatului, ci și în strînsă dependență cu Țara Românească și cu Moldova.

Probleme speciale ale istoriei Românici a fost titlul comunicării susținute de acad. prof. univ. Constantin Daicoviciu, autorul referindu-se la probleme privind continuitatea poporului român pe tcritoriul patriei noastre.

Probleme privind cultura dacică în sud-estul Transilvaniei de Nicolae Lupu, șeful secției de științe sociale Sibiu a Filialei Cluj a Academiei, a scos în evidență rezultatul cercetărilor făcute la așezările dacice din diverse localități ale Transilvaniei : Ațel, Agnita, Daneș, Moșna, Șona, Archita, Cetatea de Baltă, Tilișca, Dealul Frumos și altcle.

În comunicarea *Arta modernă*, prof. univ. Virgil Vătășianu, membru corespondent al Academiei, s-a referit la arta națională și la rolul activ al criticii de artă. *Graiul săsesc și dialectul german scris din Transilvania din jurul anului 1500* de prof. dr. Bernhard Capesius a analizat problema de mai sus pe baza unui izvor : glosarul latino-german din Cisnădie, scris în dialect renan.

Au mai fost prezentate comunicările *Determinarea conceptului de zonă etnografică pe baza cercetărilor în Mărginimea Sibiului* de dr. Cornel Irimie, directorul Muzeului Brukenthal, și *Cu privire la metodele de lucru ale colectivului dicționarului graiurilor săsești* de Gisela Richter, cercetătoare principală.

Ioan Florea

COLOCVIUL ISTORIC INTERNAȚIONAL „ORAȘUL BALCANIC" (MOSCOVA—KIEV, 29 MARTIE—4 APRILIE 1969)

Comisia pentru istoria economică și socială a Balcanilor din cadrul Asociației internaționale de studii sud-est europene (A.I.S.S.E.E.) a organizat la Moscova și la Kiev un colocviu istoric internațional asupra problemelor orașului balcanic, la care au luat parte peste 30 de specialiști din R. P. Bulgaria, R. D. Germană, Grecia, R. S. F. Iugoslavia, R. S. România, Statele Unite, Turcia, R. P. Ungară și Uniunea Sovietică.

Lucrările colocviului, desfășurate la Moscova în clădirea Institutului de balcanistică și slavistică de pe lîngă Academia de Științe a U.R.S.S., în prezența unui numeros public format din istorici, economiști, juriști străini și sovietici, au fost deschise de prof. univ. N. Todorov, vicepreședinte al A.I.S.S.E.E., președintele Comisiei pentru istoria economică și socială a Balcanilor. Apoi au fost expuse următoarele comunicări : Ia. A. Levițki, *Metodologia istoriei orașelor*

www.dacoromanica.ro

din evul mediu; H. Inalcik, *Întemeierea în orașe a sistemului economic și social otoman*; I. Perenyi, *Problemele orașelor maghiare în sec. XVI XVII*; R. Samargici, *Comerțul Belgradului în secolele XVI XVII*; Tr. Stoianovici, *Cîteva aspecte ale dezvoltării orașelor balcanice în secolele XV XVIII*; N. Todorov, *Diferențierea populației urbane în secolul al XVIII-lea, după registrele cadiilor din Vidin, Sofia și Rusciuk*; Val. Georgescu, *Organizarea administrativă și regimul proprietății în orașele românești din secolele XVII XVIII în perspectiva vieții urbane din sud estul Europei*; S. A. Nikitin, *Orașele din Bulgaria în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*; C. Șerban, *Rolul economic al orașelor românești în secolele XVII—XVIII în cadrul Europei de sud-est*; V. Tapkova-Zaimova, *Despre întemeierea coloniilor Raguzei în Bulgaria la sfîrșitul secolului al XV-lea*; D. Kovacevici Koici, *Rolul industriei miniere în dezvoltarea centrelor economice în Serbia și în Bosnia în prima jumătate a secolului al XV lea*; M. Kalicin, *Costumul ca element al aspectului social al populației urbane în secolul al XVIII-lea*; G. Kozuharov, *Modificări în aspectul arhitectural la Plovdiv și Sofia în secolele XIV XIX*; M. Bur-Markovska, *Mărturii din jurnalele călătorilor unguri din secolul al XVII-lea despre orașele bulgare*; M. Klaici, *Orașul în țările croate din secolul al XIV-lea*; M. M. Freidenberg, *Relațiile și antagonismele sociale în orașul dalmat din secolele XV—XVI.*

Comunicările prezentate au fost urmate de ample discuții, la care au luat parte prof. Franjo Barișici, președintele A.I.S.S.E.E., acad. E.Condurachi, secretarul general al A.I.S.S.E.E., prof. M. Berza, prof. N. Todorov, Ia. A. Levițki, Tr. Stoianovici, I. Perenyi, V. Tapkova-Zaimova, Ar. D. Novicev, S. A. Nikitin etc., în cursul cărora s-au ridicat o serie de probleme extrem de interesante. Astfel, în primul rînd a fost apreciată ca fiind foarte utilă organizarea unui colocviu avînd ca temă orașul balcanic medieval și modern, unde prezentarea ultimelor cercetări și schimbul direct de păreri se dovedește a contribui nu numai la lărgirea bazei de informare, dar și la cunoașterea unor noi aspecte metodologice în tratarea problemei. Apoi vorbitorii au subliniat marea varietate de izvoare folosite de autori de la cele documentare pînă la cele numismatice și etnografice, printre care cele inedite au fost precumpănitoare. De un deosebit interes s-a bucurat încercarea de clasificare a diferitelor tipuri de orașe balcanice, atît în evul mediu, cît și în epoca modernă, stabilindu-se totodată și particularitățile lor cu caracter regional. Meritată a fi remarcat în același timp și faptul că problemele demografice și cele ale cercetării structurii sociale, dar și a antagonismelor de clasă, a populației orașului balcanic domeniu în care pe viitor se pot obține realizări importante au fost incluse într-unele din comunicările prezentate. Aceeași importanță au dovedit-o și problemele administrative și de ordin juridic tratate în unele comunicări care în mare măsură au completat imaginea orașului medieval și modern balcanic. N-au lipsit însă nici unele păreri și sugestii privind problemele culturii orașului balcanic. În acest sens s-a arătat cît de necesară este de altfel stabilirea nu numai a izvoarelor culturii orășenești, dar și a legăturii dintre cultura și economia orașului balcanic.

În încheierea dezbaterilor, prof. N. Todorov a remarcat nivelul înalt al comunicărilor prezentate, varietatea și noutatea problemelor discutate, interesantele sugestii și propuneri făcute pe marginea lucrărilor și a anunțat publicarea într-un viitor apropiat nu numai a unui volum care va cuprinde comunicările prezentate, dar și a unei ample bibliografii privind orașul balcanic.

În cursul lucrărilor colocviului istoric internațional „Orașul balcanic", participanții au avut prilejul să cunoască unele monumente și muzee istorice din străvechile orașe rusești Moscova și Kiev. Astfel, la Moscova, unde participanții au fost oaspeții Academiei de Științe a U.R.S.S., a fost vizitat mai întîi complexul istoric și muzeistic din Kremlin, ale cărui ziduri (cu cele 21 de turnuri) au fost construite la început din lemn (sec. XII) și apoi din piatră (sec. XIV), și anume: biserica Arhanghelilor (sec. XVI) și biserica Bunavestire (sec. XV), ultima posedînd valoroase icoane pictate de Andrei Rubliov, Teofan Grecul și Teodosie. De asemenea în ziua de 30 martie crt. participanții au făcut o excursie la 20 km de Moscova, la Arhanghelskoe, pentru a vizita complexul muzeistic al palatului prințului Iusupov. Palatul, construit în stil neoclasic la înce-

www.dacoromanica.ro

putul secolului al XIX-lea, avînd peste 20 de camere, cuprinde valoroase opere de artă, picturi de Anton Van Dyck, B. Tiepolo, H. Robert și P. Rotari, sculpturi de E. Bouchardon, M. E. Falconet și I. P. Vitali, iar parcul, construit în 1820—1830, este înzestrat cu numeroase statui de marmură în stil clasic, fîntîni, cu o necropolă a familiei Iusupov, precum și cu biserica Sf. Mihail din secolul al XVII-lea transformată în muzeu. După încheierea lucrărilor colocviului istoric internațional „Orașul balcanic", participanții au vizitat în zilele de 2 4 aprilie orașul Kiev, străvechi oraș rusesc, ale cărui începuturi sînt din secolul al XI-lea. Principalele monumente și muzee cunoscute cu acest prilej au fost: Complexul muzeistic Lavra Pecerska (sec. XI), cu primele săli lăcașuri de cult subterane (sec. XI), cu necropola cu 50 de mumii ale primilor călugări (printre ele și a cronicarului Nestor), cu clopotnița de 96,52 m înălțime, cu biserica Sf. Troiță (sec. XII), reconstituită în secolele XVII XVIII, cu Muzeul ucrainean de obiecte prețioase, cu cea mai veche tipografie din Ucraina (sec. XVII), cu catedrala Uspenski (sec. XI); Complexul muzeistic Sf. Sofia din piața Bogdan Hmelnițki, cu biserica purtînd același nume din secolul al XI-lea, ale cărei mozaicuri și fresce au o mare valoare istorică și artistică (aici se află și mormîntul cneazului kievian Iaroslav cel Înțelept), cu clopotnița sa de aproape 60 m (sec. XVII—XVIII), cu vechiul palat metropolitan; Biserica Sf. Andrei, operă arhitectonica în stil baroc ucrainean a arhitectului V. V. Rastreli (sec. XVIII); biserica Sf. Chiril (sec. XII), ale cărei fresce au fost restaurate în parte în secolul al XIX-lea de cunoscutul pictor rus M. Vrubel; mormîntul lui Askold, străvechi principe de Kiev; Porțile de aur ale orașului (sec. XI); monumentul principelui Vladimir Sveatoslavici, care a creștinat pe ruși; Coloana dreptului de la Magdeburg (sec. XIX) etc.

Cu prilejul vizitării orașului Kiev, participanții la colocviu au fost oaspeții Prezidiului Academiei de Științe a R. S. S. Ucraineană, care a organizat cu acest prilej o întîlnire cu mai mulți academicieni, directori de institute și profesori universitari în sala de onoare a Academiei, în cursul căreia au fost schimbate impresii și păreri relativ la problemele A.I.S.S.E.E.

Lucrările comisiei pentru istoria economică și socială a Balcanilor din cadrul A.I.S.S.E.E. desfășurate concomitent cu a VII-a reuniune a Biroului A.I.S.S.E.E., au dovedit încă o dată necesitatea adîncirii problemelor de bază ale istoriei Europei de sud-est, care contribuie nu numai la rezolvarea lor cu succes, dar și la o mai strînsă colaborare și apropiere între oamenii de știință indiferent de regimul politic al țărilor respective și de concepțiile lor ideologice.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

ŞTEFAN OLTEANU şi CONSTANTIN ŞERBAN, Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969, 460 p.

Istoria meşteşugurilor din principatele dunărene, cercetată pe întreaga perioadă a orînduirii feudale, începînd din secolul al X-lea şi pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, face obiectul unei sistematice expuneri, metodic prezentată în lucrarea autorilor Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, cunoscători atît ai materialului documentar de arhivă, cît şi ai unei largi informaţii bibliografice, pe care o utilizează cu multă minuţiozitate. Sînt puse, de asemenea la contribuţie izvoarele arheologice, pentru partea de început a lucrării, ca rezultat al săpăturilor efectuate în diferite aşezări medievale de pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti. Deşi s-a mai scris şi înainte despre meşteşuguri, o lucrare de ansamblu care să valorifice tot materialul documentar, cercetat exhaustiv de pe poziţia materialismului istoric, nu există pînă acum pentru istoria acestui fenomen social-economic din cele două principate.

Lăsînd la o parte „meşteşugul" casnic — accesoriu al gospodăriei naturale de un nivel tehnic scăzut, efectuat pentru nevoile proprii de fiecare gospodărie —, autorii au în vedere numai cercetarea meşteşugului specializat, practicat de oameni care şi-au însuşit cunoştinţe de un grad tehnic superior, separaţi într-o oarecare măsură de preocupările agrare, destinînd produsul muncii lor membrilor întregii comunităţi. Lucrarea scoate în evidenţă faptul că prima formă a producţiei meşteşugăreşti de oriunde care se separă de agricultură, efectuată la comanda consumătorului, este caracteristică şi producţiei meşteşugăreşti din epoca feudalismului timpuriu de pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti. Producţia era atunci limitată, ca urmare a nivelului scăzut al dezvoltării generale, în condiţiile unei vieţi agrare puternic dominante.

Bogatul material faptic a fost grupat într-o ordine, avînd drept criteriu dezvoltarea ascendentă a societăţii omeneşti pe unităţi social-economice. Începînd cu feudalismul timpuriu (secolele X—XIV), autorii prezintă meşteşugurile, pe măsura apariţiei lor constatate documentar, în *sate*, pe *domeniile feudale* şi la *oraşe*, după ce acestea au fost întemeiate, continuate apoi pentru feudalismul dezvoltat şi în epoca destrămării feudalismului. Dacă prezentarea activităţii meşteşugarilor pe unităţi social-economice s-a dovedit firească şi bine gîndită, împărţirea textului pe perioade şi subperioade, deşi are avantajul că înlesneşte autorilor prezentarea materialului potrivit cu logica progresului social, fragmentează totodată expunerea, lungind-o inutil, şi obligă pe cititor să reia de treisprezece ori repetarea aceloraşi categorii de meşteşugari, îngreuind astfel lectura volumului, cu atît mai mult cu cît deosebirile de la o subperioadă la alta nu sînt întotdeauna semnificative. Sîntem de părere că, dacă s-ar fi renunţat la periodizare, înfăţişîndu-se în prima parte un cadru larg al dezvoltării social-economice al celor două ţări în care au evoluat meşte-

„STUDII", tomul 22, nr. 6, p. 1199—1213, 1969
www.dacoromanica.ro

şugurile medievale, tratîndu-se apoi fiecare meşteşug în evoluţia lui pe toată durata de timp cercetată, lucrarea ar fi avut de cîştigat în claritate şi în cursivitatea expunerii.

În afara acestei obiecţii referitoare la împărţirea materiei şi nu la fondul lucrării, munca autorilor se soldează cu o serie de rezultate noi cîştigate pentru ştiinţă, de care va trebui să se ţină seama pe viitor în lucrările referitoare la producţia de mărfuri. Dintre acestea menţionăm în treacăt : problema nivelului tehnologic din cadrul ramurilor de producţie meşteşugarească ; concluzia la care au ajuns din analizarea materialului arheologic cunoscut, şi anume că în secolele X XIV pe teritoriul celor două principate a avut loc o intensificare a extracţiei şi a prelucrării fierului (p. 18), nemairămînind valabilă ipoteza de pînă acum, emisă de unii cercetători, că minereul de fier se aducea din Transilvania. Rezultate noi au obţinut şi prin cercetarea problemelor majore din cadrul relaţiilor social-economice ale producţiei meşteşugăreşti. Problema producţiei propriu-zisă, cu formele ei principale : la comandă şi pentru piaţă, aceea a separării procesului de producţie de acela al circulaţiei (apariţia intermediarului), aceea a formelor capitalului comercial în cadrul producţiei meşteşugăreşti, a raportului dintre meşteşug şi agricultură în fiecare din subperioadele orînduirii medievale, formează preocupări abordate pentru prima dată în istoria producţiei meşteşugăreşti din cele două principate. La concluzii deosebite decît cele cunoscute au ajuns autorii şi în capitolele rezervate procesului de diferenţiere socială din rîndurile meşteşugarilor, ştiinţa de carte a meşteşugarilor, obligaţiile lor feudale şi altele. Tratînd acţiunea de organizare profesională a meşteşugarilor, autorii clarifică procesul de organizare pe profesiuni, de la cele mai simple forme, bazate pe solidaritatea practicării meseriei, pînă la modalitatea matură de organizare, breasla, concepută ca o formă a luptei de clasă împotriva stăpînilor feudali şi a concurenţei din partea meşteşugarilor veniţi din alte părţi.

În societatea medievală, meşteşugurile au apărut treptat, pe măsura dezvoltării potenţialului ei economic, astfel că din perioada feudalismului timpuriu vestigiile arheologice şi unele mărturii documentare au dat putinţa autorilor să reconstituie imaginea meşteşugului extracţiei şi prelucrării metalelor, olăritul, morăritul, tehnica construcţiilor, prelucrarea cornului şi a osului, torsul şi ţesutul, prelucrarea pieilor şi a blănurilor, meşteşugurile alimentare şi altele de mai mică însemnătate. Dar epoca de început a evului mediu se caracterizează, sub raportul producţiei de mărfuri, prin executarea muncii meşteşugarului la comanda consumatorului, cu toate că unele dovezi, directe şi indirecte, atestă şi o producţie, în mică măsură, destinată pieţei. În această din urmă ipostază, meşteşugarul este în acelaşi timp producătorul şi negustorul rezultatului propriei sale munci, şi numai mai tîrziu, pe măsura lărgirii pieţei, desfacerea produselor va fi efectuată de o persoană care se interpune între producător şi consumator, negustorul, fenomen care în Principatele Române este întrevăzut în izvoarele documentare abia la sfîrşitul acestei perioade, încetăţenit în viaţa economică la începutul feudalismului dezvoltat.

Începînd cu secolul al XIV-lea, o dată cu întemeierea statelor româneşti, actele de cancelarie devin un nou şi bogat material de informaţie, în cuprinsul cărora se găsesc definite sub aspectul activităţii meşteşugăreşti cele trei unităţi social-economice existente : satul, domeniul feudal şi oraşul, dînd autorilor posibilitatea să desprindă cu mai multă precizie configuraţia meşteşugurilor, care, potrivit cu nevoile societăţii în continuă dezvoltare, îşi înmulţesc numărul. Dar intervalul de timp pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea are pentru producţia meşteşugărească o dezvoltare neuniformă, influenţată de mersul evenimentelor politice. Avîntului economic din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi din prima jumătate a celui următor, cu diferenţieri şi specializări în cadrul ramurilor meşteşugăreşti de bază, îi urmează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o frînare, datorită aservirii principatelor de către turci. Cu toate acestea, trebuie subliniat că, influenţa suzeranităţii otomane făcîndu-se simţită mai mult asupra acaparării produselor agrare ale principatelor, dezvoltarea meşte-

www.dacoromanica.ro

şugărească a avut de suferit numai în parte şi indirect, ca urmare a stagnării economice din cauza obligaţiilor băneşti faţă de Poartă. Autorii precizează că cel mai mult a fost atinsă metalurgia extractivă, în special extracţia metalelor preţioase (p. 46 şi 51). Se poate spune chiar că unele sectoare ale vieţii meşteşugăreşti au fost favorizate în dezvoltarea lor pe măsura accentuării dominaţiei otomane, reclamate de obligaţia impusă principatelor de a participa la efectuarea lucrărilor de întărire a capacităţii de apărare a Împărăţiei turceşti la graniţa de nord. Este vorba de producţia unor materiale de construcţie, şi în special a lemnului, pentru fortificarea diferitelor sectoare militare, unde domnii, o dată cu procurarea şi cu expedierea materialelor necesare, trebuiau să trimită atît meşterii constructori în numărul cerut, cît şi muncitorii necalificaţi, care purtau numele de salahori. Cu timpul, stăpînii amplificîndu-şi pretenţiile, au luat naştere în secolele XVII—XVIII mai multe şantiere pentru construcţii navale cel mai utilat şi de mari proporţii fiind cel de la Galaţi , care executau vase de război pentru marina otomană, cu numele de galioane, în contul obligaţiilor de tribut. Suzeranitatea otomană a afectat în special meşteşugurile orăşeneşti, cărora le-a încetinit un timp ritmul de specializare la cele mai multe ramuri, în opoziţie cu meşteşugurile de pe domeniile feudale şi de la sate, unde s-a observat o creştere a ramurilor de sine stătătoare (p. 112).

Relativa independenţă creată Principatelor Române de situaţia internă a Imperiului otoman în cursul secolului al XVII-lea contribuie, în cadrul prefacerilor social economice, la accentuarea ritmului de dezvoltare a ocupaţiei meşteşugăreşti în toate specialităţile, dar mai cu seamă a extracţiei miniere şi a metalurgiei prelucrătoare. Deşi cele trei unităţi social-economice îşi au fiecare specificul propriu de dezvoltare, contactul cu piaţa a producţiei lor meşteşugăreşti nu mai poate fi ocolit de nici una. Pe domeniile feudale, forma dominantă rămînînd în continuare satisfacerea nevoilor proprii ale stăpînilor, legătura cu piaţa se întreţine şi se intensifică atît pentru procurarea materiilor prime, cît şi pentru comercializarea unor produse meşteşugăreşti care prisosesc. Unii dintre stăpînii feudali, laici şi ecleziastici, aveau în oraşe ateliere meşteşugăreşti, unde oamenii dependenţi de pe moşiile lor, specializaţi în diferite meşteşuguri, lucrau produse pentru comercializare. Dar producţia pentru piaţă a domeniului, concurată de producţia orăşenească în continuă dezvoltare, rămîne mai departe limitată, datorită atît slabei dezvoltări a forţelor de producţie, cît şi muncii servile a meşteşugarilor. Cît priveşte meşteşugarii sătești, lipsiţi de cele mai multe ori de contactul cu mărfuri din alte regiuni, cu un redus nivel de specializare, datorită şi puternicii legături cu agricultura, s-au menţinut tot timpul în forme înapoiate ale producţiei. Desprinderea meşteşugarului de agricultură s-a urmat prin mai multe stadii de dezvoltare a producţiei meşteşugăreşti. În materialul documentar din secolul al XVII-lea, autorii au surprins unele forme al procesului de renunţare a meşteşugarilor de a mai practica agricultura, printre altele folosind mîna de lucru plătită pentru cultivarea terenului sau lucrul la vii, precum şi părăsirea satului spre a se muta la oraş. Cu toate că în acest veac au existat şi unele ramuri meşteşugăreşti în care a avut loc separarea aproape completă a meşteşugului de agricultură, procesul nu a luat o extindere generală, lăsînd ca situaţia să dăinuiască pînă la apariţia marii industrii mecanizate.

Perioada feudalismului dezvoltat, a cărei limită superioară, socotită de autori, ar fi începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, este caracterizată ca o epocă de relativă refacere economică, cu progrese în agricultură şi în mica producţie de mărfuri, care au antrenat dezvoltarea pieţei interne. Producţia meşteşugărească marchează o creştere progresivă, prin accentuarea diviziunii sociale a muncii, în unităţile social-economice ale oraşului şi chiar ale satului, lăsînd în urmă producţia meşteşugărească domenială. Sînt incluşi în obiectivul cercetării acestei perioade şi meşteşugarii de la curţile domneşti, care, ca şi cei de pe domenii, lucrau în contul obligaţiilor lor feudale, făcînd muncă de beilic (p. 348 352). Ca

www.dacoromanica.ro

poziție socială, pe domenii, în afară de țiganii robi, meșteșugarii erau aleși dintre poslușnici la mănăstiri și scutelnici la stăpînii laici. O altă caracteristică a activității meșteșugărești din această perioadă este angajarea meșteșugarilor cu simbrie, începutul fiind făcut de curțile domnești, extins apoi și în gospodăriile domeniale (p. 262).

Activitatea meșteșugarilor de la oraș continuă să întîmpine greutăți din partea reprezentanților clasei stăpînitoare și chiar a domniei, care percepe taxe pentru practicarea meseriei și desfacerea produsului lor pe piață, obligînd totodată pe cei care aveau ateliere în localitățile unde se aflau curți și case domnești să lucreze în mod periodic de beilic. În fața acestei presiuni a clasei dominante, procesul de organizare a meșteșugarilor de la orașe a luat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea o mai mare amploare în comparație cu epoca anterioară, grăbind constituirea lor în bresle, care le garanta autonomia din partea puterii centrale. Domnul elibera breslei constituite un hrisov, în care, pe lîngă garantarea autonomiei, îi acorda, în schimbul obligațiilor profesionale enumerate pe puncte, unele privilegii în special la plata dărilor, înscriind pe membrii ei în registrul de ruptași ai vistieriei. Autorii citează și analizează o serie de hrisoave de breaslă din cursul secolului al XVIII-lea (p. 296 și 411—413), ocupîndu-se în continuare de ierarhia profesională, de organele de conducere ale breslei, de averea, veniturile și funcțiile breslei, precum și de problema luptei de clasă a meșteșugarilor (p. 297—304 și 413—435).

Acțiunea de destrămare a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste, începută mai de mult și manifestată cu mai multă intensitate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, a stăpînit și prima jumătate a celui următor, fără să se poată spune că procesul a fost definitiv încheiat. În această perioadă, meșteșugurile orășenești ajung la cea mai largă dezvoltare prin desăvîrșirea specializării, prin crearea unor noi ramuri independente și prin realizarea unei producții mai variate, dată în proporții care uneori depășeau nevoile pieței locale. În aceeași măsură se observă accentuarea decăderii meșteșugurilor domeniale, ale căror produse nu mai erau rentabile nici pentru consumul intern. Decăderea se datorește, printre altele, și faptului că, pe de o parte, marea majoritate a meșteșugarilor de pe domenii proveneau din rîndul țiganilor robi care trăiau în sălașe, prestînd o muncă fără randament, iar pe de alta că, după pacea de la Adrianopol, noul regim constituțional al Principatelor Române a impus prin Regulamentele organice desființarea scutelnicilor și a poslușnicilor, care a dat astfel o puternică lovitură meșteșugului domenial (p. 340).

Articolele din Regulamentele organice privitoare la regimul fiscal prevedeau desființarea birului pe lude, precum și privilegiile breslașilor, ale ruptașilor de tot felul și ale companiștilor, creîndu-se patru categorii de contribuabili, dintre care ultima era a patentarilor, scutiți de capitație în schimbul taxei pentru patentă, plătită o singură dată. Patentarii, la rîndul lor, erau împărțiți în cinci grupe: trei pentru negustori și două pentru meseriași, potrivit sumelor plătite pentru acordarea patentei. Anulînd toate hrisoavele de breaslă de pînă atunci, Regulamentele organice creau pentru meșteșugari *Corporația meseriașilor*, condusă de un staroste salariat, ales pe termen de doi ani. Înființarea noii corporații a meseriașilor a avut de luptat în practică cu obișnuința înrădăcinată în rîndurile meșteșugarilor de a fi organizați în bresle, determinînd ca, în cele din urmă, autoritatea centrală să fie nevoită a adapta prevederile legale la realitățile de fapt, încuviințînd înființarea de bresle în orașele cu mai mare număr de meseriași. Breslele acestea, cu un conținut deosebit decît al celor desființate prin dispozițiile regulamentare, erau simple înțelegeri între meseriași ca să ajute la buna funcționare a activității lor. Reînființarea breslelor a fost justificată și de măsura de a stăvili abuzurile ce se făceau cu eliberarea patentelor, astfel că, în intervalul de timp 1831—1848, breslele se reînființează treptat aproape în toate orașele și tîrgurile, ajungînd ca numărul lor să depășească cifra epocii anterioare. Dezagregarea noilor bresle se datorește în primul rînd măsurilor generale

www.dacoromanica.ro

pe care le-au introdus Regulamentele organice în viaţa economică a Principatelor Române, cum au fost concurenţa şi reclama, imixtiunea autorităţii de stat în viaţa economică a ţării, la care se adaugă şi lupta de clasă din cadrul breslelor. Concurenţa, în special, a ruinat pe cei mai mulţi dintre micii meseriaşi, care în cele din urmă sînt nevoiţi să renunţe la patentă şi să caute a intra în rîndul birnicilor. Autorii se ocupă pe larg, în partea finală a lucrării, de ierarhia profesională din corporaţie şi de organele de conducere, cercetează prevederile legale care duceau în practică la restrîngerea autonomiei corporaţiei, lupta de clasă a meşteşugarilor în cadrul noii organizaţii şi participarea meşteşugarilor la revoluţia din 1848 (p. 430—454). Lucrarea se încheie cu o scurtă concluzie-rezumat.

Aşa cum am arătat la început, bogatul material informativ pus la contribuţie a dat autorilor satisfacţia unei realizări pozitive care, ca să folosim cuvintele din prefaţă, „va servi în mod indiscutabil unei mai bune înţelegeri a societăţii feudale româneşti şi a unor aspecte particulare ale ei". Adăugăm constatarea că pentru unele meşteşuguri, cum ar fi metalurgia şi morăritul, cu greu s-ar mai putea spune ceva în plus ca informaţie documentară peste ceea ce au dat autorii. Fiind o lucrare pentru specialişti şi nu pentru marele public, era inerent ca în lunga expunere să se strecoare şi nepotriviri, asupra cărora, nu din dorinţa de a evidenţia greşelile, dar cu convingerea că aducem un serviciu atît autorilor cît şi celor ce o vor consulta, facem cîteva observaţii:

1. Lipseşte din lucrare un capitol sau măcar un subcapitol referitor la meşteşugurile de extracţie a sării şi a petrolului, activităţi pentru care documentele medievale fac ample menţiuni. La pagina 250 a cărţii se vorbeşte de „ciocănari" la minele de fier şi de aramă, meşteri care, cu numele exact de *ciocănaşi*, sînt menţionaţi în documente la ocnele de sare.

2. Aşa cum se încheie cu o foarte scurtă concluzie, lucrarea pare neterminată. Ca orice realizare ştiinţifică, era de rigoare să fi fost urmată de un rezumat într-o limbă de mare circulaţie — în presupunerea că ar putea interesa şi pe cercetătorii din alte ţări, care nu ştiu românește — de un glosar explicativ al cuvintelor citate, ieşite din uz, dar mai cu seamă de un *indice* de *nume* dezvoltat, dacă ar fi fost prea greu să se dea şi unul pe materii, toate acestea făcînd parte din obligaţia autorilor de a înlesni cititorilor, prin cît mai multe mijloace, folosirea cu mai mare eficacitate a lucrării. Poate că unele dintre aceste completări nu au fost date din cauze obiective, independente de voinţa autorilor, care de altfel au şi circumstanţa atenuantă că nu sînt singurii, în această privinţă, rămaşi datori cititorilor, întrucît, în timpul din urmă, cele mai multe dintre lucrările de specialitate efectuate în cadrul Institutului de istorie au apărut, mai cu seamă, fără indice.

3. O observaţie care se referă la fondul lucrării este legata de felul cum autorii au folosit abundenta informaţie documentară în elaborarea diferitelor capitole. Verificînd unele trimiteri, am observat neconcordanţa între citatele din documente şi concluziile trase pe baza lor. Ca exemplu, pentru a dovedi obligaţiile pe care le aveau meşteşugarii dependenţi ca stare sociala, faţă de stăpînii lor, autorii scriu (pag. 232) că meşteşugarii din Sineşti (Prahova) ai mănăstirii Mislea, erau scutiţi la 15 martie 1628 de toate dările şi slujbele, fiind „dărvari şi poslușnici... numai să fie darvari de poslușanie şi de slujbă sfintei mănăstiri". Dupa cum se vede, citatul din document nu spune că poslușnicii menţionaţi erau meşteşugari, iar termenul „dărvar" înseamna tocmai opusul meşterului, om care îndeplineşte munci necalificate.

Autorii colaborează uneori cu documentele, căutînd să deducă din context calitatea de meşter, nemenţionată. La pagina 232 ei menţionează o poruncă domnească din 1671, „care prevedea că *rumânii meşteri* (subl. ns.) ai mănăstirii Plumbuita să vină să înveleasca nişte chilii ale mănăstirii". Dar originalul documentului de la Arhivele Statului pe care l-au folosit autorii spune că „rumânii mănăstirii Plumbuita să vie toţi să înveleasca nişte chilii", fără să menţioneze cuvîntul meşteri

www.dacoromanica.ro

potrivit în text de autori, pe considerația, probabil, că la învelitul chiliilor nu puteau participa decît meșterii. E greu însă de presupus că toți locuitorii dependenți ai unui domeniu să fi fost meșteri. Dar la învelitul chiliilor cu paie, stuf și rogoz, cum se făcea pe vremea aceea, nu era nevoie de meșteșugari în sensul celor urmăriți în mărturiile documentare, ci de „meșterii" îndeletnicirilor fiecărei gospodării, așa cum autorii au precizat chiar la început și de care lucrarea nu se ocupă. Un caz asemănător, de presupunere în context, este și citatul referitor la faptul că la începutul secolului al XVII lea poslușnicii mănăstirii Snagov erau scutiți de dări și slujbe cu condiția „să acopere toate casele și chiliile și să lucreze ce va trebui sfintei mănăstiri" (p. 232). Și aici calitatea de meșteri e dată poslușnicilor de la Snagov de autori, nu de document.

Căutarca de meșteri a dus pe autori să-i vadă pretutindeni. La pagina 53 se spune că „Oprea rotarul din Olteni vindea către 1586 o ocină lui Mihail Vlădica". Verificînd documentul citat, am găsit că acesta este o întărire dată de Mihnea-voievod la 26 iunie 1586 vlădicăi Mihail pentru proprietățile sale din Olteni, cumpărate în diferite ocazii. Nu se spune că ar fi cumpărat, atunci sau mai înainte, ceva de la Oprea rotarul. Are însă la urmă, pe pagina indicată în trimitere, mențiunea despre un Oprea cu acest text: „...Și iarăși să fie părintelui vlădica Mihail un Ațigan anume Oprea, pentru că l-a cumpărat de la mănăstire, de la Cozia, pentru un cal armăsar negru, pe care l-a cumpărat părintele vlădica Mihail din asprii sfinției sale, apoi l a dat la sfînta mănăstire numită Cozia". Că Oprea, rob al episcopului, putea să fi fost meșter rotar e posibil, dar documentul citat nu o spune, după cum nu spune nici că acest țigan rob ar fi fost proprietar de ocină pe care s-o fi vîndut stăpînului său.

4. Cu tot interesul pe care l-au avut pentru îmbunătățirea textului, autorilor le-au scăpat unele formulări curioase și inexacte ca fond. La pagina 310 citim despre „creșterea volumului dijmei față de stăpînii de moșie, atît în produse, cît și în animale". Pentru nivelul cercetării la care se situează lucrarea, este elementar de știut că dijma n-a crescut niciodată în volum și nu s-a luat decît a zecea parte din produse, cum arată și numele. De asemenea, în epoca la care se referă textul, nu se lua din animale, ci numai din produsele solului. Pe aceeași pagină citim că „zilele de clacă deveniseră tot mai numeroase". Dar de la jumătatea veacului al XVIII-lea, cum au stabilit cercetările de specialitate din ultimul timp, numărul de 12 zile n-a putut fi depășit, cu toate încercările stăpînilor de a le înmulți. La pagina 437 se vorbește de „desființarea dijmelor pe care trebuiseră să le plătcască țăranii pînă atunci" și este citată lucrarea *Regulamentele Organice...*, vol. I, p. 21, art. 75, și p. 265, art. XXXII. Dar menționatul articol 75 spune că „orice dajde asupra vericăreia averi și industrii a țăranilor, precum și orice închipuire de cislă, încetează cu totul...", referindu-se nu la dijmă, ci la dările pe avere către stat: oieritul, dijmăritul și vinăriciul, pe care noua legiuire fiscală le suprima. La fel de nepotrivită este și combinația cu art. XXXII de la p. 265, invocat de autori ca să arate că dreptul de a practica unele îndeletniciri fără a plăti patentă ar fi o consecință a „desființării dijmelor", neobservînd că articolul menționat precizează că țăranii au acest drept „după obiceiul pămîntului" și prin aceasta scutiți de a plăti patenta cerută celorlalți mescriași. La pagina 311 se scrie că „în perioada de destrămare a feudalismului morăritul ca monopol feudal începe să prezinte unele fisuri". Care sînt „fisurile" se arată în continuare: „În Moldova și Țara Românească se constată existența din ce în ce mai frecventă a unor mori care aparțin țăranilor liberi moșneni și răzeși —, care stăpîneau în obști vadurile apelor aflate parțial sau în întregime pe pămînturile lor". Dar moșnenii și răzeșii au avut întotdeauna mori pe moșiile lor, fără să provoace fisuri monopolului pe care stăpînii feudali nu-l puteau exercita pe moșii care nu le aparțineau. Dreptul de a dispune cum vor de ceea ce era pe moșiile lor l-au păstrat stăpînii feudali tot timpul fără nici o atingere, dînd încuviințare unor țărani să construiască mori numai în schimbul unei redevențe.

www.dacoromanica.ro

5. Lucrarea nu are erată, ceea ce dă să se înțeleagă că autorii nu au semnalat nici o greșeală de tipar și-și însușesc în întregime forma în care a apărut textul. Neștiind cui să atribuim inexactitățile, semnalăm că la pagina 217 se scrie că Mănăstirea Dealul avea prăvălii în Iași, în loc de Schitul Hadînbul, la pagina 311 a apărut Boșocani în loc de Poșorcani, la pagina 360 se spune că 840 ocale de grîu pierdeau prin spălare 370 etc.

Observațiile făcute — avînd mai curînd rostul să arate că munca științifică, oricît de conștiincioasă, nu-i scutită de greșeli — nu modifică aprecierile de ansamblu asupra lucrării analizate, care rămîne o contribuție serioasă la cercetarea problemei producției de mărfuri din Principatele Române în evul mediu.

V. Mihordea

*** *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493—1568). Texte alese.* Studiu introductiv și note de I. S. Firu și Corneliu Albu, Edit. științifică, București, 1968, 277 p.

Este surprinzător că în istoriografia noastră Nicolaus Olahus, figură remarcabilă din istoria românilor transilvani, nu a reținut în chip deosebit atenția cercetătorilor. Contribuțiile valoroase ale lui Ioan Lupaș și Ștefan Bezdechi rămîn singurele studii aprofundate asupra acestui prim și mare umanist român. Discuțiile recente asupra umanismului din țările române s-au concentrat asupra cronicarilor moldoveni sau asupra umaniștilor sași și maghiari, lăsînd din nou la o parte activitatea lui N. Olahus. Comemorarea a patru veacuri de la stingerea din viață a învățatului prelat român l-a readus în atenția istoricilor pe arhiepiscopul de Strigoniu. Lucrarea care face obiectul recenziei de față este destinată să pună la îndemîna publicului cititor o relatare succintă asupra vieții și operei lui N. Olahus și fragmente alese din scrierile sale istorice și beletristice, precum și din corespondența sa.

Inițiativa autorilor se cuvine, așadar, a fi salutată. Lectorul român are acum la dispoziție în limba maternă fragmentele cele mai semnificative din opera istoriografică și literară a lui Nicolaus Olahus. Scrierile învățatului transilvan, care întotdeauna și pretutindeni a ținut să amintească originea sa românească, devin astfel accesibile unui cerc larg de cititori din țara pe care el nu a uitat-o niciodată și despre care a scris în repetate rînduri. Nădăjduim că lucrarea de față va stimula cercetarea operei lui N. Olahus și că o investigație sistematică a surselor istorice privind viața învățatului transilvan și a scrierilor sale va permite alcătuirea monografiei pe care o merită umanistul român.

Este regretabil că *Studiul introductiv*, care ar fi trebuit să schițeze împrejurările istorice în care s-au desfășurat viața lui N. Olahus și principalele faze ale activității sale, este departe de a răspunde acestei cerințe.

După cum se știe, analiza oricărei concepții presupune cercetarea rădăcinilor ei sociale și gnoseologice; aceasta înseamnă studiul condițiilor economice, a structurilor social-politice, a climatului mental și a nivelului de cunoștințe despre lume și societate a epocii. Fără a preținde autorilor o cercetare de adîncime a acestor probleme, care ar fi depășit, desigur, limitele înguste ale unui studiu introductiv, eram îndreptățiți să căutăm în textul lor elementele indispensabile pentru înțelegerea aspectelor esențiale ale concepției și creației lui N. Olahus.

În locul acestor elemente, *Studiul introductiv*, oferă cititorului date arhicunoscute sau inutile și, abundă în inadvertențe și erori. Fără a da aici un inventar complet al tuturor acestor deficiențe, ne mărginim a semnala pe cele mai caracteristice pentru metoda în care autorii au întreprins redactarea studiului lor.

www.dacoromanica.ro

Întregul paragraf prim al *Studiului introductiv*, intitulat „Țările române în secolele XV—XVI", este un rezumat al capitolelor corespunzătoare din volumul al II-lea al *Istoriei României*, dar care abandonează expunerea sistematică din lucrarea utilizată; ciocniri cu turcii, răscoale țărănești, informații despre regimul de obligații al țărănimii alternează într-un ritm și într-o ordine deconcertantă, fără ca în acest vălmășag de date și de fapte să se distingă vreun efort de a sublinia factorii care au contribuit la geneza concepției umaniste a lui Nicolaus Olahus. Dar chiar și în aceste date, se întîlnesc inexactități și confuzii care fac dificilă urmărirea textului: Heltai Gáspár este arătat drept „popularizator al istoriilor lui Bonfinius" (p. 17), deși opera istoricului italian, care cunoscuse deja numeroase ediții, nu mai avea nevoie de o popularizare; în realitate, Heltai a fost un *editor* al scrierilor lui Bonfinius. După ce se afirmă că în 1452 s-a semnat la Adrianopol un tratat între Mahomed al II-lea și Ioan de Hunedoara, autorii scriu că „tratatul, deși a fost confirmat de Murad al II-lea și, în anul următor, chiar de Mahomed al II-lea, n-a fost respectat" (p. 20). Însă Murad al II-lea a murit în 1451, an în care succesiunea a fost preluată de fiul său Mahomed al II-lea. Despre Vlad Țepeș se afirmă că a revenit în scaunul de domnie după 12 ani (p. 23), deși un simplu calcul arată că în realitate se scurseseră 14 ani. Războiul țărănesc de sub conducerea lui Gh. Doja devine în cursul expunerii o „revoluție" (p. 27). Pentru situația țărănimii create în urma măsurilor de represalii adoptate după reprimarea răscoalei, autorii citează o pagină întreagă din G. Barițiu (p. 29—30), a cărei forță evocatoare nu ni se pare a justifica totuși dimensiunea neobișnuită a citatului. După cucerirea Chiliei și a Cetății Albe (1484), Marea Neagră devenise un lac turcesc; a afirma că acest fapt s-ar fi petrecut în veacul al XVI-lea (p. 31) este, așadar, o eroare.

Al doilea paragraf, „Umanismul în țările române", după ce definește trăsăturile caracteristice ale concepției umaniste, se oprește asupra principalelor momente ale Renașterii din Italia, Europa centrală și occidentală și stăruie apoi asupra umanismului din Transilvania. Ceea ce ar fi trebuit să slujească drept o introducere la înțelegerea umanismului transilvan se reduce în fapt la o expunere confuză despre umanism și la o enumerare de date binecunoscute. Baza de informație a autorilor despre umanism pare a fi fost cu totul restrînsă; nimic din ultimele cercetări cu privire la Renaștere nu răzbate în textul discutat. Faptul nedumerește cu atît mai mult, cu cît un bilanț al ultimelor cercetări privind Renașterea, umanismul și Reforma fusese întreprins recent de acad. A. Oțetea în lucrarea sa *Renașterea și Reforma*. Fără a intra aici într-o discuție asupra umanismului, ne mărginim a aminti că, pentru autori, umanismul adevărat se confundă cu „omenia" (p. 34). Identificarea umanismului cu umanitarismul nu permite cititorului să pătrundă sensul exact al umanismului renascentist.

Capitolul următor este intitulat *Nicolaus Olahus. Viața și opera*. Autorii expun datele biografice cunoscute din lucrările lui I. Lupaș și Șt. Bezdechi, furnizate în mare parte de diploma regelui Ferdinand I din 1548. Dar și în acest paragraf întîlnim numeroase greșeli, nu atît faptice, cît mai ales de formulare, explicabile prin lipsa de grijă pentru exprimarea corectă a ceea ce era în intenția autorilor. Amintim doar că ierarhia bisericii catolice nu cunoaște demnitatea de *mitropolit*. Nicolaus Olahus a fost arhiepiscop de Strigoniu și în această calitate primat al Ungariei. În concepția autorilor, anul „1506" devine „pragul" războiului țărănesc din 1514 (p. 50). Tridentinum-ul sau Conciliul de la Trident (Trento azi) devine „Conciliul din Trente", iar Contrareforma... „antireforma".

Într-un alt paragraf („Lucrări istorice"), autorii trec, alături de lucrările istoriografice ale lui Olahus, și scrisorile sale (*Epistolae*). Din nou întîlnim erori supărătoare. Reprezentanții diplomatici ai Vaticanului nu se cheamă ambasadori, ci *internunți*, *Iliada* nu are „cărți", ci *cînturi*. Autorii traduc o însemnare autografă a lui N. Olahus, în care se afirmă că în anul 1536 Ferdinand I, fratele împăratului Carol Quintul, ar fi fost și el împărat. La această dată, Ferdinand

www.dacoromanica.ro

era rege roman şi prin aceasta succesorul lui Carol V, dar nicidecum împărat.

Cel care a pus în circulaţie legenda generalului roman Flaccus este Enea Silviu Piccolomini, ca papă Pius al II-lea, şi nu „Pius al IV-lea" (p. 80, n. 3).

Arătînd atitudinea lui Erasm din Rotterdam faţă de Reformă, autorii îl aşază pe Jan Huss alături de Th. Morus şi M. Servet în rîndurile victimelor Reformei !

Partea a doua a lucrării conţine, în traducere, fragmente din vasta operă a lui Nicolaus Olahus. Reţin atenţia capitolele din *Hungaria* consacrate descrierii ţărilor române, în care Nicolae Olahus se ocupă şi de originea latină a limbii şi a poporului român.

Fără îndoială că autorii au depus eforturi serioase pentru alcătuirea acestei ediţii a vieţii şi operei lui Olahus. Dar dacă străduinţile nu sînt completate cu o metodă ştiinţifică şi grijă pentru o exprimare corectă, rezultatul nu poate primi decît cu mari rezerve avizul cititorilor.

Aniversarea a 400 de ani de la moartea lui Olahus a îndemnat nu pe puţini istorici din ţară să se ocupe mai serios de umanistul român. Rezultatele cercetărilor lor ar constitui o bază serioasă pentru alcătuirea unei monografii cu adevărat ştiinţifice consacrate vieţii şi operei lui Nicolae Olahus.

A. Armbruster

JEAN DELUMEAU, *La civilisation de la Renaissance*, Arthaud, Paris, 1967, 618 p.

Fiind autorul unor monografii de strictă specialitate care îşi propuneau ca scop adîncirea studiilor sociale, economice şi spirituale ale secolelor XVI—XVII, lui Jean Delumeau i s-a încredinţat realizarea unei lucrări de sinteză, *La civilisation de la Renaissance*, în cadrul colecţiei „Les grandes civilisations".

Cu toate că lucrarea se adresează în primul rînd omului de cultură, pregătirea de specialitate pe care o are autorul şi investigaţiile lui personale îi dau posibilitatea să afirme o anumită concepţie, puncte de vedere personale asupra uneia dintre cele mai strălucite perioade din istoria omenirii.

De la început autorul se ridică împotriva limitelor cronologice ale Renaşterii, pentru că, după concepţia sa, din punct de vedere economic sau cultural pot fi acceptate cu acelaşi nume şi alte momente anterioare epocii pe care în mod obişnuit o numim Renaştere. Autorul este pentru suprimarea termenilor de „ev mediu" şi „Renaştere" ca termeni solidari, suprimare care ar facilita înţelegerea unei perioade istorice care se întinde de la Filip cel Frumos la Henric al IV-lea. Ar fi în felul acesta suprimate pagini de lucrări şi n-ar mai persista ideea unui prag care separă o epocă de întuneric de una de lumină.

Înţelesul restrîns pe care umaniştii l-au dat Renaşterii însemnează ignorarea unor perioade de înflorire artistică excepţionale, cum este arta romanică şi cea gotică, însemnează ignorarea lui Villon şi Dante, a secolului al XV-lea flamand.

Renaştere nu însemnează întoarcerea la antichitate, pentru că din punct de vedere tehnic antichitatea nu aduce nici o contribuţie la inventarea imprimeriei, orologiului mecanic, perfecţionarea artileriei, a contabilităţii şi a activităţii băncilor. Autorul păstrează termenul de Renaştere, dar nu şi sensul original. Renaşterea este un fenomen care se realizează datorită unor imbolduri, uneori pur subiective. Pentru că între 1320 şi 1450 au loc o serie de dezastre pricinuite de războaie, foamete, epidemii, creşterea mortalităţii într-un ritm neobişnuit, scăderea producţiei metalelor preţioase şi înaintarea turcilor, toate acestea sînt o provocare, iar înfruntarea şi depăşirea lor de către om

www.dacoromanica.ro

însemnează Renaștere (p. 19). Recunoscîndu-se tributar lui A. Toynbee în formula „provocare-ripostă", Delumeau ține să specifice că el nu vede istoria Europei ca o succesiune de creștere și de prăbușiri, ci ca o înaintare, întreruptă de opriri și regresiuni, care n-au fost decît provizorii. Umanitatea, chiar dacă a eșuat local, privită global n-a încetat să progreseze din secol în secol, socotind chiar și perioadele de conjunctură defavorabilă (p. 19).

Ridicîndu-se împotriva unei periodizări riguroase și chiar împotriva termenului, J. Delumeau se străduiește să demonstreze, începînd din introducere și pînă la ultima filă a cărții, că Renașterea nu este un fenomen nici pur artistic și nici specific italian. Afirmarea Occidentului față de civilizațiile paralele, dinamismul european privit în ansamblu, acesta este subiectul pe care și-l propune autorul să-l trateze. Judecînd lucrurile din acest unghi, chiar dacă autorul reține în treacăt că Italia este „țara de avangardă și principalul responsabil al marii înfloriri europene", el consideră că știința picturală a lui Van Eyck și în general aportul altor țări la evoluția științei și artei este comparabil cu acela al Italiei. De altfel, autorul își intitulează sugestiv introducerea: „Afirmarea Occidentului". În concepția sa, Renașterea nu este altceva decît „promovarea Occidentului într-o epocă în care civilizația Europei a distanțat în mod decisiv civilizațiile paralele" (p. 18). Renașterea este opera Occidentului din mai multe pricini: fertilitatea solului și clima temperată au creat cadrul natural ideal pentru dezvoltarea economică; moștenirea civilizației greco-romane și simbioza acesteia cu creștinismul a favorizat dezvoltarea deosebită pe plan spiritual a omului occidental.

După introducere, în care sînt definite în linii mari punctele de vedere ale autorului față de problemele esențiale ale Renașterii, J. Delumeau își împarte lucrarea în trei părți: 1. „Liniile de forță"; 2. „Viața materială" și 3. „Un om nou".

În prima parte, autorul își propune să rezolve aspectele fundamentale care definesc Renașterea ca fenomen specific occidentului european din punct de vedere politic, economic și spiritual.

Care sînt pîrghiile care au determinat, după J. Delumeau, apariția Renașterii, coordonatele în care se înscrie și definesc Renașterea? Pe plan politic, în această perioadă are loc formarea națiunilor. După părerea autorului, războiul de 100 de ani a demonstrat că sistemul feudal nu era adaptat realității. Secolul al XIV-lea este secolul în care Europa se definește politic, pentru că în acest secol începe procesul de făurire a marilor state care înlocuiesc puzderia de state existente în secolul al XIII-lea, proces care va duce la simplificarea hărții politice europene în ajunul războiului de 30 de ani (p. 40).

Renașterea însemnează, așadar, epoca în care se încearcă realizarea unor construcții teritoriale fundate pe un autentic sentiment național. După o experiență de cîteva sute de ani, în secolele XV—XVI devenea evident că realizarea unui imperiu care să cuprindă întregul Occident era iluzorie. Împărțirea imperiului pe care o face Carol Quintul între Ferdinand I și Filip al II-lea era o dovadă elocventă în acest sens. Constituirea statelor cu caracter etnic unitar nu e la fel peste tot. Ofensiva otomană și stăpînirile habsburgice fac ca acest proces să întîrzie pentru multă vreme în centrul și sud-estul european. Italia, chiar dacă nu cunoaște o unitate politică, în schimb are sentimentul puternic al comunității spirituale și etnice. După Delumeau, individualismul se manifestă inițial la nivelul popoarelor (p. 50), care ajung la conștiința de sine, fapt manifestat prin apariția universităților în toate țările Occidentului și reflectat în însăși gîndirea umanistă (se scriu istorii ale unui singur stat, se ivesc scrieri care încearcă să demonstrcze importanța folosirii limbilor vorbite față de latina medievală). Secolul al XVI-lea este secolul marilor literaturi europene: Ariosto, Machiavelli, Luther, Rabelais, Ronsard, Camoens, Cervantes, Shakespeare (anul 1620 fiind socotit ca anul cînd se sfîrșește Renașterea). Cu toate că procesul centralizării a fost amplu analizat, iar cercetările mai noi, adîncind cunoașterea lui, îi fixează începutul cu două secole în urmă, J. Delumeau, în

www.dacoromanica.ro

capitolul „Explozia nebuloasei creştine", evită să vorbească de centralizarea statelor feudale ca fenomen în sine şi de formarea statelor moderne pentru a evita circumscrierea lui, cum se face în mod obişnuit în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Procedînd aşa, nu este nevoit, după propriile sale principii, să stabilească o cezură între două perioade din istoria omenirii, titlul capitolului sugerînd devenirea în timp a unei lumi unitare din toate punctele de vedere (trebuia totuşi marcată contribuţia juriştilor şi studiul dreptului roman la formarea unei noi concepţii despre stat şi puterea principelui).

O altă pîrghie care a contribuit la dezvoltarea Occidentului european în Renaştere au fost descoperirile geografice, capitol obligatoriu în studiul Renaşterii, intitulat de Delumeau „Aria cunoştinţelor geografice". Cauzele care au dus la descoperirile geografice sînt subiective şi obiective. După Delumeau, curiozitatea, gustul necunoscutului, misterul care învăluie lucrul necunoscut, dorinţa de a creştina popoarele „păgîne", spiritul de întreprindere al europeanului sînt cauze subiective care i-au împins pe occidentali să se avînte în necunoscut.

Dar acestor cauze subiective autorul le adaugă şi o serie de cauze obiective. El consideră că închiderea drumului spre China, care trecea prin Caffa, şi oprirea „spiţeriilor" au constituit un motiv puternic care i-a stimulat pe europeni să găsească noi drumuri spre China. Autorul socoteşte în mod eronat că drumul comercial care lega Europa de Asia prin Caffa a fost închis de turci după anul 1350; după cîte se ştie, Caffa a fost cucerită de Mahomed al II-lea. (Deci cel puţin pînă la această dată nu se poate vorbi de o scădere a traficului comercial dintre Europa şi Asia prin Caffa).

Setea de cîştig a unor aventurieri a fost iarăşi una dintre cauzele descoperirilor geografice. Autorul nu sesizează însă una din cauzele profunde ale descoperirilor geografice. Setea de aur se explică şi prin aceea că la finele secolului al XV-lea moneda de aur şi de argint este rară şi scumpă. Datorită avîntului economic, se simte nevoia metalelor preţioase, cu ajutorul cărora se putea avea instrumentele atît de necesare schimbului.

Nevoia de bani este acută la finele secolului al XV-lea şi din pricina luxului, dar mai cu seamă a războaielor. Observaţia excelentă a autorului că în această epocă războaiele costă foarte mult din pricina dezvoltării artileriei şi a întrebuinţării pe scară întinsă a mercenarilor explică în parte lipsa de bani din această vreme şi de ce statele mari care se consolidează acum sînt interesate în descoperirile geografice (p. 60). Un imbold pentru cei care s-au aventurat cu tenacitate timp de mai bine de un secol să descopere noi şi noi pămînturi au fost şi cunoştinţele geografice extrem de reduse pe care omul medieval le-a avut despre lume. Creştinismul făcuse din Asia paradisul terestru. India era în ochii creştinilor Ţara Ophirului, locul de unde veniseră bogăţiile lui Solomon. Ophir, Eldorado, Cathay erau numele unor ţări cu bogăţii fabuloase şi Columb pleacă în prima lui călătorie ca să descopere una din aceste ţări. După aceea, eroarea lui Ptolemeu, tradus din arabă în latină în secolul al XIII-lea, care reducea, faţă de calculul lui Eratostene, circumferinţa pămîntului cu circa 10 000 km, dă curaj navigatorilor să caute alte drumuri spre Indii.

O altă „linie de forţă" care defineşte Renaşterea este influenţa antichităţii asupra gîndirii europene în secolele XIV—XVI. J. Delumeau consideră că a fost exagerată uneori influenţa antichităţii în definirea Renaşterii. Mai întîi, remarcă autorul, contactul cu antichitatea n-a fost întrerupt total în evul mediu, studiul anticilor sau subiecte antice fiind mereu prezente în activitatea spirituală a omului medieval. În ciuda unor constante referiri la modelele antice, Renaşterea este o civilizaţie originală, cultura ei este o cultură nouă, arta ei o artă nouă (p. 134).

De data aceasta autorul acordă Italiei un rol precumpănitor în formarea unui gust nou, inspirat de antichitate, dar corijat, transformat şi îmbogăţit de întreaga experienţă medievală. Renaşterea redescoperă valorile lumii greco-romane, dar îşi dă seama de groapa care le separă, pentru că ea este

www.dacoromanica.ro

„o conştiinţă istorică" (p. 137). Oamenii au sentimentul că trăiesc timpuri noi, de mari prefaceri spirituale. Ulrich von Hutten şi Giovanni Rucellai consideră că este o bucurie să trăieşti într-o asemenea vreme, contemporană lor, iar Rabelais afirma că hoţii, aventurierii şi căruţaşii erau mai docţi în vremea lui decît doctorii şi predicatorii de altădată.

În definirea „liniilor de forţă" este înglobat şi capitolul „Renaşterea ca reformatoare a bisericii". Atît Reforma, cît şi Contrareforma sînt socotite de autor ca opere de reînnoire a bisericii şi a credinţei. Are loc o laicizare şi o umanizare a religiei, dar, după J. Delumeau, nu se poate vorbi de o scădere a credinţei creştine. Reformele religioase erau necesare şi marea schismă dovedise criza prin care trecea biserica, dar odată înfăptuite ele dau omului încrederea în Dumnezeu. Autorul socoteşte firesc declinul vieţii monastice, iar studiile umanistice privind scrierile sfinte şi poziţiile luate de unii faţă de biserică drept dezvoltarea unei pietăţi cu caracter individual, dorinţa omului eliberat de constrîngerea bisericii de a lua contact personal cu mesajul divin.

Este un punct de vedere idealist, pe care autorul îl afirmă şi cu altă ocazie. De altfel J. Delumeau consideră credinţa ca un suport moral pentru societate. Cultivarea sufletului omenesc prin credinţă este un factor pozitiv în evoluţia omenirii, în timp ce cultul forţei, prezent în opera politică a lui Machiavelli, este socotit ca izvorul teoriilor despre statul totalitarist, teorii cu care autorul nu este de acord.

„Viaţa materială", cum este intitulată partea a doua a lucrării, se bucură de o atenţie deosebită din partea autorului. Studiile despre viaţa economică în timpul Renaşterii sînt contradictorii. Unii cercetători susţin că n-a existat nici o depresiune economică în timpul secolelor XIV—XV. Alţii, dimpotrivă, încercînd să acrediteze ideea că Renaşterea nu se deosebeşte prin ceva de evul mediu, vorbesc despre o stagnare economică.

După J. Delumeau, între 1320 şi 1450 Europa occidentală cunoaşte o regresiune, dar numai pe plan demografic. Războaiele mai lungi şi mai violente ca pînă acum, ciuma de la mijlocul secolului al XIV-lea, luptele dintre săraci şi bogaţi, toate la un loc au contribuit la o scădere demografică aproape catastrofală. Cu toate acestea, autorul nu consideră că se poate vorbi de o recesiune economică generală (p. 90 şi urm.). Sînt „industrii" care decad — aceea a lînii la Florenţa —, dar locul lor îl iau altele, care cunosc o deosebită înflorire. În această vreme se vinde cu preţ bun stofa de Brabant, se dezvoltă industria mătăsii la Florenţa, Valea Padului devine mai productivă, de aşemenea şi sudul Germaniei, cu oraşele Nürnberg, Augsburg, Innsbruk, iar Veneţia nu cunoaşte fluctuaţii în evoluţia ei economică. Deci, chiar dacă în unele regiuni din Occidentul european are loc un regres economic, altele, în schimb, cunosc o dezvoltare fără precedent, încît, judecînd în ansamblu, în secolele XIV—XV nu se poate vorbi de o recesiune economică. Este adevărat că autorul stabileşte o legătură între prosperitatea economică şi numărul populaţiei (p. 83), dar de data aceasta scăderea demografică devine argumentul în a demonstra bunăstarea care se creează după 1348. Depopularea scade numărul braţelor de muncă, face să se ridice salariul şi implicit creşte puterea de cumpărare. În consecinţă, un număr mai mic de oameni împarte un număr mai mare de bogăţii (p. 91).

Progresul tehnic realizat în această perioadă este împreună cu creaţia artistică latura cea mai spectaculoasă a Renaşterii. J. Delumeau precizează însă că Europa progresează pe un drum trasat de evul mediu, subliniind că acest progres se realizează într-un ritm fără precedent. Acest progres se datorează posibilităţilor mai mari de investiţie pe care le au statele a căror autoritate se întinde pe teritorii mai vaste şi care sînt interesate în realizarea lui şi pentru că tehnica face parte începînd cu Renaşterea din cultură (p. 173—176). Inovaţiile tehnice răspund unor nevoi sociale. Imprimeria este fructul interesului pe care omul Renaşterii îl manifestă faţă de cultură, ridicarea nivelului de viaţă determină apariţia paharului de sticlă şi a furculiţei. Dezvoltarea armelor de foc şi măsurile pentru contracararea efectului lor au stimulat şi ele

www.dacoromanica.ro

progresul tehnic (un afet de tun cu roţile sale avea mai mult de 100 de piese de fier), dar autorul se ridică împotriva acelora care acordă o importanţă decisivă acestui factor. Autorul trece în revistă toate invenţiile făcute în timpul Renaşterii, pe trei dintre ele socotindu-le majore: avantrenul mobil, furnalul înalt şi sistemul bielă-manivelă, deoarece primul facilitează transportul terestru, al doilea metalurgia, iar al treilea, considerat ca cea mai mare invenţie mecanică, dă o dezvoltare maşinismului în toate ramurile.

Nu sînt neglijate progresele realizate în tehnica navigaţiei, în ţesătorie, orologerie, exploatarea minelor etc. Datorită acestor progrese tehnice, Europa se distanţează în timpul Renaşterii de celelalte continente.

Tehnica afacerilor este influenţată şi determinată de înflorirea comerţului maritim, înflorire care are loc după terminarea cruciadelor, şi de nevoia de bani a suveranilor, care erau antrenaţi în lungi războaie. Războiul de 100 de ani duce la apariţia unor noi practici în mînuirea capitalurilor, cu toată opoziţia bisericii. Îmbunătăţirile realizate în tehnica afacerilor permit apariţia unui „prim capitalism", cum îl intitulează autorul, a unor forme de organizare a capitalului şi a producţiei care pot fi socotite ca instituţii embrionare caracteristice capitalismului.

Problema oraşului şi satului este tratată într-un capitol special. Importanţa oraşului şi a orăşenilor în progresul civilizaţiei este decisiv. Satul cunoaşte perioade de recesiune în secolul al XIV-lea, dar după 1480 este capabil, în Franţa, de expansiune. Situaţia ţărănimii nu este identică peste tot. Sînt regiuni în Europa unde satul cunoaşte progrese şi altele în care evoluţia este inversă. Creşterea oilor pune problema redistribuirii pămîntului, în defavoarea ţăranului, în Anglia, Alpii maritimi şi Romagna. În schimb, în Lombardia, datorită canalizărilor, şi în Ţările de Jos, agricultura înfloreşte. Sînt cultivate plante noi, oleaginoase, se dezvoltă grădinăritul, se cultivă pomi aduşi de pe alte continente. Toate aceste îmbunătăţiri determină ameliorări în producţia agricolă, care, în perioada respectivă, este preponderentă faţă de creşterea vitelor. J. Delumeau consemnează faptul că la est de Elba are loc o reacţie seniorială. Dezvoltarea comerţului cu grîne îi face pe nobili să acapareze pămînturile ţăranilor.

În această perioadă, oraşul cunoaşte o dezvoltare deosebită. În secolul al XVI-lea se cristalizează oraşele capitale de stat, care ajung sub conducerea directă a puterii centrale, ceea ce permite concentrarea din punct de vedere economic a unor regiuni. Chiar dacă aspectul rural nu este înlăturat cu desăvîrşire, apariţia noţiunii de urbanism determină, alături de alte cauze, restructurarea şi înnoirea multor oraşe. Construcţia lor este făcută după planuri raţionale, schema radioconcentrică fiind cea preferată. Oraşele devin centre de cultură şi, pentru că noţiunii de *commoditas* i se adaugă şi aceea de *voluptas*, noile construcţii tind să devină adevărate opere de artă.

Lupta de clasă nu este ignorată, dar este tratată difuz şi nu într-un capitol special. Fără să nege existenţa conflictelor dintre săraci şi bogaţi, fără să se atenueze violenţa acestor lupte sau să fie pusă în cumpănă justeţea lor, nu există o prezentare sistematică şi diferenţiată între luptele de clasă din cadrul oraşelor şi răscoalele sau războaiele ţărăneşti. De altfel autorul nu vorbeşte de luptă de clasă, ci de conflicte dintre diverse pături şi, cu un termen eufemistic, de „mobilitate socială". Această mobilitate se manifestă pe două planuri: orizontal — oamenii se deplasează la mari distanţe, se concentrează în anumite centre — şi vertical — încercarea individuală de a depăşi condiţia socială în care s-au născut, modificările în structura societăţii din vremea Renaşterii şi înăsprirea raporturilor dintre săraci şi bogaţi.

Mobilitatea fizică pe plan vertical este echivalentă cu reuşita unor personalităţi puternice, de exemplu Leonardo da Vinci, dar şi cu modificări în structura socială: dezvoltarea oraşelor şi creşterea clasei mijlocii. Clasa de mijloc este în concepţia autorului masa meşterilor şi a calfelor de la oraşe. În mod greşit J. Delumeau consideră că în secolul al XVI-lea nu are loc „o răsturnare a valorilor sociale", nota dominantă a Renaş-

www.dacoromanica.ro

terii fiind aristocratică (p. 336), deoarece se poate considera că nobilimea s-a burghezit mult mai puțin decît s-a înnobilat burghezimea. Faptul că o parte dintre îmbogățiții proveniți din clasa de mijloc își iau titluri nobiliare, disprețuiesc cu timpul lucrul manual și meșteșugarii sînt excluși din organele administrative orășenești îl fac pe J. Delumeau să considere că nu există în Renaștere o conștiință de sine a burgheziei. Noii îmbogățiți sînt asimilați de nobilime și împreună cu vechii îmbogățiți sporesc nedreptatea și asuprirea celor săraci. Ei vin cu setea cîștigului și cu organizare superioară a stoarcerii lui. Duritatea cu care se comportă această nobilime este manifestă mai ales la frontierele civilizației occidentale : la est de Elba, unde stăpînii au drepturi absolute asupra supușilor, și în America. Renta în natură e transformată în rentă în bani, țăranii n-o pot achita, sînt șerbiți și legați de pămînt (p. 326).

Nedreptățile nasc revolte. Luptele dintre bogați și săraci eșuează, pentru că nu există o coordonare între orașe, orașul nu înțelege nevoile satului revoltat și nu-l ajută, iar elementul artizanal este, numeric, prea mic față de masa populației (p. 23). J. Delumeau nu este de acord cu Engels, care-l considera pe Thomas Münzer un revoluționar plebeian, și îl încadrează pe Münzer în evul mediu, apropiindu-l de Joachim de Flore, pe temeiul că ambii credeau că sfîrșitul lumii este aproape (p. 345). Autorul nu vede caracterul social al multor răscoale și războaie țărănești din secolele XIV—XVI. Pentru el, războiul țărănesc german din 1525 este un război religios, care avea drept scop aducerea pe pămînt a „cetății" cerești, deci autorul sesizează numai „haina religioasă", nu și aspectele profunde, sociale, care stau la baza acestuia.

A treia și ultima parte a lucrării se intitulează „Un om nou", excelentă sinteză a problemelor spirituale și umane pe care le ridică Renașterea. Pe plan spiritual și politic, autorul consideră că Renașterea reprezintă o epocă de transformări și de succese deosebite. Procesul de laicizare a societății și culturii, început înainte de secolul al XIV-lea, „se continuă, se precizează și se accelerează" acum. Structuri ca ierarhia feudală sau autoritatea bisericii, care păreau imuabile în evul mediu, sînt puse sub semnul îndoielii. Uman, nenorocirile nasc personalități puternice : Etienne Marcel, Jeanne d'Arc ; artistic, Occidentul european cunoaște o înflorire deosebită.

Renașterea dă o lovitură aspră idealurilor mesianice care au caracterizat gîndirea medievală. Mitul imperial și cel al cruciadelor, chiar dacă nu dispar cu desăvîrșire, formează obiectul care preocupă puține spirite himerice. Prin descoperirile geografice, aria cunoștințelor umane se lărgește enorm și duce la dispariția țărilor miraculoase, obligîndu-l pe omul Renașterii la un efort fără precedent în a cunoaște realitatea.

În privința apariției marilor individualități, care era socotită la Burckhardt ca o caracteristică a Renașterii, J. Delumeau, fără să nege total teza istoricului elvețian, o corectează în sensul că între Renaștere și evul mediu nu este o ruptură în această privință, argumentînd că și evul mediu cunoaște personalități puternice, ca Frederic al II-lea, Francesco d'Assisi.

Conform principiilor sale, autorul ține să demonstreze că personalitățile se nasc nu numai în Italia, ci în întregul Occident medieval; toate marile națiuni ale Europei furnizînd contingentul lor de personalități excepționale : Jakob Fugger, Jacques Coeur, Luther, Cortes, Erasm (p. 379—380). Gloria artiștilor o întrece pe a oamenilor de litere. Femeia ocupă un loc important în societate, viața de la curte contribuind la aceasta, dar mai ales schimbarea mentalității asupra lumii, operată de umanism. I se acordă o mai mare atenție copilului, educația acestuia printr-o disciplină a muncii mai riguros circumscrisă față de spiritul libertin manifestat în această privință în evul mediu. Relația creștinism — păgînism este tratată cu o rară vervă de J. Delumeau. Poate se exagerează atunci cînd se vorbește de reînnoirea unor vicii (singura împrejurare în care autorul stabilește o „barieră" între Renaștere și evul mediu !) (p. 447—449). Autorul manifestă vădit poziția sa idealistă atunci cînd consideră că s-a dat prea mare atenție aspectului laic al Renașterii sau aspectului materialist

www.dacoromanica.ro

al unor curente filozofice. După Delumeau, păginismul este mai mult aparent decît real. Omul Renașterii, îndrăgostit de frumusețea corpului omenesc, i-a dat locul ce i se cuvine în artă și în viață, dar aceasta nu este echivalentă cu o înstrăinare față de creștinism. Așadar, spiritul critic se dezvoltă pornind de la exigențe creștine și argumentele autorului se bazează pe apropieri formale atunci cînd afirmă un asemenea punct de vedere. De exemplu, Rabelais combate războiul în numele evangheliei. În ochii săi, Renașterea este mai păgînă, dar și mai creștină decît epoca precedentă.

Există un libertinism în gîndire, dar acesta nu afectează masele. Important de subliniat, autorul reușește într-un spațiu foarte restrîns să prezinte sistemul filozofic al gînditorilor Renașterii (Pomponazzi, Vicomercato, Marsilio Ficino etc.).

În concluzie, Renașterea nu este în viziunea lui J. Delumeau numai o perioadă de succese pe plan spiritual, o epocă în care a fost cultivat numai frumosul. Combătîndu-l pe N. Haydn, care vedea în Renaștere numai spiritul antiștiințific, sau pe E. Battisti, care vedea numai efortul spre național, Delumeau consideră că cele două puncte de vedere nu se resping, ci se completează.

Urîtul și frumosul, macabrul și efortul spre realizarea unor opere perfecte, raționale, echilibrate coexistă. Pentru ilustrarea tezei, Grünewald și Bosch sînt puși alături de Pierro della Francesca și Botticelli (ceea ce este o confuzie între două idealuri estetice care au puncte de plecare diferite). Renașterea este o continuare a evului mediu : *Decameronul*, Masaccio, Cupola de la Santa Maria del Fiore se leagă într-o evoluție organică. Și peste tot autorul ține să sublinieze că Renașterea nu este opera Italiei. Întregul Occident participă la crearea valorilor artistice și culturale, care înlocuiesc, progresiv, pe cele medievale.

Merită să fie subliniat efortul autorului de a cuprinde și de a da o rezolvare la toate problemele fundamentale pe care le ridică Renașterea, chiar dacă unele rezolvări nu întrunesc adeziunea noastră.

În final, un amplu tabel cronologic și un index documentar întregesc imaginea Renașterii prin paralele cronologice și informațiile de amănunt despre oameni, idei, termeni tehnici etc.

Ilustrația, bogată, este grupată pe capitole, avînd darul să sublinieze prin imagini și să completeze prin legendele care le însoțesc tezele susținute de autor pe parcursul întregii lucrări. Condițiile grafice în care a fost tipărită lucrarea lui J. Delumeau constituie o satisfacție pentru iubitorul de frumos.

Manole Neagoe

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

Československý časopis historický (Revista cehoslovacă de istorie), Edit. Academiei cehoslovace de ştiinţe, Institutul de istorie, Praga, XVI (1968),1—6, 948 p.

Ca de obicei şi, probabil, firesc dintr-un anumit punct de vedere, revista Institutului de istorie de pe lîngă Academia Cehoslovacă de Ştiinţe a acordat în cursul anului 1968 o deosebită atenţie problemelor de istorie contemporană. Întrucît articolele şi studiile cuprind probleme foarte variate, care nu pot fi axate în jurul unei teme principale, le vom prezenta în ordine cronologică.

Astfel, cu o problemă din istoria medievală a ţărilor cehe se ocupă J. Spěváček în studiul său *Acordurile de la Merano din 1333 şi premisele lor* (nr. 2). Sprijinindu-se pe cîteva date istorice directe şi indirecte, autorul arată împrejurările în care Carol al IV-lea de Luxemburg îşi croieşte drumul spre putere ca împărat al Imperiului romano-german şi rege al ţărilor cehe. În a doua jumătate a lunii august 1333, tînărul Carol, fiul lui Jean de Luxemburg, căzut în lupta de la Crécy (1346), pleacă de la signoria Lucca din Toscana, care aparţinea Luxemburgilor, spre Merano. Acolo întîlneşte un grup de pani cehi chemaţi de el, în frunte cu Jan Volek, cancelarul regatului ceh (1318—1334), el însuşi fiu neligitim al regelui ceh Václav al II-lea. Spěváček identifică componenţa acestei solii şi, interpretînd strict izvoarele, ajunge la următoarele concluzii :

— că întoarcerea lui Carol în Cehia în toamna anului 1333 n-a fost o întîmplare şi nici nu constituie un act de voinţă a tatălui său ;

— de asemenea, n-a fost nici intenţia lui personală de a reveni în ţările cehe ; spre deosebire de cercetările anterioare, autorul arată că acordurile de la Merano, deci întoarcerea în Cehia a viitorului rege, este un fapt istoric, izvorînd din hotărîrea nobilimii cehe de a aduce în fruntea ţării un suveran care să întărească şi să le garanteze privilegiile sociale.

Acelaşi autor tratează o problemă din aceeaşi perioadă istorică. Este vorba de *Împrejurări necunoscute din lupta margrafului Carol pentru coroana romană* (nr. 5), în care, analizînd grafia, stilul şi conţinutul a două acte (16 martie 1346 şi 22 mai 1346, ambele emise la Trevir) provenite de la Carol în calitate de margraf al Moraviei şi adresate episcopului Balduin de Luxemburg, Spěváček lămureşte o seamă de împrejurări legate de alegerea lui Carol ca împărat al Romei în vara anului 1346.

František Kutnar publică o contribuţie referitoare la perioada opoziţiei antijosefine din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această opoziţie „a stărilor", care s-a manifestat în mod declarativ sub Leopold al II-lea (1790—1792), deci după moartea fratelui său Josef al II-lea, intra nobilimea, clerul, o parte din burghezie şi din intelectualitatea contemporană, adică acele clase ale căror interese fuseseră atinse de reformele josefine. Contribuţia se intitulează *Preludiul marii diete leopoldine din 1790* (nr. 5) şi aduce

www.dacoromanica.ro

lumină în legătură cu revendicările societății cehe sub scurta domnie a lui Leopold al II-lea.

Problema limbii în dezvoltarea învățământului public în perioada mișcării de redeșteptare națională se intitulează un articol semnat de Josef Hanzal, al cărui conținut ține mai degrabă de domeniul istoriei literare (nr. 3). Pentru a arăta căile prin care limba cehă s-a impus în învățământ, autorul își periodizează astfel expunerea: 1) 1760—1790, perioadă în care apare sentimentul național și acționează tendințe naționale centraliste; 2) 1790—1820, crește conștiința națională și se face tot mai simțită tendința de a se introduce limba cehă în școală; 3) 1820—1848, gîndirea națională cehă pătrunde complet în programa de învățământ.

Bazat pe documente diplomatice germane aflate în arhiva Ministerului de Externe de la Bonn, J. Kořalka publică un studiu despre *Apariția Republicii Cehoslovace în 1918 în lumina politicii oficiale a Imperiului german* (nr. 6). Autorul își împarte expunerea în următoarele capitole: 1. Trăsăturile principale ale politicii germane față de țările cehe în cursul primului război mondial; 2. Insuccesul unor încercări de apropiere între cîteva cercuri politice cehe și germane; 3. Germania și coexiunile politice internaționale ale rezistenței cehoslovace de peste hotare în 1918; 4. Atitudinea guvernului german față de apariția statului cehoslovac în septembrie și octombrie 1918; 5. Recunoașterea diplomatică a Cehoslovaciei de către Germania. După ce dezvoltă aceste teze, Kořalka sintetizează astfel expunerea sa: în general, se poate spune că apariția Republicii Cehoslovace în 1918 se oglindește destul de contradictoriu în politica oficială germană. E sigur că, fără înfrîngerea suferită în primul război mondial, Germania n-ar fi renunțat de bunăvoie la poziția sa anterioară negativă față de formarea unui stat puternic cehoslovac în Europa centrală. Înfrîngerea acestei concepții tradiționale a politicii germane din secolele XIX—XX a întîmpinat mari dificultăți și în toamna anului 1918. Germania a recunoscut Cehoslovacia *de iure* prin tratatul de la Versailles din 28 iunie 1919. Cercurile extremiste din Germania și germanii din Cehoslovacia au făcut tot ce le-a stat în putință spre a nu se ajunge la un acord între Berlin și Praga. Cu toate acestea, în toamna anului 1918 s-a creat o tradiție a relațiilor cehoslovaco-germane corecte, bazate în cea mai mare parte pe colaborarea economică și pe înțelegerea reciprocă, mereu crescîndă, a cercurilor liberale din ambele țări.

Tot despre această perioadă scrie și Zdeněk Sládek în articolul său *Politica cehoslovacă și Rusia în 1918—1920* (nr. 6).

Folosind o bogată bibliografie legată de această perioadă, autorul definește, pe baza faptelor istorice, poziția noului stat cehoslovac în lumina tendințelor politice internaționale de după primul război mondial. Cele cîteva paragrafe ale lucrării exprimă fazele parcurse de evoluția politicii cehoslovace, externe și interne, între 1918 și 1920: 1. Concepția politicii externe a guvernului cehoslovac și „problema rusă"; 2. Cehoslovacia și „chestiunea rusă" la Conferința de pace de la Paris, ca și după aceea; 3. Expediția legionarilor cehi în Siberia din punctul de vedere al politicii externe cehoslovace; 4. Primele legături cu guvernul sovietic. Urmărind cele dintîi contacte dintre noul stat cehoslovac și Rusia Sovietică, Sládek scoate în evidență atît frămîntările politice interne, cît și acțiunea desfășurată pe plan extern pînă la încheierea acordului de prietenie cu România din 17 august 1920.

Jan Mlynárik se ocupă de *Consiliul național slovac și includerea Slovaciei în hotarele Republicii Cehoslovace. 1918—1919* (nr. 4). Ocupîndu-se de istoria Consiliului național slovac de la sfîrșitul primului război mondial, autorul precizează că, de trei ori în istoria modernă a Slovaciei, în fruntea mișcărilor cu caracter politic și militar s-a aflat de fiecare dată un consiliu purtînd aceeași denumire. Se înțelege, că fiecare dintre ele a soluționat la timpul lui și în contextul evenimentelor contemporane probleme variate și deci nu se poate face între ele nici un fel de analogie istorică. Mlynárik arată că, spre deosebire de celelalte două (primul în 1848, al treilea în timpul ultimului război mondial), Consiliul național slovac din 1918—1919 n-a apărut ca un organ al unei mișcări îndelungate de

www.dacoromanica.ro

rezistență și de eliberare națională. El a luat ființă în urma noii orientări politice a Partidului Național Slovac, care, fiind depășit de mișcarea socialistă, a fost nevoit să se orienteze spre un nou centru politic, unde avea să se hotărască destinele cehilor și ale slovacilor : Praga. Consiliul național a apărut în mod spontan ca o organizație ocazională. Prima și ultima sa ședință a avut loc în ziua de 30 octombrie 1918 în orașul Martin. Atunci s-a redactat cunoscuta *Declarație de la Martin*, act de mare importanță istorică, prin care slovacii și-au anunțat participarea la formarea statului cehoslovac.

O problemă de relații tratează Ratko Břach în articolul intitulat *Problema rusă în politica externă a Cehoslovaciei la începutul anului 1924*, pe care autorul o urmărește într-un spațiu de timp bine determinat : ianuarie-mai 1924 (nr. 1) ; pentru aceasta, autorul pleacă de la două evenimente politice europene similare, însă diametral opuse ca orientare și metodă : este vorba de căderea guvernului Poincaré în Franța și de venirea la cîrma țării a laburiștilor în Anglia. Între ianuarie și mai 1924 s-a produs în Europa un dezacord politic : noua orientare a Partidului Laburist în politica externă contrasta cu linia blocului național francez. Această situație, în care scopul și metodele politice a două mari puteri europene se deosebeau fundamental, a creat condiții complicate pentru politica externă a celorlalte țări europene. Autorul afirmă că în centrul atenției politice internaționale se aflau atunci Rusia și Germania. Recunoașterea *de iure* a U.R.S.S. de către o serie de state, începînd cu Anglia, a provocat în capitalele europene combinații și calcule, care au exercitat o anumită influență și asupra diplomației cehoslovace. Se punea cu insistență problema includerii U.R.S.S. într-una sau alta din constelațiile politice de acum 45 de ani. Problema rusă a devenit, așadar, actuală în politica internațională a anului 1924.

Într-adevăr, la 2 februarie 1924 Anglia a recunoscut *de iure* guvernul sovietic, inițiativă care a fost apoi urmată și de alte guverne europene. Pentru Cehoslovacia, faptul acesta nu constituia nici o primejdie, ci, dimpotrivă, noua constelație politică din Europa îi oferea anumite avantaje. Odată schițat acest cadru, autorul arată contactele economice dintre Cehoslovacia și U.R.S.S. din această perioadă și precizează că guvernul din Praga a avut o poziție clară și nesovăielnică în problema delimitării frontierelor dintre U.R.S.S. și țările vecine. Cu toate acestea, Cehoslovacia a recunoscut guvernul sovietic după zece ani (1934). În sfîrșit, autorul trece în revistă motivele care au provocat această întîrziere, deși, în general, condițiile au fost favorabile acestui act politic.

Eva Vlčková semnează un articol privitor la istoria democrației sociale germane, și anume *Declarația program a SPD* (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) în timpul exilului din Praga (nr. 3). De la început autoarea își pune o întrebare foarte firească pentru istoria mișcării socialiste din Germania. Cum s-a putut întîmpla ca în 1933 o puternică organizație politică, rodul eforturilor a cîtorva generații — e vorba de Partidul Social-Democrat german — să se destrame în mai puțin de două luni de zile ? O analiză a cauzelor care au provocat această prăbușire neașteptată a dus la constatarea că ea se datorește în primul rînd ambelor partide muncitorești din Germania (KPD și SPD). Chiar social-democrații au recunoscut că înfrîngerea s-a produs pe neașteptate, ceea ce presupune existența pînă în ultimul moment a unui factor real care trebuia să împiedice această „catastrofă". De fapt, acest factor n-a existat, afirmă autoarea, ci un alt element, de altă natură, a determinat destrămarea Partidului Social-Democrat german, și anume teama de a nu trece dincolo de granița indicată de tradiția unui atare partid reformist și teama de a nu încălca legalitatea într-un moment „cînd fascismul a distrus pe cale legală democrația". Deci tactica reformistă a rămas neputincioasă în fața unor sarcini cu adevărat istorice, a căror împlinire cerea, dimpotrivă, o consecventă linie revoluționară.

În urma acestor înfrîngeri, conducerea social-democrației germane s-a refugiat în Cehoslovacia, unde a desfășurat mai mult o activitate politică de manevre pentru a

www.dacoromanica.ro

menține în jurul ei majoritatea de dreapta și a contracara valul radicalismului din aripa stîngă. Mai departe autoarea se ocupă de raporturile dintre cele două grupări ale social-democrației germane și analizează în cea mai mare parte a expunerii sale trei manifeste-program publicate în Cehoslovacia. Primul, *Neu beginnen*, apărut în toamna anului 1933, reprezintă în același timp și denumirea unei grupări formate din comuniștii opoziționiști și social-democrații de stînga, în frunte cu Walter Löwenheim (Miles); al doilea, *Kampf und Ziel des revolutionären Sozialismus*, a fost redactat și dat publicității de Hilferding și, în sfîrșit, *Der Weg zum sozialistischen Deutschland. Eine Plattform für die Einheitsfront*, care se datorește conducerii grupului *Arbeitskreis revolutionärer Sozialisten* și a fost publicat în „Zeitschrift für Sozialismus", nr. 12—13/1934. Aceste trei manifeste platformă reprezintă trei faze în procesul de radicalizare a social-democrației germane.

Curente opoziționiste în mișcarea muncitorească internațională și primejdia fascistă între anii 1933—1935 se intitulează o contribuție semnată de František Hrbata (nr. 2). Printre sarcinile majore ale istoriografiei actuale e și aceea de a prezenta istoria mișcării muncitorești în toată amploarea ei. Pînă nu demult, cercetările istorice s-au limitat în această privință numai la activitatea desfășurată de comuniști și parțial la aceea a social-democraților. E necesar, susține autorul, să se lărgească sfera acestor cercetări, spre a se putea surprinde diferitele curente din sînul mișcării muncitorești și a se lămuri raporturile dintre ele, precum și evoluția lor politică și organizatorică. Astfel stînd lucrurile, autorul își propune să studieze orientarea și poziția politică a altor grupări, ca, de pildă, Unificarea internațională a opoziției comuniste (brandleriștii), Internaționala a IV-a (trotkiștii) și Biroul internațional pentru unificarea revoluției socialiste (așa-zisul Birou de la Londra). Folosind o altă formulare, Hrbata definește scopul contribuției sale ca fiind acela de a lămuri felul în care au reacționat forțele de opoziție din mișcarea muncitorească internațională față de instaurarea fascismului în Germania și cum concepeau aceste organizații problemele legate de unitatea mișcării în perioada dramatică 1933—1935.

După ce schițează organizarea și activitatea unor atare forțe, scoțînd în evidență mai ales contradicțiile din sînul lor, autorul sintetizează astfel constatările sale: grupurile comuniste de opoziție (trotkiste sau brandleriste) au acționat la această dată pentru o colaborare între diferitele curente din mișcarea muncitorească și pentru un front unic împotriva fascismului și reacțiunii. Ele considerau revoluția socialistă ca o soluție unică, deosebindu-se de Comintern numai în ceea ce privește tactica de urmat.

O temă de istorie contemporană tratează și Vojtěch Mencl și Jarmila Menclová în articolul *Despre substanța și evoluția factorilor de seamă din structura politicii de stat a Cehoslovaciei premüncheneze* (nr. 3). Autorii reduc în mod simbolic numărul factorilor de seamă care au acționat în politica Cehoslovaciei înainte de 1939 la trei: *Hradul* (Castelul prezidențial), *coaliția partidelor politice* și *economia bancară*. Puterea politică a acestor trei factori a fost inegală și supusă unor permanente transformări. Diferențele și tendințele lor centrifugale au influențat profund politica Cehoslovaciei atît pe plan intern, cît și extern. Autorii arată pe scurt în ce anume a constat puterea Hradului, de fapt a primului președinte al republicii, prof. Thomáš Masaryk, personalitate politică și științifică de prestigiu european, care au fost raporturile dintre partidele politice intrate în coaliția guvernamentală în perioada premünchenează și ce rol a jucat sistemul bancar în această vreme. Constatările autorilor sînt numai schițate, deoarece pentru o prezentare integrală a situației se impune o cercetare amplă a tuturor factorilor din structura politică, economică și socială a Cehoslovaciei antebelice.

František Lukeš publică o contribuție intitulată *Observații pe marginea relațiilor cehoslovaco-sovietice din septembrie 1938* (nr. 5). Autorul începe prin a defini rolul jucat de Eduard Beneș în relațiile politice dintre

www.dacoromanica.ro

Franța, Cehoslovacia și U.R.S.S. în anii dinaintea ultimului război. La 2 mai 1935 a fost semnat un tratat de alianță între Franța și U.R.S.S., la a cărei realizare Beneș a avut o contribuție substanțială. Peste două săptămîni, la 16 mai 1935, s-a încheiat un pact asemănător între Cehoslovacia și U.R.S.S. Aplicarea acestui din urmă acord a fost condiționată de asistența militară a Franței, a cărei atitudine prezenta o deosebită importanță pentru poziția României și Poloniei în problema trecerii trupelor sovietice peste teritoriile lor. Autorul afirmă că Eduard Beneș se străduia ca orientarea politică a Cehoslovaciei spre răsărit să devină o parte constantă în concepția și practica politicii externe a țării sale. Cu toată îmbunătățirea relațiilor dintre U.R.S.S. și Occident, totuși Beneș a depus toate eforturile ca treptat, U.R.S.S. să devină pentru Cehoslovacia un partener tot atît de important ca și Franța. Autorul urmărește pas cu pas evenimentele și conciliabulele diplomatice din timpul crizei Cehoslovace, care au dus la Dictatul de la München din 28 septembrie 1938. Toate stăruințele lui Beneș ca alianța franco-cehoslovaco-sovietică să constituie o solidă pîrghie pentru echilibrul politic european n-au dat roadele așteptate. În fruntea diplomației anglo-franceze s-au aflat atunci capitularzi. Lukeș prezintă pe Eduard Beneș ca pe un om politic realist, bun cunoscător al politicii europene, căruia nu i-a scăpat nici un prilej pentru a salvgarda pacea și interesele poporului cehoslovac.

Într-un articol nu lipsit de interes, mai ales pentru cunoașterea situației din sînul emigrației cehoslovace din Occident, Jan Křen se ocupă de *Milan Hodža și problema slovacă în mișcarea de rezistență de peste hotare* (nr. 2). Constatările autorului, bazate de altfel pe o serioasă documentație de arhivă, sînt defavorabile emigrației slovace, care, în cursul ultimului război, n-a avut reprezentanți de seamă în mișcarea de rezistență de peste hotare. Contradicțiile și ambițiile din sînul emigrației slovace, lipsa de receptivitate a lui Hodža față de evoluția evenimentelor politice, ca și imposibilitatea de a ajunge la un acord cu Eduard Beneș în problemele majore ale politicii Europei Centrale, sînt concludente.

Tînărul istoric ceh Miroslav Tejchman, specializat oarecum în problemele politice din istoria contemporană a României, scrie despre *Politica externă a României în cursul anilor 1942—1944* (nr. 1). Tejchman începe prin a arăta urmările pe care le-a avut înfrîngerea armatelor fasciste la Stalingrad nu numai pentru Germania, ci și pentru țările satelite, printre care și România. În fața cotiturii care s-a produs atunci în mersul războiului antisovietic, factorii politici de la București au început să se preocupe de o nouă orientare în politica externă a țării. În același timp, succesele înregistrate de armatele aliate în Africa și în Mediterana au trezit speranța într-o invazie a trupelor anglo-americane în Balcani, care să ocupe țările din Europa de sud-est. În consecință, cercurile politice din România au căutat să ia legătură cu aliații occidentali fără a se desprinde de alianța cu Germania. Autorul vorbește despre tratativele care s-au dus în această privință, în secret, pentru a se ajunge la crearea unui bloc antisovietic sau unul al țărilor latine. Toate încercările s-au soldat cu un eșec. Însă în momentul cînd toată lumea era convinsă că U.R.S.S. va juca un rol important în politica europeană, negocierile au luat un alt curs, în care dr. Beneș, șeful guvernului cehoslovac în exil, a jucat un rol foarte important prin reprezentanții săi diplomatici de la Geneva și Ankara.

Pe baza materialelor de arhivă, autorul urmărește cursul deliberărilor secrete care au avut loc la Stockholm și Cairo, ca și atitudinea grupului de opoziție condus de Gh. Tătărescu. Concluzia e că negocierile n-au dus la nici o soluție militară și că rolul hotărîtor l-a avut în această privință insurecția armată din august 1944, care a deschis calea revoluției democratice populare în România.

Reflecții interesante se desprind din articolul lui Fr. Graus, *Criza actuală a conștiinței noastre istorice* (nr. 4), în care autorul încearcă să definească, pe de o parte, trecutul cu întreaga amplitudine a evenimentelor

www.dacoromanica.ro

istorice, iar pe de alta să precizeze poziția istoriografiei și deci a istoricului față de diferitele niveluri și epoci ale istoriei.

La capitolul „Discuții", care, împreună cu partea documentară și informativă, împrumută revistei o notă vie în mișcarea științifică, s-au publicat cîteva probleme interesante. Notăm în primul rînd sugestiile și precizările lui Oldřich Říha despre *Conceptul istoriei universale* (nr. 1), în care autorul formulează cîteva principii și criterii de interpretare în sfera acestei concepții.

Tot în acest număr, Milan Hübl subliniază deficiențele lucrării *Istoria Internaționalei a II-a*, apărută la Moscova în două volume, și discută problemele legate de această perioadă din istoria mișcărilor muncitorești în contextul literaturii de specialitate din ultimele decenii[1].

Pe marginea unui mic studiu publicat de Karl Ferdinand Werner, *Das N.S — Geschischtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft* (Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1947), Fr. Graus „glosează" o suită de considerații despre *Nazism și istoriografia germană* (nr. 2). Autorul definește mai întîi cele trei poziții ale istoriografiei vest-germane față de crimele săvîrșite de naziști în cursul ultimului război. Se caută, așadar, explicații: prima, o predestinare izvorîtă din caracterul național și din evoluția deformată a poporului german, idee preluată de ideologia nazistă, care vorbea în acel timp de statornicia și invariabilitatea spiritului, a sîngelui și a altor trăsături esențiale ale germanilor. A doua concepție afirmă că hitlerismul a fost o simplă agenție a imperialismului german, iar intelectualii care s-au pus în slujba lui niște vînduți. Însă cea mai răspîndită interpretare este aceea care explică instaurarea nazismului în Germania ca un rezultat al unor întîmplări istorice neprevăzute, care pot avea loc în orice parte a lumii. Intelectualitatea germană nu s-a opus și n-a luptat împotriva nazismului. Werner pledează în cartea sa pentru această din urmă concepție și polemizează în același timp cu adepții celei de a doua interpretări.

[1] *История второго интернационала*, Moscova, red. resp. L. I. Zabok, vol. I, 1965, 380, p., vol. II, 1966, 596 p.

Alena-Gajanová și Bohumil Lehar ne informează că la sesiunea Comisiei istorice cehoslovaco-polone, care a avut loc în octombrie 1967 la Olomouc și Opava, prof. Henryk Batowski, de la Universitatea din Cracovia, a vorbit despre *Sisteme parlamentare și partide politice în Europa centrală (1918—1938/41)* în Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Polonia, Austria și România (nr. 3). El a arătat că, excepțînd Bulgaria, în toate celelalte state din centrul și răsăritul Europei au apărut după primul război mondial noi forme ale sistemului constituțional. Nici unul dintre aceste state, a precizat Batowski, nu și-a menținut pînă la sfîrșitul perioadei dintre cele două războaie statutul parlamentar inițial, ci pretutindeni s-a ajuns, într-o măsură mai mare sau mai mică, la orientări și tendințe totalitare. Vorbind în continuare despre apariția diferitelor constituții, despre formele de stat de tip republican și monarhic și despre sistemul parlamentelor și al partidelor politice, Batowski a ținut să precizeze în partea finală a expunerii sale că numai o singură Constituție, cea cehoslovacă din 29 februarie 1920, a durat 18 ani, adică pînă în toamna anului 1938, și a funcționat normal, cel puțin în teorie.

Pornind de la afirmațiile lui Batowski, autorii procedează la o comparație a situațiilor din țările amintite mai sus și conchid că, deși au fost unele încercări din partea grupărilor politice de opoziție de a schimba sau a limita caracterul democratic al republicii, totuși sistemul parlamentar din Cehoslovacia a rămas în principiu neclintit.

În sfîrșit, Věra Olivová procedează la o trecere în revistă a celor mai de seamă evenimente politice pe tema *Cehoslovacia și Germania în anii 30* (nr. 6).

Un număr bogat de materiale, ample recenzii, în care se dezbat interesante probleme de istorie universală, modernă și contemporană și numeroase însemnări completează fiecare număr al revistei cehoslovace de istorie.

Tr. Ionescu-Nișcov

www.dacoromanica.ro

„Kwartalnik Historyczny" (Revistă trimestrială de istorie), tom. LXXV, nr. 1—4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1968, 1017 p.

Cele patru numere ale revistei Institutului de istorie al Academiei Poloneze de Ştiinţe apărute în 1968 conţin materiale mai ales din domeniul istoriei poloneze moderne şi contemporane, precum şi din cel al istoriei universale.

Printre articolele de istorie poloneză modernă se distinge cel semnat de J. Pachoński, *Emigraţia polonă în Veneţia din anii 1794—1797*. În el se arată că, după înfrîngerea insurecţiei lui Kościuszko, oraşul de pe lagune a devenit centrul principal al emigraţiei poloneze. Se analizează activitatea politică a emigraţilor polonezi din Veneţia înainte de formarea legiunilor lui Dabrowski (nr. 4).

Alt material din acelaşi domeniu de istorie poloneză modernă aparţine lui L. Baumgarten şi poartă titlul *Primele cercuri socialiste poloneze şi problema naţională*. Autorul studiază mişcarea socialistă poloneză în curs de formaţie în Regatul Poloniei de sub stăpînire ţaristă după insurecţia din 1863, precum şi locul problemei naţionale în programul de eliberare socială al maselor muncitoare poloneze antrenate în această insurecţie. Autorul combate teza pretinsului nihilism naţional al primilor socialişti polonezi şi analizează atitudinea adoptată în problema naţională de L. Waryński, fondatorul mişcării socialiste poloneze (nr. 4).

O atenţie mai mare a dat însă revista în 1968 problemelor de istorie poloneză contemporană. Astfel Al. Bergmanowa publică articolul *Bronisław Taraszkiewicz şi stînga din Belvedere*, în care analizează activitatea politică a acestui om politic, unul dintre conducătorii mişcării bieloruse de autonomie din cadrul tînărului stat polonez din perioada 1918—1924. Se studiază mai ales relaţiile acestuia cu intelectualitatea progresistă poloneză şi cu cercurile de stînga ale conducerii de stat din palatul Belvedere din Varşovia (nr. 1).

Zb. Landau, în *Reformele monetare din Polonia din 1945*, prezintă opiniile privitoare la metodele de efectuare a reformelor monetare din teritoriile poloneze eliberate şi felul în care au fost realizate. El arată că problema necesita o rezolvare grabnică, deoarece în Polonia anului 1945 se aflau în circulaţie diferite monede. De aceea s-a căutat să se efectueze o reformă monetară care să reducă cantitatea de bani aflaţi în circulaţie şi să permită finanţarea cheltuielilor statului fără a se recurge la inflaţie (nr. 1).

J. Tomaszewski, în *Situaţia clasei muncitoare din Silezia de dincolo de rîul Olza în perioada octombrie 1938 — septembrie 1939*, analizează poziţia clasei muncitoare de pe teritoriul Těšínului, ocupat în toamna anului 1938 de Polonia. Se arată că, după ocuparea acestui teritoriu, administraţia poloneză a iniţiat o politică de oprimare a cehilor. Această politică n-a găsit însă aprobare la populaţia poloneză (nr. 2).

Revista consacră un loc de seamă semicentenarului restabilirii independenţei statului polonez. Dintre materialele publicate cu această ocazie, o atenţie deosebită suscită cel semnat de B. Leśnodorski, *În ajunul semicentenarului redobîndirii independenţei*. Articolul a constituit tema în jurul căreia s-au concentrat discuţiile organizate de redacţia revistei şi care au ridicat pe primul plan următoarele probleme: rolul reconstrucţiei statului ca aparat al puterii şi ca cea mai mare organizaţie juridică şi socială; factorii interni şi internaţionali care, ca rezultat al primului război mondial şi al valului revoluţionar care traversa atunci Europa, au dus la renaşterea Poloniei, precum şi rolul ulterior şi caracterul acestui stat. S-a subliniat necesitatea unei examinări mai complete a perioadei pînă la lovitura de stat a lui Piłsudski din 1926, precum şi nevoia unei analize mai adîncite a factorilor creşterii, ca şi a limitelor lor, care s-au manifestat în statul polonez, rămas în urmă din punct de vedere social şi economic pînă în 1939. Această problemă este de altfel una dintre cele mai controver-

www.dacoromanica.ro

rană. Fără a putea face un bilanț definitiv al celei de-a doua republici poloneze din anii 1918—1939, trebuie subliniată importanța acestei perioade și a transformărilor ei pentru întreaga istorie ulterioară a națiunii poloneze, pentru luptele ei de eliberare din cursul celui de-al doilea război mondial și al ocupației hitleriste, precum și pentru începuturile Poloniei populare (nr. 3).

Zb. Landau, în *Dezvoltarea legislației muncii în Polonia între 1918 și 1923*, arată că fermentul revoluționar din ce în ce mai puternic care a urmat primului război mondial a făcut ca în Polonia să fie pusă pe ordinea zilei problema întăririi protecției juridice a muncitorilor. Guvernele sperau ca dezvoltarea legislației sociale să contribuie la pacificarea spiritelor și la potolirea proletariatului. Articolul analizează dispozițiile privitoare la ziua de muncă de 8 ore, la crearea serviciului de inspecție a muncii și la elaborarea legii concediilor plătite. În concluzie se arată că soluțiile legislative poloneze au depășit legislațiile celorlalte țări capitaliste, astfel căPolonia s-a situat sub acest aspect în avangarda legislației mondiale a muncii. În același timp însă, legislația poloneză a rămas în urmă în anumite domenii, ca cel al protecției juridice a femeilor. Dar aspectul cel mai grav al situației din Polonia a constat în slăbiciunea executării dispozițiilor în vigoare. Ca urmare, condițiile de lucru ale muncitorului polonez n-au fost practic mai bune decît aiurea (nr. 3).

W. Zakrzewski urmărește, în articolul *Wincenty Witos — om de stat țăran între 1918 și 1923*, să reconstituie concepțiile politice ale acestui politician, președinte al Partidului Țărănesc Polonez, în perioada imediat următoare primului război mondial, în cursul căreia a ținut în trei rînduri frînele puterii. Se arată că Witos n-a fost un ideolog, ci un om politic, ale cărui concepții și programe se nășteau pe parcursul activității practice de fiecare zi. Se analizează activitatea lui politică din Seim, unde a prezidat Comisia de agricultură și unde a contribuit mult la efectuarea reformei agrare din 1920. Se examinează apoi activitatea sa ca șef al „guvernului apărării naționale" și concepțiile sale politice din timpul alianței sale cu democrația națională. Se arată că programul său politic tindea să creeze și să mențină o majoritate parlamentară stabilă prin revizuirea legii electorale și a Constituției în scopul întăririi puterii executive în detrimentul celei legislative. Aceste postulate veneau însă în concordanță cu proiectele dreptei, tinzînd să imprime parlamentului polonez un caracter reacționar (nr. 3).

În articolul *Atitudinea mișcării socialiste din Europa față de restabilirea statului polonez independent*, A. Czubiński constată interesul purtat de mișcarea muncitorească europeană problemei poloneze de la mijlocul secolului al XIX-lea. K. Marx și F. Engels au sprijinit în mod deosebit lupta polonilor pentru eliberarea națională. Ca urmare, ei au cerut ca Internaționala I să recunoască restabilirea Poloniei independente ca unul dintre scopurile acțiunii sale. În timpul Internaționalei a II-a, problema poloneză și-a pierdut însă pentru mișcarea muncitorească europeană importanța ei primară. Se analizează concepțiile Rosei Luxemburg și ale lui K. Kautsky în legătură cu problema reconstrucției statului polonez, precum și atitudinea adoptată în această privință de partidele social-democrate din Austria, Germania și Rusia țaristă. În sfîrșit, se arată că statul polonez, reconstruit în anii 1917—1921, n-a găsit un climat favorabil în mișcarea socialistă europeană. Cu toate că au recunoscut, în general, dreptul națiunii poloneze de a-și reconstrui propriul ei stat, partidele socialiste menționate mai sus au luat apărarea Germaniei și au voit să limiteze teritorial noua Polonie (nr. 3).

Revista publică și studii interesante din domeniul istoriei universale. Printre acestea semnalăm, în ordinea cronologică a materiei tratate, articolul semnat de M. Małowist, *Europa, Magrebul și Sudanul occidental în secolul al XIV-lea. Baza internațională a expansiunii europene în Africa.* Autorul scoate în evidență importanța comerțului dintre țările europene mediteraneene și cele arabo-berbere pentru economia Europei din secolele XIII—XIV. Acest comerț antrena în Europa cantități considerabile de aur din Sudanul apusean. Analiza acestui comerț

www.dacoromanica.ro

arată că el n-a fost singura şi nici cea mai importantă sursă de aur pentru Europa. Totuşi, cererea ţărilor europene şi nord-africane a stimulat extracţia de aur pentru Europa. Diferenţele mari dintre preţurile aurului din Africa occidentală şi coastele magrebiene au asigurat negustorilor şi prinţilor arabo-berberi venituri însemnate, permiţîndu-le să menţină contacte economice şi politice strînse cu Europa şi cu Levantul. Raţiunea principală care a împins pe portughezi, spanioli şi alţi europeni în expediţiile lor din secolul al XV-lea către Africa apuseană a fost tendinţa lor de a lega contacte directe cu ţările furnizoare de aur (nr. 4).

E. Rostworowski examinează, în articolul său *Voltaire şi Polonia*, felul în care filozoful francez a prezentat în publicaţiile sale Polonia, precum şi atitudinea sa faţă de prima dezmembrare a acestei ţări. Se constată că critica adusă în publicistica sa republicii nobiliare poloneze a fost folosită de puterile interesate pentru a justifica această dezmembrare. În Polonia, această critică a stimulat, în schimb, tendinţele reformatoare. Reformele politice preconizate în această ţară nu urmau însă să se efectueze în spiritul voltairian al absolutismului luminat, ci printr-o transformare organică a republicii şleahtei într-o monarhie parlamentară (nr. 4).

St. Salmanowicz, în *Saint-Just, un revoluţionar romantic*, dedică un succint articol aniversării a 200 de ani de la naşterea acestuia. I se schiţează silueta intelectuală şi i se analizează opera în cadrul dictaturii iacobine, în care acest personaj a jucat un rol deosebit de important (nr. 2).

În articolul *Începuturile emigraţiei din Silezia Superioară în America în lumina presei polone contemporane din Silezia*, A. Brożek arată că primul grup de ţărani emigraţi din teritoriile poloneze a ajuns în iarna anului 1854 în Texas. Ei au fundat la Carnes County colonia „Fecioara Maria", cea mai veche aşezare poloneză din Statele Unite, existentă şi astăzi. Autorul prezintă problemele acestei emigraţii aşa cum le-a văzut presa contemporană din Silezia. El arată că aceşti emigranţi şi-au păstrat pînă astăzi limba poloneză şi şi-au menţinut conştiinţa naţională, cîtă vreme compatrioţii lor rămaşi în ţară au fost supuşi în cursul timpului acţiunii de deznaţionalizare (nr. 1).

Pietrzak-Pawłowska publică interesantul studiu *Industrializarea regiunilor rămase în urmă din Europa în secolele XIX XX*. Contrar tezei istoriografiei universale din ultimele două decenii despre dezvoltarea social-economică diferită a Europei occidentale din secolul al XIX-lea în raport cu Europa de răsărit, autoarea caută să dovedească o corelaţie între evoluţia istorică a regiunilor dezvoltate şi între cea a celor aşa-zise întîrziate. Pentru aceasta se analizează dinamica creşterii populaţiei din şase zone geografice şi se ajunge la concluzia că cea mai mare natalitate s-a înregistrat în zona de răsărit, apoi în zonele centrale şi de nord, cîtă vreme în zonele de apus şi de sud-est natalitatea a fost mai slabă. Se arată apoi că revoluţia industrială, victorioasă în ţările apusene la mijlocul secolului al XIX-lea, n-a cuprins decît 8% din suprafaţa Europei şi 27% din populaţia ei.

Pe de altă parte, modelul clasic englez de industrializare, aplicat de alte ţări maritime, nu şi-a putut găsi folosirea în ţările continentale ale Europei centrale şi răsăritene, ţări în care domina economia rurală (feudală la răsărit de Elba). Revoluţia tehnică a început în aceste ţări rămase în urmă prin importul de maşini. Factorii care au accelerat industrializarea ţărilor întîrziate s-au asociat politicii de autarhie economică, realizată în Prusia prin mijloace economice, politice şi militare, iar în alte ţări prin reforme agrare. Reîntoarcerea la sistemul protecţionist în comerţul internaţional (după 1877) a fost marcată prin tendinţe opuse: ofensive din partea Prusiei, a cărei industrializare era acum avansată, şi defensive din partea ţărilor care rămîneau mereu în urmă. După 1918, relaţiile comerciale au luat o întorsătură defavorabilă pentru ţările întîrziate din Europa centrală. Acestea au devenit un cîmp de operaţii financiare ale capitalurilor străine, fapt ce a apăsat greu asupra balanţei lor de plăţi şi a contribuit la agravarea consecinţelor marii crize mondiale (nr. 3).

www.dacoromanica.ro

K. Wajda, în *Muncitorii agricoli din Prusia în perioada de trecere din secolul al XIX-lea în secolul al XX-lea*, examinează consecinţele legislaţiei muncitorilor agricoli din această ţară, poziţia iuncherilor faţă de aceşti muncitori în condiţiile scurgerii în continuă creştere a forţei de muncă din agricultură, precum şi relaţiile dintre latifundiarii prusaci şi puterea de stat (nr. 1).

În sfîrşit, L. Zyblikiewicz studiază, în articolul *Canalul de Panama în politica externă a Statelor Unite*, împrejurările care au dus la construcţia, în primii ani ai secolului nostru, şi la controlul american asupra acestui canal, precum şi consecinţele pe care le-a avut această operă asupra vieţii economice şi politice a Columbiei (nr. 4).

Ca şi în anii trecuţi, revista acordă un amplu spaţiu criticii ştiinţifice. În rubrica intitulată „Discuţii şi polemici", A. Wyczański îşi publică sugestiile în legătură cu planul de perspectivă al dezvoltării ştiinţei istorice poloneze pînă în 1985. Din ele se desprind următoarele concluzii: în cursul viitorilor 15 ani se aşteaptă o creştere continuă a numărului istoricilor şi implicit o sporire a producţiei lor ştiinţifice, ceea ce necesită o serioasă organizare a „atelierului ştiinţific" polonez; istoricul se va lovi în acest răstimp mai mult de metodele moderne de cercetare sub forma matematizării şi tehnicizării metodelor şi „atelierului ştiinţific"; pregătirea viitoarelor cadre de cercetare va necesita crearea de condiţii de muncă organizatorice şi materiale corespunzătoare (nr. 1).

I. Koberdowa analizează constatările la care s-a ajuns în urma discuţiilor organizate în 1967 de conducerea arhivelor în toate centrele universitare poloneze: arhivele au voit să convingă pe istorici să-şi pună de acord planurile de cercetare cu cele de lucru ale arhivelor; istoricii, în schimb, au cerut o mai bună informare şi servire în incinta arhivei (nr. 4).

Din articolele consacrate vieţii ştiinţifice, de remarcat este cel semnat de prof. T. Manteuffel şi intitulat *15 ani de existenţă a Institutului de istorie al Academiei Poloneze de Ştiinţe*. Autorul, directorul acestui institut, îi analizează activitatea de la crearea lui (1953) şi pînă în prezent. Se arată că în centrul preocupărilor institutului s-a situat elaborarea *Tratatului de istorie a Poloniei*. În curs de 15 ani, condiţiile de muncă s-au ameliorat, iar tinerii cercetători s-au maturizat. O nouă organizare a institutului a avut loc în 1967, în urma căreia el cuprinde acum cinci secţii şi mai multe sectoare, printre care cel al istoriei Europei centrale şi răsăritene. Institutul are 158 de cercetători. Principala lui sarcină a rămas publicarea în continuare a *Istoriei Poloniei*, iar în al doilea rînd întocmirea de sinteze asupra istoriei Sileziei şi Pomeraniei. În sfera documentaţiei, Institutul publică, prin filiala sa de la Cracovia, *Bibliografia istoriei poloneze*, iar din 1957 continuă tipărirea *Dicţionarului biografic polonez*. El editează şi colecţii de documente. Pînă în prezent au apărut 80 de volume de asemenea documente din secolele XV—XX. În domeniul geografiei istorice se continuă la elaborarea *Atlasului istoric* şi a *Dicţionarului istoric-geografic al teritoriilor polone pînă în secolul al XV-lea*. Pe lîngă aceasta, institutul publică monografii (pînă acum au apărut 95 de volume), periodice (3) şi anuare (7). Biblioteca institutului dispune de peste 200 de periodice străine. Institutul menţine contacte cu străinătatea (în curs de 15 ani s-au înregistrat 301 de călătorii de studii) (nr. 2).

În sfîrşit, revista cuprinde material informativ destinat cronicii interne şi externe. Dar, ca şi pînă acum, cele patru numere ale ei acordă jumătate din spaţiul lor exclusiv recenziilor. În felul acesta se ia atitudine critică şi se popularizează publicaţiile poloneze şi străine, revista menţinîndu-şi mai departe primul loc printre periodicele de specialitate din ţara prietenă.

Ilie Corfus

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

PETRU DEMETRU POPESCU, *Radu-vodă de la Afumaţi, domn al Ţării Româneşti*, Edit. Enciclopedică, Colecţia „Orizonturi", Bucureşti, 1969, 93 p.

Popularizarea momentelor şi figurilor de seamă din istoria patriei noastre joacă un rol de seamă în cultivarea sentimentului patriotic. Aşa se explică atenţia ce i se acordă în ultima vreme, cînd o serie de edituri (Edit. tineretului, Edit. ştiinţifică, Edit. militară, „Meridiane" şi acum în urmă Edit. enciclopedică) au tipărit sau au prevăzut în planurile lor de apariţie numeroase monografii şi micromonografii dedicate unor figuri luminoase din trecutul patriei. Din nefericire însă nu totdeauna editurile în cauză se adresează autorilor celor mai potriviţi pentru alcătuirea unor astfel de lucrări, din care pricină unele dintre acestea nu sînt altceva decît nişte compilaţii alcătuite cu stîngăcia şi lipsa de pricepere care caracterizează pe cei nepregătiţi pentru meseria de istoric. O asemenea mostră ne oferă Petru Demetru Popescu cu compilaţia sa nereuşită despre Radu de la Afumaţi, viteazul domn care ar fi meritat o soartă mai bună.

Autorul acestei lucrări s-a mulţumit să rezume sau să copieze direct din lucrarea lui T. Palade, *Radu de la Afumaţi*, apărută în 1939, sau din vol. II din *Istoria României*, fără să arate, aşa cum se cuvine, sursele sale de inspiraţie. Cîteva exemple vor fi concludente :

P. D. Popescu

1. „Într-o relatare a lui Francesco della Valle, care călătorea prin Ţara Românească în timpul domniei lui Radu Paisie..., se nota că ţara „e foarte mănoasă" şi „are de toate" (p. 32).

2. „Domnitorul, boierii şi mănăstirile dispuneau de mari cantităţi de cereale, în special de grîu. În 1525, domnitorul Radu de la Afumaţi dăruia episcopiei de Buzău găleţile de la 170 case. În vremea lui Radu Paisie boierului Neagoe i se confiscă 200 clăi de grîu, drept pedeapsă pentru faptul că fratele său, Cîrlig Orbul, hiclenise pe domnitor" (p. 32—33).

3. „În anii 1500—1510 preţul mediu al unui sat era în Ţara Românească de 116 galbeni pentru ca spre mijlocul secolului să crească la 516 galbeni" (p. 32).

Istoria României, vol. II

„În vremea lui Radu Paisie, Francesco della Valle relata despre Ţara Românească că „e foarte mănoasă" şi „are de toate" (p. 574).

„Feudalii dispuneau de cantităţi însemnate de cereale... În 1525 domnul dăruia episcopiei de Buzău găleţile de la 170 case din judeţul Buzău. În vremea lui Radu Paisie, boierului Neagoe i se confiscaseră 200 de clăi de grîu, ca represalii pentru hiclenirea fratelui său Cîrlig Orbul" (p. 574).

„Dacă în primul deceniu al secolului al XVI-lea preţul mediu al unui sat era de 116 galbeni în Ţara Românească..., la mijlocul secolului el se ridică la 516 galbeni" (p. 574).

www.dacoromanica.ro

4. „Cronicarul polonez Matei de Miechow notează că «în Rusia (Ucraina) se aduce vin din Ungaria, Moldova şi Ţara Românească»... Podgorii renumite erau la Vîlcea, Piteşti şi Buzău" (p. 33).

5. Vezi şi p. 37—38.

„Cronicarul polon Matei de Miechow relata că «în Rusia (Ucraina) se aduce vin din Ungaria, Moldova şi Ţara Românească». Regiunile cu cele mai renumite podgorii continuă a fi cele de la... Vîlcea, Piteşti şi Buzău" (p. 576).
589 etc.

Alteori autorul copiază mecanic din *Istoria României* exemple moldovene pentru a ilustra situaţia din Ţara Românească, cum face la p. 37 cu pisarul Toader Băloş, despre care nu avea cum să ştie că este moldovean, deoarece în textul copiat din *Istoria României*, vol. II, p. 589, care se referă şi la Moldova, nu se spune.

Uneori, autorul acestei lucrări nu copiază aşa cum trebuie părerile predecesorilor săi. Astfel, la p. 22, n. 5, referindu-se la bătălia de la Didrih, T. Palade spune: „Hajdeu identifică Didrih cu Giurgiu. N. Iorga îl pune lîngă Gherghiţa. Cf. Const. Căp. Filipescu, *op. cit.*, p. 54 în notă; *Marele dicţionar geografic al României*, III, p. 253—254; Didrul, ce ar putea fi vechiul Didrih, e dat în jud. Ilfov, lîngă Snagov". P. D. Popescu transformă citatul, punînd pe seama lui Constantin Filipescu afirmaţia din *Dicţionarul geografic*! (p. 65, nota 2).

Nefiind familiarizat cu lucrările de istorie, autorul nu citează bine nici titlurile izvoarelor folosite: *Documente privind istoria României* sînt citate *Documente din istoria României* (p. 35), *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* devine *Istoria*... (p. 21 etc.).

Lucrarea cuprinde apoi numeroase greşeli, pe care autorul le comite ori de cîte ori se îndepărtează de lucrările ce i-au servit ca surse de inspiraţie. Astfel, pentru a da cîteva exemple: la p. 10 se arată că secolul al XVI-lea se caracterizează prin fărîmiţarea feudală; despre boierii Craioveşti se spune că au apărut o dată cu bănia de Craiova (p. 16), deşi Neagoe este numit Strehăianul, după reşedinţa băniei de la Strehaia; despre Neagoe Basarab se afirmă că a contribuit la dezvoltarea dreptului scris şi că a înfiinţat un „corp diplomatic" (p. 22); pisania m-rii Curtea de Argeş este considerată un hrisov al lui Radu de la Afumaţi (p. 27); despre găletărit se spune că apare în secolul al XVI-lea (p. 33); la p. 47 se vorbeşte despre consolidarea unor cetăţi inexistente; din bătălia de la Didrih, amintită ca ultima luptă în lista de pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi, autorul face două bătălii deosebite: una în 1522 şi alta în 1524 (p. 57 şi 65) etc.

Dispunînd de o sursă de informaţie foarte restrînsă, autorul împrumută din lucrările folosite şi unele teorii şi păreri astăzi învechite, ca lupta dintre Dăneşti şi Drăculeşti sau politica filoturcă a familiei Craioveştilor.

Cele mai multe ilustraţii din volum sînt copiate după cele din lucrarea citată a lui T. Palade, fără ca autorul să spună nimic despre aceasta. La fel se procedează cu arborele genealogic al lui Radu de la Afumaţi şi cu inscripţia de pe piatra de mormînt a viteazului domn, pe care P. D. Popescu le copiază după T. Palade (p. 71—72 şi anexe) (ultima cu toate greşelile din textul lui Palade).

Sper ca această recenzie să îndemne redacţiile editurilor să nu mai accepte şi să nu mai tipărească asemenea lucrări, care nu le fac cinste nici lor, nici istoriografiei noastre.

N. Stoicescu

TITU GEORGESCU, *Mărturii franceze despre 1848 în ţările române*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 237 p. + 16 facs.

Rezultat al cercetării autorului în arhivele franceze, volumul prezintă istoria anului revoluţionar 1848 scrisă de solii Franţei aflaţi atunci în ţările române. Lucrarea este o culegere de documente selectate de autor din numeroasele rapoarte diplomatice ale consu-

www.dacoromanica.ro

ilor Franței în țările române, care prin valoarea lor constituie o completare utilă pentru cunoașterea mai amplă a acelor momente de răscruce din istoria poporului nostru.

În această culegere, autorul a cuprins o documentație de prim ordin, alcătuită nu numai din rapoartele diplomatice ale consulilor francezi, ci și din scrisorile, adresele, apelurile unor reprezentanți de frunte ai mișcării revoluționare din țara noastră trimise consulilor Franței pentru a solicita sprijinul Republicii Franceze, multe dintre ele inedite.

Autorul a găsit de asemenea de cuviință, pentru a reda mai bine atmosfera epocii și a putea face comparația cu ceea ce știau alți reprezentanți de seamă ai Franței despre țările române, să introducă în culegere fragmente din operele istoricilor Elias Regnault, Jules Michelet și A. Ubicini referitoare la anul 1848. Foarte prețioase sînt îndeosebi relatările lui Ubicini, care a călătorit în principate în acel an, fiind astfel în imediata apropiere a evenimentelor, ceea ce îngăduie istoricului, ca și cititorului, o comparație directă cu cele ale diplomaților conaționali. Autorul nu uită însă să amintească și pe ceilalți istorici și literați francezi care au scris despre țările române în anii de dinainte și după 1848, ca Felix Colson, Paul Bataillard, I. M. Querard, Edgar Quinet, J. A. Vaillant, Saint-Marc Girardin, Hypolyte Desprez etc.

Ceea ce și-a propus Titu Georgescu selectînd aceste documente nu este prelucrarea sau analizarea, ci expunerea lor, intervenția personală constînd numai într-un „dialog peste veac" cu autorii lor. De o manieră interesantă, acest „dialog" imaginar permite autorului să ia permanent poziție față de felul în care consulii respectivi prezentau evenimentele în rapoartele lor.

Culegerea istoricului Titu Georgescu nu apare pe un loc gol. La sfîrșitul secolului al XIX-lea se cunoștea la noi o parte din această corespondență diplomatică. În 1902 a apărut chiar o culegere de documente despre anul revoluționar 1848, iar în 1916, în volumul al XVIII-lea al colecției Hurmuzaki, sînt cuprinse unele rapoarte ale consulilor francezi prezenți în principate în epoca pașoptistă. Volumul se baza pe cercetarea plină de abnegație a lui Nerva Hodoș în arhivele franceze, dar copierea și transcrierea documentelor prezentau lacune. Volumul de față, deși cuprinde numai o parte din vastul tezaur documentar scos din arhivele franceze și chiar multe din documentele deja publicate, este selectat cu grijă și oferă garanția exactității, dată fiind prezența microfilmelor, care lasă loc unor traduceri tot mai bune.

Culegerea începe cu o scurtă prefață, urmată de o introducere, în care autorul prezintă tabloul foarte general al Europei de la jumătatea secolului al XIX-lea, precum și cadrul în care diplomații francezi ai Republicii a II-a au acționat în țările române pe fondul revoluției de aici și al confruntărilor de interese ale marilor puteri din această parte a Europei.

Pentru înțelegerea exactă a valorii și obiectivității documentelor diplomatice cuprinse în culegere, autorul precizează că „diplomații erau purtătorii de cuvînt ai orientării guvernelor statelor în care revoluția era în curs, triumfase, fusese înfrîntă sau nu izbucnise niciodată și acționau pentru sau împotriva emancipării popoarelor" (p. 19). Pe acest fond general al situației europene, și mai ales a celei din Franța, aflată în continuă schimbare după februarie 1848, s-au manifestat și diplomații Franței republicane în țările române în raporturile lor cu reprezentanții români sau ai marilor puteri. Numai cunoscînd acest lucru vom putea sesiza și înțelege deosebirile de opinii și felul diferit de apreciere a evenimentelor petrecute în acei ani în țările române, manifestate de cei patru consuli francezi care s-au succedat atunci în Țara Românească: de Nion, Flory, de Ségur și Poujade. Rapoartele diplomatice ale acestor consuli, deși deosebite prin perspectiva diferită cu care autorii lor apreciază evenimentele, au totuși marele merit de a pune în lumină o serie de date și aspecte noi ale desfășurării revoluției românești, ale raportului de forțe și ciocnirilor de interese ale celor trei mari imperii vecine țărilor române care au înăbușit revoluția.

www.dacoromanica.ro

Pentru a exemplifica aceasta este suficient să amintim că nici un izvor sau studiu memorialistic ori documentar nu ne dă atîtea detalii pentru evenimentele întîmplate la București la 13 septembrie 1848 așa cum o fac rapoartele consulului Hory. În felul acesta, culegerea lui Titu Georgescu reușește să ne dea imaginea unor momente importante din istoria României prin prisma rapoartelor, scrisorilor, adreselor etc. întocmite de contemporanii acelor evenimente.

La sfîrșitul culegerii a fost adăugat un grupaj foto, alcătuit din facsimilele unor astfel de documente din arhivele franceze, care au fost selecționate și publicate în traducere în volum.

Întrucît multe dintre documentele diplomatice din culegere au mai fost publicate în colecțiile amintite (de exemplu raportul lui de Nion din 28 aprilie și al lui Hory din 24 iunie 1848, la p. 56—58 și 63 din culegere, se găsesc publicate în limba franceză în vol. I din colecția „Anul revoluționar 1848 în Principatele Române", p. 278—280, și, respectiv, 548—549, iar rapoartele lui de Ségur din 16, 19 și 22 ianuarie 1849 au fost publicate în volumul al XVIII-lea al colecției Hurmuzaki, p. 101—105 etc.), considerăm că ar fi fost necesar ca în prezenta culegere autorul să fi indicat acest lucru în notă pentru fiecare document. În felul acesta ar fi reieșit mai bine care dintre documente sînt publicate acum pentru prima dată, iar valoarea culegerii ar fi fost mai bine pusă în evidență.

Semnalăm de asemenea unele erori strecurate în text: la p. 13 anul 1848 este indicat în mod greșit în locul anului 1830 ca începutul dominației burgheziei financiare în Franța; la p. 176—177 Omer-pașa în loc de Esmer-pașa etc.

Totuși, așa cum remarcă pe bună dreptate Titu Georgescu, această lucrare poate constitui un început de bun augur pentru cercetarea și folosirea zecilor de volume cu documentele diplomatice privitoare la țara noastră aflate în arhivele străine. Este o sarcină care așteaptă pe istoricii noștri, reclamînd un susținut efort colectiv, dar care neîndoios va îmbogăți știința noastră istorică.

Valeriu Stan

CAROL GÖLLNER, *Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea.* Institutul de cercetări economice al Academiei, *Bibliotheca œconomica*, 10, Edit. Academiei R.S.R., București, 1969, 114 p.

În cadrul muncii de reconsiderare și de valorificare critică a patrimoniului cultural din trecutul țării noastre, Carol Göllner a publicat recent lucrarea cu titlul de mai sus, care este cea dintîi privind istoria gîndirii sociale și economice a sașilor.

Pînă acum istoria sașilor a fost investigată din punct de vedere istoric propriu-zis, politic, economic, literar, cultural sau bisericesc. Gîndirea economică a sașilor nu a fost studiată de nici un cercetător, deși ea a avut reprezentanți de seamă și a adus în discuție probleme esențiale. Faptul este explicabil prin aceea că studiul istoriei gîndirii economice constituie o preocupare nouă în cultura noastră, numărul lucrărilor din acest domeniu fiind încă redus.

Lucrarea nu are pretenția de a expune gîndirea economică a sașilor din Transilvania în mod exhaustiv, ci de a fi o introducere în problemele ei de bază și o prezentare sumară a principalilor gînditori economiști ai sașilor.

Metoda de prezentare folosită de autor corespunde deplin scopului urmărit, de a expune sumar, dar esențial, gîndirea economiștilor sași din secolul al XIX-lea. El face o prezentare a gîndirii economice atît pe autori, cît și pe probleme, cititorul fiind astfel inițiat în materia lucrării printr-o dublă perspectivă.

În introducere, autorul face o prezentare biobibliografică a principalilor gînditori economiști sași din secolul trecut: Stephan Ludwig Röth, Anton Kurz, Fr. Obert, Wilhelm Löw, Johann Gött, Johann Hintz, Peter Josef Frank și Carol Wolff, referindu-se în cursul textului și la alți economiști, ca Schuler-Libloy, O. F. Jikeli și alții.

În partea a doua, autorul face prezentarea gîndirii economice a sașilor din Transilvania. pe problemele ei esențiale: relațiile de producție în agricultură, promovarea

www.dacoromanica.ro

industriei, legăturile economice dintre Transilvania şi România, circulaţia bănească, creditul, mişcarea cooperatistă şi mijloacele de transport. În toate aceste probleme sînt puse în lumină poziţiile reacţionare şi, în antiteza lor, cele progresiste din epocă, cu privire la explicarea cauzelor rămînerii în urmă a economiei Transilvaniei şi la soluţiile propuse pentru dezvoltarea ei ascendentă.

În analiza relaţiilor agrare este subliniată exploatarea ţărănimii prin stoarcere de supramuncă, prin deposedarea de pămînt, impozite şi camătă pînă la 1848, iar după patentele din 1853 şi 1854 este relevat fenomenul emigraţiei ţăranilor fără pămînt sau săraciţi. Soluţiile preconizate de economiştii saşi pentru remedierea crizei din agricultură (St. L. Roth, J. Hintz, P. J. Frank) ca schimbarea sistemului trienal de cultură şi trecerea la cultura agricolă de mare productivitate, crearea învăţămîntului agricol, importul de maşini şi de vite de casă, comasarea şi îmbunătăţirea legislaţiei agrare, sînt calificate de autor ca reforme neesenţiale de tip burghez, fiindcă ele tindeau doar la ridicarea nivelului tehnic al agriculturii şi la consolidarea păturii ţăranilor mijlocaşi, fără să poată remedia starea gravă a ţăranilor, siliţi să emigreze din lipsă de pămînt. O altă limită a gînditorilor agrarieni saşi consta în aceea că ei considerau mizeria ţărănimii ca o cauză a crizei şi nu ca o consecinţă a sistemului relaţiilor agrare.

În capitolul foarte substanţial „Promovarea industriei" sînt prezentate, după economiştii saşi, cauzele care frînau dezvoltarea industrială a Transilvaniei. Acestea erau : regimul învechit şi retrograd al breslelor, politica Austriei de menţinere a Transilvaniei ca piaţă de desfacere a produselor ei industriale, lipsa unei pieţe interne dezvoltate şi lipsa mijloacelor de transport. În ceea ce priveşte soluţiile, autorul relevă caracterul lor contradictoriu : St. L. Roth credea încă în viabilitatea breslelor, A. Kurz propaga socialismul utopic al falansterelor, iar A. I. Hintz şi J. P. Frank propuneau soluţii moderne cu caracter utilitarist-tehnicist : descoperirea de noi zăcăminte de materii prime, transformarea manufacturilor în fabrici, dezvoltarea industriei chimice etc. În ceea ce priveşte pe muncitori se subliniază opiniile burgheze în favoarea lor prin ridicarea calificării lor profesionale şi prin crearea unui sistem de credit (Schulze-Delitsch) pentru evitarea proletarizării lor.

De un deosebit interes teoretic şi istoric sînt teoriile privitoare la liberul schimb şi la protecţionism, susţinute în legătură cu căile de dezvoltare economică a Transilvaniei. Confruntarea de idei între J. Hintz şi Schuler-Libloy, liber-schimbişti, şi J. P. Frank, protecţionist, relevă complexitatea problemei dezvoltării economice a Transilvaniei, care lupta împotriva pătrunderii capitalului din afară, mai ales austriac, avînd tendinţa de acaparare şi înfeudare.

Un alt aspect al economiei Transilvaniei care i-a preocupat pe gînditorii saşi a fost starea financiară şi sistemul de credit. Sînt relevate opiniile inegale ale lui St. L. Roth, care recomanda unei populaţii săracite cînd de inflaţie, cînd de deflaţie un regim de economii, dar se subliniază că acelaşi gînditor a formulat idei juste cu privire la relaţia muncă-marfă-bani.

În legătură cu lipsa de credit din Transilvania, specifică regimului feudal şi urmărilor lui, se relevă îndeosebi străduinţele teoretice şi practice ale lui Carol Wolff de a crea creditul cooperatist la sate după sistemul Raiffeisen.

În două capitole cu un bogat conţinut de idei sînt expuse părerile economiştilor saşi şi ale unor cercuri oficiale conducătoare asupra legăturilor economice dintre Transilvania şi România. Toţi economiştii saşi au considerat economia Transilvaniei şi a României ca complementare, relevîndu-se consecinţele nefaste ale nesocotirii acestei realităţi, printre altele, prin războiul vamal dintre Austria şi România dus între 1886 şi 1891. „România a fost şi este debuşeul firesc al industriei noastre", scria J. Hintz, cerînd reînnoirea convenţiei comerciale cu România şi încetarea războiului vamal.

Pe aceeaşi linie a sublinierii unităţii spaţiului economic carpato-dunărean, autorul relevă lupta de opinii în jurul joncţiunilor feroviare între Transilvania şi România. Se ştie că în epocă a fost o mare dispută asupra

www.dacoromanica.ro

punctelor unde să se facă aceste joncțiuni. Două teze s-au confruntat îndeosebi : asupra liniei Sibiu—Turnu-Roșu — Rîmnic, Pitești — București — Giurgiu și asupra liniei Oradea — Cluj — Brașov, Ploiești — București — Giurgiu, ambele avînd partizani și adversari pasionați atît în Transilvania, cît și în România. Joncțiunea pe la Turnu-Roșu a fost susținută mai ales de J. P. Frank, iar cea pe la Brașov de către A. Kurz, Hintz, Maager și alții. Ambele linii aveau ca scop un drum cît mai scurt spre Dunăre, care în acea epocă era artera comerțului european cu Răsăritul.

Lucrarea relevă inițiativele lui Carol Wolff pentru navigabilitatea Oltului cu scopul de a stabili o legătură comercială cît mai strînsă cu România, ca și eforturile făcute de el la sfîrșitul veacului trecut pentru construirea liniei Vinț — Sibiu — Turnu-Roșu și Sibiu — Cisnădie.

În cadrul problemelor ecoromice este abordată în treacăt și problema națională din Transilvania. „Antagonismul dintre cei avuți și cei nevoiași este agravat în Transilvania de contradicții naționale", scria Johann Hintz în 1880, referindu-se la asuprirea socială și națională din epoca dualistă, remarcînd că „lupta pentru avuție" este și o luptă de existență națională.

Începutul făcut de C. Göllner prin cercetarea gîndirii economice a sașilor din Transilvania ar putea fi, desigur, dus mai departe prin adîncirea problemelor atît de numeroase pe care lucrarea de față le-a putut abia schița. Astfel ar putea fi adîncite studiile asupra operci economiștilor semnalați în prezenta lucrare și asupra economiștilor pe care ea nu i-a putut cuprinde. O abordare cu caracter general a gîndirii economice a sașilor ar trebui să răspundă întrebării dacă această gîndire constituie o școală națională de gîndire cu preocupări și obiective comune sau este vorba numai de gînditori sași izolați, cu preocupări individuale. În legătură cu aceasta ar fi util să se studieze sistematic influența exercitată asupra gînditorilor sași de gîndirea economică străină, mai ales cea din Germania și din Austria. Ar fi de asemenea necesară stabilirea asemănărilor și deosebirilor dintre economiștii sași și români în diferitele probleme economice de epocă. În lucrarea de față sînt menționate unele puncte comune între economiștii sași și G. Barițiu, dar această cercetare se cere extinsă la un număr mai mare de gînditori români.

Bucur Țincu

* * * *Borsos Tamás, Vásárhelytől a Fényes Portáig* (De la Tîrgu-Mureș pînă la Înalta Poartă), Irodalmi Könyvkiadó, București, 1968, 486 p.

Cunoscutul specialist al istoriei literaturii maghiare vechi din Transilvania, cercetătorul László Kocziány din Tîrgu-Mureș, ne oferă în noua sa lucrare o frumoasă ediție a memoriilor și scrisorilor lui Tamás Borsos, unul dintre diplomații apreciați ai principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen. Lucrarea cuprinde scrierile lui Tamás Borsos începînd de la autobiografia lui din 1614, descrierea primei și celei de-a doua călătorii la Poartă din 1614, respectiv din 1618—1620, memoriile și scrisorile adresate principelui și altor demnitari din Transilvania scrise de la Constantinopol din anii 1618—1629 și testamentul lui din 1629, precum și memoriile redactate în 1630.

Într-o amplă introducere, László Kocziány prezintă viața și activitatea lui Tamás Borsos și face o serie de considerații utile despre valoarea literară și valoarea ca surse istorice a memoriilor și a scrisorilor.

Născut la 14 iunie 1566 în orașul Tîrgu Mureș dintr-o familie de orășeni înstăriți, Tamás Borsos devine în 1594 primarul orașului, funcție pe care o deține pînă în 1607. Atunci Tamás Borsos obține titlul de nobil, dar și după această dată apără și promovează interesele orașului său natal. Încă din 1598 participă la dietele Transilvaniei în calitate de reprezentant al Tîrgu-Mureșului. În cadrul dietei obține chiar o funcție de seamă.

Activitatea diplomatică desfășurată de Tamás Borsos începe într-o perioadă foarte

www.dacoromanica.ro

frămîntată a istoriei Transilvaniei. Gabriel Báthory prin strîngerea relaţiilor sale cu Ţara Românească şi cu Moldova, a provocat nemulţumiri şi frămîntări interne, iar pe plan politic a atras după sine acţiunea de înlocuire a lui din partea Porţii. Tocmai în aceea perioadă era Tamás Borsos reprezentantul Transilvaniei la Poartă, încercînd să apere cauza pierdută a lui Gabriel Báthory. Cu toate acestea, obţinînd firmanul de numire de la sultan, noul principe al Transilvaniei, Gabriel Bethlen, menţinea pe Tamás Borsos ca reprezentant al ţării la Constantinopol. El aprecia experienţa diplomatică a patricianului din Tîrgu-Mureş. Din 1614, de la misiunea încredinţată de Bethlen lui Borsos, datează prima relatare, primul jurnal al diplomatului în volumul editat. În 1615 Borsos este trimisul lui Bethlen la tratativele de la Nagyszombat, iar între 1618 şi 1620 îndeplineşte din nou funcţia de reprezentant al principelui Transilvaniei la Poartă. Era o perioadă foarte grea, cînd Poarta insista să fie predate de către Gabriel Bethlen cetăţile Ineu şi Lipova, iar principele Transilvaniei făcea tot ce-i stătea în putinţă de a tergiversa şi pînă la urmă de a refuza predarea cetăţilor pretinse. Totodată Borsos întreţine contacte strînse cu reprezentanţii domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti şi încearcă să sprijine interesele acestora în faţa Porţii, căci ei sînt aliaţii lui Gabriel Bethlen. Borsos joacă un anumit rol în politica externă a lui Bethlen dusă în 1624 la tratativele de după participarea la expediţie în cadrul războiului de 30 de ani. În sfîrşit, în anii 1626—1627, Borsos reprezintă din nou pe Gabriel Bethlen la Poartă. Un anumit rol politic a mai jucat Borsos în luptele pentru scaunul princiar după moartea lui Gabriel Bethlen şi în poltica externă a lui Gheorghe Rákóczi I pînă în 1634, cînd moare de ciumă.

Deşi autobiografia şi memoriul primei călătorii la Poartă nu s-a păstrat în prima lor redactare originală, fiind rescrise mai tîrziu de însăşi Tamás Borsos, ele prezintă totuşi un deosebit interes. Menţionăm că autobiografia şi memoriile despre călătoria la Constantinopol, alături de foarte bogatele informaţii privitoare la relaţiile dintre Transilvania şi Poartă, conţin ştiri valoroase despre evenimentele din Ţara Românească şi Moldova şi despre relaţiile dintre aceste ţări şi Poartă. Aflăm, de exemplu, ştiri cu privire la alungarea lui Alexandru Iliaş şi numirea lui Gavrilă Movilă şi alianţa dintre acesta şi Gabriel Bethlen. Borsos întreţine legături strînse şi colaborează cu solii şi cu reprezentanţii permanenţi ai lui Gavrilă Movilă la Poartă, Grama şi Costea Pitar. Informaţii puţin cunoscute ne oferă Borsos despre domnul Moldovei Gratiani şi relaţiile lui cu Poarta.

Borsos întreţinea relaţii strînse cu solii puterilor europene aflaţi la Constantinopol, cu ambasadorii englez, francez, olandez, veneţian etc. El obţine informaţii detaliate despre evenimentele din Europa, urmăreşte îndeaproape ştirile care ajung la Constantinopol cu privire la războiul de 30 de ani. Toate acestea sînt transmise de Borsos în scrisorile adresate principelui Transilvaniei.

În însemnările sale autobiografice, Borsos menţionează nu numai informaţii de importanţă locală, de viaţă cotidiană, ci şi ştiri despre evenimentele politice care jucau un rol important în destinul ţării. Astfel, printre acestea figurează o relatare destul de amplă despre intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, bătălia de la Şelimbăr, poziţia diferitelor pături faţă de acţiunea domnului muntean, uciderea lui Andrei Báthory etc.

Borsos relatează pe larg intrarea lui Radu-Vodă în 1611 în Transilvania şi luptele care au avut loc în urma acestei expediţii.

Un mare interes prezintă descrierile de călătorii din Transilvania la Poartă redactate de Tamás Borsos. Trecînd prin Ţara Românească, Borsos oferă o imagine scurtă, dar plină de interes, despre unele aspecte ale vieţii de aici. Astfel, în 1613, cînd ajunge la 27 aprilie la Tîrgovişte, Borsos relatează primirea oferită soliei transilvănene de către domn şi descrie oraşul. „Acest Tîrgovişte scrie el — este aşezat într-un loc foarte frumos, un rîu foarte frumos curge pe lîngă el, care aici este numit Ialomiţa. Spre sud se întind podgoriile mari şi frumoase de vii, unde se cultivă vinuri foarte bune. Este un oraş mare, are multe case..., este locuit de

www.dacoromanica.ro

mulţi negustori bogaţi". Tot aşa continuă Borsos descrierea pînă la Constantinopol. Şi mai amplă este descrierea itinerarului din 1618 făcut prin Ţara Românească de Borsos, cînd vorbeşte pe scurt şi despre trecerea sa prin Bucureşti.

Memoriile şi scrisorile redactate de Tamás Borsos în limba maghiară au fost pregătite pentru tipar de László Kócziány, folosindu-se de originale unde ele au putut fi depistate. Ediţia urmăreşte un scop dublu. Kócziány preferă însă să sublinieze mai ales latura literară a memoriilor lui Borsos şi mai puţin cea de izvor istoric. Cu toate acestea, notele bibliografice, indicele şi glosarul de cuvinte puţin cunoscute uşurează foarte mult folosirea publicaţiei. László Kócziány a făcut un lucru foarte util, adunînd toate scrierile lui Borsos într-un singur volum, şi Editura pentru literatură (redacţia în limba maghiară) inaugurează o serie extrem de necesară. Ar trebui ca operele principalilor cronicari transilvăneni să găsească loc în noua serie, pe care o dorim să fie cît mai rodnică şi mai bogată. Să nu uităm că, alături de valoarea lor literară, cronicile ungureşti din Transilvania medievală oferă ştiri nu numai despre istoria acestei ţări, ci conţin informaţii extrem de valoroase cu privire la istoria patriei în general. Realizat în condiţii tipografice destul de bune, ediţia îngrijită de László Kócziány sperăm că va fi urmată în curînd de alte publicaţii de cronici transilvănene. Totodată nădăjduim ca şi tirajele să fie corespunzătoare cerinţelor, căci memoriile lui Tamás Borsos s-au dovedit a fi prea puţine faţă de numărul mare de solicitanţi.

L. Demény

* * * *Зборник радова византолошког института* (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine), XI, Издавачка установа. Научно дело, Beograd, 1968, 277 p.

Acest al XI-lea volum din publicaţia iugoslavă intitulată *Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine*, care se editează la Belgrad, cuprinde 17 articole de dimensiuni diferite, dintre care 11 sînt redactate în limba sîrbo-croată cu rezumate în limbile franceză sau engleză, două se publică în limba rusă, trei în limba franceză, unul în limba engleză şi unul în limba germană. Figurează şi în acest volum numele unor valoroşi colaboratori străini, ca I. Duicev, V. Udalţova şi A. P. Kajdan.

Expunerea introductivă, intitulată *Aniversarea a 20 de ani de activitate a Institutului de studii bizantine* (p. 1—8), semnată de profesorul G. Ostrogorsky, relevă progresul studiilor bizantine realizat în Iugoslavia începînd din 1948. În revista „Studii", XXI (1968), nr.6, p. 1258—1260, au fost menţionate cele trei serii de publicaţii destinate cercetărilor de bizantinologie editate de Institutul de studii bizantine din Belgrad. G. Ostrogorsky, directorul acestui institut, reaminteşte cititorilor meritele principalilor bizantinişti iugoslavi: F. Barişici, B. Krekici, Ivanka Nikolaievici-Stoikovici, J. Ferluga, B. Feriancici, D. Bogdanovici şi R. Katicici. Dintre cei mai tineri sînt menţionaţi Liubomir Maksimovici, Miriana Jivoinovici şi Ninoslava Radoşcvici-Maksimovici.

Numeroşi savanţi străini au colaborat la publicaţiile institutului, încît caracterul de disciplină istorică universală al bizantinologiei se reflectă şi în larga cooperare internaţională pe care şi-au asigurat-o cercetătorii iugoslavi. Este relevată, de asemenea, colaborarea bizantiniştilor iugoslavi la principalele reviste de specialitate din străinătate.

Folosind inscripţii inedite şi unele urme ale arhitecturii vechi, Cyril Mango reexaminează rezultatele obţinute de istorici cu privire la *Biserica bizantină din Vize* (p. 9—13), demonstrînd că acest templu din Tracia Orientală, transformat în moschee după căderea Imperiului bizantin sub stăpînirea otomană, îşi are începuturile într-o construcţie monastică din secolul al X-lea. Autorul adaugă dovezilor sale opt planşe ilustrative.

În articolul intitulat *Cîteva reliefuri paleocreştine ale stilului geometric din Dalmaţia* (p. 15—28), Ivanka Nikolaievici pune în

www.dacoromanica.ro

lumină constatările sale referitoare la sculpturile Dalmaţiei, bizantine din secolul al VI-lea; autoarea găseşte că au existat ateliere de sculptură în stil geometric şi în regiunile din vecinătatea Dalmaţiei. În sprijinul argumentării sînt prezentate şase planşe.

Bizantinista sovietică E. V. Udalţova studiază *Concepţiile istoricului bizantin Teofilact Simocatta din secolul al VII-lea* (p. 29—45). Autoarea găseşte că acest cronicar nu a verificat în chip critic izvoarele istorice folosite, din care cauză scrierea sa se înfăţişează ca o ciudată împletire de fapte concrete, de raţionamente filozofice şi de povestiri despre diferite calamităţi şi miracole, atribuind o mare semnificaţie legendelor. Reamintim autoarei că N. Iorga făcuse aceeaşi constatare în 1925, afirmînd că Teofilact Simocatta a cules datele cronicii sale şi ştiinţa sa „din toate părţile" (*La littérature byzantine*, conferinţă ţinută la Universitatea din Geneva în 1925 şi publicată în culegerea sa *Études byzantines*, II, Bucarest, 1940, p. 74).

În articolul *Despre aristocratizarea societăţii bizantine în secolele VIII—XII* (p. 47—53), bizantinistul sovietic A. P. Kajdan pune în lumină importante informaţii istorice privitoare la stratificarea societăţii bizantine, conchizînd că în secolele XI—XII s-a dezvoltat o puternică aristocraţie cu caracter ereditar. Expunerea intitulată *Bizanţul şi formarea primelor state ale slavilor de sud* (p. 55—66), semnată de Jadran Ferluga, cuprinde interpretări noi cu privire la influenţa Bizanţului asupra constituirii primelor formaţiuni statale ale slavilor din Peninsula Balcanică. Autorul găseşte că această influenţă, minimă în secolele VI—VII, nu a devenit activă decît începînd din secolul al IX-lea.

Cercetînd arhivele, Nada Klaici respinge teza potrivit căreia ar fi existat menţiuni despre *Tribuni şi consuli în documentele din Zara în secolele X—XI* (p. 67—92) şi dovedeşte că aceşti funcţionari figurează în actele autentice ale oraşelor din Dalmaţia abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Jovanka Maksimovici examinează *Tradiţia bizantină şi sculptura romană de pe litoralul Adriaticii* (p. 93—98) pe baza unor monumente din secolele XIII—XIV, ilustrate prin 12 planşe.

Articolul intitulat *Compoziţiile istorice în pictura sîrbă din evul mediu şi paralelele lor literare* (p. 99—127), semnat de Vojlav Djuridj, reprezintă ultima parte din studiul apărut fragmentat din voumele VIII, X şi XI din această culegere. Autorul constată că pictorii sîrbi se inspirau din textele literare şi din naraţiunile care circulau în timpul lor; un număr de 19 planşe ilustrează documentarea autorului.

R. Novakovici propune interpretări noi cu privire la *Data şi cauzele abdicării lui Nemania* (p. 129—139), susţinînd că ţarul a renunţat la tron în favoarea fiului său Ştefan spre finele anului 1195 sau la începutul anului 1196; abdicarea a fost urmarea presiunilor exercitate asupra lui Nemania de către împăratul bizantin Alexios III Angelos, care dorea să pună pe tronul Serbiei pe propriul său ginere Ştefan.

Foarte consistent este studiul intitulat *Sebasostocratorii în Bizanţ* (p. 141—192), semnat de B. Feriancici. Utilizînd izvoarele bizantine şi cercetările istoricilor, autorul clarifică evoluţia titlului de sebastocrator de la finele secolului al XI-lea pînă la mijlocul secolului al XV-lea. La început, titlul a fost conferit fraţilor şi fiilor împăratului bizantin, apoi treptat semnificaţia sa a scăzut, încît sub dinastia Paleologilor apar în documente sebastocratori din rîndurile seniorilor feudali. Studiind *Războiul dintre Dubrovnik şi Serbia din anii 1327—1328* (p. 193—204), Barişa Krekici foloseşte o documentare nouă pentru a demonstra începuturile şi desfăşurarea acestui război, determinat de conflicte economice.

Profesorul G. Ostrogorsky examinează *Hrisovul despotului Ioan Orsini pentru mănăstirea din Lykusada* (p. 205—213), stabilind că acest act a fost dat în 1330 pentru a scuti mănăstirea de unele dări şi prestaţii. În articolul său *Eparhul Mihail Monomahul* (p. 215—234), Franio Barişici identifică datele funcţiei demnitarului bizantin, stabilind că acesta a fost prefect al Tesaliei în anii 1328—1342 şi că a decedat în 1346.

În articolul intitulat *Un fragment din „Notitiae Episcopatuum Russiae"* (p. 235—240), medievistul bulgar Ivan Duicev iden-

www.dacoromanica.ro

tifică acest document ca fiind scris de Isidor, mitropolitul Kievului, la finele secolului al XIV-lea sau la începutul secolului al XV-lea. Figurează în acest document 18 denumiri ale scaunelor episcopale din Rusia. Izvorul este valoros pentru studiul istoric al organizării bisericii din Rusia. Miriana Jivoinovici studiază *Întreținerea monastică în Bizanț și în Serbia medievală* (p. 241—270), constatînd că subzistența călugărilor în mănăstiri se asigura prin contribuția lor prealabilă și că în documentele sîrbești contribuția se numea „mertic". Culegerea se încheie cu articolul *Contribuție la studiul organizării administrative din Trapezunt* (p. 271—277), semnat de L. Maksimovici, care examinează unele particularități ale regimului administrativ bizantin de la finele secolului al XIV-lea.

★

Și acest al XI-lea volum al culegerii editate de Institutul de studii bizantine din Belgrad oferă contribuții originale menite să promoveze studiul istoriei și al culturii Bizanțului. Activitatea științifică a bizantiniștilor iugoslavi continuă să se desfășoare într-un remarcabil spirit de cooperare internațională.

Gheorghe Cronț

* * * *Polska służba dyplomatyczna XVI—XVIII wieku.* Studia pod redakcj Zb. Wójcika (Serviciul dimplomatic polon din secolele XVI—XVIII. Studii sub redacția lui Zb. Wójcik), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varșovia, 1966, 487 p.

Este vorba de o lucrare colectivă, prima prezentare științifică a diplomației polone din perioada citată. Cronologic, lucrarea cuprinde epoca începînd cu anul 1506, de cînd s-au conturat formele moderne ale acestei diplomații, și pînă în anul 1764.

Primul capitol se ocupă de serviciul diplomatic polon dintre 1506 și 1530 și este scris de A. Wyczański, inițiatorul acestei opere. Autorul arată că acest serviciu nu era pe atunci o instituție separată sau autonomă, ci unul dintre principalele instrumente folosite în activitatea internațională și în politica externă. Conducătorul acestei politici era, în principiu, regele. Dar acesta trebuia formal să ceară în problemele mai importante părerea consiliului regal, adică a senatului, iar în conducerea ca atare era ajutat de funcționarii cancelariei sale, cancelarul și vicecancelarul. Senatul nu era o instituție care funcționa permanent pe lîngă rege. El număra atunci vreo 60 de membri, laici și ecleziastici și se aduna rar, numai cu ocazia convocării Seimului. Atunci discuta asupra problemelor de politică externă în așa-numitul consiliu secret. De pregătirea și de trimiterea solilor în străinătate se ocupau cancelarul și vicecancelarul. Textele instrucțiunilor pentru soli erau scrise de secretarii cancelariei regale, care aveau un rol activ și important, mai ales cei ce îndeplineau funcția de așa-numiți mari secretari. Situația politică europeană era cunoscută din informațiile furnizate de solii polonezi, de negustori, de casele bancare și comerciale europene (de pildă Fugger) și de diferite personalități străine. În timp de pace și prietenie cu Moldova, domnul acesteia trimitea în Polonia știri despre evenimentele din Turcia și de la tătari. Știri concrete despre acțiuni politice sau militare le furnizau spionii. De pildă, în 1531, înainte de lupta de la Obertyn, în Moldova activa un spion polon, un oarecare Dumitru, care primea pentru aceasta importanta sumă de 40 de florini. Spioni la granița Moldovei întreținea și castelanul Cameniței, pentru care se cheltuia suma de 50 de florini.

Fiecare diplomat care pleca în misiune în străinătate era înzestrat cu documentația corespunzătoare. Documentul principal erau instrucțiunile. Acestea se treceau în condicile soliilor, adică în așa-numitele *Libri legationum*, care se păstrează pînă astăzi în Arhivele centrale de acte vechi din Varșovia. În aceste condici sînt trecute și instrucțiunile date frecventelor solii în Moldova. Instrucțiunile erau redactate, de regulă, în latinește, uneori însă și în polona. Cheltuielile serviciului diplo-

www.dacoromanica.ro

matic erau destul de mari, ele ocupînd în vistieria statului locul al doilea după cele ale armatei. Regele își alegea diplomații din diferite medii : poloni și străini, mari demnitari, dar și curteni mai modești, secretari, starosti etc. Principala bază pentru recrutarea cadrelor diplomatice o formau însă membrii senatului. Printre cei ce au îndeplinit în această perioadă misiuni diplomatice frecvente în străinătate se numără Jerzy Krupski, castelan de Belsk, apoi de Liov, care în anii 1511—1523 a fost trimis de șase ori în solie în Moldova și o dată în Turcia. Cel ce s-a ocupat însă exclusiv de contactele cu Moldova a fost Stan Chodecki, mareșal al Coroanei și staroste general al Rusiei. Între 1506 și 1530 diplomații poloni au încheiat peste 20 de tratate internaționale, printre care și cîteva cu Moldova. În secolul al XVI-lea nu se poate vorbi încă despre funcția diplomatică ca profesiune.

În capitolul al doilea, R. Żelewski analizează organizarea serviciului diplomatic polon sub Sigismund August. Autorul pomenește, printre altele, de solia din 1568 a lui T. Zborowski la turci. La întoarcerea sa prin Moldova, el a aflat de moartea lui Al. Lăpușneanu, dar pînă să-i parvină răspunsul regelui la cererea sa de a i se arăta cum să procedeze în legătură cu ocuparea tronului vacant, Poarta a și așezat în el pe Bogdan Lăpușneanu.

Stan. Grzybowski se ocupă în capitolul al treilea de acest serviciu în anii 1573—1605. El arată că în această perioadă controlul asupra diplomației și politicii externe îl ia asupra sa senatul, mai ales în perioadele de vacanță la tron. De pildă, voievodul Moldovei și-a adresat în 1577 corespondența sa dimplomatică voievodului Podoliei. Printre conducătorii politicii externe apare în acest timp marele hatman. Începuturile atribuțiilor diplomatice ale hatmanilor datează din timpul lui J. Zamoyski, care a concentrat în același timp în mîinile sale și funcția de cancelar, și pe cea de mare hatman.

În relațiile cu Moldova și cu tătarii s-a folosit mai ales limba polonă, mai rar în corespondența cu românii limba latină. Dificultăți mari au întîmpinat soliile polone în drumul spre Stambul. Deosebit de prețioasă a fost în această privință mediația românească. Acorduri speciale reglementau obligațiile domnului Moldovei în privința conducerii prin țara sa a solilor poloni și turci, intermediul acestuia în relațiile diplomatice polono-turcești și expediția corespondenței diplomatice, pe care frecvent o aduceau în Polonia slujbașii și curtenii săi. Însuși domnul moldovean trimitea scrisorile sale la rege printr-un curier special, care aducea cu acea ocazie în Polonia și poșta diplomatică polonă. Uneori asemenea trimiși îl căutau pe rege prin toată Polonia, ca, de pildă, curierul domnesc care în 1577 a plecat după Șt. Bathory pînă la Wrocław. Alteori ei dădeau scrisorile în mîna celui mai apropiat voievod polon. Că asemenea corespondență, adresată de domnul Moldovei voievodului polon din apropierea frontierei, era considerată și ea drept corespondență diplomatică, privind întregul stat, o dovedește nu numai conținutul ei, ci și faptul că ea era îndrumată ulterior cancelariei regale și trecută în *Libri legationum*. Moldova, ca stat vasal Poloniei și Turciei, forma obiectul tratativelor diplomatice polono-otomane. Ea era obligată să aducă servicii diplomatice acestor state, în același timp însă trimitea în Polonia misiuni diplomatice independente.

În capitolul al patrulea, Wł. Czapliński prezintă diplomația polonă din anii 1605—1648, iar în capitolul al cincilea Zb. Wójcik se ocupă de organizarea serviciului diplomatic polon în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Autorul insistă, printre altele, asupra rolului din ce în ce mai mare pe care l-au jucat hatmanii în politica externă a Poloniei din acel timp. Aceștia erau autorizați să întrețină contacte diplomatice cu Turcia, Crimeea, Moldova și Țara Românească. Aceste atribuții mergeau atît de departe, încît hatmanii au efectuat un fel de control asupra tuturor solilor îndreptate către aceste țări, cu excepția doar a solilor mari. Diplomații care se îndreptau spre sud-est aveau obligația să treacă mai întîi pe la marele hatman spre a-l informa asupra sarcinii lor și a primi eventualele sale ordine. Limba polonă a continuat să fie folosită în relațiile diplomatice cu Rusia, dar mai ales cu Crimeea, cazacii de la Praguri, Moldova și Țara Româ-

www.dacoromanica.ro

nească. În această perioadă, hatmanii polonі îşi trimiteau solii proprii în ţările din sud-estul european. Atribuţiile trimişilor hătmăneşti erau identice cu cele ale solilor regali, pentru motivul că hatmanilor li se încredinţase misiunea de a colabora cu regele la conducerea republicii nobiliare.

În ultimul capitol, J. Gierowski şi J. Leszczyński studiază diplomaţia polonă din timpul uniunii personale polono-saxone. Ei arată că în timpul războiului nordic (1700—1721) atribuţiile hatmanilor polonі în domeniul politicii externe au crescut la dimensiuni neîntîlnite pînă atunci. Din cauza absenţelor îndelungate ale regelui, din pricina crizei monarhice şi a împărţirii puterii între două persoane, a fost nevoie ca hatmanii nu numai să continue să întreţină contacte diplomatice cu Turcia. Crimeea, Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, ci să intre în relaţii directe chiar cu Rusia.

Lucrarea prezentată foloseşte o bogată documentaţie de arhivă. Ea se recomandă cercetătorilor români ca un material deosebit de interesant pentru studiul istoriei diplomaţiei sud-est europene.

Ilie Corfus

LÉOPOLD GENICOT, *Le XIIIe siècle européen*, Presses Universitaires de France, (Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes, 18), Paris, 1968, 410 p.

Lucrarea istoricului belgian Léopold Genicot consacrată secolului al XIII-lea european priveşte în realitate, în pofida titlului, numai o parte a Europei. De altfel, intenţia autorului a şi fost de a înfăţişa o sinteză asupra secolului al XIII-lea în Occident, un Occident ale cărui limite depăşesc însă cu mult pe cele geografice propriu-zise ale Europei apusene. Din punctul de vedere al autorului, oglindit pe întregul parcurs al cărţii prin materialul expus şi prin formulări precis exprimate, Occidentul reprezintă „o comunitate de interese, spirituală şi de credinţă". Graniţele sale sînt delimitate, în ultimă instanţă, în funcţie de criteriul religios, Occidentul fiind „o comunitate ale cărui hotare se confundă cu cele ale catolicismului roman", catolicism care „a fost totdeauna piatra unghiulară a Occidentului (p. 194, 285). Drept urmare, potrivit delimitării autorului, Occidentul ar fi cuprins în secolul al XIII-lea Peninsula Iberică, Franţa, Anglia, Italia, Germania, ţările scandinave şi baltice, Polonia, Cehia, Ungaria. Aşadar, „de la Cracovia sau Oslo la Londra sau Toledo sau Milano, structuri şi atitudini, probleme şi soluţii s-au uniformizat mai mult sau mai puţin. Peste tot s-a impus aceeaşi civilizaţie" (p. 299). Europa sud-estică şi răsăriteană ar face implicit parte, împreună cu Asia şi cu Africa, din „restul lumii", cu care Occidentul intra în contact prin „cuceriri, comptoare, cruciade şi misiuni" (p. 287).

În funcţie de această delimitare, de altfel curentă istoriografiei occidentale, referirile privind teritoriul României lipsesc complet.

Ca limite cronologice, secolul al XIII-lea reprezintă în istoria Europei, îndeosebi occidentale, o perioadă de apogeu al feudalismului dezvoltat, manifestat în toate domeniile de activitate social-economică, politică sau spirituală şi deci justificat de a fi tratat separat.

★

Prima parte a lucrării lui L. Genicot este consacrată „Orientării bibliografice" (p. 7—45), cu referiri la ţările care intră în componenţa unui Occident delimitat după criteriile amintite.

Principalele capitole ale lucrării cuprinse, potrivit sistemului colecţiei, în partea a doua (p. 47—308), înfăţişează trăsăturile caracteristice ale secolului al XIII-lea.

Capitolul I, „Oamenii" (p. 49—60), prezintă evoluţia demografică a Europei occidentale, creşterea cea mai accentuată situîndu-se între 1150 şi 1250 (p. 52), şi implicaţiile sale social-economice, îndeosebi viguroasa mişcare de colonizare internă.

În capitolul II, „Familia" (p. 61—70), se constată încheierea procesului de înlocuire

www.dacoromanica.ro

a comunității familiale, formată din 2—3 generații sau rude, de către gospodăria conjugală, alcătuită din soți și copii. Autorul consideră că o gospodărie numără, în medie, 3,5 membri, constatînd totuși că studiile mai recente tind să urce această medie.

Capitolul III, „Cadrul local. Satul, parohia, senioria" (p. 71—108), cuprinde analiza cadrului respectiv, social-economic, religios și instituțional, în care își desfășoară viața lumea rurală. Ca populație, autorul consideră că marea majoritate a satelor din Occident avea sub 300 de locuitori; pentru satul polon din secolul al XIV-lea, numărul este estimat, după studii poloneze recente, între 90 și 110 locuitori (p. 83). Utile pentru cunoașterea stratificării sociale a satului sînt statisticile privitoare la suprafețele de pămînt deținute de gospodăria țărănească (p. 88).

Capitolul IV, „Regiuni și orașe" (p. 109—138), înfățișează dezvoltarea urbană a Europei occidentale în secolul al XIII-lea, depășindu-se însă uneori limitele acestui veac. Deși geneza orașului medieval este explicată prin factori multipli, de natură economică, politică, militară, religioasă, se remarcă însemnătatea atribuită meșteșugurilor și negoțului în renașterea urbană din secolele XI—XII. Un spațiu întins este acordat tipurilor de autonomie municipală, stratificării și luptelor sociale din orașul medieval.

Capitolul V, „State și națiuni" (p. 139—193), este consacrat transformărilor politice petrecute în cursul secolului al XIII-lea: închegarea statelor centralizate, declinul imperiului și apogeul papalității. Analizînd raporturile monarhiei cu celelalte pături sociale în țările în care a avut loc procesul de întărire a puterii centrale, ca în Franța, Anglia sau Spania, autorul arată că regalitatea a dus la supunere nobilimea profitînd de discensiunile din interiorul nobilimii și aliindu-se cu orașele. Marii nobilimi i s-au redus sau anulat privilegiile imuniste militare sau judiciare, dar ea și-a păstrat domeniile și situația socială privilegiată sau a obținut însemnate funcții și favoruri la curtea regelui (p. 150—151). În schimb, în Germania, țară tipică a fărîmițării feudale, împăratul a confirmat sau a acordat principilor germani întinse privilegii și „a sacrificat pentru ei orașele, care i-ar fi putut fi și ar fi trebuit să-i fie cel mai bun sprijin" (p. 159). Paralel cu evoluția politică a principalelor state europene este înfățișată succint și evoluția instituțiilor și a ideologiei politice.

Capitolul VI, „O comunitate de interese, spirituală și de credință — Occidentul" (p. 194—286), cuprinde o privire de ansamblu asupra factorilor care, potrivit concepției autorului, reprezintă elementele constitutive ale unității apusene, și anume: „Studiul marelui comerț, al curentelor științifice, al creațiilor literare și artistice, al structurilor bisericii și al întrupării doctrinei sale îngăduie să se stabilească bazele și întinderea acestei unități a Occidentului" (p. 194), în consecință o unitate realizată economic prin marele comerț internațional, cultural prin opere scrise în marea lor majoritate în limba latină și religios prin catolicism, factori ale căror centre de iradiere se află, în principal, în țările din Apusul Europei.

Capitolul VII, „Restul lumii. Cuceriri, comptoare, cruciade, misiuni" (p. 286—298), înfățișează contactele comerciale, politice și religioase ale Occidentului cu partea sud-estică și răsăriteană a Europei.

Un capitol de bilanț, „Secolul al XIII-lea occidental" (p. 299—308), reia sub formă de concluzii ideea de bază a unui Occident a cărui civilizație unitară își are fundamentul în biserica catolică.

Partea a treia, „Probleme" (p. 309—387), cuprinde stadiul actual al cunoștințelor și punctelor de vedere asupra secolului al XIII-lea, grupate în șapte capitole, care, în ansamblu, corespund tematic capitolelor din partea a doua. O discuție purtată, în marea majoritate a cazurilor, cu referire la stadiul actual al evoluției istoriografiei vest-europene, dar și cu referire la istoriografia marxistă din Occident sau din țările socialiste, despre care se constată că „a atras în chip fericit atenția asupra soartei și acțiunii maselor, ca și asupra unor mobiluri ale claselor superioare și că a adus astfel elemente valoroase în soluționarea unor probleme foarte diverse" (p. 319).

www.dacoromanica.ro

Un grafic şi 11 hărţi tematice, precum şi un indice general (p. 389—404), completează lucrarea bine documentată, interesantă şi utilă a lui Léopold Genicot.

Radu Manolescu

LACEY BALDWIN SMITH, *This Realm of England. 1399 to 1688*, D. C. Heath and Company, Boston, 1966, 312 p.

Cartea este al doilea volum din recenta sinteză a istoriei Angliei. Lucrare de sine stătătoare, cartea lui L. B. Smith acoperă aproape trei secole, care au văzut o serie de evenimente istorice capitale ce au marcat în mod profund viaţa societăţii britanice. Dar, în afară de evenimentele politice propriu-zise, perioada tratată de autor se caracterizează şi prin desfăşurarea unor procese social-economice, de durată mai mare sau mai mică, ce au constituit premisele istorice necesare pentru ca Anglia să devină în secolul al XIX-lea ţara capitalismului clasic.

Perioada tratată de L. B. Smith debutează printr-o mare criză social-economică şi politică, ce s-a întins pe mai multe decenii pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Declinul demografic, situaţia economică precară, tulburările sociale, incapacitatea monarhiei şi a instituţiilor ei de a face faţă împrejurărilor sînt factorii ce caracterizează aceste decenii „întunecate" din viaţa societăţii engleze. Războiul celor două roze este de altfel corolarul normal al acestei lungi perioade de criză.

Spre finele secolului al XV-lea, încetarea luptelor interne dintre grupările aristocratice rivale şi instaurarea dinastiei Tudorilor au marcat începutul unei redresări politice-economice, care a continuat în tot secolul al XVI-lea. Extinderea creşterii oilor, cantităţile tot mai mari de lînă obţinute, dezvoltarea industriei postavului şi progresele rapide înregistrate în activitatea de prelucrare a lînii au făcut din Anglia un concurent de temut pentru oraşele flamande. Desigur, aşa cum o remarcă şi autorul, perioada n-a fost lipsită de frămîntări sociale profunde, izvorîte îndeosebi din situaţia grea a ţărănimii, izgonită de pe vechile pămînturi pe care le muncea din vechime, pămînturi devenite acum imense terenuri de păşunat pentru turmele de oi producătoare a mari cantităţi de lînă. Pe acest fond social-economic a avut loc introducerea Reformei, cu marile ei transformări în structurile proprietăţii funciare engleze. Marile domenii ale bisericii, devenită anglicană din catolică, au fost expropriate, încăpînd apoi în mare parte pe mîinile celor interesaţi în dezvoltarea industriei postavului. Interesele categoriilor sociale ajunse în fruntea ierarhiei au fost foarte bine reprezentate de monarhia elisabetană. Sprijinirea răscoalei antispaniole din Ţările de Jos, zdrobirea încercării lui Filip al II-lea de a-şi asigura o poziţie politică hegemonică în Europa de apus (înfrîngerea Invincibilei Armande) au constituit principalele acţiuni de forţă prin care Anglia elisabetană ieşea din izolarea ei şi începea să se orienteze din ce în ce mai mult spre mare.

Dar evoluţia începută în timpul dinastiei Tudorilor nu s-a oprit o dată cu dispariţia Elisabetei I. Peste o treime din carte este consacrată de autor celor şase decenii în timpul cărora s-a desfăşurat procesul de trecere de la Anglia feudală la Anglia capitalistă. Domnia lui Carol I Stuart, conflictul acestuia cu parlamentul, începutul şi desfăşurarea războiului civil, noile elemente social-politice care au apărut în timpul revoluţiei conduse de Cromwel (independenţii, levellerii) sînt aspectele cercetate cu precădere de L. B. Smith.

În ultimele capitole, autorul se ocupă de urmările revoluţiei. Pe plan intern, după forma republicană a urmat restaurarea Stuarţilor, care oglindea preferinţa noii aristocraţii şi a marii burghezii pentru forma de stat monarhică, apreciată ca mai aptă să apere interesele economice şi politice ale acestor clase. L. B. Smith consideră că în timpul domniei ultimilor doi Stuarţi s-a instaurat în Anglia un regim „oligarhic"; titlul de

www.dacoromanica.ro

capitol „Triumful oligarhilor" este semnificativ în această privință. Oligarhia formată din aristocrație și marea burghezie, va domina viața publică a Angliei timp de aproape un secol și jumătate.

Autorul ne mai arată apoi că această oligarhie, consolidată datorită restaurației, va trece la o politică externă activă, axată îndeosebi pe expansiunea maritimă. De altfel bazele expansiunii maritime fuseseră puse de Cromwell prin cunoscutul „Act de navigație" și prin războaiele purtate împotriva traficului maritim olandez. De la o politică maritimă defensivă, care a caracterizat Anglia la finele secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, se trece după 1650 la o politică maritimă eminamente ofensivă, care va fi urmată cu stăruință timp de un secol și jumătate și care va aduce Angliei marele imperiu colonial de mai tîrziu.

În volumul al treilea al seriei, William B. Willcox se va ocupa tocmai de modul în care a fost făurit imperiul colonial, care va dura pînă după al doilea război mondial.

S. Columbeanu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE*

INSTRUMENTE DE LUCRU

* * * *Bibliografie československé historie za rok 1964*, Sestavili Věroslav Myška, Lumír, Nesvadbik, Anna Škorupová, Praha, (Academia), 1968, 440 p.
Literatura istorică apărută în Cehoslovacia în 1964.

★

* * * *Bibliografia storica nazionale*, XXVIII (1966), Bari, Laterza e Figli, 1968, XXVIII + 316 p.

Prezentare sistematică a publicațiilor de specialitate italiene și a celor străine referitoare la istoria Italiei, anuarul cuprinde și lucrări despre țara noastră apărute în limba italiană.

★

CASTELLAN, GEORGES, *Comment développer les recherches françaises sur l'histoire de l'Europe orientale*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XV (1968), p, 367—376.

Indicații metodologice referitoare la cercetarea istoriei popoarelor din centrul și sud-estul Europei. Se dau informații în ceea ce privește organizarea cercetării științifice din țările socialiste, rolul și organizarea academiilor și a institutelor de cercetări, posibilitățile de documentare etc. Este amintită Academia R. S. România și Institutul de cercetări sud-est europene din București. Se face de asemenea o periodizare a istoriografiei românești.

★

ENGELS, ODILO, *Zur Historiographie des Deutschen Ordens im Mittelalter*, în „Archiv für Kulturgeschichte", XLVIII (1966), p. 336—363.

★

* * * *История средних веков. Библиографический указатель. Т. I. Литература, изданная в СССР в 1918—1957 гг. Под ред. К.* Р. Симонова и Э, А. Нерсесовой, Moscova, 1968,
Bibliografia literaturii referitoare la istoria evului mediu, editată în U.R.S.S. între 1918 și 1957.

---

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de A. Armbruster, A. Lazea, D. A. Lăzărescu, Ș. Papacostea și Ș. Rădulescu-Zoner.

www.dacoromanica.ro

KANDEL, B. L., *История зарубежных стран. Библиография русских библиографий, опубликованных с 1857 по 1965 год*, Moscova, 1966,

(Bibliografia bibliografiilor ruse publicate între 1857 şi 1965, cuprinzînd lucrările referitoare la istoria universală).

★

JOACHIM, KIRCHNER, *Bibliographie der Zeitschriften des deutschen Sprachgebietes bis 1900.* Bd. I 1670—1870, Lieferung I—III, Stuttgart, Hiersemann, 1966—1967.

★

LANGER, HERBERT, *Neue Forschungen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", XVI (1968), 7, p. 931—950.

Studiu bibliografic dedicat ultimelor cercetări asupra războiului de 30 de ani, în care a fost antrenată şi Transilvania.

★

* * * *Октябрь и революционное движение в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (1917—1923 гг.), Указатель литературы, 1945—1965 гг.* Moscova, 1968.

Bibliografia lucrărilor referitoare la influenţa Revoluţiei din Octombrie asupra mişcării revoluţionare din Europa centrală şi sud-estică, apărute în U.R.S.S. între 1945 şi 1965.

★

SPIVAKOVSKI, E. S., *Великий Октябрь и Румыния (Вопросы истории советско-румынских революционных связей в современной литературе)*, în *„История СССР"*, 1968, nr. 6, p. 167—179.

Analiza istoriografică a lucrărilor referitoare la legăturile revoluţionare româno-sovietice (mai ales ecoul Revoluţiei din Octombrie în România, solidaritatea internaţională a oamenilor muncii români cu revoluţia proletară rusă; influenţa Revoluţiei din Octombrie asupra mişcării socialiste din România), apărute în România şi U.R.S.S. în perioada 1957—1967.

ISTORIE MEDIEVALĂ

NOVOSELŢEV, A. P., PAŞUTO, V. T., *Внешняя торговля Древней Руси (до середины XIII в)*, în „История СССР", 1967, nr. 3, p. 81—108.

Autorii sintetizează informaţiile din diferite izvoare referitoare la comerţul exterior al Rusiei vechi în secolele X—XIII.

★

KARGALOV, V. V., *Монголо-татарское нашествие на Русь XIII в*, Moscova, 1966, 135 p.

Autorul sintetizează rezultatele cercetărilor asupra invaziei mongole în Rusia în secolul al XIII-lea.

★

TIHOMIROV, M. N., *Средневековая Россия на международных путях (XIV—XVвв.)*, Moscova, 1966, 174 p.

Cunoscutul specialist sovietic prezintă comerţul exterior al Rusiei şi locul Rusiei în circuitul comerţului internaţional în secolele XIV—XV.

www.dacoromanica.ro

SCIAMBRA, MATTEO; VALENTINI, GIUSEPPE; PARRINO, IGNAZIO, *Il „Liber Brevium" di Callisto III. La crociata, l'Albania e Skanderbeg*, Centro Internazionale di Studi Albanesi, Palermo, 1968, 227p.

„Brevetele" lui Calixt al III-lea, publicate în acest volum pentru prima oară, se ocupă aproape exclusiv de cruciata antiotomană. După 1453 papa s-a străduit să încheie o coaliție europeană împotriva Imperiului otoman, încurajat de succesele lui Iancu de Hunedoara și ale lui Skanderbeg.

Lucrarea este un indispensabil instrument de lucru pentru cel ce se ocupă de politica europeană antiotomană din epoca lui Iancu de Hunedoara și a lui Skanderbeg.

★

HAVLÍK, LUBOMIR E., *České a jihoslovanské země ve středověku*, (K vztahum mezi Čechami, Maravou a Chorvaty, Slovinci, Srby i Makedonci do konce 15. století) (Țeritoriile cehe și iugoslave în evul mediu), în „Československo a Juhoslávia", Vydavatelstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1968, p. 37—63.

Legăturile între cehi, moravi, croați, sîrbi și macedoneni pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea. Studiul cuprinde și unele referiri la Țara Românească și la Moldova.

★

PRODAN, DAVID, *Példak a jobbágyok elzálogositására, cseréjére, adásvételére a XVI. századi Erdélyben* (Exemple de zălogire, de schimb și de vînzare de iobagi în Transilvania veacului al XVI-lea) în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae", series historica, VI, 1967, p. 3-13.

Exemplele oferite de autor în studiul său relevă condițiile în care s-au desfășurat aceste tranzacții pe marile proprietăți din Transilvania veacului al XVI-lea.

★

* * * *Polonica. XVI do XVII wieku. Nie znane Bibliographii Estreichera ze zbiorów biblioteki Gdánskiek* (Documente poloneze din secolele XVI—XVII. Adaos la bibliografia lui Estreicher, provenind din biblioteca din Gdańsk), Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk, 1968, 122 p.

Inventar a 203 imprimate păstrate la Gdańsk, în Bibliotheca Senatus Gedanesis, întemeiată în 1596. Lucrarea constituie un supliment la „Bibliografia poloną" a lui Estreicher.

★

GALAKTIONOV, I. V., *Письма А. Л. Ордын-Нащёкина Ф. И. Шереметьеву*, în „*Советское славяноведение*", 1968, nr. 2, p. 76—83.

Scrisorile diplomatului rus A. L. Ordîn-Nașciokin către F. I. Șeremetev din anii 1642—1643, privind călătoria lui în Moldova, relațiile Rusiei cu Polonia și situația internă și externă a Imperiului otoman.

★

SZÉKELY, GYÖRGY, *Décadence du pouvoir ottoman et les deux Miklós Zrinyi*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös noninatae", Sectio historica, IX, 1967, p. 31—59.

Considerații generale privind poziția internațională a celor trei țări române în perioada decăderii puterii otomane (după moartea lui Soliman al II-lea pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea).

www.dacoromanica.ro

HUBER, NORBERT, *Österreich und der Heilige Stuhl vom Ende des Spanischen Erbfolgekrieges bis zum Tode Papst Klemens' XI. (1714—1721)*, Hermann Böhlaus Nachf., Wien, 1967, 216 p. (Archiv für österreichische Geschichte, 126. Band).

Atitudinea curiei papale față de războiul austro-turc și ocuparea Banatului și Olteniei.

★

BERNARD, PAUL, P., *Joseph II*, Twayne Publishers, New York, 1968, 155 p.

Amănunte privind călătoriile împăratului prin Transilvania și Banat, precum și evoluția concepțiilor sale reformatoare.

★

IMREH ISTVAN, *A iobbágyi munkaerö felhasználása a Toldalagi birtokon (1789—1792)* (Folosirea muncii servile pe domeniul familiei Toldalagi, 1789—1792), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae", series historica, VI, 1969, p. 71—100.

Articolul își propune să clarifice raportul dintre munca servilă și cea salariată pe unul dintre marile domenii din Transilvania de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea.

ISTORIE MODERNĂ

BEHRING, E., *Die Anfänge patriotischer Dichtung in Rumänien von 1780—1830*, în „Wiessenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universitat Leipzig. Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe", XV (1966), 3, p. 507—512.

Autorul arată că patriotismul românesc a găsit în conștiința originii latine a poporului român unul dintre principalele argumente pentru revendicarea egalității românilor cu celelalte națiuni europene. *Dacia*, ca fiică a Romei, devine un program politic în veacul al XIX-lea, sintetizînd misiunea țărilor române în conformitate cu virtuțile romane. Raportul poeziei patriotice cu Roma capătă astfel un conținut politic legat nemijlocit de lupta țărilor române pentru emancipare și unitate politică.

★

PLATT, D. C. M., *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy, 1815—1914*, Oxford University Press, New York, 1968, XI + 454 p.

Lucrarea se ocupă și de problema comerțului și a investițiilor engleze în Imperiul otoman și în provinciile supuse acestuia.

★

DIMAKIS, JEAN, *La guerre de l'Independence greque vue par la presse française*, Institute for Balkan Studies, Thessalonique, 1968, 322 p., 7 pl.

Înfățișat ca o contribuție la studiul opiniei publice și a mișcării filoelene în Franța, volumul se ocupă de modul în care a privit și a comentat presa franceză insurecția grecească de la mișcarea eteristă din 1821 pînă la moartea lui Ludovic al XVIII-lea și intervenția militară și navală a Egiptului lui Mehmet Ali, deci pînă la 1824. Se redau extrase din diferite ziare și reviste, aprobînd sau criticînd revoluția greacă.

★

www.dacoromanica.ro

MACŮREK, J., *Tradice česko-slovensko-rumunského přátelství.* Na okraj vývoje posledních třidesítiletí 19. století (Tradiţiile prieteniei ceho-slovaco-române), în „Slovanský přehled" 1969, nr. 2, p. 89—101.

Autorul prezintă relaţiile politice şi culturale dintre cehi, slovaci şi români în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea.

★

ŽAČEK, VÁCLAV, *K pokusu o tajné česko-polské politické zastoupení v Rumunsku r. 1847* (Despre proiectul agenturii politice secrete polono-cehe în România, în 1847), în „Slovanský přehled", 1969, nr. 2, p. 139—143.

★

RALL, HANS, *Griechenland zwischen Russland und dem übrigen Europa. Die „Grosse Idee" der Griechen zwichen 1847—1859*, în „Saeculum", XVIII (1967), 1—2, p. 164—180.

Se acordă o atenţie deosebită relaţiilor greco-române în timpul războiului Crimeii.

★

KAVKOVÁ, MARIE, *Noše země z rumunského pohledu roku 1858* (Ţara noastră din punctul de vedere al românilor în 1858), în „Slovansky přehled", 1969, nr. 2, p. 163—167.

Relatează impresiile lui Nicolae Filimon despre vizita sa în Cehoslovacia.

★

VALSECCHI, FRANCO, *L'Inghilterra e la questione italiana nel 1859. La missione Cowley (27 febbraio—10 marzo 1859)*, în „Archivio Storico Italiano", CXXVI (1968), 3—4, p. 479—494.

Consideraţii generale privind şi situaţia internaţională a Principatelor dunărene.

★

STOURZH, GERALD, *Probleme des Nationalitätenrechts in der Donaumonarchie, 1867—1918*, în *Donauraum-gestern, heute, morgen*, Europa Verlag, Wien, -Frankfurt, 1967, p. 129—146.

Autorul supune unei analize speciale situaţia juridică a diferitelor naţionalităţi conlocuitoare în Imperiul habsburgic în ultima etapă a existenţei sale. Se găsesc preţioase consideraţii şi în privinţa românilor transilvani.

★

DIÓSZEGI, ISTVÁN, *Beust Andrássy et la question de la Mer Noire, 1870—1871*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae", Sectio historica, IX, 1967, p. 163—207.

Poziţia internaţională a României în timpul negocierilor între marile puteri privind statutul internaţional al Mării Negre.

★

MENEHÁRT, LAJÓS, *A harom császár szovetsége és a magyar politika i közvélemény a keleti válság idején (1875—1878)* (Alianţa celor trei împăraţi şi opinia publică maghiară în timpul crizei orientale (1875—1878), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae", series historica, V, 1966, p. 43—63.

Amănunte privind războiul de independenţă din 1877.

★

www.dacoromanica.ro

HERMAN, KAREL, *Rumunsko očima české dělnické žurnalistiky (1907—1914)*, (România, văzută de o ziarístă muncitoare cehă), (1907—1914), în „Slovansky Přehled", 1969, nr. 2, p. 106—117.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

KUTINA, ZDENĚK, *O politický charakter Velkého Rumunska*, (Despre caracterul politic al României Mari), în „Slovanský přehled", 1968, nr. 4, p. 280—289.

Autorul trece în revistă evenimentele politice care au dus la desăvîrşirea unirii statului naţional român în 1918.

★

FEHÉR, ANDRAS, *Az 1920-as nemzetközi szállitómunkás bojkott és a magyar szociáldemokraták* (Boicotul internaţional al muncitorilor feroviari din 1920 şi social-democraţii maghiari), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae", series historica, VI, 1967, p. 135—162.

Clasa muncitoare europeană, dar îndeosebi cea din ţările vecine cu Ungaria şi-a manifestat solidaritatea cu revoluţia proletară din Ungaria încă de la izbucnirea acesteia. Cea mai grăitoare acţiune în acest sens a fost boicotul internaţional al muncitorilor feroviari. Boicotul a eşuat din cauza poziţiei nehotărîte a partidelor social-democrate.

În articol se găsesc şi referiri la poziţia clasei muncitoare din România.

★

ČUTKOVÁ, MARIE, *Několik poznámek o boji jugoslávského lidu proti Mnichovu v roce 1938*, în „Ceskoslovensko a Juhoslávia", Vydavatelstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1968, p. 341—345.

Unele date cu privire la lupta poporului iugoslav împotriva München-ului în 1938.

★

TEJCHMAN, M., *Muž s monoklem (Paměti A Călineska)* (Omul cu monoclu), în „Slovanský přehled", 1969, nr. 2, p. 153—158.
Studiu consacrat activităţii politice a lui A. Călinescu.

★

CIENCIALA, ANNA, M., *Poland and the Western Powers, 1938—1939. A Study in the Independence of Eastern and Western Europe*, University of Toronto Press, Toronto, 1968, X + + 310 p.

Autoarea se ocupă şi de relaţiile româno-polone între cele două războaie mondiale.

★

www.dacoromanica.ro

KONEČNY, ZDENĚK, *Masarykova universita a Rúmuni* (do r. 1939) (Universitatea „Masaryk" și românii), în „Slovanský přehled", 1969, nr. 2, p. 118—122.

Prezentare a lucrărilor referitoare la limba, literatura, istoria, arta etc. română, elaborate în cadrul Universității „Masaryk", pînă în 1939, precum și la legăturile dintre profesorii și studenții cehoslovaci și români.

★

KONEČNY, ZDENĚK; MAINUŠ, FRANTIŠEK, *Podíl Rumunů na osvobozování Moravy 1945* (Participarea românilor la eliberarea Moraviei în 1945) în „Slovanský přehled", 1969, nr. 2, p. 159—163.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

S T U D I I

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXII, 1969

GENERALITĂŢI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ŞI METODA ISTORIEI

	Nr.	Pag.
* * * Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român — locul şi importanţa sa istorică	5	811
BERZA, M., Istoricul Andrei Oţetea	3	411
MACIU, VASILE, B. P. Hasdeu şi unitatea naţională a românilor	6	1047

ISTORIE MEDIE

ARMBRUSTER, ADOLF, Evoluţia sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică şi realitatea şi gîndirea politică	3	423
CIUREA, D., Precizări în problema evoluţiei marii proprietăţi feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII	1	3
CORFUS, ILIE, Producţia agricolă ţărănească şi piaţa la introducerea Regulamentului organic în Ţara Românească	1	49
CRONŢ, GHEORGHE, Ecloga isauriană în ţările române	1	21
DEMÉNY, L., Comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)	3	465
GRIGORAŞ, N., Unele aspecte privind breslele din oraşele moldoveneşti în secolele XVI—XVIII	6	1103
IONAŞCU, ION, Despre cronicarul Afenduli din Ţara Românească	5	875
ISAR, NICOLAE, Aspecte ale mişcării luministe din Moldova la începutul secolului al XIX-lea (pînă la 1821)	6	1127
MIHORDEA, V., Vinăriciul domnesc şi vădrăritul	6	1077
MIOC, DAMASCHIN, Din tehnica viticolă medievală în Ţara Românească	3	445
VLAD, MATEI D., Regimul administrativ al satelor de colonizare din Ţara Românească şi Moldova (secolul al XVII-lea)	1	35
NEGRUŢI-MUNTEANU, ECATERINA, Prestaţiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea	2	219
OLTEANU, ŞT., Comerţul pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV	5	849
PAPACOSTEA, ŞERBAN, O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea	3	459

„Studii", tomul 22, nr. 6, p. 1249—1256, 1969

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
PERVAIN, I., Ioan Budai-Dcleanu şi „Supplex libellus Valachorum"	2	207
POP, EMIL, Dimitrie Cantemir şi Academia din Berlin	5	825
STĂNESCU, EUGEN, Numele poporului român şi primele tendinţe umaniste interne în problema originii şi continuităţii	2	189
SUCIU, I. D., O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unităţii românilor	5	975
SUCIU, I. D., Aspecte ale unităţii poporului român	6	1.065

ISTORIE MODERNĂ

ADĂNILOAIE, N., Împroprietărirea însurăţeilor	5	887
BODEA, CORNELIA, Pagini inedite din opera lui N. Bălcescu	3	499
CÎNCEA, PARASCHIVA, Încercări de redresare a meseriilor în perioada 1864—1900	1	69
CRISTEA, GH., Conspiraţia „republicană" din august 1870	2	231
CURTICĂPEANU, VASILE, Lupta lui Octavian Goga pentru realizarea statului român unitar	5	927
IONESCU, MATEI, Contribuţii privind exilul lui Alexandru Ioan Cuza	3	531
IORDACHE, An., M. IOSA, Tr. LUNGU, Titu Maiorescu, Însemnări zilnice	5	965
NETEA, VASILE, Un nou memorialist paşoptist : Ioan Oros alias Rusu	3	517
POPA, MIRCEA N., Contribuţii privind relaţiile româno-franceze. 1900—1914.	1	85
TIBERIAN, IOAN, Legăturile economice dintre România şi Transilvania în perioada 1876—1886; aplicarea Convenţiei comerciale din 1875	5	905

ISTORIE CONTEMPORANĂ

CAMPUS, ELIZA, Despre fondul „Romania" din arhiva Ministerului de Externe din Roma	5	947
CHIPER, IOAN, Istoriografia străină despre insurecţia armată din august 1944 din România	4	633
CIMPONERIU, ECATERINA, Criza guvernării antonesciene în lunile care au precedat istoricul act de la 23 August 1944	4	733
LAZEA, ALVINA, Probleme ale cooperării militare româno-franceze în anul 1936.	1	105
LIVEANU, V., Gîndirca românească în problema dezvoltării şi experienţa revoluţiei populare	4	685
LOGHIN, A., şi S. DAVICU, Din lupta maselor populare, conduse de P.C.R. pentru refacerea oraşului Iaşi (1944—1947)	4	655
PETRESCU, ILEANA, Din operaţiile militare desfăşurate pe teritoriul Olteniei în cadrul insurecţiei antifasciste.	4	679
POPESCU-PUŢURI, ION, Partidul Comunist Român — organizatorul şi conducătorul mişcării de rezistenţă pentru cliberarea patriei de sub jugul fascist	4	617
RUSENESCU, MIHAI, Istoriografia românească privind insurecţia antifascistă din august 1944 şi urmările sale	4	717
SAIZU, I., Situaţia căilor de comunicaţie ale României între anii 1922—1928	2	249

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTAR

	Nr.	Pag.
BALOTA, ANTON, Autenticitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*	2	271
CIUREA, D., *Teatrum Europaeum*. Prima colecție de istorie universală (Cu știri de istoria românilor)	6	1165
CONSTANTINESCU, RADU, și E. LAZEA, O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200	6	1145
CRISTACHE, PANAIT, IOANA, O cerere a meseriașilor și negustorilor din București din 1866 pentru repaus duminical	2	303
GEORGESCU-BUZĂU, GH., Moșiile lui Șerban Cantacuzino	2	297
HOLBAN, MARIA, Despre osîndiri la moarte prin „glasul poporului" sub Despot	6	1155
IONESCU-DIMITRIE, GH., Precizări privind viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino	2	289
NICHITA, VASILE C., Situația țăranilor din Flăminzi între cele două războaie mondiale	2	309
POPESCU-DOLJ, ALEXANDRA, Aspectul juridic al conflictului de proprietate dintre stăpînii de moșii și moșnenii din Dobriceni	6	1171
STOICESCU NICOLAE, Treapădul și ciubotele în secolele XVI—XVIII	2	281

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CRISTIAN, V., Orientări franceze contemporane în studierea istoriei relațiilor internaționale	6	1181
SUCIU, I. D., Semicentenarul unirii Transilvaniei și Banatului oglindit în istoriografia română	4	761

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ALBU, CORNELIU, Nicolaus Olahus, în *Călători străini despre țările române*	2	337
BOIA, LUCIAN, Sesiunea științifică a Facultății de istorie a Universității București dedicată aniversării a 50 de ani de la unirea Transivaniei cu România	2	327
CAMPUS, ELIZA, Al VII-lea seminar internațional organizat de „Europahaus", Viena, septembrie 1968	1	133
CHIPER, IOAN, Al doilea simpozion al istoricilor români și cehoslovaci	5	988
CONSTANTIN ȘERBAN, A IX-a reuniune istorică internațională a Academiei Tudertine, Todi (Perugia), 13—16 octombrie 1968	2	348
FLOREA, ION, Sesiune științifică	6	1194
FOTINO NICOLAE, Constituirea Asociației europene de istorie contemporană	3	568
HOLBAN, MARIA, Discuție geografică cu prilejul unei recenzii la volumul I al lucrării *Călători străini în țările noastre*	3	539
IONESCU, MATEI, și NATALIA DRĂGHICI, Călătorii de documentare în Italia	3	572
IONESCU-NIȘCOV, TR., Cel de-al VI-lea Congres internațional al slaviștilor de la Praga	1	131
IONESCU, TR., APOSTOL STAN, Sesiune științifică jubiliară a Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei R. S. România	5	977

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
ISCRU, G. D., și APOSTOL STAN, Răspuns la *Pledoarie pentru o critică științifică și constructivă*	6	1193
LIU, NICOLAE, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, Semicentenarul unirii Transilvaniei	2	329
LIU, NICOLAE, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, Sesiunea științifică consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România	2	323
PORȚEANU, ALEXANDRU, Conferința istorică internațională consacrată aniversării a 50 de ani de la revoluția proletară maghiară și Republica Ungară a Sfaturilor	5	990
PREDA, ELVIRA, Sesiunea metodico-științifică organizată de S.S.I. la Brașov	3	567
SUTA-SELEJAN, SULTANA, Pledoarie pentru o critică științifică și constructivă	2	341
ȘERBAN, CONSTANTIN, Al III-lea Congres de studii napoleoneene. Portoferraio insula Elba (Italia, 2—6 mai 1969)	5	993
ȘERBAN, C., Reuniunea internațională privind „Relațiile italo-române în secolele XVII—XVIII", Padova (Italia), 2—4 mai 1969	5	996
ȘERBAN, C., Colocviul istoric internațional „Orașul balcanic" (Moscova-Kiev, 29 martie — 4 aprilie 1969)	6	1195
UDREA, TR., Sesiunea științifică consacrată unor date memorabile din istoria mișcării muncitorești	1	129
VELCIU, DUMITRU, Marginalii la lucrarea *Valoarea istorică a tradițiilor consacrate de Ion Neculce* de prof. Const. C. Giurescu	5	982
* * * Analiza activității Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România pe anul 1968	3	564
* * * Dezbaterile privind macheta volumului al VI-lea din tratatul *Istoria României*	3	555
* * * Cronică	1	135
* * * Cronică	3	573
TEZE DE DOCTORAT	1	134
TEZE DE DOCTORAT	5	998

RECENZII

CAMPUS, ELIZA, Mica Înțelegere, Edit. științifică București, 1968, 405 p. (*Dinu C. Giurescu*)	3	575
CONSTANTINESCU-IAȘI, P., Lupta pentru formarea Frontului popular în România, Edit. Academiei, București, 1968, 157 p. (*M. Rusenescu*)	1	139
CHAUNU, P., La civilisation de l'Europe classique, Arthand, Paris, 1966, 705 p. (*Mircea Grosu*)	1	149
DELUMEAU, JEAN, La civilisation de la Renaissance, Arthaud, Paris, 1967, 618 p. (*Manole Neagoe*)	6	1207
GODECHOT, JACQUES, L'Europe et l'Amerique napoléonienne (1800—1815), P.U.F., Paris, 1967 (coll. „Nouvelle Clio", vol .37), 365 p. (*Lucia Dumitrescu*)	1	154
HUBATSCH, WALTER, Das Zeitalter des Absolutismus, 1600—1789 , Edit. Westermann, Braunshweig, 1965, ed. 2, 258 p. (*Ștefana Simionescu*)	5	1012
KÖPECZI, BÉLA, Rákóczi-szabadsaghárc és Franciaország (Războiul de eliberare rákóczian și Franța), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 480 p. (*Ludovic Demény*)	3	587
MIHORDEA, V., Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, Edit. Academiei, București, 1968, 313 p. (*C. Șerban*)	3	578

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
OLTEANU, ŞTEFAN, şi CONSTANTIN ŞERBAN, Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969, 450 p. (*V. Mihordea*)	6	1199
PRODAN, DAVID, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. I II, Edit. Academiei, Bucureşti, 1967—1968, XII+596; X + 862 p. (*R. Constantinescu*)	2	351
RUDÉ, GEORGE, The Growd in the Freuch Revolution, Oxford University Prcss, London, Oxford-New York, ed. II, 1967, 267 p. (*Gabriela Wagner*)	5	1008
STOICESCU, N., Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII), I Edit. Academiei, Bucureşti, 1968, 315 p. (*Petre Strihan*)	5	1004
VÎRTOSU, EMIL, Paleografia româno-chirilică, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 346 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	3	583
* * * Antologia gîndirii româneşti. Secolele XV—XIX, partea I II, Edit. politică, Bucureşti, 1967, 887 p. (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de filozofic) (*Bucur Tincu*)	2	354
* * * Călători străini despre ţările române, vol, I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, volum îngrijit de Maria Holban, 587 p. (*Pavel Binder*)	1	143
* * * Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1910 1915, Edit. politică, Bucureşti, 1968, 1086 p. (*Anastase Iordache*)	4	778
* * * Histoire univcrselle des armées, vol. I—IV, Editions Robert Laffont, Paris, 1965—1966, 1220 p. (*Manole Neagoe*)	2	361
* * * Presa muncitorească şi socialistă din România, vol. II (1900—1921), partea a II-a (1907—1916), Edit. politică, Bucureşti, 1968, 757 p. (*Gh. Cristea*)	4	783
* * * Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România. 1908—1921, Edit. politică, Bucureşti, 1967, 630 p., (*Costin Murgescu*)	5	1001
* * * Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493—1568). Texte alese. Studiu introductiv şi note de I. S. Firu şi Corneliu Albu, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, 277 p. (*A. Armbruster*)	6	1205

REVISTA REVISTELOR

APOSTOL, I., „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice dc pe lîngă C. C. al P.C.R., nr. 1—6, 1966, 960 p.; nr. 1—6; 1967, 1112 p.; nr. 1, 1968, 1108 p.	4	791
BUZATU, GH., „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", an. XVIII, nr. 69—72, 1968, P.U.F., Paris, 513 p.	3	591
COLUMBEANU, S., The Englisch Historical Review", Edit. Longmans, Londra, vol. LXXXII, 1967, nr. 322—325, 896 p.	1	159
CORFUS, ILIE, „Kwartalnik Historyczny" (Revista trimestrială de istorie), tom. LXXV, nr. 1—4, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1968, 1017 p.	6	1221
IANCU, ANCA, şi ANCA GHEAŢĂ, „Revue des études sud-est européennes" (Editions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, Bucarest, t. I—VI, 1963—1968, 4260 p.	2	367
IONESCU-NIŞCOV, TRAIAN, „Československy casopis historicky" (Revista cehoslovacă de istorie), Edit. Academiei cehoslovace de ştiinţe, Institutul de istorie, Praga, XVI (1969), 1—6, p. 948	6	1215
MARCU, L. P., „Zeitschrift für Geschichtweissenschaft", an. XVI (1968), nr. 1—12, Berlin, Deutscher Verlag [illegible]	5	1017

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI

	Nr.	Pag.
CHIOREANU, I., TR. DUSA, GR. PLOEȘTEANU, Cetatea Tîrgu-Mureșului, Tîrgu-Mureș, 1968, 16 p. (*I. D. Suciu*)	3	596
FĂTU, M., 1916. Din istoria politică a României contemporane, Edit. politică, București, 1968, 239 p. (*M. Rusenescu*)	4	801
GEORGESCU, TITU, Mărturii franceze despre 1848 în țările române, Edit. științifică, București, 1968, 237 p. (*Valeriu Stanc[illegible]*)	6	1226
GÖLLNER, CAROL, Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea. Institutul de cercetări economice al Academiei, Bibliotheca Occonomică, 10, Edit. Academici, București, 1969, 114, p. (*Bucur Țincu*)	6	1228
HĂGAN, TROFIN, Sindicatele unite din România. 1944—1947, Edit. politică, București, 1968, 215 p. (*I. Chiper*)	1	167
HUTTMANN, ARNOLD, și PAVEL BINDER, Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român, în culegerea „Limbă și literatură" a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, vol. XVI, București, 1968, p. 145—174 (*L. Demény*)	1	169
IONAȘCU, COSTIN, general-colonel în rezervă, Mărturia documentelor, Edit. militara, București, 1968, 278 p. + 5 hărți (*Ioan Chiper*)	4	806
PĂCURARIU, MIRCEA, Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII, extras din „Mitropolia Ardealului", XIII, 1 3, 1968, Sibiu, XII + 204 p. + 15 pl. (*Radu Constantinescu*)	2	381
PETRIC, A., GH. ȚUȚUI, Unificarea mișcării muncitorești din România, Edit. Academiei, București, 1968, 224 p. (*I. Apostol*)	5	1023
POPESCU, PETRU DEMETRU, Radu-Vodă de la Afumați, domn al Țării Românești, Edit. Enciclopedică, Colecția „Orizonturi", 93 p., București, 1969, (*N. Stoicescu*)	6	1225
TEODORESCU, CAIUS, Date privind instituția plăieșiei în Transilvania în secolele XVII XVIII, în „Culegere de studii și cercetări", Muzeul regional Brașov, 1967, nr. 1, p. 151—167 (*Ecaterina Negruți-Munteanu*)	3	597
UNC, GH., C. MOCANU, 13 Decembrie 1918, Edit. politică, București, 1968, 160 p. (*I. Babici*)	4	803
* * * Borsos, Tamás, Vásárhelytöl a Fényes, Portaig (De la Tîrgu-Mureș pînă la Înalta Poartă), Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968, 486 p. (*L. Demény*)	6	1230
* * * Crearea sistemului monetar național la 1867, Edit. Academici, București, 1968, 125 p. (*M. Horovitz*)	2	379
* * * C. Dobrogeanu-Gherea, Scrieri social-politice, Edit. politică, București, 1968, 292 p. (*M. Iosa*)	4	801
* * * București, Materiale de istorie și muzeografie, nr. 5, Muzeul de istorie a orașului București, 1967, 373 p. (*Constantin Șerban*)	5	1026
* * * Omagiu lui Valeriu Braniște, îngrijit de Valeria Căliman și Mircea Băltescu, Comitetul județean pentru cultură și artă Brașov, Brașov, 1968, 138 p. (*Gr. Ploeșteanu*)	3	595

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

	Nr.	Pag
BAILY, BERNARD, The ideological origins of the american revolution, Edit. The Belknap Press, Harvard, 1968, 335 p. (*Boris Ranghef*)	5	1032
BOGDANOVIĆ, DIMITRIJE, Јобен Лествичник у византиској и старој српској књижевности (Ion Scărarul în literatura bizantină şi în veche literatură sîrbă), Belgrad, 1968, 235 p. (*Gheorghe Cronț*)	2	381
CERTAN, E. E., Русско-румынские отношение в 1859 1863 годах, Chişinău, „Cartea moldovenească", 1968, 228 p. (*Emil Lazea*)	2	382
DUROSELLE, J. B., L'Europe de 1815 à nos jours, P.U.F., Paris, „Nouvelle Clio", 1967, 397 p. (*Ion Bulei*)	3	600
SMITH, BALDWIN, LACEY, This Realm of England. 1399 to 1688, D.C. Heath and Company, Boston, 1966, 312 p. (*S. Columbeanu*)	6	1238
TRESTIK, DUSAN, Kosmova Kronika. Studie k Počátkum českeho dejepiseetvi a politického myšeeni (Cronica lui Cosmas. Studiu despre începuturile istoriografiei şi gîndirii politice cehe), Ceskoslovenska Akademie Ved, Praga, 1968. 252 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*)	5	1030
SAMUEL, FLAGG, BEMIS, The Diplomacy of the American Revolution, Indiana University Press, Bloomington, 1965, 293 p. (*S. Columbeanu*) . .	2	395
FLITNER, WILHELM, Die Geschichte der abendländischen Lebensformen, Edit. R. Piper et Comp., München, 1967, 368 p. (*Tr. Ionescu-Niscov*) . .	2	394
GENICOT, LÉOPOLD, Le XIIIe siècle européen, Press Universitaires de France, Nouvelle Clio, L'histoire et ses problèmes. 18, Paris, 1968, 410 p. (*Radu Manolescu*)	6	1236
HECHT, W., Die byzantinische Aussenpolitik zur zeit der letzen Komasa Kaiser (1180—1185), ed. Ph. Schmidt, Neustadt Aisch, 1967, 97 p. + 2 hărți şi 2 pl. (*E. Frances*)	3	599
PANCIAH, V. M., Кавальное холопство на Руси в XVI веке Edit. „Ştiința", Leningrad, 1967, 160 p. (*Constantin Şerban*)	2	385
ROACH, JOHN, A Bibliography of Modern History, At the University Press, Cambridge, 1968, XXIV + 388 p. (*Paul Cernovodeanu*)	1	175
SUKOWSKA-KURASIOWA, IR. Polska Kancelaria królewska w latach 1447—1504 (Cancelaria regală polonă din anii 1447—1504), Zaklad narodowy im. Ossolinskich, Wrocław-Varşovia-Cracovia, 1967, 181 p. (*I. Corfus*)	1	172
VAINSTEIN, O. L., История советской медиевистики 1917 1966. Edit. „Nauka", Leningrad, 1968, 424, p. (*L. Demény*)	2	387
WARREN HOLLISTER, The Making of England 55 B. C., D. C. Heath and Company, Boston, 1966, 241 p. (*S. Columbeanu*)	3	603
* * * Atlas historyczny Polski (Atlasul istoric al Poloniei), Panstwowe Przedsiebiorstwo Wydownictw Kartograficznych, Varşovia, 1967, format 31 19,54 p. hărți şi 51 p. text (*Ilie Corfus*)	3	602
* * * Bibliografia historii Polski (Bibliografia istoriei Poloniei), Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, vol. I, 1965, 1426 p.; vol. II, 1967, 825 p. (*I. Corfus*)	2	391
* * * Bruning Heinrich. Reden und Aufsätze eines deutschen Staatsmanns, Herausgegeben von Wilhelm Vernekohl, unter Mitwirkung von Rudolf Morsey, Verlag Regensberg, Münster, 1968, 358 p. (*Şerban Rădulescu-Zoner*) . .	1	174

www.dacoromanica.ro

	Nr.	Pag.
* * * Causes and consecuences of the American revolution, Edited with an Introduction by Esmond Whright, Chicago, „Quadrangle Book", 1966, 316 p. (*S. Columbeanu*)	1	177
* * * Histoire de l'économie rurale en Pologne jusqu'à 1861, Vroclaw Warszawa Kracow, 1966, 201 p. (*Ioana Constantinescu*)	2	391
* * * Polska sluzba dyplomatyczna XVI XVIII wieku. Studia pod redakcja Zb. Wojcika (Serviciul diplomatic polon din secolele XVI—XVIII. Studii sub redacţia lui Zb. Wojcik), Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1966, p. 487. (*Ilie Corfus*)	6	1234
* * * Travaux et mémoires. Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, vol. II, Edit. Boccard, Paris, 167, 576 p. (*E. Frances*)	1	169
* * * Зборник радова византолошког института (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine). XI, Издавач ка установа Научно дело, Beograd, 1968, 277 p. (*Gheorghe Cronţ*)	6	1232
* * * Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, Travaux et Memoires, vol. III, Edit. Boccard, Paris, 1968, 458 p. (*E. Frances*)	5	1028
* * * Θησαυρίσματα (Tezaurizări), editată de Institutul grec de studii bizantine şi postbizantine, Veneţia, tom. IV (1967), 247 p. (*Gh. Cronţ*)	1	171

NOTE BIBLIOGRAFICE

Note bibliografice	1	179
Note bibliografice	2	397
Note bibliografice	3	607
Note bibliografice	5	1036
Note bibliografice	6	1241
Index alfabetic, an. XXII, 1969	6	1249

www.dacoromanica.ro

„Studii. Revistă de istorie", publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuţii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE IAŞI

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

—SERIA ARTĂ PLASTICĂ
—SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. I. RUSSU, **Illirii. Istoria — limba şi onomastica — romanizarea.** ,,Biblioteca istorică XVII", 1969, 303 p., 21,50 lei.

NICOLAE STOICESCU, **Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)**, ,,Biblioteca istorică XVI", 1968, 316 p., 21 lei.

GHEORGHE CRONŢ, **Instituţii medievale româneşti. Înfrăţirea de moşie, jurătorii**, ,,Biblioteca istorică XVIII", 1969, 245 p., 14 lei.

ŞTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ŞERBAN, **Meşteşugurile din Ţara Românească în evul mediu**, ,,Biblioteca istorică XX", 1969, 460 p., 27 lei.

ILIE CORFUS, **Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, ,,Biblioteca istorică XXI", 1969, 460 p., 27 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, B. Ţara Românească vol. XXII (1626—1629), red. resp. A. Oţetea şi D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica**, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.

P. CONSTANTINESCU-IAŞI, **Lupta pentru formarea frontului popular în România**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae 21", 1968, 159 p., 6 lei.

* * * **Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie**, sub redacţia prof. univ. Miron Constantinescu şi prof. univ. Ştefan Pascu, ,,Bibliotheca Historica Romaniae V", 1968, 520 p., 36 lei.

* * * **Unitate şi continuitate în istoria poporului român**, sub redacţia prof. univ. D. Berciu, 1968, 461 p., 36 lei.

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istericul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918** (cu 124 documente inedite 1626—1864 şi 3 reproduceri), ,,Bibliotheca Historica Romaniae XIX", 1969, 551 p., 32 lei.

www.dacoromanica.ro

I. P. Informaţia — c. 6907

43 856

Lei 30.